This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Digitized by Google

fii an dertig an een niū testament, wa no ha di datum fan di jaar. Mi ha sukk oká di Grammar, wa een fan mi how familli ha skriff, mi no ha krii di nungáel; mi hoop gáw mi sa krii een fo stier na ju. [1])

Mi dink ju sa wees blii fo hoor muschi creol wort, so mi sa skriff nu alga di wort sender mi ka fenn.

Wanær ons hopó na frufru, ons sæ ons gebeet; ons was ons lief, caam ons haar, skon ons heele gesekt, foorhof, hogo, næs, munn mi lepp an tann, hoor, kak, tschinn, keel, skowwe mi ærem, hann an finger, bors, big, reggé, hepp, di twee bell, kenii, futto an tæschi [2]) sender. Dann ons drook ons lief an du án ons duko. Di frow-follek du án hemeté, dann onder-saya, kowsen mi skūĕn, dann kaputó, benn sen kop mi sen næsduk. Di man-follek sender du án hemeté mi bruk, onder-kamsol, dann sen batschi an hutt bo sen kop. Di kleen kinn sender du án sen kleen japon an næ ting ander gutt. — Wanær ons ka kabá klæt, ons ném ons heet water mi sukku; di man sender ném en sopi. Sender well sopi muschi, sender ném di fan frufru an aster se jeet sen frokóss, wanær di ka klár. Di frokóss, sender well, be funschi mi féss, an dann sen ném en sopi werán. As ju kik sen well sopi muschi. Sender ném sopi so feel as sen kann fo krii. — As sen kan krii fo jeet, sen been lei fo werrek. Sen well fo geerá an fegeté testen makander. — Disó bé di manii fan leff fan di power follek.

Di ander Dack di ha mak hondert mi feiftig jaar di Baas Domini ha ko hisó fo præk fo di Neger sender. Se ha howd-óp di Dack an se ha lei di fondament fo en niú kerrek. Alga di hook koop fan di lann ha wees da, di Gowerneer mi schi wiff ha lei di eerste steen. Alma di lees an di præk an di posallem ha wees na íngis. Wanær se ha howd-óp di hondert jaar, se ha lees an præk na creol. Mi ha fragg di Domini fo

1) Er scheint hiermit keinen Erfolg gehabt zu haben; mein Exemplar der Grammatik von 1770 stammt dem Buchzeichen zufolge aus der Bibliothek von Alphonse Pinart.

2) = *teentje*?

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

DRIE EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIJF EN TWINTIGSTE DEEL.

STANFORD LIBRARY

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1914.

Digitized by Google

STANFORD·VNIVERSITY·LIBRARY

Wed. A. PIELANEN & ZOON
BOEKBINDER
RAPENBURG 15 ✓ LEIDEN

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

DRIE EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIJF EN TWINTIGSTE DEEL.

STANFORD LIBRARY

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1914.

Digitized by Google

560369

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

STANFORD LIBRARY

Digitized by Google

Printed in the Netherlands

INHOUD.

Bladz.

J. E. GILLET, De Nederlandsche letterkunde in Duitschland in de zeventiende eeuw 1
J. S. SPEYER, Een Indische tegenhanger van het Reinaert-motief 32
H. J. EYMAEL, Costelick Mal 40
A. A. FOKKER, Het Papiamentoe of basterd-Spaans der West-Indiese eilanden. 54
M. BOAS, Een weinig bekende Cato-berijming uit het jaar 1700 81
N. OTTO HEINERTZ, Mittelniederl. *labaye* 91
„ „ „ *Seghelijn* v. 1422 ff. 95
H. J. EYMAEL, Batava Tempe 98
„ „ „ *Bontwerker* (Bladvulling) 115
JUL. STORME, Een van de bronnen van Kiliaan's etymologieën. 116
HUGO SCHUCHARDT, Zum Negerhöllandischen von St. Thomas 123
D. C. HESSELING, Naschrift 135
„ „ „ *Aantekeningen* 140
W. DE VRIES, Etymologische Aanteekeningen . . . 143—149
Aalbes, *aalbezie* 143
Arbeid 145
Armzalig 146
Avond 146
Balk enz. — $G > k$ na liq. 146
Bei 147
Bedaren 148
Bende 149
Betten 149

Digitized by Google

Bladz.
J. E. GILLET, De groei van Vondel's stukken 163
H. J. EYMAEL, Cluys-werck. 191
N. VAN WIJK, De umlaut van *a* in ripuaries- en salies-frankiese dialekten van België en Nederland. . . . 203
N. VAN WIJK, Het vokalisme van het woord *drek* . . . 248
M. BOAS, Bijdrage tot de kennis van den middelnederlandschen Cato 249
M. BOAS, Naschrift. 276
J. W. MULLER, *Bontwerker* (*Huygens' Trijntje Cornelisdr. 1151*) 279
J. W. MULLER, *Op zijn plat vallen, op zijne achterhielen vallen* enz. 281
J. C. H. DE PATER, Nog eens „Het Lied van de Zilvervloot" 289
G. J. BOEKENOOGEN, Nog eens „Het Lied *enz*.". . . . 291
C. H. PH. MEIJER, *Frijnen* 299
M. RAMONDT, Overblijfsels van geestelijke liederen vóór de Hervorming 303

Kleine Mededeelingen.

33. J. VAN DER VALK, Een onuitgegeven brief van Marnix over de caesuur. 149
34. G. KALFF, Een oordeel over Marnix van Sint Aldegonde als taal- en letterkundige van het jaar 1600 152
35. C. A. WILLIAMS, Zum ältesten Druck des Wilhelmusliedes (Hochdeutsch 1580) 154
36. J. A. WORP, Een onuitgegeven brief aan Hooft . . 156
37. „ „ „ Huygens' „Huysingh tot Beeckberghen". 158
38. C. BAKE, Huygens' Costelick Mal, reg. 284. . . . 161
39. „ „ Tesselschade Hervormd of Doopsgezind?. . 162
40. J. TE WINKEL, Uydop blasen. 277

Digitized by Google

DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE IN DUITSCHLAND IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

Vóór eenige jaren vestigde een philoloog-historicus, en wel niemand minder dan Lamprecht, de aandacht van het publiek op den invloed der Nederlandsche letterkunde in Duitschland [*Die deutsche und niederländische Dichtung*, Nord und Süd, Bd. 102. Jgg. 1902]. En niet ten onrechte. Gottsched had immers beweerd: „Kein einziges von unsern tragischen Stücken, die Opitz, Gryph, Lohenstein, Hallmann und Mühlpfort gemacht haben, ist aus dem Holländischen" [*Deutsche Schaubühne.* Leipzig 1740—1745. Dl. II, blz. 11]. Tegen deze patriottische ketterij had Duitschland nog geen uitdrukkelijk verzet aangeteekend, terwijl ook Holland, sedert Van Capelle's voordracht, in 1821, voor dit onderwerp geen belangstelling had getoond [J. P. van Capelle, *Over den Invloed der hollandsche Letterkunde op de hoogduitsche in de 17de eeuw.* Bijdragen tot de geschiedenis der wetenschappen en letteren in Nederland. Amsterdam, 1821].

* * *

In de zeventiende eeuw, toen de staatkundige gebeurtenissen, voornamelijk de Dertigjarige Oorlog, zoo zwaar op Duitschland drukten, was het geestesleven onzer buren zeer gezonken. Na Hans Sachs had de litteratuur opgehouden een uiting van de innerlijke volkskracht te zijn, en de geleerde poëzie, die de zeventiende eeuw beheerscht, moest op vreemde krachten, en niet het minst op Nederlandsche, teren.

De Hollanders waren vrij. Hun lange strijd was gestreden. Hun handel bloeide en met hun macht en rijkdom rees ook hun kunst. De geleerde Duitsche dichters vonden bij hen een wonderbare versmelting van volkskracht en klassieke cultuur,

Digitized by Google

iets wat voor deze geestelijke plebejer-aristocratie als het hoogste ideaal moest gelden.

1. Hollandsche Gastvrijheid.

We hooren dan ook den lof van Holland van vele zijden verkondigen. Saksers als Fleming, Silesiërs als Opitz geven hun bewondering lucht voor „der Spanschen Hoffart Zaun", „die starcken Niderländer" [A. Tscherning, *Unvorgreiffliches Bedencken*, Lübeck, 1659, Blz. 281 van de „Schatzkammer"]. „Drumb", zegt de Nederduitscher Johan Rist,

„Drumb wiltu dasz dir sey Pracht/ Lust und Kunst bekandt
So rath ich ziehe bald ins edle Niederland."

[Gottfr. von Peschwitz, *Jüngst-Erbauter Hochteutscher Parnasz.* Jehna, 1663. v° Holland].

Dien raad volgden dan ook niet weinigen, wat niet moeilijk viel waar zulke uitstekende verkeerswegen bestonden als de Romeinsche heerbanen van Keulen naar Doornijk en van Keulen over Utrecht naar Leiden [Hanns Floerke, *Studien zur niederländischen Kunst- und Kulturgeschichte.* München—Leipzig, 1905, blz. 81]. Over deze wegen — wanneer de oorlog ze niet al te onveilig maakte — vloeide een stage, bonte menschenstroom: kooplieden in groote menigten, bedelaars, vorsten soms met hun gevolg, zooals, in 1596, Ludwig von Anhalt, de eigenlijke stichter der beroemde „Fruchtbringende Gesellschaft"; letterkundige avonturiers zooals Philip von Zesen, de vader der „Deutschgesinnete Genossenschaft", te Leiden gepromoveerd en in 1643 als burger in het door hem beschreven Amsterdam gevestigd [*Beschreibung der Stadt Amsterdam.* Amst. 1664; 1666; 1668]. Ook mocht er nu en dan een student onder loopen, een die na jaren in het vaderland terug zou keeren met Nederlandsche wetenschap, Nederlandsche woorden en Nederlandsche vaderlandsliefde [1]). Wat we van deze „bemiddelaars"

1) Soms ook Nederlandsche verzen, zooals Vinc. Fabricius, een vriend van Lund. Ze werden gedrukt in Lund's *Allerhand artige Deutsche Gedichte.* Leipzig, 1636, blz. 132 vlg.

Digitized by Google

vernemen, roept eigenaardige beelden uit het verleden voor den geest: Enoch Hanmann, de heruitgever van Opitz' prosodie, in de schilderachtige, rustige „Frisischen hohen Schule zu Franicker" — Gryphius in Amsterdam, na een banket met zijn Hollandsche vrienden op weg naar zijn herberg en in zijn gebroken Hollandsch de tragische geschiedenis van *Cardenio und Celinde* verhalend. 't Was laat en de weg was lang en eenzaam en voerde over een kerkhof. Hoe kon dit verhaal zijn uitwerking missen, ook bij den verteller? Een drama te meer was in Amsterdam ontstaan.

Voor de jonge Duitschers behield Leiden echter de sterkste aantrekkingskracht. 't Was dan ook Leiden waar Fleming promoveerde (1640), waar Canitz studeerde (ca. 1671), waar de door Lohenstein betreurde, door Poot bezongene Hofmanswaldau meer dan een jaar de lessen van „Salmasius, Vossius, Boxhorns (sic), Barlaeus und Mesterzeus" volgde [D. C. von Lohenstein, *Lob-Rede Bey .... Herrn Chr. von Hofmannswaldau .... Leichenbegängnüsze.* Breszlau, 1679]. En anderen nog genoten Holland's gastvrijheid, 't zij in Leiden, 't zij elders, Opitz, Gryphius, Zesen, Zincgref, Harsdörfer, de bombastische Lohenstein en de kernachtige Schupp, in een woord het heele „jonge Duitschland" van den Dertigjarigen Oorlog. En daarom steeg, toen het krijgsrumoer ietwat bedaarde, uit alle Duitsche dichterkelen een lofzang op voor Holland, bij Opitz, Tscherning en Lund, Robertin, Rist en Homburg; een lofzang die tevens klonk als een strijdzang voor Duitsche taal en eigen letterkunde.

2. Taalhervormers.

In den aanvang der zeventiende eeuw was de Duitsche litteratuur zeer verzwakt. Heel systematisch togen de Duitsche Renaissance-epigonen aan het werk om het voermiddel der kunst, de taal, te zuiveren en tot eenheid te brengen. Groot was de verwarring. De dialecten streden hardnekkig om den voorrang, ook nog nadat dichters van beteekenis hun naam

Digitized by Google

en glorie met het Silesisch of het Saksisch verbonden hadden. Vreemde woorden, voornamelijk Italiaansche en Fransche en niet het minst Latijnsche, met al hun flecties gebruikt, bleken zeer moeilijk uit te roeien, trots al de pogingen van Schottelius, van letterkundige theoretici en van de Sprachgesellschaften.

In 't eerst, vóór Opitz, schaamde zich Duitschland vrijwel over den verwilderden toestand zijner taal. Daarbij verzekerde hun Isaac Vos dat

> ut vasta sunt corpora ita quoque vastus est sermo. Plus ille ponderis quam majestatis habet. [*De Poematum cantu et viribus rhythmi*, Oxonii 1673. Naamloos verschenen].

Sydney's *Apologie for Poetrie* kenden ze nog niet, waar ze troost hadden kunnen vinden in de betuiging dat Nederlandsche woorden „so full with Consonants" zijn „that they cannot yeeld the sweet slyding fit for a verse." Toen Opitz echter had bewezen dat men Duitsche verzen schrijven kon naar de modellen die in Holland en in Italië gevolgd werden, ging een immer stijgende jubel door het land, die tot laat in de eeuw bleef doorklinken. Toch moet er in de zelfbewustheid der Duitschers iets gehaperd hebben, anders zouden ze ons den roem en de grootheid der „Teutschen Haubt- und Helden-Sprache" niet zoo rusteloos en opdringerig hebben verkondigd. Het dient echter erkend dat ze zich veel moeite hebben getroost om hun doel te bereiken: het peil hunner taal op dezelfde hoogte als in de naburige landen te brengen. 't Is eigenlijk, wanneer we ons zoo gemeenzaam mogen uitdrukken, een beetje zielig deze eerbare rijmers zoo overtuigd te zien van de minderheid hunner taal. Er was niemand om hun te zeggen dat ze de voorbeelden, die ze in den vreemde zochten, bij Luther konden vinden; niemand die hun kon voorhouden, dat hetgeen ze werkelijk noodig hadden een groot dichter of prozaschrijver was. En zoo er al iemand was, dan vond zijn stem geen weerklank. [Bijv. Mich. Meister, *P. Terentzii Sechs Freudenspiel*, Magdeburg, 1623. *Widmung*].

Digitized by Google

Daarbij hebben ze misschien meer aan Holland ontleend dan men vermoedt. Want, hoe hoog ook de vloed van het nationalisme mocht gestegen zijn, het Nederlandsch als cultuurtaal bleef bijna algemeen bewonderd en geëerd als

»ongelooflick soet, Princes van alle talen,
»geboren om de Kroon van anders Hooft te halen"

en dikwijls nog werden deze verzen van Scriverius aangehaald.

Het ligt voor de hand de prototypen der Duitsche Sprachgesellschaften in de Della Crusca'sche Italiaansche Academiën te zoeken. Maar, zoo de eerste stichter der eerwaardige vereeniging des „Palmenordens" [Die Fruchtbringende Gesellschaft, 1617] werkelijk van Italiaansche modellen uitging, zijn opvolger, Ludwig von Anhalt (1628) was in Holland geweest en kon er onze rederijkerskamers hebben leeren kennen en de taalkundige werkzaamheid van den Egelantier hebben bewonderd. Uit zijn dagboek blijkt dat echter niet. [Cf. Beckmann, *Accessiones historiae Anhaltinae*, Zerbst 1716]. Hoe dit ook zij, van de derde vereeniging, Zesen's „Deutschgesinnete Genossenschaft" (1643) kunnen we vaststellen dat ze onder Nederlandschen invloed stond. In een „Ertzschrein" van het Genootschap [*Das Hochdeutsche Helikonische Rosenthal*, 1669] vinden we nl. een bewonderende uiteenzetting van de wijze waarop in Nederland door soortgelijke vereenigingen werd gewerkt. En we weten dat Zesen over Holland mocht meespreken.

»Meines behalts / seind / unter den Europischen Völkern / die Niederdeutschen die ersten / welche / so wohl in Holland / als Braband / schon vor langer zeit dergleichen Kunstübende Geselschaften / zu ihrer Muttersprache groszem frommen / gestiftet. Darinnen ist / unter andern / die fürnehmste Satzung gewesen; dasz die fremden ausländischen wörter und redensahrten gantz solten vertilget / und eine reine mit fremdem geschmeusse unbefleckte rede / so wohl im sprechen / als schreiben / es sei gereimt / oder reimelosz / geführet werden. Auch war diese Satzung in wahrheit denen Ländern / die nicht allein mit fremder Sprache Völkern so nahe grenzteten / sondern auch derer eine grosze mänge selbst unter ihren einwohnern zehleten / zum allerhöchsten nöhtig. Und daher gleube ich gewis / wo man / durch stiftung dieser Geselschaften / und

dieser heilsamen Satzung / nicht bei zeiten vorgebauet hette / dasz endlich die Niederdeutsche Sprache / die der Hochdeutschen Tochter (sic) billig zu nennen / im gantzen Niederlande / sonderlich in Braband / und Flandern / eben in ein solches gemänge / als die Englische / durch diese so wohl / als die Französische / und Spanische / were verbastert worden. Aber mehrgemelte lobwürdige Geselschaften haben so viel gefruchtet / dasz man noch itzund mit verwunderung siehet / wie solche ihre gegebene Satzung bei den besten Niederdeutschen Schreibern / zur erhaltung ihrer Sprache / immer genauer und genauer beobachtet wird. Dan die meisten schreiben dieselbe / wo nicht allezeit auf das zierlichste / dannoch so rein und unverbastert / wie sie aus ihrer Mutter schosze geflossen. Ja mangeln ihnen etwan zu weilen etliche Kunst- und andere wörter / die vorfallenden dinge damit recht deutsch zu nennen; so schöpfen sie solche nicht aus fremder sprachen luhmichten pfützen / sondern aus ihrer eigenen klahrem Mutterbrunnen. Und diese wissen sie dan / durch die fügekunst / so ahrtig zu bilden / dasz die angebohrenheit dessen / was es ausbilden und bezeichnen sol / der bedeutung nach / wunderwohl übereinkomt. Sehet! also kommen sie / durch kunst und fleis / der angebohrenheit ihrer Sprache / klüglich zu hülfe. O welch ein edler ruhm / der nimmer verdirbet! o welch ein herliches lob / das nimmermehr stirbet.

[Zesen, Loc. cit. blz. 6—8. *Vorbericht*].

De „Deutschgesinnte Genossenschaft" was in „Kreusen" of „Zunftsitzen" ingedeeld, waaronder ook een kring voor Nederland en de Palts, die in 1669 door den „Rechtliebenden" [Abraham Faber, uit Meissen] als „Schreinhalter" werd bestuurd. De „Geheimverpfleger", die de novieten moest inwijden was „der Verwahrende" [Benjamin Krause, uit Danzig. Cf. Zesen, loc. cit., blz. 18 vlg.] Elk lid bezat een penning als gildeteeken, waarvan Zesen het opschrift in het Nederlandsch vertaalt:

»Vijf broeders heeft een Lijf, op eene tijt geboren" .... enz.

[Ibid. blz. 29.].

De leden waren niet verplicht eene bepaalde schrijfwijze te volgen [blz. 31], maar zij moesten het gebruik van vreemde woorden vermijden. [blz. 32]. Veel Nederlanders waren er wel niet in de vereeniging. In het eerste gild der „Teutschge-

Digitized by Google

sinnten Gesellschaft", de „Rosen-Zunft" was de „Heerold" een Utrechtenaar, Steffen von Lamswärde. Ook in het tweede gild, de „Lilienzunft" was maar één Nederlander, maar het was niemand minder dan „Der Fundreiche, Joost von Vondel, von Köln am Reine". In bovengenoemden „Ertzschrein" bevindt zich een Nederlandsch lofgedicht op Zesen, onderteekend met de beginletters I. V. W. dat heel waarschijnlijk van Vondel's hand is:

»De *Kokosboom* is eel / en teelt veel vrucht en vreugt.
So doet die Vaardigh heet [1]: dien overvroetzaam Man;
die zijnen eedlen Geest toont in der eersten jeugt;
en voorts der Spraken gront en sierraat weisen kan."
[blz. 61].

Hierbij bleef, naar ik vrees, „des Fundreichen" werkzaamheid ten gunste van het genootschap beperkt. Maar Holland had andere middelen bij de hand, wier werkkring zoo krachtig bleef, dat Duitschland zich herhaaldelijk moest ontworstelen aan Hollandschen invloed die de ontwikkeling van zijn letterkundig nationalisme dreigde te belemmeren. Wanneer Barlaeus in zijn „Elegiën" Jacob van der Burch en Johan Brosterhuyzen aanraadt de Nederlandsche Muze ten gunste der Latijnsche in den steek te laten en uit een strijdperk te treden waar meisjes („viles .... Puellae"!) zich reeds durven wagen:

»Scribite fœmineis aliquid sublimius ausis:
Pangite, quod virgo non queat ulla, melos."

dan druischt hij regelrecht in tegen de vele verdedigers der nationale taal.

Dat deed eveneens Abraham van der Myle, die in zijne *Lingua Belgica* (1611) de verbinding van accent en kwantiteit in de verzen voorsloeg en heel wat invloed had op de prosodie van Opitz. Dat deed ook zijn geestverwant Cornelis Plemp, een voorstander van antieke strofenvormen in het Nederlandsch, wiens *Orthographia Belgica* (1637) toonaangevend was voor de

1) Zesen's naam in de vereeniging was „Der Färtige".

Digitized by Google

Duitsche Schotteliussen der 17de eeuw. Anderzijds heeft Simon Stevin er toe bijgedragen den strijd der dialecten bij te leggen door zijn meening „T is yder spraeck gemeen, dat se in den eenen oirt des landes wat anders uytgesproken wort, als op den anderen." [Ap. Schottelius, Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haubt Sprache, Braunschweig, 1663, blz. 41].

Een nuchtere platheid, meent U? Voor ons, maar niet in den tijd toen de paradijstheorie van Becanus, alhoewel reeds door Jos. Scaliger hevig bestreden, nog herhaaldelijk werd besproken en steeds met eerbied vermeld. Morhof was de eerste die (in 1682) met een glimlach aan Goropius voorbij dorst gaan.

3. Poëtiek.

Wie in onze zeventiendeeuwsche litteratuur ook maar een weinig belezen is, voelt al heel gauw dat in Duitschland, na Opitz, de geestelijke atmosfeer dezelfde is. Men vindt er dezelfde theorieën over letterkundige oefening als bij Vondel [Cf. Harsdörfer, *Poetischer Trichter*, Dl. III, blz. 36—37; S. von Birken, *Teutsche Rede-Bind- und Vers-Kunst*, 1697, blz. 175 vlg.], dezelfde verdediging van het plagiaat [Birken, ibid. blz. 172—178], dezelfde rechtvaardiging van het zingen [J. H. Hadewig, *Wohlgegründete teutsche Versekunst*, 1660, Opdracht], hetzelfde gespeel met eigennamen [zie de voorschriften bij Harsdörfer, loc. cit. Dl. III, blz. 15], dezelfde onbeholpen etymologische fantasiën [Zesen, loc. cit. blz. 26]. Zooals Vondel er vreugde in schepte eenzelfde stof herhaaldelijk om te dichten, zoo zien we Joh. Francke in zijn *Vater-Unsers-Harffe* het Vaderons in driehonderd drie en dertig verschillende rijmvormen omzetten. Wie Vondel's gelegenheidsgedichten leest, valt het niet moeilijk het recept ervan op te maken. In bruidsgedichten begint hij meestal met toespelingen op de namen der echtelieden; hij geeft een beknopt overzicht van hunne geslachten, beschrijft de liefelijkheid der bruid, de mannelijke schoonheid van den bruidegom, den liefde-strijd die door het huwelijk

Digitized by Google

bezegeld wordt. Hij roept de liefde aan, den Nacht; wenscht het paar een talrijk kroost en eindigt met een min of meer kiesche uitnoodiging tot het bestijgen der „echtkoets”. Welnu, zulke recepten, geheel overeenstemmend, worden door de Duitsche theoretici medegedeeld [cf. Birken, loc. cit. *Epithalamia*, blz. 203—204; Kindermann, *Der Teutsche Poet*, 1664, Bk. II, Kap. 1; Bk. IV, Kap. 1—3; *Epithalamia*, blz. 397].

Soms hooren we zelfs een naklank van Vondel's eigen woorden, zooals bij Harsdörfer, die precies op dezelfde manier als Vondel het onderscheid tusschen proza en poëzie aanduidt: „Die gebundene Rede wird gebilden (sic) ... wie ... durch eine Trompete welche den gezwungenen Klang so viel stärker erschallen machet” [*Poet. Trichter*, Dl. III, Lexikon, v° Gedicht. Cf. ook een brief van Harsdörfer als aanhangsel aan Joh. Klaj's *Leidende Christus*. 1645]. Wie denkt hier niet aan Vondel's vergelijking van den metrischen dwang bij een „bochtighe trompet”?

Na deze aanduidingen hoeft ons de betrekkelijk zeer uitgebreide kennis, die Duitschland in de zeventiende eeuw van onze litteratuur bezit, geen bovenmatige verwondering te baren.

4. Driekwarteeuws Duitsche critiek:

Opitz over Heinsius. — Bentheim over Rabus.

De heraut der Duitsche litteratuur in dit tijdperk, Martin Opitz, had Holland bezocht (1612) en had er, voornamelijk met Daniel Heinsius, de hartelijkste betrekkingen aangeknoopt. Hij had er nochtans over Nederlandsche litteratuur vreemde voorstellingen opgedaan. Hij kwam er in den tijd toen Grotius den lof van Douza zong, en Scriverius dien van Heinsius. Hij geraakte zelf in Schrijver's dithyrambische stemming en voor hem bleef Heinsius „der Schwan von Gent / dem nichts an Kunst gebricht” [M. Rachelius, in Rist's *Musa Teutonica*, Tweede uitg. 1637] en die de Nederlandsche taal „heeft uit het slijk gebeurt en opgenomen”. Voor de Duitsche dichters der eeuw

Digitized by Google

was dan ook Heinsius het nec plus ultra der poëzie, wien later alleen de roemrijke Vondel het veld kon betwisten, wiens *Lof-Sanck van Bacchus* en *Lof-Sanck van Jesus Christus* herhaaldelijk vertaald en nagevolgd werden, wiens verzen in de poëtische Lexika, Schatzkammern, Daedali, Tyrocinia, Anweisungen en Anleitungen een eereplaats bekwamen en in lyrische en dramatische gedichten met voorkeur werden gebruikt. [Klaj's *Herodes der Kindermörder* (1645) is een soort mozaïek van brokjes uit Seneca en Virgilius, Barlaeus en Sannazar, maar vooral uit Heinsius' *Herodes infanticida*].

»Wie hoch der Niederländische *Apollo*, *Daniel Heinsius* gestiegen sey / kan ich mit meinen nidrigen Sinnen nit ergründen / und will hier in erwehrung [sic] seiner meine Feder zu ruck halten / dasz ich sein werdes Lob und Ehre / die er durch seine ubernatürliche Geschickligkeit verdienet / mit meiner zungen unmündigkeit nicht verkleinere."

Zoo schreef Opitz, toen hij zich reeds door zijn *Aristarchus* en zijn *Buch der Teutschen Poeterey* gevreesd, en door zijne gedichten beroemd had gemaakt [*Martini Opicii Teutsche Poëmata und Aristarchus.* Straszburg, 1624. *An den Leser*]. Opitz had zeer juist ingezien, dat niets voor zijn loopbaan gunstiger kon zijn dan een aansluiting bij de Hollandsche dichters, wier roem — Janus Douza, Janus Secundus, Grotius, Barlaeus — Europa vervulde. Zijne hoop werd verwezenlijkt toen hij niet alleen in Duitschland als onbetwist wetgever erkend werd, maar ook in 1638 van de Groot uit Parijs een brief mocht ontvangen, waarin zijn verdiensten ten volle werden erkend:

»Nihil enim tibi blandiens dico, ita sentio, à te primum Germanae poësi formam datam & habitam, quò cum aliis gentibus possit contendere" [6 Aug. 1638].

Opitz verloochende zulke vrienden niet. Hij wist zijn leerlingen en navolgers met eerbied en bewondering voor Holland te vervullen — geen blinde bewondering, maar een op vergelijking met andere litteraturen gegronde waardeering.

Digitized by Google

In 1634 vermeldt Rist [*Musa Teutonica*, Vorrede] in een overzicht van de internationale litteratuur:

»die Italiäner mit ihrem Petrarcha, Anguillara, den beyden Taxis, Vater unnd Sohne / dem Alamanno, Ariosto, Bembo, Veniero, Goselino, Perotto, Politiano, Sanazario, etc. Die Frantzosen mit ihrem Marotto, Bartasio, Rabelais, Ronsardo etc. Die Engelländer mit ihrem Herren Sydnei, die Niederländer mit ihrem fast mehr als Menschlichen Heinsio, Schriverio, Catzio, Starter ....”

In 1653, bij het vastleggen van een studieplan voor jonge dichters, schrijft Harsdörfer tegelijk met de classieke talen, Fransch, Italiaansch en Spaansch, ook Nederlandsch voor „daraus erstlich gedolmetschet / nachgehendes .... nachgefolget werden [soll]” [*Poetischer Trichter*, 3, blz. 52].

Vier jaar later schrijft David Schirmer in de Opdracht zijner *Poetischen Rosen-Gepüsche* de opsomming van Rist af, met bijvoeging van eenige Italiaansche namen, o. a. Dante, en een Spaanschen.

In 1665 is Rist's Cataloog een weinig veranderd.

»Wir müssen zwar den Italiänern ihre *Venierios*, *Tassos*, *Petrarchas*, *Ariostos*, *Sannazarios*, den Frantzosen ihre *Urfeos*, *Marottos*, *Bartasien*, *Theophilem*, *Ronsarden*, *Malherben*, *Colletetten*, den Engelländern ihre *Sidneos*, den Spaniern ihren *Lope de Vega carpio*, *Montalvan*, *Monte Maior*, *Boscan*, *Polo*, *Garcilasso de la Vega*, den Niederländern ihre *Heinsios*, *Hoofren*, *Grotios*, *Dousas*, *Catzen*, *Brederoden*, ... gönnen” [*Alleredelste Belustigung*, blz. 227].

Schrijver en Starter blijven ditmaal ongenoemd. Intusschen zijn andere sterren in Wedel zichtbaar geworden: Douza (wat laat!), Grotius, Hooft en Bredero.

Het volgende jaar zien we op een staalgravure vóór Rist's *Des Edlen Dafnis aus Cimbrien besungene Florabella* een steilen zangberg. Op den top, het hoofd met stralen omkranst en droomerig een snaarinstrument betokkelend, zit Apollo. Rechts staan Ronsard, Lope de Vega en Theophile; links Vondel met een rol papier in de hand, Petrarca en Cats! Aan den voet van den berg neemt Opitz eenen zwierig gekleeden heer, vermoe-

Digitized by Google

Duitsche Schotteliussen der 17de eeuw. Anderzijds heeft Simon Stevin er toe bijgedragen den strijd der dialecten bij te leggen door zijn meening „T is yder spraeck gemeen, dat se in den eenen oirt des landes wat anders uytgesproken wort, als op den anderen." [Ap. Schottelius, Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haubt Sprache, Braunschweig, 1663, blz. 41].

Een nuchtere platheid, meent U? Voor ons, maar niet in den tijd toen de paradijstheorie van Becanus, alhoewel reeds door Jos. Scaliger hevig bestreden, nog herhaaldelijk werd besproken en steeds met eerbied vermeld. Morhof was de eerste die (in 1682) met een glimlach aan Goropius voorbij dorst gaan.

3. Poëtiek.

Wie in onze zeventiendeeuwsche litteratuur ook maar een weinig belezen is, voelt al heel gauw dat in Duitschland, na Opitz, de geestelijke atmosfeer dezelfde is. Men vindt er dezelfde theorieën over letterkundige oefening als bij Vondel [Cf. Harsdörfer, *Poetischer Trichter*, Dl. III, blz. 36—37; S. von Birken, *Teutsche Rede-Bind- und Vers-Kunst*, 1697, blz. 175 vlg.], dezelfde verdediging van het plagiaat [Birken, ibid. blz. 172—178], dezelfde rechtvaardiging van het zingen [J. H. Hadewig, *Wohlgegründete teutsche Versekunst*, 1660, Opdracht], hetzelfde gespeel met eigennamen [zie de voorschriften bij Harsdörfer, loc. cit. Dl. III, blz. 15], dezelfde onbeholpen etymologische fantasiën [Zesen, loc. cit. blz. 26]. Zooals Vondel er vreugde in schepte eenzelfde stof herhaaldelijk om te dichten, zoo zien we Joh. Francke in zijn *Vater-Unsers-Harffe* het Vaderons in driehonderd drie en dertig verschillende rijmvormen omzetten. Wie Vondel's gelegenheidsgedichten leest, valt het niet moeilijk het recept ervan op te maken. In bruidsgedichten begint hij meestal met toespelingen op de namen der echtelieden; hij geeft een beknopt overzicht van hunne geslachten, beschrijft de liefelijkheid der bruid, de mannelijke schoonheid van den bruidegom, den liefde-strijd die door het huwelijk

Digitized by Google

bezegeld wordt. Hij roept de liefde aan, den Nacht; wenscht het paar een talrijk kroost en eindigt met een min of meer kiesche uitnoodiging tot het bestijgen der „echtkoets". Welnu, zulke recepten, geheel overeenstemmend, worden door de Duitsche theoretici medegedeeld [cf. Birken, loc. cit. *Epithalamia*, blz. 203—204; Kindermann, *Der Teutsche Poet*, 1664, Bk. II, Kap. 1; Bk. IV, Kap. 1—3; *Epithalamia*, blz. 397].

Soms hooren we zelfs een naklank van Vondel's eigen woorden, zooals bij Harsdörfer, die precies op dezelfde manier als Vondel het onderscheid tusschen proza en poëzie aanduidt: „Die gebundene Rede wird gebilden (sic) ... wie ... durch eine Trompete welche den gezwungenen Klang so viel stärker erschallen machet" [*Poet. Trichter*, Dl. III, Lexikon, v° Gedicht. Cf. ook een brief van Harsdörfer als aanhangsel aan Joh. Klaj's *Leidende Christus*. 1645]. Wie denkt hier niet aan Vondel's vergelijking van den metrischen dwang bij een „bochtighe trompet"?

Na deze aanduidingen hoeft ons de betrekkelijk zeer uitgebreide kennis, die Duitschland in de zeventiende eeuw van onze litteratuur bezit, geen bovenmatige verwondering te baren.

4. Driekwarteeuws Duitsche critiek:

Opitz over Heinsius. — Bentheim over Rabus.

De heraut der Duitsche litteratuur in dit tijdperk, Martin Opitz, had Holland bezocht (1612) en had er, voornamelijk met Daniel Heinsius, de hartelijkste betrekkingen aangeknoopt. Hij had er nochtans over Nederlandsche litteratuur vreemde voorstellingen opgedaan. Hij kwam er in den tijd toen Grotius den lof van Douza zong, en Scriverius dien van Heinsius. Hij geraakte zelf in Schrijver's dithyrambische stemming en voor hem bleef Heinsius „der Schwan von Gent / dem nichts an Kunst gebricht" [M. Rachelius, in Rist's *Musa Teutonica*, Tweede uitg. 1637] en die de Nederlandsche taal „heeft uit het slijk gebeurt en opgenomen". Voor de Duitsche dichters der eeuw

Digitized by Google

delijk den edelen Dafnis uit Cimbrien, bij de hand en moedigt hem aan den Parnassus met hem te bestijgen.

Allengskens wordt de kennis der Nederlandsche litteratuur in Duitschland vollediger en nauwkeuriger. Hofmanswaldau heeft zijn tijd in Leiden goed besteed en geeft van den toestand onzer letterkunde in 1673 een voor dien tijd niet onverdienstelijk overzicht.

»So wol in Nieder- als in Deutschland ist iederzeit desz Singens und Tichtens sehr viel gewesen; aber mit schlechter Glückseligkeit / bisz *Daniel Heinsius* der gelehrte und anmutige Kopff / sich herfür gethan / und die zierliche reine Arth der Getichte in das licht gestellet / dem nebenst vielen andern *Catz* in seinen erbaulichen Wercken / besonders in seinem Getichte vom Ehestande und dem Trau-Ringe / so zwar keine zu künstliche aber doch eine reine Redens-Art führet / und von gar erbaulichen Sachen handelt / wie auch *Hügens* und *Vondelen*, so gar einer hohen Arth zu schreiben sich angemasset / nebenst Hofft und *Westerbaen*, Veens, Vos und Deker rühmlich nachgefolget." [*Deutsche Ubersetzungen Und Getichte*, Breszlau 1679. *Vorrede*. Eerste uitg. 1673].

Soms, als in Treuer's *Lexikon* [1675, v° Deutsche Sprache] is de voorstelling onzer litteratuur nog bijna zoo wild en onsamenhangend als de kopergravure in Rist's Florabella. Men leest niet zonder verschrikking verzen waar Cats, Heins en Opitz vereenigd tegenover Tasso, Sannazar en Sidney gesteld worden. Vooruitgang wordt echter weldra bemerkbaar.

De jonge Duitsche literatuurgeschiedenis legt reeds in 1682 ook voor niet-latijnsche schrijvers een merkwaardige belangstelling aan den dag. Olaus Borrichius noemt en roemt Barlaeus, Dousa, Heinsius „in summis vatibus merito aestimandus" [*Dissertationes de Poetis*, Francofurti, 1683, blz. 143], Hogerbeets, Huygens en Carolus Malapertius (!) uit Bergen wegens hun Latijnsche gedichten, maar ook Anslo, Bochstad, Champhuyzen, Cats, Decker, Dubbels, Hooft, Hugens, Veen, Vondel, Voss, Westerbaen". Hij laat het niet bij een opsomming, maar beoordeelt ook de hoofdfiguren:

»Et quidem *Jacobi Catsi* gloria ex solido est, non ob Belgica modo metra, (in quibus tamen non semper aeque incalescit) sed & latina ...

Digitized by Google

Vondelium acumine nemo antevertit, nemo *Hofdium* gravitate, sed in quâ nonnihil subinde tumoris".

Hij eindigt met een citaat uit Westerbaen's Aeneis! Kritisch zijn deze bondige beoordeelingen ongetwijfeld. Even kritisch, soms zeer scherpzinnig, en tevens uitvoeriger is Morhof. Hetzelfde jaar nog verschijnt zijn belangrijk boek *Unterricht von der Deutschen Sprache und Poesie.* [De uitgave van 1700 werd hier gebruikt].

Het lijkt ons wel wat vreemd, wanneer de brave polyhistor, als eerste citaat een uittreksel uit van der Merwede's *Uytheemsen Oorlog- ofte Roomse Min-triomfen* overneemt en bij den Heer van Clootwijk „einen guten Trieb zur Niederländischen Poetery" ontdekt [blz. 237]. Verder toont hij zich echter goed ingelicht. Hij noemt Huygens, Vondel, Dousa, Scriverius, Heinsius, Vos, Barlaeus, Hooft, Westerbaen, Henric Bruno (Mengelmoes), Joh. Adolph Dans (Liebesgedichte), Merwede (dien hij nu niet meer zoo argeloos beoordeelt), Jan van der Veen (Adams-Appel), Decker, Bodicher Banning (Leydsche Oorloffsdagen), Dan. Jonctys, wiens „*Rooselins Oogies*, sind mit allen erdenklichen Farben angestriechen", Anna Schuurmans, Anna Tesselscha, Paffenrode, en de verzamelingen: de Zeeuwsche Nachtegael, Klistet's Kraam en Apollo's Harp. Vooral deze bundels hebben hem getroffen:

»Die Versammlungen sind zu loben / denn es werden die besten *Carmina* auszgesucht / und insonderheit die wenigen / die kein vollständig Werck an sich selbst machen können / oder sonst verlohren giengen. Dieses möchte man mit den Teutschen auch also machen" [loc. cit. blz. 250].

In zijn hoofdstuk *Von den Epigrammatibus* noemt hij „Swertius (Epitaphia Jocoseria), Lydii vrolicke uyren des doods, Westerbaen's Basia [1]), Joh. van Dan's „Kushes", de sneldichten van

1) Vertaald uit Janus Secundus. Cf. Westerbaen's *Minnedichten.* (*Alle de Gedichten,* 1672, Dl. I, blz. 87 vlg.).

Digitized by Google

Huygens, Bruno's *Mengelmoes*, Cats, Heins, Poirtier, Schoonhove, Zevecote (*Emblemata*) Barlaeus en van der Veen (*Raadsels*).

Eindelijk citeert hij een bijna eenlettergrepig gedichtje van Huygens: Siet / Niet / Na den / Quaden / Sang- / Gang / [loc. cit. blz. 555], en verwijst naar dergelijke kunststukjes in Tengnagel's *Amsterdamsche Lindebladen* en H. Bruno's *Mengelmoes*.

In 1698 verschijnt het lijvige en grondige boek van Heinrich Ludolf Bentheim, een standaardwerk voor dien tijd. Na 1687 had hij Engeland en Holland doorreisd en had er een zeer uitgebreide en vrij betrouwbare historisch-statistische stof verzameld voor zijne twee hoofdwerken over Engeland en Holland, vooral met het oog op de theologie en de geleerde wereld. Zijn *Holländischer Kirch- und Schulen-Staat*, in 1698 te Frankfurt verschenen, geeft blijk van groote vertrouwdheid met de godsdiensttwisten en met de Hollandsche litteratuur over dat onderwerp, alsook met den toestand der Universiteiten. Over Franeker, Harderwijk en andere Hoogescholen in het verleden vindt men er menige belangrijke opmerking. Wat hem na de theologie het meeste belang inboezemt, is de bio- en bibliografie der geleerden, waarvan hij ons dan ook een milden voorraad verstrekt. Graag geeft hij toe aan die vreemde neiging der 17de eeuw voor epigramma's, opschriften en vooral grafschriften. Aan de grafschriften wijden de Duitsche poetica's der eeuw immer uitvoerige en met liefde behandelde hoofdstukken. O. a. heeft Bentheim Vondel's graf in de Westerkerk gezien en het opschrift afgeschreven. Op deze manier wordt hij er meer dan eens toe gebracht onder de geleerden ook nu en dan een eenvoudigen dichter, die het geluk had een puntig grafschrift te hebben, te laten doorloopen. Fockenbroch bijv. „welcher wohl der schnackischte unter allen Niederländischen Poeten ist", op wiens graf de bekende verzen prijken:

»Hier leit in 't onder aardsche hok
Het rif van d'arme Meester Fok"... enz.

[*Holländischer Kirch- und Schulen-Staat*, dl. II, blz. 369].

Digitized by Google

Spiegel heeft er voor gezorgd dat Coornhert een plaatsje bij Bentheim kreeg, door zijn bekend tweelettergrepig grafschrift: Nu rust / Diens lust / En vreugd / Was deugd ... /.

Spiegel, zoo vervolgt Bentheim,

»handelte nicht nur mit Kauffmanns-Waaren sondern auch mit Büchern und Wissenschafft". »Insonderheit war er ein Liebhaber der *Poesie.* Wie er denn ein grosses Gedichte auffgesetzet und hinterlassen hat unter dem Namen *Hartspiegel.* In welchem er zwar zu der Zeit sich als einen zierlichen Holländischen Poeten erwiesen / aber weit von seinen Nachfolgern / als *Pieter Korneliszoon Hoofd* und *Joost van den Vondel* übertroffen ist." [Dl. II, blz. 332].

Hij kent ook Bredero, noemt in den paragraaf over Visscher de *Sinnepoppen* en *Brabbelingh* en citeert zelfs uit Pels' *Gebruik en Misbruik des Tooneels.*

Vondel kent hij voornamelijk als lyrisch dichter, en wel vooral als vertaler: „Unter seinen nachgelassenen Schrifften ist berühmt": ... de Virgilius-vertaling, *David's Harpzangen* en *Johannes de Boetgezant!* Ja, drama's heeft hij ook wel geschreven:

»Er hat auch unterschiedliche Trauer-Spiele aufgesetzet / welche stückweise zu Amsterdam in 4. auch zusammen in 8. gedruckt sind." [Dl. II, blz. 369].

Dit oordeel is niet onbeteekenend voor de Vondel-waardeering der theologen in wier kringen onze Bentheim verkeerde. Des te meer treft ons de lof dien hij Petrus Rabus, den uitgever van *De Boekzaal van Europa* toezwaait. Men heeft totnogtoe weinig de aandacht gevestigd op de internationale rol, die Holland in den tijd van Bayle, Basnage en Rabus, in de wordingsperiode der moderne litteratuurgeschiedenis gespeeld heeft. Bentheim weet van de „*Nouvelles de la République des Lettres*", de „*Histoire des Ouvrages des Savans*" en van den te Rotterdam verschijnenden „*Nouveau Journal des Savans* te spreken. Pieter Rabus is

Digitized by Google

ein noch junger Mann / dass man sich über seinen Ernst / das werck zu treiben / verwundern / und mehr von ihm zu sehen hoffen muss. Zu bedauren aber ist es / dass solcher geschickte Mann mit der *Notariat*-Kunst und den Schul-Knaben die beste Zeit hinbringen muss...".

Uit de *Boekzaal* kan men

»nicht nur eine gute Wissenschafft der neuen Holländischen Bücher erlangen / sondern auch rein und zierlich Niederländisch reden lernen. Der Herr *Rabus* weiss eine Sache natürlich vorzustellen / und mit ausgesuchten Worten dem Leser ein artiges Denck-Bild beyzubringen. So dienet auch die Lesung dieses Buchs zu Ausübung unser eigenen Sprache denn er kieset die alten Niederländischen Wörter aus / und lässet uns solche hören / welche die deutsche Mutter scheine verlohren zu haben". [Ibid. Dl. II, blz. 439—440].

Dit is lang geen slechte critiek, des te merkwaardiger nog omdat Rabus de Duitschers niet altijd met zachtheid behandelde, maar hen

»rechtschaffen zu Hechelen / oder / wie er schreibet / zu Rosskämmen«

wist.

Wie dit overzicht der Duitsche critiek over Nederlandsche letterkunde in Duitschland gevolgd heeft, zal toegeven dat tusschen Opitz en Bentheim de kennis onzer litteratuur, wat uitvoerigheid en kritische geest betreft, zich vrij snel heeft ontwikkeld. We zullen hierover nog beter kunnen oordeelen wanneer we het lot van eenige hoofdfiguren onzer letterkunde in Duitschland hebben nagegaan.

5. Vader Cats.

Wien zal het bevreemden dat „Vader" Cats hierbij het eerst ter sprake komt?

Het sukkeldrafje van zijn nuchteren Pegasus scheen eindelijk rust en kalmte te beloven na het getrappel en de woeste vaart (dit alles betrekkelijk) van de rossen der tweede Silesische school.

Fleming prijst hem. Harsdörfer citeert uit zijn *Spiegel van*

Digitized by Google

den Ouden en den Nieuwen Tijt [*Gesprächspiele.* Dl. IV, blz. 245]. In de bibliografie [Dl. IV] vinden we de „Minnebilde" en den „Self-stryt" vermeld. Zijn vertaler Neumarck noemt hem het groote licht der Nederlandsche poëten [*Sofonisbe*, 1651. *Widmung*] en spreekt van de „verzukkerter Liebligkeit" zijner verzen [*Poetisch verhochteutschte Geschichte* (van Antonius en Cleopatra). 1653, *An den geneigten Leser*], waarbij we onwillekeurig aan Francis Meres' lof van Shakespeare's „sugared sonnets" [*Palladis Tamia*] terugdenken. Ook Kempe prijst den „Sinnreiche[n] Holländer" [*Neugrünender Palm-Zweig*, blz. 134]. Het getal zijner vertalers is dan ook niet gering: Titz, Neumark, Albini, Dedekind, Schwiger, Greflinger, Ritzsch, Tonjola, Homburg, Bürger, Amman, M. J. D., Cuno, Uhlich, Lund, Adami, Lichtwers en twee anonymi. [Deze lijst, die eerst door Dr. Bolte werd samengesteld (*Tijdschrift*, dl. XVI, blz. 245 vlg.), later uitgewerkt door Mej. Schroeter in haar proefschrift (*Jacob Cats' Beziehungen zur deutschen Literatur.* Heidelberg. 1905), is waarschijnlijk nog niet heel volledig. Voorloopig hebben we er aan toegevoegd een vertaling door M. Joh. Samuel Adami, alias Misander (1638—1713), Pfarrer te Pretzschendorff en groot liefhebber van Sinnebeelden (cf. Zedler's *Universal Lexicon* Halle-Leipzig, 1732 vlg. in v°.) onder den titel „Jacob oder Heyrath von Dreyen" (vermeld door Neumeister, *De Poetis hujus saeculi praecipuis*, 1695 in v°.), alsook van Augustin Lichtwers, Secretarius Dresdensis, *Die im Traum erweckte Liebe* (Dresden, 1650, 4°.), die door den anders meedoogenloozen Neumeister „elegantior suaviorque" gevonden werd.

Cat's lot in Duitschland was benijdenswaard. Reeds in 1682 vond hij in Morhof een fijnen en scherpzinnigen beoordeelaar:

»Seine Tichterey ist zwar von der niedrigen Art / und mit Worten / mehr als vonnöthen / angefüllet. Sie ist dennoch süss / lieblich und sauber / ohne die geringste Härtligkeit / darunter bisweilen ein sinnreicher Einfall hervor leuchtet." [*Unterricht*, blz. 240—241].

Merkwaardig is het feit dat de Duitschers Cats wel hoog

Digitized by Google

hebben geprezen, maar niet zonder voorbehoud. Hofmanswaldau vindt zijn „Redensart" wel „rein" maar niet zeer „künstlich". Zijn inspiratie, meent Borrichius, slabakt wel eens (*non semper aeque incalescit*), terwijl en zijn stof en zijn stijl en zijn versificatie, naar Morhof's oordeel, wel prijzenswaardig zijn, maar meer niet. Vondel integendeel heeft slechts lof ingeoogst, terwijl ook Hooft niet zonder een verwijt (*tumor*) ontkomt. Van een Cats-cultus kan dus geen sprake zijn, tenminste niet bij de geestelijk-ontwikkelden. Ook hier dus blijkt het groot aantal vertalingen een bewijs van populariteit bij het volk, waarvan het meest afdoende bewijs de volledige vertaling was, die door Barthold Feind in 1710—1717 te Hamburg werd bezorgd. Hoe echter deze vereerder van Lohenstein's gezwollenheid daartoe kwam, blijft een raadsel.

6. Hollandsche comedianten en de hollandsche klucht.

Hoe geestelijk arm de zeventiende eeuw in Duitschland ook moge geweest zijn, het tooneel heeft eenige figuren van beteekenis, eenige belangwekkende pogingen aan te stippen. Het lag voor de hand dat de Hollandsche Gouden Eeuw vooral op dit gebied, waar zij zoo uitgemunt heeft, haar invloed zou doen gelden. Uit het Noorden en uit het Oosten, te water en te land, drong de Nederlandsche invloed tot in het hart van Duitschland. Hamburg was een voorpost, waar sedert de twaalfde eeuw Nederlandsche kooplieden zich hadden gevestigd. [Cf. R. K. H. Schröder, *Die niederländischen Kolonien in Norddeutschland zur Zeit des Mittelalters*. Berlin, 1880]. Door den Senaat beschermd, ten deele belastingvrij, door Alva's vervolgingen in aantal vermeerderd en met het vaderland in voeling door de kantoren in Utrecht, in Sluis, in Amsterdam, telden deze kolonisten reeds in 1605 omtrent 130 gegoede familien [Cf. Lappenberg, *Zeitschr. d. Vereins f. Hamburgische Gesch.* Dl. I, blz. 241—243. — J. Schwering, *Zur Gesch. des niederländischen und spanischen Dramas in Deutschland*. Münster i. W. 1895, blz. 21. — F. Heitmüller, *Holländische Komö-*

Digitized by Google

dianten in Hamburg, Hamburg 1894 (*Theatergeschichtliche Forschungen.* Dl. VII.), blz. 100]. Als we met deze feiten bekend zijn, verwondert het ons minder dat de eerste tooneelspelers van beroep in Hamburg Nederlanders waren. Hun eerste aanvraag aan den burgemeester is van 1590 [Bij Lappenberg afgedrukt]. Tot in het midden der zeventiende eeuw blijven de berichten over hen uiterst schaarsch, en na den Utrechtenaar Henrich Janson, die omtrent 1580—1590 de „schöne Trostreiche Historia vom Könige Davidt und Saul" met zijn marionetten vertoonde [J. Bolte, *Das Danziger Theater im 16. und 17. Jahrh.* Hamb.—Leipz. 1895 (*Theatergesch. Forsch.* Dl. XII) blz. 21—22], zwijgt de letterkundige geschiedenis over hun lotgevallen, totdat, na het sluiten van den Munsterschen vrede, een verzoek van Brusselsche comedianten in Hamburg wordt ingediend en afgeslagen [Schwering, blz. 33]. Dan begint echter de groote periode der Hollandsche comedianten in Duitschland: Jan Baptista (van Fornenbergh) met spelers als Herman Koning, een leerling van Zjermes, en Jakob Sammers, die later zelf director werd; Jakob van Rijndorp, lid van Nil Volentibus en zijn gezellen Cornelis Bor, den leermeester van Jan Punt, en Mad. van Tongeren, de leermeesteres der gevierde Adriana Maas; deze en vele anderen doorkruisen Noord- en Midden-Duitschland in hun omzwervingen tusschen Den Haag of Amsterdam en Stockholm. Op deze wijze werd onze dramatische litteratuur over Noord-Europa verspreid. Hamburgers, als bewoners eener groote handelsstad, voelden zich één met de koren van *Gysbreght* wannner ze (in 1740) de „*Uberwindung von Amsterdam und Vertilgung der Kirchen, Klöster und Casteelen*" door de comedianten van Anthonie Spatsier zagen opvoeren [cf. Heitmüller, blz. 109] en onthielden blijkbaar ook hun sympathie niet bij de voorstelling van de „*drie koninklijke Deelen van Joseph*" van Grotius en Vondel [ibid. blz. 113, 116]. De Hamburgsche Senaat was de spelers gunstig; de Hollandsche Resident Mauritius schreef een voorspel in verzen waarin hij o. a. nadruk legde op de taalver-

Digitized by Google

wantschap. Voor Hamburgers was het Hollandsch licht verstaanbaar wijl:

»Het Neêr en Plat-Duitsch is de Moedertaal en grond,
»Van 't hooge Duitsch, dat hier gesproken word in 't rond.
»Ten minsten kan en moet men in de beide talen
»Meest al de worden [sic] van dezelfde wortels halen,
»En die de stukken van voorledene Eeuwen leest,
»Vind, dat ze beide zijn een zelfde taal geweest."

[Het gansche voorspel vindt men in de „*Dichtlievende Uitspanningen*" van J. J. Mauritius en bij Gaedertz, *Das niederdeutsche Drama*, blz. 178 vlg. Cf. ook Schwering, blz. 55 vlg].

In het Oosten waren de Nederlanders ondertusschen niet werkeloos gebleven. Vlaamsche „zeggers" in Keulen en Kleef [1301. Cf. F. v. Hellwald und L. Schneider, *Gesch. d. niederländischen Litt.* Leipz. (1887) blz. 152], de „gezellen van Diest" die in 1412 „te wagen en te peerde" in Aken hun intocht hielden om er o. a. het „*spel van Lancelot*" op te voeren [Schwering, blz. 13, geen bewijsplaats], de dramatisch aangelegde Leidsche rederijker en wederdooper Jan Bockelzoon die in den Dom van het belegerde Munster een spel „*vom Armen Lazarus und dem reichen Prasser*" liet opvoeren [Schwering, blz. 17 vlg.]: allen legden een bewijs af voor de dramatische begaafdheid en den internationalen geest van ons volk. De Antwerpenaar Georg Witbier en zijn spelers, de Hofcomedianten van Maurits van Nassau en hun opvolgers, het gezelschap van Rijndorp en Nozeman, van Anthonie Spatzier, van Friedrich Schröder en eindelijk Nicolini met zijn „Vermaarde Hollandsche Jonge Kinderen" hebben den roem onzer litteratuur van het begin der zestiende tot in het midden der achttiende eeuw door Duitschland, Zwitserland en Oostenrijk verbreid. [Na de onderzoekingen van Heitmüller, Bolte, Schwering en Kossmann (*Das niederländische Faustspiel des siebzehnten Jahrhunderts*, Den Haag, 1910) en wanneer we slechts de data vermelden die geheel of tamelijk zeker zijn, heeft het lijstje, dat Bolte in 1895 samenstelde (*Danziger Theater*, blz. 133), zich uitgebreid

Digitized by Google

als volgt: 1590 Hamburg — 1594 Ulm — 1602 Ulm — 1603 Basel — 1604 Ulm, Basel — 1611 Frankfurt a. M. — na 1648, Hamburg — 1649 Hamburg (cf. Bolte) — 1651 Frankf. a. M. — 1654 (?) Hamburg (Fornenbergh) — 1660 Altona (Forn.) — 1665 Altona (Forn.) — 1674 Hamburg (Forn.), Lübeck, Tönning, Friedrichsstadt — 1675 en 1676 Hamburg (Forn.) — 1682 Altona — 1684 Lübeck (cf. Bolte), Altona (Rijndorp ?), Danzig en Königsberg (Sammers) — 1694 Lübeck (Rijndorp) — 1702 Berlijn — 1703 Hamburg, Danzig, Lübeck, Kiel (Rijndorp en Nozeman) — 1710 Hamburg, Lübeck, Kiel. — 1731 Frankfurt (Spatzier) — 1740—41 Hamburg (Spatzier) — 1745 Keulen (Schröder) — 1745 Frankfurt a. M. (Nicolini)].

De repertoires van al deze spelers zijn nog lang niet volledig bekend. Naast Vondel's *Josef*-trilogie, *Jeruzalem verwoest* en *Gijsbreght*, speelden ze kluchten bij tientallen, niet zelden hun eigen maaksel [Cf. een lijstje van Jac. van Rijndorp's dramatische werken bij Kossmann, blz. 139 vlg.]. Het zijn vooral deze kluchten die hunnen bijval verklaren. Gedurende de zeventiende eeuw betwisten zich de Hollandsche en Engelsche comedianten (en ook wel Duitsche, onder vreemde vlag) de gunst van het publiek en 't is meer een strijd tusschen Pickelhering en John Posset dan tusschen Lucifer en Hamlet. Het pleit bleef onbeslist, te meer omdat de repertoires dooreenliepen. Op het einde der eeuw wordt echter de klucht voor korten tijd door de mythologische opera uit de gunst van het publiek, voornamelijk in Hamburg, verdrongen. In 1688 drukte de Hamburgsche predikant Elmenhorst in zijn verdediging der opera's tegen de aanvallen der locale fanatici, zijn afkeuring uit van „jegliches Gauckel-Spiel / Pickelhering- oder Narren-Possen / die *Scaramouchen*-Striche der Spanier / die *Jean Potage* grumpen der Frantzosen / die klückt-Spiele der Holländer / und dergleichen lächerliche und mehrenteils ärgerliche grobe. Schertze" [*Dramatologia*, Hamburg, 1688, blz. 20].

Voor hem waren zulke voortbrengselen geen „Comedien".

Digitized by Google

Maar juist om deze kluchten werden de Hollandsche Comedianten door Weise, den aartsverdediger der natuurlijkheid, geprezen „weil alles mit der gemeinen Expression sowohl übereinkommt" [*Die ungleich und gleich gepaarte Liebesalliance.* 1703. *Vorbericht.* Dat Weise voor zijn *Philippus Bonus* Fokkens' *Dronkken Hansje* gebruikt heeft (Schwering, blz. 74) valt zeer te betwijfelen].

Feind, ook een verdediger der operas, die in den Haagschen Schouwburg omtrent 1708 lang niet alles naar zijn zin had gevonden, klaagt over de Hamburgsche schouwburgbezoekers die

„weder die *Musique*, noch Poesie / noch Mahlerei / noch Architectur verstehen / welche vier Stücke ein *essentielles* Wesen von der *Opera*, und daher kömmt es dann / dass viele mehr an einer teutschen *Comedie* von Dr. Faust und einem Holländischen *Klucht- of Blij-Spel van* Jan Claassen, de Vreyer in de Kist, of de dry boose Grieten haar Vermaack finden, so man ihnen von Hertzen gönnet" [*Deutsche Gedichte*, 1708, blz. 94].

Nochtans was deze „Vrijer in de Kist" die door „Nil Volentibus Arduum" in 1678 uitgegeven werd, een stijf eerbare bewerking van de oorspronkelijke klucht [Bolte, *Singspiele der Englischen Comedianten.* 1893. nr. 14 a-d]. Het duurde echter niet lang voor de operas tot het peil der klucht, en dieper nog, gezonken waren. Na het *Hamburger Schlachtfest* had geen Praetorius of Postel nog het recht op Jan Claassen te smalen.

7. Hooft, Bredero, Vos, Vondel.

De invloed van de Hollandsche klucht bleef voornamelijk tot Neder-Duitschland en de daar bloeiende litteratuur beperkt, alhoewel niet zonder ook hier en daar op het hoogere drama in te werken. De spelen van Jean Baptista „der auch sogar seine Possenspiele in Reyme hat verfasset" werden bijv. door Rist als voorbeelden van het gebruik van verzen in het drama vermeld. Maar in dit geval hebben we waarschijnlijk met onrechtstreekschen invloed van het treurspel en het hoogere blijspel te doen. Want Baptista, zoo vervolgt Rist, had

Digitized by Google

»sonder Zweiffel / etlichen Niederländischen Comödien-Schreibern / als dem Edlen und Hocherfahren Peter. E. Hooft / Drosten zu Muyden und Baliutu von Goyeland nachgefolget / der die schöne Comödien *Granida* genannt / wie auch die bewegliche Tragödien von Geerhart von Velzen / ferner das Trauerspiel Banto (sic) oder Uhrsprung der Holländer genannt / nebenst dem Urtheil Paridis / alle in versen hat verfasset / welche auch also gespielet worden. Eben also hat es gemacht Gerbrand Adriansen Bredero / der scharffsinnige und wackere Amsterdammer dessen Traur- und Freuden-Spiele / als *Griane*, *Rodderick* und *Alphonsus*, *Lucella*, het Moortien / der Spanische Brabänder / der stumme Ritter und andere alle / in Versen werden gefunden / welche auch zu Amsterdam / und anderen Orten in Niederland offt und vielmahls also auff den Schau-Platz gebracht worden." [*Alleredelste Belustigung*, 1665, blz. 128—129].

Reeds vroeger had Opitz, tegelijk met den lof van Heinsius, dien van het Hollandsche drama verkondigd:

„So können die Amsterdamer *Achilles* und *Polyxena*, *Theseus* und *Ariadne*, *Granida* Gerhardt von Velsen, Rodèrich und *Alfonsus*, *Griane*, Spanischer Brabanter / *Lucella*, stummer Ritter. *Ithys*, *Polyxena*, *Isabella* und andere fast dem *Seneca*, und *Terentio* dem höflichsten under allen Lateinischen *Scribenten*, an die Seite gesetzt werden". [*Teuttche Poëmata und Aristarchus*, Strassburg, 1624. *An den Leser*].

In 1717 lezen we in een van die latijnsche polyhistorische werken waarin de moderne litteraire geschiedschrijving haar eerste pogingen waagde, de volgende nota over Bredero:

„Brederodius *Gerbrandus* Adriani filius inter poëtas Batavos Amstelodamensium Terentius hodie appellari solet. Equidem non diu dulcissima vena vivus recreavit suos, nam anno seculi XVII. octavo post decimum, cum *tertium & vigesimum* aetatis ageret, vitam cum morte commutavit. Nihilominus tamen tantam sibi etiam brevi hoc spatio apud suos comparavit famam, ut quo vivente diutius frui negatum fuit, ejus post obitum odis ac poëmatis ita se delectarent, ut comedia illa *t' Moetje* appellata, quam ad imitationem Eunuchi Terentiani composuit, etiam hodie frequenter repetere ac decantare soleant".

Daarbij wordt dan Vondel's vers op Bredero aangehaald:

„Hier herbergt 't lijf, wiens geest in schertsen
[munten uyt"... *enz.*

Digitized by Google

[Klefeker. *Bibliotheca eruditorum Praecocium.* Hamburgi. MDCCXVII. v°. Brederodius].

Wat hier in sierlijk Latijn gedrukt staat is niet anders dan een vrije vertaling uit den reeds meermalen geciteerden Bentheim.

Hooft; Bredero... Waar blijft Vos? Over hem zwijgen de gekroonde en ongekroonde poëten, de pastors en schoolmeesters, regeeringsraden en rectoren, tot hem Morhof genadig is en den glazenmaker een eereplaats in zijn *Unterricht* verleent. Thomae had zijn *Aran en Titus* wel gebruikt [in *Titus und Tomyris.* 1662. cf. Creizenach, *Die Tragedien des Holländers Jan Vos auf der deutschen Bühne.* Berichte über die Verhandl. der Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Leipzig. *Philol.-hist. Klasse.* Dl. 38 (1886) bblz. 93—107], en zijn Medea was wel door een Duitscher bewerkt [*Die Rasende Medea* enz. H. S. in Hofbibl. te Weenen. Nr. 13189], terwijl zijn *Singende Klucht van Pekelharing in de Kist* (1648) in Velten's repertoire stond en later tot een „Nachspiel" werd verwerkt [C. W. Hak, *Die Amours der Vespetta* enz. 1727]; maar dat alles gebeurde stilzwijgend. Eerst in 1682 neemt de kritiek notitie van hem, maar dan ook op zeer waardeerende wijze. Morhof noemt zijnen *Aran en Titus* een

„Tragoedie sehr wohl nach allen ihren Stücken geschrieben"

en

„eine ungemeine Erfindung und Aussziehung / die man von einem Handwercks Mannes nicht vermuthend gewesen" [Loc. cit. blz. 243].

Zoover gaat zijn bewondering dat hij een Vos zeer streelend praatje — dat echter in onze litteratuur-geschiedenis niet eens bekend is — verhaalt:

„Es haben einige gemuthmasset ob wäre *Barlaeus* selber der *Autor* dieser Tragoedien gewesen / und diesem Jan de Voss die Freyheyt gegeben sie als die seinige vorzustellen / damit er denen eins anhienge / welche zu seiner Zeit die Niederländische Tichterey fast höher hielten / als die Lateinische / und sie dadurch veranlasset würden / die Nieder-

Digitized by Google

ländische zu verachten / welche auch so gemein würde / dass nunmehro die Handwercker ihnen ihr Lob streitig machten" [Ibid blz. 243—44].

Niet slecht verzonnen, als men aan de hierboven aangehaalde verzen van Barlaeus terugdenkt. Onze critici hebben daar een mooie gelegenheid onopgemerkt gelaten om nu ook eens een Hollandsche Bacon-Shakespeare strijd te hebben.

't Is niet voor 't eerst dat we in Duitschland over onze schrijvers bizonderheden vinden die ons niet bekend waren. Dat Vondel van Opitz heeft gehoord is zeer waarschijnlijk. Dat hij zich over hem uitgelaten heeft, weet ons Harsdörfer (1646) te vertellen:

Plutarchus und Aristoteles wollen / dass der Verse Inhalt erdicht seyn sol / und nennen solche Erfindung / die Seele der Verse ... Deswegen der gelehrte Niederländer Johan von Vondeln den seliggekrönten Opitzen für keinen Poeten halten wollen / weil er gar wenig aus eigner Erfindung / viel aber aus andern gedolmetschet habe" [*Gesprächspiele*, Dl. VI, 1647, blz. 62 der *Zugabe*].

De Duitschers oordeelden in ieder geval heel anders over Vondel. Meer dan Hooft of Bredero, Coster of Vos werd hij gelezen, geprezen en vertaald. Gryphius, die in 1638 te Leiden als student werd ingeschreven, er zelf reeds in het volgende jaar colleges hield en eerst in 1644 het land verliet, was zijn voornaamste discipel. Over Vondel's invloed op hem heeft Kollewijn reeds het voornaamste medegedeeld. Waarschijnlijk zou ook een onderzoek van andere Vondel-vertalingen in Duitschland niet zonder uitslag blijven. Hun getal is grooter dan men denkt. D. E. Heidenreich, „Secretär der fruchtbringenden Gesellschaft" vertaalde in 1662 de door Gryphius reeds gebruikte *Gebroeders* [Leipzig, 12^{0}], een stuk dat, volgens Gottsched „ziemlich nach den Regeln der Schaubühne abgefasset" was [*Nöthiger Vorrath.* Dl. I, blz. 213]. Onaangestipt bleef totnogtoe, zoover ik weet, Christoph Christian Dedekind's bewerking van des „gelährten und sinnreichen" Vondels Samson [Cf. *Altes und Neues in geistlichen Singspielen vorgestället.* 1676]. De *Heilige Wraack* is „zur Music... eingerichtet / und in einigen

Digitized by Google

Dingen mit mehrerem / augenscheinlich ausgeziret worden." Als „Auszirung" geldt waarschijnlijk ook Dalila, die aan naturalisme weinig te wenschen overlaat. Christoph Kormart vertaalde *Maria Stuart* [Halle 1673 en 1678. Cf. W. Johannes, *Chr. Kormart als Uebersetzer französischer und holländischer Dramen.* Diss. Berlin, 1892, blz. 46—55]. alsook den „zur Höllen gestürtzten Lucifer", „König David im Elende" en „Palamedes", die echter alle drie ongedrukt bleven [Kormart, *Polyeuctus.* 1659. *Vorrede*].

Nog levendiger dan bij de vertalers was de belangstelling voor Vondel bij de critici. Reeds in 1664 vermeldde Kempe:

„Joost van Vondeln aus Cölln bürtig / und der Holländischen Sprache so mächtig / dass er einer unter den vornehmsten Niederländischen Poeten itzo geachtet wird" [*Neugrünender Palmzweig.* Jena, 1664, blz. 134].

Merkwaardig is voorzeker dit vroege bericht, waarop een bijna twintigjarig stilzwijgen volgt. Dan leest men Morhof, zooals altijd goed ingelicht, maar toch met Vondel niet zoo vertrouwd als met Cats, en stellig niet zoo gelukkig in zijn beoordeeling. Hij spreekt van:

„*Comœdien* / *Tragœdien* / von *Jost van Vondeln*, und andern / verfertiget... / welche weder Frantzosen und Italiänern / geschweige Engelländern / was nach zugeben haben." [*Unterricht.* blz. 227 vlg.].

Shakespeare had Morhof niet gelezen, maar wel Ben Jonson en Molière, en deze lof is dus niet gering. Vondel is overigens bij de Hollanders geen uitzondering:

„Die Schauspiele sind bey ihnen zur Vollkommenheit gebracht. Insonderheit hat die Stadt Amsterdam ein grosses daran gewandt. Da haben sich in grosser Menge gefunden / welche umb den Preiss hierinne gestrietten. Vor anderen hat Jost van Vondel sich hierinnen hervor gethan / von denen *Comœdien* und *Tragoedien* gantze *Tomi* herausgekommen" [Ibid., blz. 243].

Zoo vroeg had men in Holland de rol van Amsterdam in de ontwikkeling onzer litteratuur nog niet erkend. Wat echter

Digitized by Google

nog merkwaardiger lijkt is Morhof's vertrouwdheid met Vondel's critiek. Even goed als Dryden's *Essay of dramatic poesy*, had hij Vondel's *Aenleidinghe* gelezen, en hij citeert eruit in zijn hoofdstuk *Von Beschaffenheit der Reime* [Ibid. blz. 560]. Verder wordt Vondel als autoriteit voor het gebruik van dialekten en het invoeren van nieuwe woorden aangehaald. En de bekende stem klinkt ons tegen uit deze stoffige Duitsche octavos:

„Wij moeten deze tongen matigen, en mengen, en met kennisse besnoeien...".

Morhof was voor zijn tijd inderdaad een voortreffelijk litteratuurhistoricus. Hij is goed ingelicht, vrij critisch en onpartijdig en niet zelden houden zijn persoonlijke beweringen ook na meer dan twee eeuwen nog steek, daar bijvoorbeeld, waar hij beweert dat Vondel aan Hooft's verlatijnschten stijl dacht toen hij schreef dat „d'alleroutste en beste Poëten... de natuurlyckste en eenvoudighste" zijn [Ibid. blz. 245 vlg.]. Onwaarschijnlijk is Morhof's gissing zeker niet.

8 Duitsche „Völkerpsychologie".

Misschien is het de moeite waard ons hier af te vragen op welke grondideeën deze Duitsche beoordeelingen onzer litteratuur berusten. Elementair, maar niet zelden hoogst interessant, blijkt dan de „Völkerpsychologie" der zeventiende eeuw.

„Von denen heutigen ausländern *excelliren* sonderlich in geistlichen sachen die Engelländer; in scharffsinnigen, in oden und in schäfergedichten die Welschen; in satyrischen die Holländer; in galanten aber in lob-gedichten und schau-spielen die Frantzosen. Die einheimischen oder deutschen poeten lieset man fürnemlich wegen des *styli*" [*Herrn von Hoffmanswaldau und anderer Deutschen auserlesener und biszher ungedruckter Gedichte erster theil.* Leipzig 1697. *Vorrede von der Deutschen Poesie*].

Zoo schrijft een onbekende in 1697. Zijn de Hollanders zulke Aristarchen? Of moeten we die heele uiting niet ernsti-

Digitized by Google

ger opvatten als dat vooze laatste zinnetje? Toch schuilt wellicht iets in dit oordeel; en hoe vreemd het ook schijne, in dien tijd moet er een grond voor bestaan hebben. Immers, ook Barthold Feind noemt de Hollanders een volk

»welchen man sonst zu Satyren geschickte Ingenia zuschreibet" [*Deutsche Gedichte*. 1708, blz. 56],

hetgeen in 1725 nogmaals wordt bevestigd:

»Das Gemüthe und die Redens-Art der *Holländischen Nation* ist jederzeit frey und kühn gewesen. Sie sprechen mit einem wie mit dem andern. Dannenhero halten sie sich auch im Schreiben etwas zu gute. Sie haben die meisten in *Satyrischen* Gedichten" [*Anleitung zur Poesie*. Breslau, blz. 71—73].

Was die geschiktheid voor satire aan hun eenvoud, hun openhartigheid te wijten, zooals die in 1701, in een drama waar

»Der Französische Betrug, der Spanische Aberglaube, die Engelländische Leichtglaubigkeit, und die Holländische Einfalt, In einem *curieusen* Schauspiele"

werd voorgesteld? [Door Glasz (*Chr. Weise's Verdienste um die Entwickelung des Deutschen Dramas*. Bautzen 1876) aan Weise toegeschreven. H. Palm (*Beiträge zur Gesch. der Lit.* blz. 49) meende dat het stuk met Weise's *Betrogenen Betrug* overeenkwam. Ludwig Fulda (Inleiding der Weise-uitgave in de *Deutsche National Literatur*. Dl. 39, blz. LXIV) wijst beide gissingen van de hand]. Bentheim zou ons waarschijnlijk hieromtrent bescheid hebben kunnen geven, want ook hij behandelt de letterkundige geschiktheid der Hollanders, en wel op zeer merkwaardige manier. Bentheim is reeds in 1698 een soort Taine, een tweede Barthold Feind, maar met een meer materialistischen aanleg:

»Es ist eine fast allgemeine Beredung / dasz die Einwohner geschickt und verständig seyn / nach dem ihr Land gelegen und beschaffen ist. Nun muss ich zwahr gestehen / dass die Luft / Speise / Tranck / Wärme oder Kälte / und der gleichen Dinge mehr / entwas / und zu Zeiten gar viel / die Hurtigkeit der Menschlichen Geister befördern oder verhindern könne" [*Holländischer Kirch- und Schulen-Staat*. Dl. II, blz. 167].

Digitized by Google

In Holland is echter de heele natuur voor de geestescultuur ongunstig. Is het de voeding

„Fische / Salaat / Milch / Butter und Käse /"

die zooveel geleerden voortbrengt? Erfelijkheid is het niet, daar

„die Niederländer über Haupt mehr einfältig als scharffsinnig gebohren werden; wiewol sie / durch unermüdetem Fleiss / alles zu begreiffen / vor vielen andern geschickt sind" [Ibid. blz. 169].

„Wenn ich also die Sache recht erwege / ist wohl meines Bedünckens eine der grösten Ursachen / dass so viel Gelehrte in dem vereinigten Niederlande sich finden / weil man solche nicht nur wohl unterhält / sondern einem jeden frey lässet zu reden / schreiben und leben / wie es ihm am besten gefällt; so nur die Ruhe des Staats dadurch nicht gestöhret wird. Vor der *Reformation* hatte dieses Land dieselbige Lufft / Nahrung und Einwohner / und dennoch wenig Gelehrte".

En dat het de Reformatie was die dit alles bewerkte, en niet het opbloeien der „Freyen-Künste", de Renaissance, bewijst het feit dat

„im Spanischen Niederlande annoch heutiges Tages die Gelehrten sehr spahrsam sind; obschon dasselbe das Vereinigte an Grösse übertrifft / auch die Einwohner einen viel munterern Geist haben" [Ibid. blz. 169—170].

In ieder geval staat vast dat bijv. in Italië en Frankrijk

„im Ansehen Niederlands / die Gelehrten gantz dünne gesäet"

zijn. Maar, en hier komt de nationalist uit de mouw, 't is lang niet alles eigen goed. Het zijn Franschen zooals Jos. Scaliger, Junius en Rivet, maar vooral Duitschers.

„Da sollte man leicht ein gantzes A. B. C. voll von Deutschen finden / welche Niederland berühmt gemachet haben".

Zoo bijv. Coccejus uit Bremen, Ubbo Emmius (!) uit Oost-Friesland, Conr. Vorstius uit Keulen, Gerh. Joh. Vorstius uit de Palts! en wel twee dozijnen meer, die hij zoo voor de vuist kan opnoemen.

„Also hat unser Deutschland den Niederländern viele gelehrte Männer gegeben; aber es ist damit gegangen als dem Rhein / wenn derselbe

Digitized by Google

ausz Deutschland viel Wasser im Niederland geführet / und grossen Nutzen geschaffet / verlieret er seinen alten Namen / und wird vor einheimisch gehalten" [Ibid. blz. 173].

Dat is werkelijk brutaal van de Hollanders en 't is zonde van al dat goede Rijnwater.

Besluit.

Wat voor waarde heeft nu voor ons dit greepje „poussière d'histoire?" Wie met de geschiedenis der Nederlandsche en der Duitsche litteratuur een weinig vertrouwd is, vindt er allicht enkele van die kleine, karakteristieke feiten, die Taine bij zijn letterkundige prognose en later, ter bevestiging zijner wijdste theorieën zoo graag gebruikte, en knoopt daaraan overwegingen vast, die hem dieper en verder kunnen brengen dan lange tekst-parallellen. Dat vele van de aangehaalde schrijvers de Nederlandsche litteratuur slechts van hooren-zeggen kenden, lijdt geen twijfel; maar dat we hierin niet te skeptisch mogen zijn, bewijst het voorbeeld van Morhof, die toch schreef toen de invloed van Holland reeds voor den bijna alleen-heerschenden Franschen geest was geweken en wien men, bij de encyclopedische belezenheid waarvan zijn boek getuigt, toch zonder groote boosheid van tweedehands-kennis onzer litteratuur had mogen verdenken. Wanneer Opitz of Gryphius naar Heinsius of Vondel grijpen, dan bewijzen ze dat ze vreemde hulp noodig hadden. Wanneer ze hun meesters prijzen, wanneer ook anderen dien lof herhalen, dan weten we dat het publiek voor deze meesters werkelijk eene hooge achting bezat. In de 17de eeuw, toen de Duitsche litteratuur nog grootendeels in handen was van schrijvers die, ofwel afhankelijk waren van een adellijken beschermer, ofwel als predikanten en schoolmeesters in hun onderhoud konden voorzien, is het nochtans moeilijker uit de letterkunde de stemming van het publiek af te leiden. Anderzijds is een predikanten- en schoolmeester-litteratuur, voor zoover ze niet aan dogma en pedanterie gebonden blijft, de uitdrukking van

Digitized by Google

een vrij onafhankelijk oordeel, uitgaande van een der ontwikkelde volkskringen. Nu is het een feit dat pedanterie wel zwaar op de Duitsche litteratuur der 17de eeuw gedrukt heeft, maar ook dat ze lang niet zelden door frissche, sterke persoonlijkheden zooals Rist, Schupp, Weise, Feind krachtig werd aangevallen. Geloofsijver heeft op het drama niet al te schadelijk ingewerkt, omdat de Reformatie reeds vroeg had ingezien dat ook het tooneel voor apologetische en controversiale doeleinden kon worden aangewend; omdat de Jezuïeten deze opvattingen door hun praktische toepassing ervan in hun schooldrama's nog versterkten; en omdat de schouwburg, wanneer hij, zooals in Hamburg, werd aangetast, immer krachtige verdedigers vond, zooals Mayer en Elmenhorst.

We mogen daarom aannemen dat de bewondering die onze schrijvers in Duitschland te beurt viel, grootendeels oprecht was.

Bij een onderzoek der buitenlandsche invloeden op Duitschland in de 17de eeuw zal men daarmee rekening moeten houden. In lyrische en didaktische en in de verschillende soorten der dramatische poëzie is onze inwerking voelbaar. In den groei van het Duitsche letterkundige nationalisme heeft het gevoel van historisch verband met een taal en een letterkunde die toen door de heele bekende wereld werd bewonderd, zonder twijfel eene rol gespeeld. Maar dit onderwerp, evenals andere die met den invloed onzer letterkunde in Duitschland in verband staan, eischt eene afzonderlijke studie. Materiaal voor verder onderzoek is in Duitschland nog voorhanden. Hoe eerder het verwerkt wordt, des te eerder zullen we er in slagen de meestal miskende rol der kleinere litteraturen in de verwikkelde geestesstroomingen der zeventiende eeuw duidelijker te bepalen.

München—Berlijn. J. E. GILLET.

Digitized by Google

EEN INDISCHE TEGENHANGER VAN HET REINAERT-MOTIEF.

Sedert Müllenhoff in het Z. f. d. A. van 1875 (bldz. 1—9) met overtuigende bewijsgronden den Oosterschen oorsprong van de hoofdtypen van wat men het Germaansche dierenepos pleegt te noemen heeft aangetoond, is die uitkomst vrij algemeen aanvaard. Het denkbeeld den leeuw als koning der dieren te beschouwen, kan natuurlijk alleen daar zijn opgekomen, waar de leeuw inheemsch is of althans was, dus niet in Middel- of Oost-Europa, noch in Noord-Azië, maar in streken als Indië en Iran. Dat Reinaert, waar hij aan eene gewaande samenzwering tegen koning Nobel wil doen gelooven, juist Brune den beer als kroonpretendent doodverft, wijst wel de richting aan, waarin de volksfantazie dat koningschap zou hebben vergeven, wanneer de Germaansche dierenverhalen autochthoon waren. Eveneens mag wel aangenomen worden, dat de eigenaardige nadere betrekking die er in het Westen tusschen leeuw en vos wordt aangenomen — men vindt ze reeds bij Babrius en in andere verzamelingen van Aesopische fabelen — een reflex moet zijn van de uit de werkelijkheid afgeleide kameraadschappelijke verhouding, waarin in de Indische fabeldichting de fiere, sterke, ridderlijke leeuw staat tot den slimmen en geslepen jakhals.

Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat de inhoud van onzen Reinaert per slot van rekening aan een Indisch prototiep te danken moet zijn. Al zijn de typen en het genre hun van uit de Hellenistisch-Romeinsche cultuur overgeleverd, men zou onzen dichters van Germaanschen bloede al zeer weinig gave van waarneming en macht tot scheppen moeten toekennen, wanneer men hun het vermogen ontzegde die gegevens te vervormen en uittebreiden, ze in te richten overeenkomstig hun

Digitized by Google

eigen milieu. Dat Cantecleer met de zijnen bij koning Nobel komt klagen, sluit bijvoorbeeld eene verschuiving in van het begrip van dat koningschap van de dieren, dat van ouds de hooge waardigheid is van den leeuw. In Indië is hij alleen koning van de viervoeters of juister, koning van het gedierte des wouds *mṛgarāja*, en als zoodanig verschijnt hij ook in de Helleensche en Romeinsche fabel, bijv. Babrius fab. 102, Phaedrus IV, f. 14 (een fragment) *cum se ferarum regem fecisset leo.* De vogels hebben in Indië hun eigen koning (Garuḍa, den adelaar); eveneens de slangen. Toegegeven mag worden, dat in het geding Cantecleer contra Reinaert, Nobel te beschouwen zou zijn als te doen wat des praetors is *qui jus dicit inter cives et peregrinos.*

Eene geschiedenis als die den inhoud vormt van onzen Reinaert heeft men uit den rijken vertelselschat der Indiërs nog nooit bijgebracht. De warmste voorstanders van den Indischen oorsprong, ik zeg niet van de fabel maar van zooveel mogelijk fabelen, staan hier machteloos. Het is ook heelemaal niet noodig dat het motief van die geschiedenis kant en klaar uit het Oosten gekomen is. Waarom zou een talentvol en hoogst begaafd vinder, zooals de auteur van den dierenroman, die den inhoud uitmaakt van onzen Reinaert, ongetwijfeld geweest is, de intrige niet zelf hebben bedacht?

Er bestaat, intusschen, evenzeer de andere mogelijkheid dat die intrige op overlevering berust; dat zij door onzen vinder niet is uitgevonden, maar „vorgefunden". De sluwe vos, de κερδὼ σοφή van Babrius (f. 106, 20), die van zware en goed bewijsbare euveldaden aangeklaagd voor het forum van Koning Leeuw, door zijne ten eigen bate aangewende vindingrijkheid en wereldwijsheid en door zijne listige streken zich weet vrij te pleiten niet alleen, maar zijne beschuldigers in het ongeluk te storten — dat motief *kan* even goed van buiten aangebracht zijn. En in dat geval zou misschien het oorspronkelijke heem van de geschiedenis in Indië te zoeken zijn. Deze mogelijkheid kwam mij voor den geest, toen ik het volgende verhaal aan-

Digitized by Google

trof in het Mahābhārata. Het komt voor in het Twaalfde Boek (Çāntiparva) en is daar te vinden in adhyāya 111. Het is van den volgenden inhoud:

Er leefde eens in de stad Purikā een koning, die er altijd op uit was anderen te kwellen, een laaghartige wreedaard. Toen zijn levensduur verstreken was, kwam hij in een zeer ongewenschten toestand; hij werd herboren als jakhals, ten gevolge van zijn vroeger boos karma, maar hij had de herinnering aan zijne vorige existentie behouden. Zoo kwam diepe wroeging in hem op. Vleesch wilde hij niet eten, al werd het hem door anderen aangeboden, hij deed geen schepsel eenig leed, meed strengelijk het liegen en nam zijne godsdienstige plichten trouw in acht. Wanneer het tijd was te eten, voedde hij zich met afgevallen vruchten. Het liefst huisde hij op het kerkhof; inzooverre volgde hij zijne aangeboren jakhalsnatuur.

De andere jakhalzen, die dat vrome gedrag niet konden verdragen, zochten hem met vriendelijke taal van die levensopvatting af te brengen. „Gij woont", zeiden zij, „op een huiveringwekkend kerkhof en wilt dáár heiligheid verkrijgen [1]). Dat is toch iets tegenstrijdigs, en dat voor een carnivoor. Doe daarom zooals wij. Laat dien heiligen wandel varen en laat u het vleesch smaken dat voor u verkrijgbaar is! Wij zullen u wel van voedsel voorzien". Zoo toegesproken, zeide hij met vriendelijke en zachte woorden, eerbiediglijk als volgt: „Niet mijne geboorte en geslacht kome hierbij in aanmerking! Iemands gedrag maakt zijn geslacht. Datgene waarnaar ik streef, moet strekken om mijn goeden naam te verhoogen. Wel leef ik op een lijkenverbrandingsplaats, maar gij behoort niet hierop te letten, doch op mijne vrome meditatie. Niet iemands verblijf, maar dat wat hij zelf is doet zijne werken rijpen. Iemand die in een hem passend verblijf een Brahmaan doodt, en iemand die in een hem niet passenden staat milddadigheid oefent — zou de eerste

1) Hier wordt een steek onder water toegebracht aan zulke asceten, die bij voorkeur hunne kluis op het kerkhof (d. i. de lijkenverbrandingsplaats) hadden.

Digitized by Google

daarom geen zware zonde doen, en des anderen aalmoes zonder vrucht wezen? Gijlieden, tuk op uw voordeel en uitsluitend genot zoekend in voedselverslinden, gij ziet niet, in uwe verblinding, wat booze gevolgen daarvan de nasleep zijn. Daarom kan ik uwe verkeerde, laakbare levenswijze niet goedkeuren. Zij vloeit voort uit ongeloof en is zondig, want zij leidt tot schade zoo hier als hiernamaals".

Toen geviel het dat een tijger van wijdvermaarde dapperheid hem tot zijnen minister wenschte. Hij wist toch dat deze jakhals een eerlijk en wijs persoon was. „Vriend", zoo sprak hij tot hem, „wat voor iemand gij zijt, is overbekend. Gij moet mij vergezellen op mijne tochten, en voor mij uitkiezen wat mij past te genieten, en wat niet. *Wij* hebben den naam van heftig te zijn; *uwe* voorschriften worden in zachte bewoordingen gegeven". Toen de koning der wouddieren dit gezegd had, zeide onze jakhals met eerbiedige buiging: „Koning der wouddieren, met betrekking tot mij hebt gij een passend woord gesproken, zeggende dat gij dienaren zoekt die bedreven zijn in de leer van de plichten en in die van het ware belang en die zonder bedrog zijn. Zonder raadslieden kan een vorst geen groote dingen ten uitvoer leggen, noch met slechte raadslieden die hem in stilte belagen. Goede, trouwe, wijze, op uw welzijn bedachte dienaren moet gij dus eeren als broeders, als vaders. Maar wat mij zelven betreft, opperhoofd van de dieren des wouds, mijne tevredenheid met mijn lot maakt dat ik zoo iets niet begeer. Ik verlang niet naar gemak, genot of heerschappij, die van u afhankelijk is. Ook zal mijn wandel niet passen bij dien van wie van ouds uwe dienaren zijn. Zij zullen trachten u van mij afkeerig te maken, omdat mijne manier van zijn hun eene voortdurende ergernis zal wezen". In dien toon gaat dit nog eenigen tijd voort.

Ondanks al die verontschuldigingen geeft hij op herhaalden aandrang toe. Het einde van het gesprek is dat hij des tijgers voorslag met eenig voorbehoud aanneemt. „Ik wil wel uw raadsman wezen", zegt hij, „maar niet in het openbaar. Vraag

Digitized by Google

mij onder vier oogen om raad, en nooit over zaken die verwanten betreffen" [1]).

Zoo wordt onze jakhals 's tijgers raadsman in alle zaken van gewicht, en omdat hij verstandigen raad geeft, neemt zijn invloed en zijn aanzien steeds toe, en wekt hij, zooals hij vooruit vermoed had, de afgunst en haat op van de oudere en officieele dienaren van den koning. Eerst beproeven zij, vriendschap veinzende, hem te winnen voor hunne belangzuchtige ondernemingen, maar in stede van hem te kunnen omkoopen, zooals zij hadden gehoopt, zien zij zich hun buit ontgaan door zijne waakzaamheid en rechtschapenheid. Nu complotteeren zij om hem te verderven. Dat geschiedt door wat ik het Palamedesmotief mag noemen. Een stuk lekker vleesch, voor Z. M. bestemd, stelen zij en verstoppen het in het hol van den jakhals. Als nu het vleesch moet worden opgediend, is het nergens te vinden. De tijger gelast zijnen lieden den dief op te sporen. Weldra kunnen hem de samenspanners dan ook berichten, dat en waarom „uw geleerde raadsman, de jakhals, die zich voor zoo knap houdt" gebleken is de roover te zijn van het vleesch. De tijger gelooft dat grif; hij is immers een jakhals, dus onbetrouwbaar. Nu gaan zijne beschuldigers van de gelegenheid gebruik maken verder te lasteren. Alles op het stuk van eigenbaat en bedrog, waartoe zij zelven den vromen jakhals hadden willen overhalen, schuiven zij op hem; *hij* zou *hen* hebben willen verleiden van hun hoog ambt tot eigen voordeel misbruik te maken ten nadeele van hun meester. „Hij is een gansch ander wezen dan hij zich voordoet" zeggen zij. „Rechtvaardig is hij — in den mond, van inborst een wreedaard; zijne vroomheid en ingetogen wandel bij het nemen van spijs en in andere zaken beoefent hij, zoolang hij er voordeel in ziet". Met deze en dergelijke praatjes, en waarbij het stuk vleesch, van uit het hol van den jakhals te voorschijn gebracht,

1) Welke verwanten bedoeld worden, die van den jakhals, of van den tijger, of misschien van beiden, is uit den tekst niet uit te maken.

Digitized by Google

als bewijsstuk moet dienen, laat de koning zich van zijne schuld overtuigen en geeft hij last den jakhals ter dood te brengen.

En dit bevel zou zijn uitgevoerd, ware niet des tijgers moeder tusschen beide gekomen. Zij waarschuwt haar zoon in eene lange rede vol spreuken en algemeenheden, dat men niemand zonder nader onderzoek veroordeelen moet, en dat het zeer waarschijnlijk is dat laaghartige benijders den deugdzamen en vromen jakhals een valstrik hebben gespannen, dat zij hem door arglist in zware verdenking hebben gebracht, maar dat hij onschuldig is. „Schijn bedriegt. De hemel ziet er uit als één vlak, een vuurvlieg gelijkt op vuur; toch is er geen zoldering in den hemel en is er geen vuur in den glimworm. Daarom moet gij den jakhals bij u roepen en zijne verdediging hooren". De tijger laat zich door deze woorden overreden en hoort den jakhals. Deze rechtvaardigt zich volkomen, en de koning der wouddieren hergeeft hem zijne vriendschap en zijn volle vertrouwen.

Maar zoo bedroefd is de jakhals over wat er gebeurd is dat hij den koning wil verlaten en den hongerdood sterven. Als de tijger dat bemerkt, verdubbelt hij de blijken van zijne genegenheid en tracht hem met klem van redenen van dat voornemen af te brengen. Daarin slaagt hij niet. De jakhals trekt zich in eenzaamheid terug, hongert zich dood en bereikt den zoo eerlijk verdienden hemel.

Tot zooverre het Indische verhaal. Met onzen Reinaert stemt het in sommige opzichten overeen. Evenals daar de vos, wordt hier de jakhals voor het forum van den koning der dieren gedaagd wegens allerlei wandaden door hem verricht; wordt hij eerst veroordeeld en naderhand, na zich te hebben kunnen rechtvaardigen, vrijgesproken en in rang en eer hersteld. Daarentegen is hier de beschuldiging zuivere laster, ingegeven door afgunst en haat, in den Reinaert is zij maar al te waar. Voorts is Reinaert een vos, die zijn echten vossenaard toont, maar die jakhals van het Mahâbhârata, de onmogelijkste jakhals, dien men zich denken kan. Wat Grimbert de das om

Digitized by Google

zijn oom schoon te wasschen leugenachtig in Reinaert roemt:

So weet ic wel dat hi ne dede
Dinc negheene dan of hi ware
Hermite ofte clusenaere.
Naest sire huut draecht hi eene hare.
Binnen desen naesten jaere
Sone at hi vleesch, no wilt no tam,
(Reinaert, vs. 248 vgg. en vergelijk vs. 2788 vgg.)

en meer dan dat wordt van den Mahâbhârata-jakhals als iets werkelijks verteld. Die leidt zulk een kluizenaarsleven, hij onthoudt zich van alle vleeschspijzen, en is het vroomste wezen dat men zich denken kan. Dáárdoor, niet zooals Reinaert door zijne geslepenheid en radheid van tong, vermag zijn woord zooveel bij den koning, zijn meester. Zijne aanklagers zijn booswichten, die een brave willen in het ongeluk storten; die van Reinaert zijn verongelijkte personen die een booswicht onschadelijk zoeken te maken. In beide gevallen eindigt het proces met eene vrijspraak; in de Indische vertelling krijgt de deugd haar kroon, zooals in zedekundige leesboeken voor kleine en groote kinderen behoort, in het Reinaert-epos zegeviert, zooals wij in de wereld om ons heen wel meer zien gebeuren, de mooi aangekleede logen over de naakte wereld. Om kort te gaan: de Indische vertelling heeft eene treffende overeenkomst met het Reinaert-motief, maar met een Reinaert-motief dat onderste boven staat.

Het lijdt bij mij geen twijfel, dat het verhaal, zooals het daar in het Mahâbhârata te lezen is, inderdaad op zijn kop gezet is. Overal elders in de Indische fabellitteratuur is de jakhals geen haar beter dan zijn Europeesche „Spezialkollege", even baatzuchtig, even listig, even vindingrijk, even gevat, evenzeer in staat zijne omgeving te biologeeren. De geschiedenis van den vromen jakhals kan niet anders dan eene tendentieuse omwerking zijn van een verhaal, waarin de jakhals zijne ware natuur laat blijken en datgene doet, wat hier zijne beschuldigers hem toedichten. Overigens, al is het een punt van minder belang, wijst het bloote feit dat als koning der woud-

Digitized by Google

dieren hier de tijger optreedt en niet zooals gewoonlijk de leeuw, ons een onoorspronkelijken trek. Wie de stichtelijke lectuur van de Buddhisten, Jains en andere Indische secten kent, weet dat dergelijke behandeling of juister gezegd: mishandeling van oude volksvertelsels en legenden om daarmede de menigte tot vroomheid en deugd op te wekken, iets zeer gewoons is. Menscheneters bekeeren zich, in den eeuwigen oorlog tusschen Garuḍa's en Nāgas wordt het pais en vreê, zelfs de twee zon en maan verslindende demonen onderwerpen zich aan de heilsleer van den Buddha. In die kringen van moraliseerende monniken *kan* een oud verhaal, dat met dat van onzen Reinaert overeenkwam, vervormd zijn tot het monstrum van dien invromen, kwezelenden jakhals, die het leven leidt en den dood zoekt naar het ideaal van den Indischen asceet. Of dat inderdaad het geval is, valt niet uit te maken, zoolang de door mij onderstelde oudere gedaante van de vertelling niet is aangewezen. Maar zelfs, zooals zij hier op den kop schijnt te staan, leek zij mij als merkwaardige Indische parallel de moeite waard om onder de oogen gebracht te worden van de lezers van dit tijdschrift.

Leiden, October 1913. J. S. SPEYER.

Digitized by Google

COSTELICK MAL.

Titel. De vraag doet zich natuurlijk voor, waarom H. voor zijn gedicht den vreemden, zeker ver gezochten titel van Κερκυραία Μάστιξ gekozen heeft. Volgens Verwijs verstond men onder deze benaming „spreekwoordelijk eene *dubbele roede*, daar op het eiland Corcyra geeselroeden van eene bijzondere kracht werden vervaardigd." Hierop en op de overweging afgaande, dat het woord Μάστιξ of *Geesel* dikwijls voor Strijd- of Hekelschriften werd gebezigd (b. v. *Histrio Mastix ofte Schouwspels Treurspel* van William Prynne) lag de conclusie voor de hand, dat H. met dezen titel de geeseling aanduidde, die hij aan de overdreven modezucht zijner dagen wilde toedienen. Doch Dr. Leendertz heeft uit H.'s eigen aanteekeningen, welke hij heeft opgespoord en aan zijne uitgave toegevoegd — eene verdienste, die ik hem hoog aanreken — vastgesteld, dat „Corcyraeische „roede wordt gezegd van eene zaak, die met overbodige pracht „versierd is. Het slaat op dingen, waaraan versiersel wordt „aangebracht, dat geenszins schoon of gepast is. Aangezien de „Corcyraeërs door herhaalde opstanden verontrust werden, waren „zij gewoon groote zweepen te zwaaien, met ivoren handvatten „versierd." Zie *Ned. Klass.* III, 3de Druk, bl. 151 en 161, nº. 58.

Hierdoor is m. i. duidelijk aangewezen, dat met Κερκυραία Μάστιξ het *Costelick Mal* zelve, d. i. de bespottelijke en ondoelmatige opschik in H.'s tijd, wordt bedoeld. Maar moet daarom de eerste veronderstelling geheel worden ter zijde geschoven? Zou er geene fijne toespeling in kunnen schuilen op zijn gedicht, eene nadere omschrijving van zijn „*Satyra*"? Mij dunkt van wel, vooral, wanneer men let op die *ivoren handvatten* der Corcyraeische roeden. Spreken wij ook niet van eene *geesel* of eene *zweep met fluweelen handvat*, wanneer er sprake is van eene in schijn *zachte*, maar inderdaad *scherpe* hekeling?

Digitized by Google

En is dus de veronderstelling te gewaagd, dat H., door juist deze benaming te bezigen, heeft willen te kennen geven, dat hij met zijne fijne ironie eene flinke afstraffing zijner tijdgenooten bedoelde, het tegendeel dus van, wat Brandt noemt, *met een rossestaart geeselen?* Mij dunkt, dat slechts op deze wijze het ongewone, ja, gezochte van den titel kan verklaard worden.

vs. 1—2. Voor deze verzen verwijs ik naar mijn artikel in dit Tijdschrift: *De eerste twee regels van Huygens' Costelick Mal*, Dl. XXVII, bl. 249, vlgg.

vs. 9. *Een swaeyende Kappoot.* V. VD. en L. meenen, dat hiermede een mantel bedoeld wordt, die tot aan de knieën reikte en waarvan de slip onder den rechten arm door over de borst loopt en, over den linker schouder geslagen, met een punt op den rug hangt.

Hoe kan die dan echter *swaeyend* worden genoemd en (zie vs. 10) *meer vlagge dan verdeck* (bedekking)? Neen, bedoeld is de korte Spaansche schoudermantel, die niet verder reikte dan de heupen, met een kraag of kap was voorzien en sierlijk heen en weer wiegelde (*swaeide*). Daarvan kon men met reden zeggen, dat hij meer vlag dan bedekking, meer ballast dan beschutting was. Zie Hottenroth, *Trachten*, *enz.* (2de uitg.) bl. 130. Vgl. verder vs. 336: „Mijn mantels zoo *besnoeid*", en mijne aant. hierop.

vs. 27. *en noyt en hadd' gekent.* Ook hier verklaren de drie bovengenoemde commentatoren eensluidend: „en liever nooit had moeten kennen." Alle uitgaven hebben dezelfde lezing, doch bij Worp, I, 244, staat: „en noyt en had*t* gekent;". Toen ik Dr. Worp op dit verschil opmerkzaam maakte, antwoordde hij mij per briefkaart van 28 April '97: „Heden heb ik de plaats in het HS. nog eens nauwkeurig vergeleken. In vs. 27 staat *hadt* en eene komma-punt, in den volgenden regel eene komma, juist als in mijne uitgave. Den variant *hadd'* heb ik blijkbaar over het hoofd gezien; ik zal het noteeren voor de aanvullingen." Het laatste is ook werkelijk geschied. Zie Worp, IX, bl. 19. Leendertz, die de Handschriften en Uitgaven heeft

Digitized by Google

gecollationneerd, maakt van de zoo deugdelijk geconstateerde lezing van 't HS. geen gewag.

En toch was dit wel de moeite waard geweest, want zij geeft een geheel anderen, m. i. veel gezonderen zin. De wensch: „dat Adam Eva liever nooit had moeten kennen (omdat de vrouw de wortel is van alle kwaad)", lijkt mij niet goed vereenigbaar met het voorafgaande „die U sach en kenden en keurden voor sijn vleysch". Ik verklaar derhalve volgens de lezing v. h. Handschrift: „die U, zoodra hij U zag, erkende en oordeelde zijn vleesch te zijn, en U te voren (toch) nooit had gekend. Dit is vooreerst meer in overeenstemming met het verhaal uit *Genesis*, waarop H. hier voortdurend zinspeelt. Zie II, vs. 23: „Toen zeide Adam: Deze is ditmaal been van mijne beenen en vleesch van mijn vleesch! *Men zal haar Mannin heeten*, omdat zij uit den man genomen is." Leest men verder een komma-punt na *gekent*, in plaats van eene komma, en omgekeerd na *geschent* eene komma, in plaats van eene punt, dan is vs. 28, *Grootmoeder*, *enz.* de regelmatige voortzetting van de Apostrophe, begonnen vs. 25 „En ghy ontleende lenden", waarbij vs. 29, dan veel natuurlijker aansluit, dan wanneer het door komma-punt ervan was gescheiden. Eene analoge plaats komt voor vs. 172: „daer hij de vruchten van sijn lenden decken sagh, *en anders geen en sagh*". Heinsius, *Pantheon*, III en IV, 24, verklaart ook juist, als ik.

vs. 33. *Twee sinnelicke*, *meer dan sienelicke brauwen*. L. *Sinnelick*: „aardig, smaakvol"; *sienelick*: „mooi". — Deze verklaring kan onmogelijk juist zijn: 1°. omdat H. niets goed vindt aan de toenmalige vrouwenkleedij en vrouwenopschik: hij zou dus totaal uit zijne rol vallen, zoo hij de smalle wenkbrauwen, welke toen in de mode waren, *aardig* of *smaakvol* noemde; 2°. wijl hij dan stellig in den volgenden regel ze niet schimpend „een uytgewortelt paer" zou betitelen.

Ook met de verklaring van Verdam (meer *denkbaar* dan *zichtbaar*) en van Verwijs (meer *tastbaar* dan *zichtbaar*) kan ik mij niet vereenigen, om de, *H.-St.* bl. 13, opgegeven redenen.

Digitized by Google

Ik moet volharden bij de aldaar, bl. 14, gegeven verklaring: *sinnelick*, de zinnen streelende, *wulpsch*. Wie niet mocht gelooven, dat aan de wenkbrauwen een op de zinnen werkend vermogen werd toegeschreven, verwijs ik naar Gramsbergen: *Hartogh v. Pierlepon* (1650) bl. 10:

> Jou wijnbraautjens, *zoo deeglijk kuis*,
> Staan zoo effen in hoogte, as de twie middelste bogen
> [van de nieuwe Doelesluis.

vs. 46. *Een op-getroste krans*. L. vereenigt zich met mijne verklaring van *krans*, kroonlijst, welke ik, *H.-St.* 15, tegenover die van Verwijs—Verdam (hoog kapsel) stelde en die door *trans* van het HS. bevestigd wordt. Hij meent echter, dat daarmede niet de *bouwen* bedoeld wordt — deze zou volgens hem eerst in het volgende vers „een omgehoepte pack" genoemd worden — maar het onderste gedeelte v. h. bovenlijf, dat heel ruim was en in vele plooien als een tweede kraag op het *keernenvat* lag.

Ik kan dit laatste niet toegeven: 1°. omdat *opgetrost* (opgeschort) volkomen past bij de *bouwen*, die immers niets anders was dan de ter halver hoogte opgenomen en omgeslagen bovenrok (zie de plaat, 1ste Uitg.) en volstrekt niet bij *het onderste gedeelte v. h. bovenlijf, dat in breede plooien op het keernenvat lag*, dus eerder nederhing, dan opgeschort was; 2°. omdat met *een omgehoepte pack* onmogelijk de *bouwen* kan bedoeld zijn.

Vooreerst toch kan deze, die eenmaal opgenomen, in vele plooien en kronkels van het middel hing, stellig niet met een, immers glad en effen, *keernenvat* vergeleken worden. Vervolgens zou dan in deze uiterst nauwkeurige, regelmatig van het hoofdhaar tot de voeten, afdalende beschrijving, een allervoornaamst kleedingstuk, nl. de *eigenlijke* of *onderrok* ontbreken. Deze werd op de, van de *verdegale* (den linnen wrong, die de middel omsloot) uitgaande, houten of baleinen hoep gedragen en stak dus stijf, rond en glad onder de *bouwen* uit, gelijk eene *karnton*, en kon terecht een *omgehoepte pack* genoemd

Digitized by Google

worden. Het is eindelijk niet meer dan natuurlijk, dat H. de *verdegale* zelf niet beschrijft, want het is hem om het *uiterlijk* der modedame te doen, en die voorgangster der crinoline was immers niet zichtbaar.

Gaarne erken ik hierbij, dat ik mij in mijne, *H.-St.* bl. 16, gegeven verklaring van *omgehoepte pack*, evenzeer als L., door de aanteekening van Verwijs heb laten misleiden, en neem ze bij dezen uitdrukkelijk terug.

vs. 55. *u voor al.* L. „u boven allen." — Liever: „u, in de eerste plaats, u voor alle anderen." *Op te pleiten* is ook niet juist weergegeven door *overtuigen*; H. zou, trad hij op als advokaat voor de rechtbank, licht kans zien, Eva de klad van onze schuld *aan te wrijven*, gelijk Heinsius, t. a. p. bl. 26, reeds zeer juist verklaart. De *val* kan niet medegesleept worden „in 't verdriet van worden, zijn en sterven."

vs. 61. *met dy.* Moet dit dus als een *dat. instrum.* opgevat worden: *door u*? Maar dan is het eigenlijk overbodig. Ik geloof eerder, dat hier aan eene vereenzelviging van *val* met de *gevallene* (Eva) moet gedacht worden.

vs. 64. *uyt d'aller heylen hooghd*, enz. Ik ga met de verklaring van V. en Vd. mede, doch niet met de toevoeging van L.: „uit den hemel in de hel". Immers door den zondenval werd de mensch niet uit den hemel in de hel gestort, maar uit het paradijs naar de ellende der aarde verwezen.

vs. 65. *naer* bet. hier niet eenvoudig *na*, maar *ten gevolge van*, vgl. hgd. *demnach* = *demzufolge*.

vs. 67. *bij tacken.* Niet: *als takken*, *als gevolgen*, maar *tak na tak*, *als de eene tak uit de andere*. Dit wordt verklaard door 't volgende. Het *naakt zijn* (gevolg van de zonde) baarde *koude* en *schaamte*; daaruit ontstond behoefte aan *kleederen*, uit de *kleedij* de schadelijke begeerte om zich op te sieren, en uit deze weder de *pracht*, de luxe of weelde in den kleerentooi.

vs. 85. *De Sieckte*, enz. Ik verwijs hier naar mijne *H.-St.* doch geloof niet, dat H. de meening van sommigen was toegedaan, die het middenrif als den zetel der ziel en van den geest

Digitized by Google

beschouwden, zooals L. wil. 't Is bekend, dat sommige ziekten van de maagstreek, gevoelens van benauwdheid en angst verwekken en deze *versufte toonen*, ziekelijke aandoeningen — welke de „zieken in achterbuurten en stegen" bij Beets, in *Gerrit Witse*, bl. 262, doen spreken van: „ „geruusch, zuzelingen en drilligheden in den kop, knoeperingen in den hals, stiktens in de long, draaiingen van het hart, ... watergal, koekeren van winden" en wat dies meer zij, met en benevens „loopende wurmen, vliegende jichten, en stijgende moeren" ", — kunnen bij het aanhouden der ziekte *neurasthenie*, *melancholie* en *waanzin* ten gevolge hebben. In *Zedeprinten*, laat H. zoo ook *een onwetend Medicijn*, vs. 44—50 getuigen, dat een *flatuosus vapor ventriculi*

> ... stopt *in cerebro spirituum meatus*,
> *et hos circumagit vi proprii conatus*,
> Daer komt *vertigo* van, die dan *sympathicè*,
> *Superiora* roert *et ima satis* mè.

vs. 99. *Sijn verluchten*. Ofschoon L. zich bij V. en VD. aansluit en *verluchten* ook = *verlichten* stelt, meen ik bij mijne (*H.-St.* bl. 17) uitgesproken meening, dat *verluchten* hier *luchtzuivering* v.h. lichaam beteekent, te moeten volharden. Aan de daar aangegeven gronden voor mijne zienswijze heb ik niets toe te voegen, doch ik wijs er hier nog eens uitdrukkelijk op, dat H. reeds, vs. 95, het *manerondt sijn toorts* heeft genoemd en dus twee keer hetzelfde denkbeeld zou hebben uitgedrukt, iets wat onze keurige dichter niet doet.

vs. 101. *vraeght die hem sien*. L. verklaart *die hem sien en hooren* voor de omschrijving van *iedereen* en dat er daardoor het enkv. *vraeght* bij kan staan. — Een vermakelijke *lapsus! Vraeght* is een eenvoudige imperativus, tot de lezers v. h. *C. M.* gericht. Er hoeft dan ook geen punt achter *hooren* te staan, gelijk L. meent, want het volgende vers is het antwoord door degenen, *die hem sien en hooren* aan den vrager gegeven.

vs. 108. *verlegen schip*. Met de verklaring van L. kan ik mij niet vereenigen. Immers niet alleen een schip, *dat door lang liggen onbruikbaar geworden is*, zal beducht zijn voor *'t stooten*

Digitized by Google

van de klip, maar ook het nieuwste en stevigst gebouwde. Ik houd het met de eerste verklaring van VD. *verkeerd gelegen*, of *in verkeerd vaarwater gekomen*, en versta: *uit zijn koers geraakt*, *in nood verkeerend*. Vgl. ook V. Lennep, *Zeemanswdb. verlegen weer* (verouderd): *zeer boos weer op zee*, dus wat wij *noodweer* zouden noemen.

vs. 109. *ô die 't saeg*. L. „gelukkig hij, die, enz." — Ik zie niet in, welk *geluk* daarin zou kunnen gelegen zijn. H. uit eenvoudig een wensch: O, wat zou 't aardig zijn, als men zoo de meeste menschen eens kon doorkijken!

vs. 127. *soo steegh*. *Steegh* wordt hier door L. weergegeven met *stijf*, *een houten Klaas*. Het eerste laat ik gelden; het tweede niet. Onder *houten Klaas* verstaan wij iemand, die zich niet weet te bewegen, die stijf en houterig is in zijne manieren, maar dat is hier niet de gevorderde beteekenis. *Onaandoenlijk*, *moeilijk uit de plooi te brengen*, eischt de samenhang.

vs. 128. *mijmeren*. L. „malen, raaskallen." — Het laatste is te sterk. Men bedenke, dat H. aan *phrenitis* lijdenden op 't oog heeft, dus wat de Duitschers *blödsinnigen*, wij: *zwakzinnigen* noemen. Ik zou het dus weergeven door *malle parten*, *dwaas gedoe*. Zie *Ndl. Wdb.* IX, 707.

vs. 136. *Ontmoeten* heeft m. i. op de twee plaatsen, waar het in dezen regel voorkomt, niet dezelfde bet. In de eerste beteekent het *het toevallig samentreffen*, de ontmoeting bij een bezoek b. v.; in de tweede: *naderen*, *begroeten*.

vs. 149. *mensch gelijcke*. L. „even bedriegelijk als de mensch." — Ik houd het voor niets anders dan eene woordspeling met *menschelijke*; list, die een mensch lijkt, past; volkomen in overeenstemming met 's menschen natuur. Vgl. *zulk eene handelwijze lijkt hem wel*, d. i. komt met zijn aard overeen. — *Dicht-doortrapte trecken*. Het adj. kan ontstaan zijn uit de verbinding *dichte* (duistere, bedekte) en *doortrapte*, of *dicht* kan opgevat worden als adverbiale versterking van *doortrapt*, zoo *doortrapt*, dat zij *dicht* (bedekt, onkenbaar) zijn. (Vgl. vs. 282: *dichtbedochte mommen*).

Digitized by Google

vs. 159. *slechte deftigheit.* Men kan stellig met L. verklaren: *eenvoudige deftigheid.* Doch ik geloof, dat H's bedoeling juister wordt weergegeven, wanneer men het opvat als eene omstelling voor *deftige slechtheid* „statigen eenvoud." Immers op de laatste eigenschap komt het hier aan.

vs. 160. *gerechtigheyt.* L. „*rechtvaardigheid*; hoe zullen wij u verdedigen tegen de beschuldiging van ongerechtigheid." — Ik vat het hier op als *het gerechtigd zijn*, *recht.* (*Ndl. Wdb.* IV, 1639, 2b) en versta: waar halen wij een argument (schild) voor Uwe bevoegdheid, uw recht, tot het „smettelick behaal" van vreemde (oostersche) weeldeartikelen. *Behael* kan hier niet = *beschuldiging* gesteld worden, immers van deze kan toch wel niet gezegd worden, dat zij *smettelick*, aanstekelijk, is. Met Vd. verklaar ik het door *invoer*. Zie *Ndl. Wdb.* II, 1369. Lettende op de aantt. 19 en 101 in de Bijlage B. moet hier aan den invoer der Oostersche waren door de O. I. C. gedacht worden. Ik houd dus mijne verklaring, *H.-St.* 20, in haren vollen omvang staande.

Wat nu de verklaring van *smettelick* door *besmettelijk*, *aanstekelijk* betreft, ik acht deze in geen geval hier op hare plaats. Noch de *beschuldiging*, noch de *invoer* kan aldus genoemd worden. Maar *smettelick* bet. ook *onrein*, *vuil*, *onzedelijk* (Zie *Mnl. Wdb.* VII, 1369) en zou dus het best door *smadelijk* of *laakbaar* kunnen weergegeven worden.

vs. 167. *in eenen Lauwer vlocht.* L. „Augustus vlocht de geheele wereld in zijnen lauwerkrans. Met hetzelfde beeld zeggen wij, dat een land aan de kroon gehecht wordt." — Ik vat dit vers op als tegenstelling v. h. onmiddellijk volgende en verklaar: die Noorden en Oosten, Zuiden en Westen, *met de wapenen* overwon.

vs. 178. *versierde zoomen.* Kan dit eene toespeling zijn op de Farizeeën, die kleederen droegen met breede zoomen en spreuken er op? Vgl. De Genestet, I, 77 en 287.

vs. 186. *daervoor*, *daerom*, *daeronder.* Ook hier is het misschien niet overbodig erop te wijzen, dat *daarvoor* bet. te wiens

Digitized by Google

behoeve, *daerom*, om wiens wille, *daer onder*, onder wiens heerschappij. Het eerste is *doel-*, het tweede *grond*-aangevend.

vs. 188. *een gevilde lap* L. „*Schapenvacht*" eig. een lap door villen *verkregen*; de wol toch blijft ook na het scheren zijn vorm behouden, zoodat het werkelijk eenigszins den schijn heeft, alsof de vacht v. h. schaap afgevild is." — Deze uitlegging is niet juist. De *gevilde lap*. is niet door villen verkregen, maar is de geschoren huid v. h. gedoode schaap, de huid, waarvan de warme wol is weggenomen, en onder dat *wolle warm* d. i. onder de warme wol van die geschoren huid, *duyckt*, *al dat leven heeft.* Dat er hier sprake is van de huid v. h. *gedoode* schaap, blijkt uit vs. 191: *soo onlanghs hoornen droegh.*

vs. 244. *Suer*. L. „Onrijp, te vroeg geplukt. Een wonderlijk beeld." — Toch niet zoo wonderlijk, wanneer men bedenkt, dat *blond* bij dichters ook wel met *groen* gelijk gesteld wordt, b.v. *blonde* heuvels, *blonde* duinen, en dat *suer* hier eveneens *onrijp* of *groen* beteekent.

vs. 255. *vervuylen.* L. „besmetten." — Ik zou het liever door *besmeuren*, *bezoedelen* weergeven.

vs. 260. *verbastaert.* Mij dunkt, dat het geen kwaad kan, zoo hier aan de, door L. gegeven, afleiding v. h. werkw. wordt toegevoegd, wat het beteekent. Niets anders, dan dat men door kunstmiddelen aan het oog een ander voorkomen heeft gegeven, dan het van nature is toebedeeld. Zoo ook bevat *verhoerde borst* eene toespeling op vs. 42: *een open memmenhol* en veroordeelt het oneerbaar ontblooten der borst.

vs. 273. *verstockte deur.* L. „Eig. verhard, *stok*stijf geworden", hier „gesloten". Of het staat gelijk „met de deur van u, verstokte?" — Het laatste is stellig onjuist; het eerste laat ik gelden, mits aan het woord *gesloten* het adv. *hardnekkig* wordt toegevoegd. *Verstokt* wordt eigenlijk slechts van *personen* gezegd, doch hier beeldspraaksgewijs op eene zaak overgedragen: Een *verstokt* booswicht = een in de misdaad *verhard*, *hardnekkig geworden* booswicht.

vs. 274. *kostelick mal.* 't Is onnoodig er op te wijzen, dat

Digitized by Google

dit in toespeling op den titel gezegd wordt; doch het kan stellig geen kwaad te waarschuwen, dat de beteekenis niet dezelfde is. *Costelick Mal* (Titel) beteekent *Dure Dwaasheid*, maar hier is *C. M.* eene omstelling voor *malle costelickheit*, malle verkwisting, het aan den dwazen opschik verkwiste geld, waarvan de arme „over 't jaer sou teeren." Dit blijkt ook overtuigend uit de variant: „op den versnoepten *cost.*"

vs. 278. *renten*, enz. Dit zijn rentebrieven of brieven van lijfrente, hoedanig er destijds veel werden uitgegeven. Zie: *Eene rijcke vrijster*, vs. 27: *Leckere papieren*, enz. Versta dus eenvoudig: die uit uw oorringen drie rentebrieven, een koop en vier huren zou weten te halen.

vs. 282. *dicht-bedocht*. L. „scherpzinnig bedacht." — Zijne gissing, dat *bedocht* misschien een bijvorm van *bedoekt* zou kunnen zijn, is echter volstrekt onaannemelijk. Immers 1°. is zulk een bijvorm nergens gevonden; 2°. zou *dicht-bedoekt masker* geen gelukkige uitdr. zijn. Maskers worden toch niet met dichte doeken bedekt. Zelfs al neemt men *mom* niet voor *masker*, maar voor *vermomming*, dan zou *dicht-bedoekt* daar nog kwalijk bij passen. Neen, *dicht* is hier niets anders dan eene versterking, in denzelfden geest als, vs. 149, *dicht-doortrapte* trecken. Even als dit eigenlijk beteekent: „listen, zoo doortrapt, dat men ze niet doorzien kan", zoo wil ook *dicht-bedocht* niets anders zeggen dan maskers, zoo bedacht, dat zij onkenbaar maken.

vs. 284. *Siet dat men niet en hoort, hoort dat men niet en seit.* Het tweede gedeelte van dit vers is in orde. H. wil zeggen, dat *de Alwetendheid* onze meeningen en gevoelens kent, ook al spreken wij ze niet uit. Maar het eerste gedeelte? Men hoeft geen God te zijn, om iets te zien, wat men niet hooren kan. De analogie met de tweede helft v. h. vers zou eigenlijk eischen: ziet, wat men niet openbaart, d.i. wat men in 't geheim doet of van plan is. Onze dichter heeft, wat hem anders zelden overkomt, hier niet logisch gedacht.

vs. 288. *mij stickt*. L. „steekt". — Neen, *stickt* is hier transitief = *verstickt*, doet stikken. Dat IIa *steeckt* heeft en II[2]

Digitized by Google

stickt, bewijst, dat H. de laatste uitdr. kernachtiger en juister heeft gevonden. Ook zou hij in deze opsomming stellig niet twee *gelijkbeteekenende* woorden hebben gebezigd en er volgt toch: „mij *steekt* haer hongersmert". Dat *sticken* thans uitsluitend intransitief is, doet niets ter zake: bij H. en vele 17de eeuwsche schrijvers komt het intr. dikwijls voor het trans. in de plaats. Zoo b. v. *smachten* = smoren (*Zeestraet*, vs. 54, *H.-St.* 70). Daarenboven geeft Kiliaen *sticken* op voor *verstikken*, *suffocare*, *strangulare*.

vs. 290. *ick hincke naer haer boeien.* L. „in overeenstemming met de boeien, zooals men het van een geboeide(n) verwachten kan." — M. i. beteekent *naer* hier „ten gevolge van" evenals in het door L. aangehaalde vers uit *Ged.* I, bl. 296, vs. 22: *Die nae den geltsack sucht* (O. *hinckt*), *en nae de weelde krom gaet.* God zegt: „ik hink ten gevolge van, door of wegens hare boeien", d. i. het zijn hunne boeien, die mij doen hinken. Evenals bij al de andere uitdrukkingen van deze passage, die op de werken van barmhartigheid zinspeelt, is de grondgedachte: Ik lijd in de persoon der ongelukkigen, en die hen verstoot, verstoot mij.

vs. 293. *die hun het oore stopt.* Het kan geen kwaad er even op te wijzen, dat *hun* hier dat. incommodi is, dus: die voor hen zijn ooren stopt, doof blijft voor hunne klachten.

vs. 294. *Leent*, enz. Deze regel wijst nauwkeurig terug, op elk der gezegden in vs. 286—291.

vs. 296. *woecker-loon.* L. „onevenredig groot loon". — Heeft hij ook op *dubbel* gelet? Wij zouden dan *dubbel woeckerloon* moeten verklaren door: *dubbel onevenredig groot loon*! Ik neem dus *woecker* liever in de bet. van *rente* of *interest*, die *op weinigh jaren dagh* zal uitbetaald worden en verklaar: „ik blijf borg voor *het loon van dubbelen interest*, die binnen een termijn van weinig jaren zal uitbetaald worden".

vs. 303. *lecker' overvloed.* Weer een van Huygens' geliefkoosde omstellingen voor: *overvloed van lekkernijen.*

vs. 313. *onkommert uw gemoed.* L. „ontlast uw gemoed van kommer". — Neen, *kommer* bet. hier *zorg*, *bekommering*.

Digitized by Google

vs. 321. *daer wasch en wiecken smelten.* Toespeling op Icarus. De bet. is: waar onze vleugels (krachten) te kort schieten, waar wij met onze gedachten niet bij kunnen.

vs. 330. *oud' en jonger eew.* L. „„Vroeger en later tijd", hier voor „de menschen uit vr. en l. tijd" genomen."" —

Op 't eerste gezicht schijnt niets op deze verklaring af te dingen te zijn, en toch, heeft H., zoo zij juist is, zich hier aan eene fout tegen de logica schuldig gemaakt. Immers, het is *onlogisch* te zeggen, dat *vroegere* en *latere* tijd voor *eeuwig* aan iets gebonden zijn. Want, wanneer de vroegere tijd voor *eeuwig* aan iets gebonden is, dan kan de latere tijd daar niets meer aan veranderen. Hij kan zich dan niet meer voor eeuwig aan iets anders binden.

De eenige mogelijkheid, om H. van deze fout vrij te pleiten, is *eew* te nemen in de bet. van *geslacht*, zooals in van *eeuw tot eeuw*, van geslacht tot geslacht; immers, dan krijgt men een gezonden zin: *het oudere* en *het jongere geslacht*. H. zou dus willen, dat er eens voor altijd één mode werd ingesteld voor de ouden en één voor de jongen. Ik zou deze verklaring ook gerust als de ware durven verdedigen, wees in het volgende ook maar iets op een verschil in kleeding bij ouden en jongen; doch daar wordt inderdaad op niets dan op een verschil in tijd gewezen.

vs. 336. *besnoeit* L. „vol kerven." — Hij denkt hier zeker aan die *opgesnoeide broeck* van vs. 1, die immers ook eene broek *met insnijdingen*, waar eene andere stof doorheenstak, moest voorstellen! Ik meen in *Tijdschr.* XXVII, 249, bewezen te hebben, dat *opgesnoeid* niets anders bet. dan *in de hoogte gesnoeid*, *opgekort*. *Kerven* (doffen) in eene broek of wambuis kwamen werkelijk voor, maar of men ook mantels met zulke insnijdingen droeg, is mij niet bekend. (In Hottenroth is er geen voorbeeld van en in de 17de eeuw was het *stellig* geen *mode*). In ieder geval bet. hier *besnoeit*: *kort*, *klein*: zij zijn immers *meer vlagge dan verdeck* (vs. 10) en staan „*beknopt* en abel" evenals de leitjes op het dak van Hofwijck (vs. 2415).

vs. 342. *Pot.* L. „hoed met lagen bol". — Is dat zeker? Ik

Digitized by Google

zou anders zeggen, dat het juist een hooge hoed met smallen rand was, gelijk er toen ook werden gedragen (zie Hottenroth, i.a.w. 112, 14) en die inderdaad op een *pot* geleken. Heeft H. ook reeds niet, vs. 3, een hoed met lagen bol *een arerechten teyl* genoemd?

vs. 355. *besoeckt.* Heinsius t. a. p. verklaart dit door *ondervraagt.* Dit lijkt mij te vrij; het kan eenvoudig beteekenen: brengt hun een bezoek (en ziet wat dan gebeurt) of beter: *stelt hen op de proef.*

vs. 359. *planck.* L. stijf gedeelte v. h. kleed, waarschijnlijk wel het voorpand v. h. wambuis". — Ik houd het eerder voor het stijve en platte voorstuk van het keurslijf, zooals het destijds gedragen werd. *Snebb* kan inderdaad, zooals L. meent, de *harnaschtipp* uit vs. 2 zijn, doch ook het spitse uiteinde van dat keurslijf.

Voor *tip*, *top* en *tuyt*, die L. alle als deelen van de *kap* of *muts* verklaart, verwijs ik naar mijne *H.-St.* bl. 27 en 35—37.

v. 870. *Den Hemel liep gevaer*, enz. L. „Er was gevaar, dat wij ons niet bij den Hemel, maar over den hemel zouden beklagen". — Geheel verkeerd. De Israëlieten hadden geklaagd, dat zij honger leden, en toen kregen zij manna en kwartelen, veertig jaren lang. Zie *Exodus*, Hoofdst. 16. „Wanneer wij", zegt H., „40 jaar *dezelfde* spijs hadden moeten eten, wat hadden wij *averechts* (in omgekeerden zin) geklaagd!" Immers, volgens het volgende vers, zouden wij ons juist over het te veel beklagen, terwijl de Israëlieten zich over het te weinig beklaagd hadden.

vs. 371. *taeye stond.* L. langgerekte tijd. — M. i. evenmin juist. *Stond* bet. niet *tijd*, maar *uur*, *oogenblik* en *taey* is langzaam, traag naderend. *Verslijtens taeye stond* dus: het al te lang uitblijvend tijdstip van 't verslijten.

vs. 372. *vergolden wij.* L. „zouden wij goedmaken." — L. is in deze heele passage niet gelukkig: er is hier geen sprake van een conditionalis, maar van een praeteritum. „Dank zij schaar en verf hebben wij het te langzaam naderend oogenblik van het verslijten goed gemaakt (er in voorzien) door de kleeren te verven en te vermaken".

Digitized by Google

vs. 375. *geen' tiende mijl.* L. verklaart dit *op geen tien mijlen.* En dat is juist, wanneer er werkelijk *geen'* = *geene* staat. Doch Worp, *Ged.* I, 255, heeft de lezing *gheen*, zonder afkappingsteeken en dan beteekent het *niet een tiende mijl.* Beide lezingen geven een goeden zin, doch de laatste, als zijnde minder overdreven, bevalt mij beter.

vs. 394. *Leegh*, *los.* L. „laag; van een kapsel gezegd, staat het eenigszins tegenover *los*". — Ja, maar is het van het kapsel gezegd? Kan het niet op *mouw*, of op *harnas*, of op een der andere toilet-artikelen uit vs. 392—93 slaan?

vs. 396. *bij 't jaeren-tal.* L. „in verloop van jaren". — Ik houd het met Vw. en Vd. die het verklaren door: *voor één of meer jaren.* De koningin spreekt minachtend van de hofjuffers, die zij *bij 't jaar* huurt, als eene burgerjuffrouw hare dienstmeiden. De koninginnen der 17de eeuw hoefden ook geen jaren te wachten, om eenen hoop van staatjuffers te hebben: zij hadden er steeds een heelen *stoet* of *sleep* van te harer bediening.

vs. 406. *Verbijstert mijn gewaet.* L. „Verduistert, stelt in de schaduw". — Deze verklaring past vooreerst niet in den samenhang. De hofdame beklaagt zich, dat de *slechtste Joffersloor* met hare (der hofdame) *nieuwe vonden pronkt*, dat zij haar dus *navolgt* of *naäapt*; en vervolgens beteekent *verbijsteren*, wel *verduisteren*, maar uitsluitend in den zin van *verdonkermanen*, *ontfutselen*, zie Teuthon. 426 en 272; De Jager, *Frequent.* II, 29. En dit past hier volkomen: de dame klaagt, dat er *roof* of *plagiaat* aan hare kleedij gepleegd wordt.

vs. 424. *loopt op te langen rol.* L. verklaart dit juist, doch voegt er aan toe: „de eigenlijke bet. ontgaat ons. Aan een *katrol* valt niet te denken om het woord *lang* en bij *rol* „lijst" past weer *loopt op* niet". —

Ik geloof, dat met het oog op *pleiterij* hier aan niets anders kan gedacht worden, dan aan *pleitrol*, rol voor 't gerecht, orde of volgorde van pleitzaken.

Elsene/Brussel. H. J. EYMAEL.

Digitized by Google

HET PAPIAMENTOE OF BASTERD-SPAANS DER WEST-INDIESE EILANDEN [1]).

Papiamentoe komt van *papia*, een werkwoord dat spreken betekent, en wil dus zeggen: taal. Men duidt ermee aan het eigenaardige basterd-spaans, dat algemeen door de volksklasse gebezigd wordt op de z. g. „Onderdewindse" eilanden van Ned. West-Indië, dus op *Curazao*, *Bonaire* en *Aruba*.

We noemen het basterd-spaans, omdat het inderdaad als zodanig kan beschouwd worden. We zeggen dit hier al dadelik, omdat men nog te veel dit taaltje hoort noemen „een mengelmoes van spaans, engels en karaïbies". Zo kan men het b. v. nog aangeduid vinden in de tweede druk van Winkler Prins' Enciklopedie. En als ik de redaktie niet had ingelicht, vrees ik dat het weer zo in de nieuwste druk zou gestaan hebben. Men kan genoemde definitie ook horen uit de mond van zeeofficieren en andere mensen die wel's in „de West" zijn geweest.

Een sterk vereenvoudigd idioom als het *Papiamentoe*, dat stellig voor 90 % uit herkenbare spaanse woorden bestaat, mag toch zeker wel een verbastering van het spaans genoemd worden. Terloops merken we op, dat we „verbastering" hier in de gewone gangbare betekenis van 't woord opvatten, d. w. z. een ontwikkelings-vorm, die in vele opzichten als een verslechtering van het uitgangs-tipe kan beschouwd worden. Zo zijn er verbasterde paarden, basterd-honden, basterd-rozen. Dat de „verbastering" evenzeer de aandacht van de taalkundige verdient als de taal, waaruit ze voortgekomen is, spreekt van zelf.

De overige 10 % der papiamentse woorden worden ingenomen door *hollands*, *portugees* en een element dat ik niet thuis kan brengen, en dat dan wel „*karaïbies*" wezen mag. Van deze 10 % echter komen zeker 9 hollandse woorden voor.

1) Zie Handelingen v. h. Zevende Nederlandse Filologen-kongres. Het artikel bevat de toen gehouden voordracht met een enkele wijziging en toevoeging.

Digitized by Google

Het aantal der voor mij onverklaarbare woorden is uiterst gering; terwijl het *portugees* wellicht door een grote vijf-en-twintig woorden wordt vertegenwoordigd. Eindelik prijken nog heel enkele engelse woorden als *sjap* (shop) voor „kroeg" en *triet* (treat) voor „traktatie" in 't papiamentoe, terwijl *pitipwà* voor ertjes en *matrès* voor onderwijzeres wel frans kunnen wezen. Aangezien de Portugezen nooit koloniën op de „Onderdewindse eilanden" hebben gehad, bevreemdt het oppervlakkig gezien, dat het papiamentoe voor sommige zeer gebruikelike begrippen portugese woorden bezigt. Zo is „zwart" niet *négroe* (negro), maar *prétoe* (preto), „nog" niet *aún* of *todavía*, maar *ainda* (id.), terwijl „gat" niet met het spaanse *agujero*, maar met *boerakoe* (buraco), en „toen" (sp. entonces) met *antò* (então) wordt uitgedrukt. Ook *vinja* (vinho), wijn, *fika* (ficar), blijven, *trésé* (trazer), brengen, *bringa* (brigar), vechten, *oenda* (onde), waar, horen tot deze groep van woorden. Hoe dit te verklaren? 't Kan zijn dat Dr. H. D. Benjamins — hoofdredakteur van de Enciklopedie van West-Indië, die bij E. J. Brill te Leiden wordt uitgegeven — gelijk heeft, en dat die portugese elementen moeten ingevoerd zijn door de vele portugese Israelieten, die zich op Curazao in vroegere eeuwen gevestigd hebben [1]). Een andere verklaring lijkt mij echter aannemeliker: die portugese Joden toch behoorden, zover ik weet, niet tot de geringe volksklasse, en het papiamentoe is een taal van „de kleine man", voornamelik arme kleurlingen. 't Wil mij voorkomen, dat bedoelde elementen in 't papiamentoe niet rechtstreeks uit het portugees erin zijn gebracht, maar moeten toegeschreven worden aan 't galicies-spaans, zoals dat door veel geringe landverhuizers uit het N. W. van Spanje gesproken werd. Zoals men weet, levert Galicië, evenals Andaluzië, een groot kontingent van de naar Amerika verhuizende Spanjaarden. Dit was reeds zo in de spaanse tijd van Curazao, dus tussen 1526—1634. Eigenaardige lexikografiese en ook fonetiese verschijnselen in 't spaans van Amerika wijzen

1) Veel portugese Joden werden in de 17de eeuw uit Brazilië verjaagd en vestigden zich op West-Indiese eilanden.

Digitized by Google

duidelik op verband met het galiciese en het andaloeziese dialekt.

Tot het voor mij duistere element in de woordenschat behoren: *koenòekoe* (buitengoed, land), dat als *conuco* op Cuba en in Midden-Amerika in 't daar gebruikelike spaans voorkomt in ongeveer dezelfde zin, dan: *poenda* (stad), *papia* (spreken), *nan* (het pers. voorn. w. 3e pers. plur., tevens bezitt. voorn. w. voor die persoon *en* meervouds-uitgang der zelfst. n.w. — de enige!), *lo*, een partikel dat het futuur der werkwoorden uitdrukt[1]), *so*, dat men aan *bo*, pers. en bezitt. voorn. w. 2e pers. sing. toevoegt, om er de plur. van te maken[2]), *foi*, voorz. met ablatieve betekenis, *sjon*, heer, en nog enkele meer.

Het hollandse bestanddeel omvat honderden woorden en uitdrukkingen, en vele daarvan behoren tot de meest alledaagse en gebruikelike. Zo de bijwoorden *toch* en *net*, het voegw. *of* (aut), *hopi* („hoopje" met amsterdamse uitspraak!), het gewone woord voor „veel"; *oen tiki* ('n tikje) voor „'n beetje", *danki* in samenkoppeling met *Dios* of met *no*: *danki Dios* voor „God dank", *no, danki* voor „nee, dank u", *pleintji* voor *plein*, *ba(a)s* in dezelfde betekenis, *winkel*, idem, *skol* voor *school*, *stem* enz. enz. Merkwaardig, en wel een bewijs voor de innige vermenging die er plaats gehad heeft, zijn afleidingen als *keirmentoe*, wandeling, van *keire*, ons „kuiere(n)" met de spaanse uitgang *méntoe* (mento), en *stootmèntoe*, gestoot. Zo ook *hakdòr* voor „*hakker*" (*hakdor di paloe*, houthakker), *lapidòr di sapatoe*, schoenlapper, *blékèroe*, blikslager, en *blòmtjinan*, het meerv. van *blomtji*, bloem. Dan: *bini bij* voor „bijkomen" (uit een flauwte b.v.), van *viene* en ons woordje „bij". Komies klinken zinnetjes als: *mi a lésa és boeki aì*, ik heb dat boek gelezen, en *pakiko é ta hala klok asina laat*? waarom belt hij (zij) zo laat aan? of *danki Dios, é flésji no to kibrà*! God dank, het flesje is niet gebroken! En wat zegt men van samenstellingen als *oen koker di pèn*, een

1) Wellicht hetzelfde *lo* uit ons *lopen* (= gaan), dat Prof. Hesseling aanhaalt in zijn studie „Het Negerhollands der Deense Antillen" als futuur-vormer. Zie ook noot blz. 67.

2) Is dit *boso* wellicht ontstaan uit *vos-otros*? of uit port. *vosso*?

Digitized by Google

pennekoker, en *oen rampi di skeif*, een schuifraam? Of een zinnetje als: *Laga mi foela bo pols*, laat me uw pols voelen?

Hollands gedachte spaanse uitdrukkingen komt men ook telkens tegen. Zo: *é no por joeda*, hij (zij) kan 't niet helpen (*joeda* = sp. *ayudar*, helpen), waarvoor men in gewoon spaans zou zeggen: *no puede remediarlo* of *no era su culpa*; *é ta kaï flau*, hij (zij) valt flauw (sp. *se desmaya*), en: *ta kasi dos anja kaba*, 't is bijna twee jaar geleden (*kaba* = sp. *acaba*, en betekent: voorbij, geleden), waar een Spanjaard zou zeggen: *hace casi dos años*.

Soms ook ziet men staaltjes van kontaminatie. Daarvoor houd ik b. v. *krali* voor „kraag" van een kledingstuk: uit *colarinho* (port. id.) en *kragi* (kraagje); en *drénta*, binnengaan, dat fonetics lastig te verklaren is uit sp. *entra*(*r*), zonder het woord *drémpi* uit *drempel*. Echter kan in 't laatste voorbeeld ook *pa'dèn*, binnen, sp. *dentro*, invloed gehad hebben. Zulk een verschijnsel op ideologies gebied zie ik in 't gebruik van *sinja*, (spaans *enseñar*, onderwijzen), zowel voor dit als voor studeren. Wellicht is *landa*, zwemmen, ook een ineenvloeiing van *nada*(r), sp. voor zwemmen, en *lande*(n), aan wal gaan. Ineengevloeid zijn ook de woorden *claro* en *klaar* (gereed), zodat men zegt: *bo batji ta kla*, uw jas („baadje") is klaar, en *kla-kla*, volkomen duidelik. Bij *foeroe*, voering, en *soekoe*, suiker, mogen we stellig niet enkel denken aan de hollandse woorden, maar ook aan *forro* en *azúcar* in 't spaans.

Wat nu de kern van 't idioom vormt, het element van spaanse herkomst, dit is, zoals we reeds konden opmerken, vaak sterk verbasterd. Ook worden tal van woorden in geheel andere betekenis gebruikt dan in 't spaans. 't Herkennen wordt daardoor soms vrij lastig, en ik kan me voorstellen, dat zelfs iemand die het spaans goed verstaat, bij eerste kennismaking met het papiamentoe geen raad weet. Hoe aandachtiger men echter de woorden stuk voor stuk nagaat, des te verrassender treedt dikwels de spaanse herkomst voor den dag. Wie zal b. v. in 't zinnetje *Kiko bo ta poentra?* Wat vraagt u? de spaanse woorden

Digitized by Google

qué cosa, *vos*, *está* en *pregunta*(r) zo maar dadelik herkennen? Dergelijke omzettingen als *poentra* vragen, uit *pregunta*(r), zijn er meer: zo *soendra*, uitschelden, waaruit men na wat nauwkeurig toekijken het spaanse *insulta*(r) kan halen, dat zijn voorvoegsel heeft moeten inboeten. In *masjà* of *masjàr* zeer, erg, herkennen we *demasiado*, dat echter in 't spaans alleen „te veel" en „te" (nimium) betekent; in *traha* werken, het spaanse *trabaja*(r), terwijl *bisa*, het gewone woord voor „zeggen", van spaans *avisa*(*r*) moet komen. *Banda*, in 't spaans alleen „kant, zijde" of „troep, bende", krijgt in 't papiamentoe de zin van een voorzetsel, „naast"; terwijl *manéra* er optreedt als „zoals". *Kamina*, waarin men spaans *camino*, weg, herkent, bezigt de Curazaonaar als *waar* (betrekk. v. n. w.), en *toer kamina* voor „overal" (sp. *en todas partes*); *kaba*, dat niet anders kan wezen dan spaans *acaba*(r) eindigen, voltooien, verschijnt in de funktie van bijwoord, „reeds" of „voorbij". *Poraì* zegt men voor „ongeveer", terwijl *por ahí* in 't spaans „daar zo" betekent. *Loebida* vergeten, is spaans *olvida*(*r*), *kiboeka* zich vergissen, *equivoca*(*rse*); terwijl *kaboeja* touw, moet komen van *cabulla* aloë-hennep. Merkwaardig is *dal* of *dale*, slaan: dit wordt duidelik, als men denkt aan spaans *dale*! sla erop! (lett. geef 'm!) *Ora* (sp. *hora*, uur) is het voegwoord „wanneer" of „toen" geworden. Maar genoeg hiervan, en houden we ons tans bezig met enkele opmerkingen over het

Klankstelsel. In 't algemeen kan men zeggen, dat er geen afwijkingen voorkomen van dat van 't west-indiese of zuidamerikaanse spaans. Zo zien we ook hier, dat de tipiese velaire stemloze blazer „jota" van het spaans van Madrid verzacht is tot een stemloze *h*: spaans *juga*(*r*) spelen, wordt *hoenga*; *viaje* reis, wordt *biaha* (keer, maal), *ligero* licht, wordt *lihè* (snel), en *gente* lieden, *héndé*. Daarentegen verdwijnt hij geheel in *ioe* zoon, kind, uit spaans *hijo*, en wordt hij *w* in *wowo* (oog), uit spaans *ojo*. Onze *g* in *geel* wordt *h*: *heel*, terwijl onze *ch* na s k wordt: *skeif* voor „schuif", *skeins* voor „schuins", *skerpi* voor „scherp". Bij dit laatste kan men echter ook aan zeeuwse invloed denken.

Digitized by Google

Eveneens zien we het opheffen van alle verschil tusschen *s* en *z* (*c* voor *e* en *i*), zoals dat in 't spaans bestaat: *sapatoe* (schoen) wordt met gewone *s* gesproken; zo ook *mosa* (jong) voor spaans *mozo-a* jong-mens, jong-meisje. Ook de *z* van het portugees-galicies (als de franse) wordt stemloos: *trésé* (brengen) van part. *traze*(*r*). Aan 't eind van een woord valt z wel weg; *bé* keer, maal (spaans *vez*) komt voor naast *bés*; maar steeds *atrobè* (otra vez) wederom, nogmaals.

De *ll*, zoals bekend, in 't kastiliaans als *lj* gesproken, wordt evenals in 't andaloezies en vrijwel overal in Zuid- en Midden-Amerika, als nederlandse *j* gehoord en in 't papiamentoe ook zo geschreven. Zo *kaja* (straat) voor *calle*, *ajà* (daar) voor *allá*, *jabé* (sleutel) voor *llave*, *jama* (roepen) voor *llama*(r).

Ook de kastiliaanse *ñ* (= nederlands *nj*) verzwakt wel tot j (yod). Zo: *maján* (morgen) voor *mañana*. En de aan „yod" onmiddellik voorafgaande konsonant verdwijnt meer dan eens: *mei* (midden) staat voor *medio*, *méja* (kous) voor *media*, naast *ménja*; terwijl *familia famìa* wordt.

Op dergelijke wijze valt vóor de *w*, die in 't kastiliaans door een *u* (gevolgd door een klinker) vertegenwoordigd wordt, *h*, *iota* en *g* weg; terwijl in dat geval *c* (k) blijft. Zo zien we *wébo* (ei) uit *huevo*, *wéga* (spel) uit *juego*, *warda* (wachten of bewaren) uit *aguarda*(r) en *guarda*(r); en *agua* (water) wordt *awa*; doch *cuero* (leder) behoudt zijn stemloze achter-verhemelte-stoter en wordt *kwéroe*.

De zeer eigenaardige lastig uit te spreken *zuiver bilabiale w*, in 't spaans door *b* of *v* weergegeven, komt in 't papiamentoe niet in die uitspraak voor: men hoort daarvoor *steeds* de b-klank en dus niet zo als in 't spaans, uitsluitend na een neusklank en vóor *l* of *r*. Ik waag de veronderstelling, dat zowel de portugees-galliciese *v* (= de franse lip-tandklank) als de spaanse bilabiale *w* (*b* of *v* geschreven) voor mensen met wat dikke lippen zwarigheid opleveren, en men dus gemakshalve voor beide *b* (stemhebbende stoter) neemt. Ook Maleiers maken van port. *viola*: *biola*, evenzo van ons woord *wijkmeester*: *bèkmèster*.

Digitized by Google

De *w* van 't genoemde *wowo* enz. moet er een wezen als de engelse en geeft minder moeilikheid. Spaans *volver* „terugkeren" wordt *bolbé* (met twee b's), en *atrever(se)* „durven" *tribi* (met *b* dus); het spaans schrijft beide woorden met een *v* (= bilabiale *w*), en wat zo geschreven wordt in 't portugees of galicies wordt daarin *nooit* op andere wijze, dus nooit door een *b* voorgesteld. Spanjaarden daarentegen vergissen zich onophoudelik met de twee tekens, en dit komt natuurlik alleen daarvandaan, dat beide dezelfde klank voorstellen (al wijzen ze, meestal juist, op verschillende herkomst in 't latijn). Alle b's die we dus in 't ter plaatse geschreven *papiamentoe* in woorden van sp. herkomst tegenkomen, kunnen we, als vertegenwoordigers van de spaanse bilabiale *w* beschouwen. In onze transcriptie schrijven we dan steeds *b*. Trouwens, de spaanse klank maakt op 't ongeoefend oor heel dikwels de indruk van een b. 't Is dus begrijpelik, dat de hollandse paters op Curazao, die voor schoolgebruik boekjes in 't papiamentoe geschreven hebben, hierin de inlandse schrijfwijze en uitspraak met b volgen, ofschoon ze overigens in een eigen spel-sisteem hier en daar rekening houden met de etimologie.

Een klank die aan 't kastiliaans, maar niet aan 't galicies of portugees, vreemd is — de voorverhemelte stemloze blazer — wordt in 't papiamentoe dikwels voorgesteld door *sj* als in onze taal. Zo in 't reeds genoemde *sjap* (kroeg) en woorden uit het nederlands: *sjisji* (zuster), *dosji* (doos) enz.; maar ook wel in spaanse woorden, b. v. in de sp. uitgang *cion*: *admirasjon* en elders: *basji*, leeg (sp. vacío), *sjinsji*, as (ceniza). Zelfs schrijft men *sjertoe*, zeker, i. pl. v. *cierto* (in 't sp. met tussentandse stemloze blazer gevolgd door „yod").

De eigenaardige sterk „gerolde" tand-r van 't kastiliaans, nog rollender in de verdubbeling, is in 't papiamentoe verzwakt. Dit blijkt daaruit, dat de slot-*r* vaak geheel verwaarloosd, en zelfs wel niet geschreven wordt. Zo: *kjé* voor *kjér*, willen, *trahadò*, voor werkman, *trabajador* enz. De „dubbele" wordt ook nooit meer dubbel geschreven: *géra*, oorlog, voor *guerra*, *séroe*, heuvel, voor *cerro*, *téra*, voor *terra* (galicies = sp. tierra).

Digitized by Google

Opvallend is het voorkomen van een z. g. stomme *e*, een klank, die zoals men weet, aan 't kastiliaans vreemd is, of altans nooit in 't schrift uitgedrukt wordt. Zo schrijft men *omber*, mens, en *nomber*, getal, voor *hombre* en *nombre*, en *amabel* voor *amable*. Met *i* wordt steeds een „gesloten" *i* bedoeld.

Letten we op de wijze waarop de kastiliaanse woorden vervormd zijn, dan is het eerste wat ons opvalt het wegvallen van lettergrepen vóor of achter aan een woord. *Entende*(r), horen (portugees?) wordt *tènde*, *significar* betekenen, *nifika*, *ta* is, teken v. d. tegenw. tijd, schijnt ontstaan uit *está*, terwijl *masjà* gegroeid is uit *demasiado* (te veel, te). In dit laatste voorbeeld zien we dus ook afval van de laatste lettergreep. Dit heeft geregeld plaats in al de *particiep*-vormen (die alleen in lijdende betekenis voorkomen): *ta separà* = wordt gescheiden, voor *está separado*, *spantà* voor *espantado*, verschrikt, *partí* voor *partido*, gedeeld, *nasí* voor *nacido*, geboren.

Het eigenaardige van 't spaans — in 't portugees niet zo streng volgehouden — dat een begin-s nooit wordt gevolgd door een medeklinker, maar steeds een *e* als een soort aanloopje daarvoor eist (*escuela*, school, *estadística*, statistiek, *espuela*, spoor), vervalt dus voor 't papiamentoe. Dit zal wel invloed van 't nederlands wezen; woorden als *slag*, *skeif*, schuif, *skeir* (schuier), bieden derhalve niet de minste uitspraak-moeilikheid meer op. De *klemtoon* ligt op de voorl. lettergreep tenzij door 't toonteken (ˋ) anders aangewezen.

Doch 't wordt tijd dat we een overzicht geven van de

Vorm- en Zinsleer. Hierin heeft een ontzaggelike vereenvoudiging plaats gehad. Zo groot is die, dat we tot het vermoeden komen, dat de oorspronkelike talen der mensen, die tans papiamentoe spreken, daarop moeten ingewerkt hebben. En dan, zou men zo zeggen, moeten die talen wel zeer eenvoudig van vormen geweest zijn. Toch is dit niet het geval. De afrikaanse — bantoe- — talen zijn lastig en gekompliceerd van bouw. En het karaïbies, dat zonder twijfel eertijds op Curazao even goed gesproken werd als op de andere W. I. eilanden, munt ook niet uit

Digitized by Google

door eenvoud van konstruktie: integendeel. Het is bekend, hoe de z. g. amerikaanse talen te dien opzichte zijn. Dat er een zekere aanpassing moet hebben plaats gehad, is duidelik: hoe kan 't anders, waar onontwikkelden zich een vreemde taal moeten eigen maken? En waar hoger staande volken in zo'n geval reeds als „compromis" vereenvoudigingen in de over te nemen taal aanbrengen — men denke aan de „linga franca" in 't oostelik bekken der Middellandse Zee, en de vele andere vormen van „volks-latijn" — daar is 't geen wonder dat negers, mulatten en andere kleurlingen nog veel verder zijn gegaan.

Niettemin blijft het aannemelik, dat het karaïbies een zekere invloed op de nieuwe taal gehad heeft. Zo — om enkele punten te noemen, want de juiste grenzen der verschillende invloeden vast te stellen, lijkt me ondoenlik — zal de vorming der presens-, futuur-, en perfekt-vormen wel naar 't model van 't in die taal gebruikelike geschied zijn: nl. door het bezigen van een eenlettergrepig partikel. Men zegt b. v. *lo nos papia*, wij zullen spreken; *lo é bini prontoe?* zal hij (zij) spoedig komen? Dit *lo* is vermoedelik identiek met het *lo* van 't negerhollands van Sint Tomas, door Prof. Hesseling in 't aangehaalde werk vermeld, nl. hollands *loop* in de zin van gaan (frans *je vais le dire*, ik zal 't zeggen, sp. *va a llover*, het gaat regenen). Het partikel voor het perfekt is *a*, waarin we spaans *ha* van *haber* mogen zien. Ten slotte dient *ta* voor het presens, welk *ta* wel een verkort spaans *está* zal wezen, dat immers ook in de laatste taal dient voor een duratief presens: *está trabajando*, hij (ze) is aan 't werken. Eigenaardig is echter de betrekkelike plaatsing dier drie partikels: men zegt *lo mi keire*, ik zal (ga) wandelen, maar *mi a keire*, ik heb gewandeld en *mi ta keire*, ik wandel.

De meervouds-uitgang *nan*, die geheel de gewone spaanse op *s* of *es* verdrongen heeft, kan evenzeer karaïbies van oorsprong wezen, zelfs in klank; want men vindt daar *num* als voorn. w. van de 3e pers. meerv. [1]). 't Zelfde *nan* dient daar in 't papia-

1) Zie *Père Bréton*, Grammaire caraïbe, 1668, nieuwe uitgave (onveranderd) Parijs 1878.

mentoe ook voor, evenals voor bezitt. voorn. w. van de 3e pers. meerv. En dit terwijl in 't enk. het spaanse *soe* (su) gebezigd wordt: *soe kas*, zijn of haar huis; maar *nan kas*, hun huis, en *kasnan*, huizen. In de beide eerste gevallen zou het spaans *su casa* zeggen.

Om bij 't werkwoord te blijven, alle persoons-uitgangen zijn vervallen, en men plaatst eenvoudig het pers. v. n. w. vóor de onveranderde onbep. wijs. Ook deze eigenaardigheid komt met het karaïbies overeen. Van de drie infinitief-uitgangen *ar*, *er* en *ir*, is meestal een spoor bewaard gebleven: *boela* vliegen (volar), *kéré* geloven (creer) en *kombati* strijden (combatir)[1]. Echter zijn er tal van uitzonderingen. Zo: *asi* maken, doen (hacer), *bal* waard zijn (valer), *sabi* weten (saber). Van de spaanse particiep-uitgangen *ado* en *ido* zijn slechts de betoonde *a* of *i* overgebleven. Natuurlik is alle onregelmatigheid als in kindertaal op zij gezet. Men zegt dus *kérì* voor *creído* (geloofd), *asì* voor *hecho* (gedaan) en *jamà* voor *llamado* (geroepen, genoemd). Merkwaardig is 't, dat deze verkorte particiep-vormen uitsluitend in het passief dienst doen. Overigens wordt ook in de samengestelde tijden gebruik gemaakt van de onveranderde infinitief, tevens stam. Dat dan zelfs de tegenwoordige tijd een apart woordje nodig heeft tegenover verleden en toekomst, is niet verwonderlik. Deze drie tijd-partikels komen overeen met die in 't karaïbies: *en*, *a* en *ba*, nl. *en* = *ta*, *a* = *a* en *ba* = *lo*. Toevallig is de perfekt-vormer identiek ... of is dit *geen* toeval, zodat we in 't samentreffen met spaans *ha* van *haber* als perfekt-vormer in 't spaans juist een toevalligheid moeten zien? Dit laatste is niet waarschijnlik, zodat we bij onze eerste opvatting blijven. Het presens-partikel *ta* dient zowel voor 't passief als voor 't aktief: *mi ta skirbi oen brifi*, ik schrijf een brief, en *é brifi ta skirbì*, de brief is geschreven. Bij dit laatste kunnen we denken aan spaans *está escrito* is geschreven (toestand), en

1) Evenwel ligt de toon op de wortellettergreep als in 't sp. presens. — Zeer merkwaardig is *bam* (1e pers. mv.) als enige finiet-vorm in de hele taal (sp. *vamos*, = we gaan of laten we gaan), naast *baì* in ieder ander geval.

Digitized by Google

verwarring van deze vorm met *ha sido escrito* is geschreven (geworden). Alleen enkele hulpwerkwoorden van wijze worden zonder *ta* gekonstrueerd: *nos no por bolbé*, we kunnen niet terugkomen. Van *ta* in 't papiamentoe heeft men nog een imperfekt van 't verleden: *tàbata*, blijkbaar ontstaan uit *estaba* (imperf. v. *estar* in 't spaans) en *está*. Op dergelijke wijze gebruikt men *tin* (wel van portugees *ter* en niet van spaans *tener* hebben = bezitten) = hebben en = voorkomen, er zijn, waar 't presens, en *tàbatin*, waar 't imperfekt bedoeld is: *mi tin* (*tàbatin*) *dolò di djénté*, ik heb (had) kiespijn en *tin* (*tàbatin*) *moetjoe lodoe*, er is (was) veel modder. Met *tàbata* vormt men dan al de imperfekt-vormen der werkwoorden, aktief en passief. Een soort „conditionalis" wordt uitgedrukt door *lo* en *a* samen toe te passen: *lo nos tàbata bébé*, wij zouden gedronken hebben, terwijl *lo nos a bébé* staat voor wij zullen gedronken hebben. Het partikel *a* dient tevens voor 't *histories* perfekt.

De lijdende vorm bedient zich van 't hulpwerkw. *ta* of ook wel van *ta ser* (sp. ser) in meer deftige stijl: *é ladròn ta ser matà*, de dief wordt gedood, waarvoor in de plaats men ook soms vindt: *é ladròn ta worde matà*, met ons „worde(n)" dus!

Na het werkwoord heeft zeker het naamwoord de meeste verandering ondergaan. Geslachts-onderscheid, altans *genus*, is opgeheven. Zelfs zegt men *roeman mohè* en *roeman ombre* (vrouw- en man-*roeman*) voor sp. *hermana* zuster, en *hermano* broeder. Daarmee in verband is er maar één bep. lidwoord, nl. *é*, dat echter lang niet zo algemeen gebruikt wordt als het spaanse lidwoord. Het onbep. lidwoord is steeds *oen* [1]). Woorden op *o* in 't spaans gaan vaak op *a* uit in 't papiamentoe, of een klinkeruitgang wordt willekeurig toegevoegd: zo zegt men *swéla* voor grond (suelo), *krina* voor manen (crin), *binja* voor wijn (port. vinho). Echter wordt de slot-*o* meestal *oe* en *a* blijft *a*.

---

1) Een spoor van een vrouwelik lidw. heeft men in enkele woorden bewaard, echter zonder dat men het daarin schijnt te voelen: *lareina* de koningin, *laria* de lucht, *lamar* de zee. *Alafin* zal wel van sp. *alfin* komen, en niet van fr. *à la fin*.

Digitized by Google

De bijvoegelike naamwoorden blijven steeds dezelfde vorm houden; dus ook het meervoudsteken *nan* der zelfstandige komt er niet bij voor. Alleen voegt men het achter de zelfstandige voornaamwoorden; b.v. *és-nan* die (van *és*, sp. *ese*, *esa*, *eso*, *esos* of *esas*). Dit *nan* wordt evenwel lang niet altijd gebruikt, zo b. v. nooit na telwoorden of onbepaalde voorn.w.: veel huizen is *hopi kas*.

Van de onregelmatige komparatieven zijn *mihò* (mejor) en *péò* gebleven. Voor 't eerst kan men echter ook *mas bon* zeggen. Zeer eigenaardig is het, dat er een nieuwe superlatief ontstaan is met *di mas: di mas hopi*, meest, *di mas grandi*, grootst. Voor *di mas hopi* kan men in de absolutus ook *moetjoe* zeggen, dat tevens voor *te (zeer)*, *te veel* dient.

Het naamvals-verschil der persoonl. voornaamwoorden is natuurlik geheel verdwenen. Zo zegt men *mi*, *bo*, *é* (of *él*), *nos*, *boso* en *nan* in alle naamvallen. *Bo* is zonder twijfel spaans *vos* met wegvalling van de slot-*s*, een verschijnsel dat in 't andaloezies en in 't amerikaanse spaans zeer normaal is. *Vos* werd, zooals men weet, in de oude tijd — nog in de zestiende eeuw — bij wijze van 't franse *vous* gebezigd, was dus toen, behalve meervoud, ook het beleefde *u* in 't enkelvoud. Dit gebruik heerst tans nog in *Chile* en ook nog op de Filippijnen in 't daar gesproken spaans. *Boso* schijnt een verkorting van *vosotros*, oudtijds = vous autres, wat tegenwoordig uitsluitend gemeenzaam „jullie" betekent, behalve weer in genoemde landen. Zie echter noot 2 op blz. 56. *É* wordt in de akkusatief aan 't werkwoord getrokken: *boeskè*, hem (haar) te zoeken, uit *boeska* + *é*. Hem of haar + het (datief en akkusatief bijeen) wordt *élé*. Ook vervloeit het met voorzetsels op een klinker: *djé* = *di* + *e* (meest *di djé*), *pé* voor *pa* + *é*, *né* = *na* + *é*.

Waarom bij de pers. v.n.w. juist de akkusatief-vormen zijn blijven leven, ligt voor de hand: een dergelijk verschijnsel zien we immers ook elders. Denken we aan 't frans en andere romaanse talen, waar de naamwoorden bijna altijd op de akkusatief-vorm in 't latijn wijzen (soms komen beide nom. en akk. voor: *sire*

Digitized by Google

en *seigneur*). Ook op ander taalgebied merkt men een dergelijk verschijnsel op: arabies *muslimīn* is akk. van *muslimûn*, en de eerste vorm werd maleis en atjees *moeslemin*, terwijl 't maleis *segâla 'ârifīn*, alle geleerden, zegt, van ar. *'ârif*(ûn), en 't grieks van tans *gynaika* ook in de nom. bezigt, voor oud-grieks *gynē* enz. Inderdaad schijnt ook de akkusatief-vorm in de talen met flexie de meest voorkomende, of altans — en dit is zeker — ze vormt vaak met genitief, datief enz. een meerderheid apart tegenover de meer afwijkende vorm van de nominatief. Zo lijken *me* en *mi* (lat. *me* en *mihi* en *meī*) meer op elkaar dan op *ego*, dat sp. *yo* geworden was, *gynaika* meer op *gynaikos* dan op *gynē* enz.

Behalve *é*, dat door *soe* vervangen wordt, dienen de persoonl. voorn.w. tevens als bezittelike. Merkwaardig is een konstruktie als deze: *nos toer dos soe ioe*, ons-beider kinderen („ons alle twee z'n kinderen").

Even dient hier opgemerkt, dat *vosotros* — waarvan *boso* waarschijnlik komt — en *él* waarvan *é* — in 't spaans alleen in de nom. en na een voorzetsel worden gebezigd, in zoverre dus afwijkend van *mi* en *nos*, die uitsluitend datief en akkusatief vertegenwoordigen; terwijl *vos* in 't oudere spaans in alle naamvallen kon gebruikt worden evenals in 't galicies (nieuw spaans datief en akkusatief *os*).

Het enige betrekk. voorn.w. is *koe*. Dat dit rechtstreeks uit *ké* (que) zou ontstaan zijn, valt moeilik aan te nemen. Ook in 't galicies zegt men *que* en niet anders. Het karaïbies geeft evenmin enig licht; in 't neger-hollands der deense Antillen vinden we geen verklaring [1]). We moeten dus besluiten tot een dialektiese vorm, wellicht in gebruik bij spaanse landverhuizers. Of moeten we aan *cuyo* (lat. cujus), dat in 't spaans nauweliks volkswoord is, denken? Vergelijk *cui* (uitspr. koei), dat in 't oudfr. en ital. na een voorzetsel voorkomt: *di cui* enz. Voor *wiens* of *wier* zegt men in 't papiamentoe *di kéndé* (port. *de quem* = sp. *de quien*), *welks* en *welker* worden weergegeven door *di koe* (sp. *de que*).

1) Op. cit. woordelijst.

Digitized by Google

Kéndé (naast *kén*) voor wie heeft een geheimzinnig aanhangsel *de* achter het portugees of galicies *quem* (spr. *kin*). Zeer tipies is 't gebruik van *otroe* voor „elkander".

Bij de aanw. v.n.w. zijn merkwaardig *és aki*, frans *ceci* of *celui-ci* (celle-ci enz.) en *és ésaï*, *cela* of *celui-là* (celle-*là* enz.). Zoals men weet, bestaan er in 't spaans *drie* aanw. v.n.w., en is dus die bijwoordelike toevoeging daar niet nodig.

Ten slotte hebben de telwoorden nog iets biezonders. De hoofdgetallen blijven meest onveranderd zo als in 't spaans: alleen zegt men *diés-oen* (11), *diés-dòs* (12), *diés-três* (13) enz. in pl. v. *once*, *doce*, *trece* enz. Twintig wordt *binti* (veinte). De ranggetallen vormt men met *di* (sp. de): *di trés* staat voor *tercero* enz. Echter komen zuiver spaanse vormen wel daarnaast voor. De „eerste" is *promè*(*r*) of *di promè*(*r*). De o in de eerste lettergreep van dit laatste woord is te verklaren uit de invloed van de volgende m:

primèr(o) > primèr > promèr of promè.

Spelling. Deze is vrij willekeurig. Die welke gevolgd wordt door de nederlandse geesteliken voor hun blad *La Cruz* (spaanse titel!) en hun schoolboekjes is een merkwaardig mengelmoes van spaanse en nederlandse klankvoorstellingen. Zo is *oe* meestal de voorstelling van onze *oe*-klank, echter ziet men ook *u* daarvoor. *K* is overal in de plaats getreden van de spaanse *c* vóor a, o of u en van *qu*, behalve in *coe* met (sp. *con*). *J* vervangt de spaanse *y*. De *ñ* wordt geregeld weergegeven door *nj*; terwijl de klank van de spaanse *ch* in spaanse woorden zo voorgesteld blijft, en in hollandse woorden door *tj* vertegenwoordigd is. We hebben gezien dat spaans *b* en *v* door *b* worden uitgedrukt met de klank van de nederlandse *b*. Voor 't overige zouden wij sterk voor een volkomen konsekwente vernederlandsing van de spelling wezen; maar dan vrij van alle etimologies gepeuter [1]).

1) De spelling door ons in dit artikel gevolgd is onze eigene, zo als we die — echter zonder de akcenten — voor het p. wenselik zouden achten. Een é = gesloten e, het andere akcent wijst de klemtoon aan. De *b* hebben we zo gelaten. De klemtoon ligt op de voorlaatste lettergreep, tenzij anders aangeduid.

Digitized by Google

Op die wijze zouden de papiamentoe-sprekende kinderen gemak hebben bij 't aanleren van onze taal.

Dat deze niet reeds meer doorgedrongen is op onze West-Indiese eilanden dan in 't armzalig instopseltje van 't papiamentoe, strekt ons bestuur niet tot eer. De toestand is nu zo, dat geen huisvrouw op Curazao buiten de kennis van dit kindertaaltje kan, wil ze behoorlik met haar dienstboden kunnen omgaan.

Of 't echter een toekomst heeft? We betwijfelen het. Moge het in niet te lange tijd door het nederlands verdrongen worden.

Hieronder volgen enige bladzijden tekst in papiamentoe met nederlandse vertaling.

1.

Gesprek in papiamentoe met vertaling [1]).

Kom bai bo?	Hoe gaat het u?
Masjà bon, danki Dios. I bos?	Heel goed, Goddank. En u?
Awòr mi ta sinti hopi mihò.	Ik voel me nu veel beter.
Mi a bini bisjita bo.	Ik kom u opzoeken (lett. ben gekomen ...).
Toema bo loegà.	Neemt u plaats.
Mi a bini pasa oen ora koe bo. Lo mi no stroba bo?	Ik kom een uurtje bij u doorbrengen. Doe ik u geen belet aan?
Na ningoen manèra. Bo ta asi mi di-màs grandi pleisir di moendoe; pasòbra mi ta so, manèra bo ta weita [2]).	Volstrekt niet. U doet me het grootste genoegen van de wereld; want ik ben alleen zooals u ziet.
I mi no tin ningòen okoepasjòn.	En ik heb helemaal geen bezigheid.
Bo no ta goesta di lésa?	Houdt u niet van lezen?
Héndé po(r) lésa tambè di-màs.	Men kan ook te veel lezen.

1) De nu volgende gesprekken zijn in veranderde spelling en, voor 't nederlands, ook redaksie, ontleend aan „Woordenlijst en zamenspraak in de Nederlandsche en Curaçaosche landstaal door N." (Lista di Palabranan enz.). C. J. en A. W. Neumann Fzn Curaçao, 1891.

2) Hoe komt men aan *weita*? Is 't nederl. *wete(n)*? Ideologies verband is er; vergelijk b.v. I. G. *weid* (ons weten) en grieks *ἰδεῖν*, zien. Sp. of port. is 't hoogstwaarsch. niet.

Digitized by Google

Antò lo nos papia hoentoe.	Dan zullen we samen praten.
Mi a téndé oen noboe.	Ik heb een nieuwtje gehoord.
Kiko bo a téndé?	Wat heeft u gehoord?
Juffrou Marì ta breit.	Juffrouw Marie is de bruid.
Ta berdà?	Is 't waar?
Po(r) ta posibel?	Is 't mogelik? (Kan 't mogelik zijn?)
Toer héndé ta bisa.	Iedereen zegt het.
Koe kéndé é ta kasa?	Met wie trouwt ze?
É ta kasa koe Menèr B.	Ze trouwt met Meneer B.
É ta masjà rikoe, ségòen nan ta bisa.	Hij is heel rijk, naar ze zeggen.
Ma [1]) Juffrou Marì tin moetjoe plaka tambè.	Maar Juffrouw Marie heeft ook heel veel geld.
Soe tata ta doena é sinkwénta mil goelde.	Haar vader geeft haar vijftig duizend gulden (mee).
Kwandoe lo nan kasa?	Wanneer gaan ze trouwen?
Nan no sabi é dia aïnda.	Men weet de dag nog niet.
Kom bjéoe Menèr B. ta?	Hoe oud is Meneer B.?
É no ta mas koe trinta anja [1]).	Hij is pas dertig jaar.
I kom bjéoe é breit ta?	En hoe oud is de bruid?
É ta hopi mas mosa: é no ta djés-òtjoe aïnda.	Ze is veel jonger: ze is nog geen achttien.
Awòr é dos famianan lo ta masjà konténtoe.	De beide families zullen nu zeer in hun schik zijn.
No ta sin rasòn.	Dat is niet zonder reden.

2.

Oenda Menèr Pietersen ta biba?	Waar woont Meneer Pietersen?
Bo konosé soe kas?	Weet u zijn huis?
Ta é kas grandi noboe, dilanti di trahadò di pam.	Het is het grote nieuwe huis tegenover de bakker.
Na meimèi di kaja.	In 't midden van de straat zowat.
Mi ta gradisi bo.	Ik dank u.
No bal danki.	Geen dank (lett. 't is geen dank waard).
Menèr P. ta na kas?	Is Meneer P. thuis?
No, Menèr, é ta sali.	Nee, Meneer, hij is uit.

1) In *ma* (van sp. *más*, een ouder woord voor *maar*) = kan men ook holl. *maar* met verzwakte eind-r zien.

2) Beide zinnen zijn duidelik naar 't hollands; spaans gedacht zou zijn: *é no tin mas koe trinta anja.*

Digitized by Google

Lo é bini atrobè prontoe?	Zal hij gauw thuis komen?
Podi-sè lo é bini prontoe. Bo ta goesta di spéra é?	't Kan wezen dat hij gauw komt. Heeft u lust op hem te wachten?
Antò drénta dén kamber di banda.	Gaat u dan in de zijkamer.
Mi ta weita é bini.	Ik zie hem komen.
Bon dia, Menèr. Kiko ta na bo serbìsji?	Goeien dag, Meneer Wat is er van uw dienst?
Mi tin koemindaméntoe di asi na bo di Menèr B.	Ik heb u de groete te doen van Meneer B.
Ata oen brifi pa bo.[1]	Hier is een brief voor u.
Menèr B. ta pidi mi di risìbi bo bon.	Meneer B. verzoekt me, u goed te ontvangen.
Bo por dispòné di mi.	U kan over me beschikken.
Lo mi asi bo mira kos di-mas boenita koe nos tin akì.	Ik zal u 't mooiste laten zien wat we hier hebben.
Lo mi ta masjà gradìsi na bo.	Ik zal u zeer verplicht zijn.

3.

Bon dia, mama.	Goeie morgen, moeder.
Bo 'a droemi bon?	Heb je goed geslapen?
Bastante bon, è bo?	Vrij goed en jij?
Mi tin dolò di kabès.	Ik heb hoofdpijn.
Es-aì no ta nada.	Dat is niets.
Lo nos bébé kofi oembè. Kofi lo koera bo.	We zullen aanstonds (haast) koffie drinken. De koffie zal je genezen.
Mi ta spéra és-aì, mama.	Dat hoop ik, moeder.
Kiko bo a asi ajèra?	Wat heb je gisteren gedaan?
Mi a sinja mi lés[2].	Ik heb mijn les geleerd.
Bo a asi bon.	Daar heb je goed aan gedaan.
Laga mi mira bo trabàoe.	Laat me je werk zien.
Mi a lagè sérka Mefrou B.	Ik heb 't bij Mevrouw B. gelaten.
Trésè awè mérdia.	Breng 't van-middag mee.
Lo mi no loebìda.	Ik zal 't niet vergeten.
Mefrou B. ta konténtoe koe bo?	Is Mevrouw B. tevreden over je?
É ta masjà bon, é no ta ràbia noenka koe mi.	Ze is heel goed, ze beknort me nooit.

1) *Ata* kan ik niet thuisbrengen. Daar 't *hier is* (fr. voici, lat. ecce) betekent, zal *ta* wel 't gewone *ta* = *is* wezen; maar *a*? Sp. *aquí está* (oud ook: *he aquí*, waarin lat. *hīc*), = hier is.

2) Weder een „batavisme" (*sinja* van *enseñar* = leren = onderwijzen).

Digitized by Google

Korda bon lo-ké é a bisa.	Onthou' wel wat ze zeide (lett. gezegd heeft).
Si, mama doesji.	Ja, lieve moeder.
I kiko bo ta asi dén skol?	En wat doe je op school?
Mi ta koeminsa borda.	Ik begin te borduren.
Bo no ta sinja pinta tambè?	Leer je niet tekenen ook?
Mi a pinta é blòmtjinan aï.	Ik heb die bloemen getekend.
Es-aì ta bastante bon.	Dat is vrij goed.
Bo ta pàpia toer dia olandès?	Spreek je iederen dag hollands?
Sin doeda, mama.	Zeker (zonder twijfel), moeder.
Mi ta paga boet koe mi pàpia papiamèntoe.	Ik betaal boete, als ik papiamentoe spreek.
Bo matrès ta asi masjà bon.	Uw onderwijzeres doet (daar) heel goed (aan).

4.

Bon bini, Menèr.	Welkom, Meneer.
Bon dia. Bo ta mira, kom mi ta koempi koe mi palabra.	Goeien dag. U ziet, hoe ik mijn woord houd.
Asina héndé méstè(r) trata.	Zo moet men handelen.
Lo mi a bini mas tempràn si mi no tàbata tantoe okoepà.	Ik zou vroeger gekomen zijn, als ik 't niet zo druk gehad had.
Nos tin di bai noemà [1]) na mésa.	We kunnen zo aan tafel gaan (we hebben alleen maar ...).
Bo ta moetjoe alèoe di kandéla [2]).	U zit te ver van 't vuur.
Pordòna mi, mi ta masjà bon ponè.	Ik vraag wel exkuus, ik zit heel goed (lett. ik ben zeer goed geplaatst).
És-aì ta karni di baka doesji, arìba mi palàbra.	Dat is heerlik rundvlees, op mijn woord.
Lo mi por trìbi sirbi bo koe ésakì?	Zou ik u hiervan iets mogen geven? (lett. zal ik u kunnen durven dienen met dit hier?).
Laga mi doena bo oen snétji di é pidà akì (sp. pedazo = stuk).	Laat me u een sneetje van dit stuk geven.

---

1) *noema* uit *no más*, niet meer; *alèoe* uit sp. *lejos?*

2) Sp. *candela* kaars, familiaar ook = *vuur*.

Digitized by Google

É karni di bisè akì ta més blankoe koe snéoe i asina moli koe mantéka (bisè, sp. *becerro*, stiervaars).
Na oenda bo ta, Jàkob?
Kita é platoe nan-aì.
Trésé otroe kos pa nos.
Menèr ta boeska pam.
Lo mi korta pa bo.
Bo ta doena mi moetjoe.
Mi méstè(r)[1]) doena bo mità(r) atrobè.
Mira oen abondànsia di kos doesji ékstraordinàrioe!
Ta admira bo asina oen pokoe kos?
Ésta[2]) doesji é bout aï ta moestra!
É ta nét na témpoe asà.
Ma bo no ta bébé.
Mi no a korda 'riba bébémèntoe.
Bam, Menèr, 'riba bo bon jégamèntoe.
Kiko, bo ta bisa di é winja aì? Kom é ta smak bo?
Mi ta anjè[3]) masjà doesji. Na Frànsia mi no a bébé mihòr.

Dit kalfsvlees is zo blank als sneeuw en zo mals als boter.
Waar ben je, Jakob?
Neem die schotels weg.
Breng ons wat anders.
Meneer zoekt het brood.
Ik zal 't u snijden.
U geeft me te veel.
Ik moet u de helft teruggeven.
Kijk's wat 'n buitengewone overvloed van heerlike dingen!
Verwondert u zulk een kleinigheid?
Wat ziet die bout er lekker uit!
Hij is net goed gebraden.
Maar u drinkt niet.
Ik heb niet aan drinken gedacht.
Komaan, Meneer, op u behouden aankomst.
Wat zegt u van die wijn? Hoe smaakt u die?
Ik vind hem heel lekker. In Frankrijk heb ik 'm niet beter gedronken.

5

Laga nos bam keire.
Ta moetjoe kalòr.
No, ta parsé mi koe no.
Mi ta sinti kalòr.
Mi ta sinti frioe.
Ki wér nos tin?
Ta mal wér. Ta jobé.
Ta soepla.

Laat ons gaan wandelen.
't Is te heet.
Nee, 't lijkt me niet (zo).
Ik voel me warm.
Ik voel me koud.
Wat voor weer hebben we (is er)?
't Is slecht weer. 't Regent.
Het waait.

---

1) Kan uit spaans *menester*, maar ook uit port. *mèster* (id. behoefte) verklaard worden; heeft in 't algemeen de zin van „moeten" aangenomen, waarbij de vorm „moest" invloed kan gehad hebben.

2) *ésta* uit *és* + *ta*?

3) *anja* + *é*; *anja* van sp. *kalla*(r) vinden.

Digitized by Google

A waséroe[1]) ta pasa. No ta jobé mas.
Soloe ta baï drénta.
Loena ta sali.
Mi ta baï. Pasa bon.
Mi to désèa bo bon anòtji.

De bui is over. Het regent niet meer.
De zon gaat onder.
De maan komt op.
Ik ga heen. 't Ga je goed.
Ik wens je een goeie nacht.

EEN PROZA-STUKJE

uit het leesboekje *Historianan Recreativa.* Promer Seccion. Imprenta di Vicariato 1902.

Rémédi robès. Het verkeerde middel.

Tàbata djés-oen or di anòtji kaba. Tàbata asi masjà(r) frìoe, asìna koe ningòen héndé no tàbata riska sali na kaja. Toer kas tàbata serà kaba.

Ma mira, dén skoeridàd di anòtji oen moetja moehèr di djés anja tàbata kamna poerà-poerà: soe kabès tàbata marà koe oen lénsoe di lana, i wàoe di soe babi[2]) é tàbatin oen kos skondì. É tàbata kamna mas poerà koe é tàbata por, pa skapa for di mal témpoe koe tàbatin. Soe lipnan tàbata saka oen orasjòn: „Santa Marìa, pidi pa nos, pidi pa mi bon mama, nó, no largè moeri, o Mama di Dios, pàpia maské oen sol palàbra koe bon Dios..." [3]).

Oen gritoe répjèntè[4]), koe apéna héndé no por a téndé di soepla koe bjéntoe tàbata soepla... i é po-

't Was elf uur 's avonds reeds. 't Was erg koud, zo dat geen mens zich buiten op straat waagde. Alle huizen waren reeds gesloten.

Doch zie, in de duisternis van de nacht liep een meisje van tien jaar haastig (voort): haar hoofd was gewikkeld in een wollen doek, en onder haar boezelaar had ze iets verborgen. Ze liep zo snel als ze kon, om te ontkomen aan 't slechte weder, dat het was. Haar lippen brachten een gebed uit: „Heilige Maria, bid voor ons, bid voor mijn goede moeder, nee, laat haar niet sterven, o Moeder Gods, spreek al was 't maar een enkel woord met de goede God".

Een plotselinge kreet, die men nauw onderscheiden kon van de windvlagen ... en het arme meisje

1) Sp. *aguacero*, zware regenbui, stortbui.

2) *babi* kan ik niet thuisbrengen.

3) *larga* laten, ook *laga* (zie gesprekken). sp. *larga*(r) laten schieten, vieren a. a.

4) *repjénté* moet een volksvorm wezen van sp. *repente*; vergelijk in 't sp. dialekties *diferiente* voor *diferente* enz.

Digitized by Google

bersìtoe moetja tàbata lora [1]) abào na swéla. É tàbata jora doeroe i é tàbata grita pidi auksìlio, mjéntra é tàbata trata di lamànta for di swéla. É pobersìtoe a slip. Soe kaïmèntoe no a asi é més ningòen danjoe, ma é rémèdi si, koe é tàbatin skondì bào di soe babi. Sin konswèloe él a kòhé é flésji dén skoeridàd, ma é flésji a kibra i toer lo-ké tàbata dén a basìa riba kaja. Ki desgràsia! Ai, ta kom bon Dios por a permiti oen kos asìna! Na kas — na kama di maloe di soe mama — soe tata ta spéra é rémèdi koe ànsïa.

Dokter a manda pa nan traha é rémédi inmédiatamèntė. Soe mama ta kima koe kajéntoera i bida i mortoe ta dépéndé djé rémédi, koe dokter a réséta! Mas koe mei ora Alina méstè(r) a sinta spéra na botika, promèr koe nan a traha é rémédi. É botikàrioe bjéoe i broetoe a ràbia masjà(r), koe Alina a hala klok asina lat dén anòtji pa lamantè foi sonjoe! Ma ta Alìna por a joeda antò? I kiko lo sosèdé, si Alina bin bisè awòr koe é flésji a kibra? Lo é bòlbé traha rémédi, awòr koe ta kasi mei anòtji?...

was neergerold op de grond. Ze schreide hard en riep om hulp, terwijl ze trachtte op te staan van de grond. Het arme kind was uitgegleden. Haar val had haar zelf in 't geheel geen pijn gedaan, maar 't flesje wèl (geschaad), dat ze onder haar boezelaar verborgen had. Troosteloos greep ze 't flesje in de duisternis, maar 't flesje was gebroken, en al wat er in was was leeggelopen op de straat. Wat 'n ongeluk! Och, hoe kon de goede God zo iets veroorloven! Thuis -- aan 't ziekbed van haar moeder — wacht haar vader het drankje met angstig verlangen.

De dokter had bevolen het drankje onmiddellik te laten klaarmaken (lett. dat ze maken het genees-middel...). Haar moeder lag te branden van de koorts, en leven en dood hingen af van het genees-middel, dat de dokter had voorgeschreven! Meer dan een half uur moest A. zitten wachten in de apoteek, voordat men het drankje had gemaakt. De oude en norse apoteker had erg geknord, dat A. zo laat in de nacht de bel geluid had, om hem uit de slaap te doen opstaan! Maar kon A. het dan helpen? En wat zou er gebeuren, als A. nu kwam zeggen, dat het flesje gebroken was? Zou hij het drankje weer klaarmaken [2]), nu dat het bijna middernacht was?

1) *lora*, met. van *rolar*, portugees = sp. *rodar*, rollen?

2) *bolbé traka*, vergelijk sp. *volver a trabajar* (hier zou men i. pl. v. *trabajar* preparar bezigen).

Digitized by Google

Oen momèntoe Alina a kéda résolbé, déspwès él a bira bai botika atrobè. „I maské é dal mi", é disi dén soe més, „lo mi wanta (sp. *aguantar* = aanpakken) mi golpi koe ànimoe, basta é bòlbé traha é rémédi pa mi; sin rémédi mi no ta bai kas."

Een ogenblik was A. in beraad gebleven, daarna was ze weer naar de apoteek teruggegaan. „Al slaat hij me ook, zeide ze bij zichzelf, „ik zal zijn (mijn) slagen met moed verdragen, mits hij maar weer 't drankje voor me maakt; zonder drankje ga ik niet naar huis."

Na kamìna é tàbata résa koe débosjòn po toer kos sali bon sérka és omber trabahòsoe. „Ai, lo mi pidiè pordòn di éntèr mi koerasòn pa mi falta di hwisjo i lo mi pidiè amistosamènte pa é no ràbia koe mi..."

Onderweg bad ze met innigheid, dat alles goed mocht aflopen bij die moeilike man. „Och, ik zal hem vergiffenis vragen van ganser harte, om mijn onverstand, en ik zal hem vriendelik verzoeken, of hij niet boos op me wil zijn..."

Èntrétàntoe olosji di forti a bati djés-dòs or. Dén béntàna di botìka tàbatin loes aïnda. Danki Dios!

Intusschen had de klok van het fort twaalf uur geslagen. In het venster van de apoteek was nog licht. Goddank!

Mara [1]) Alina tàbata sabi, pakiko tin loes séndè i pakiko é botikàrioe ta lamàntá aïnda! Manèra oen héndé rasoe é tàbata kamna bai bini dén botìka: é tàbata dal mokèta dén lària, é tàbata ranka soe kabèi, é tàbata pàpia palabra sin pià sin kabès. Ta ki faltè?

Als A. toch 's wist, waarom er licht aangestoken was en waarom de apoteker nog op was! Gelijk een razende liep hij op en neer in de apoteek, hij sloeg met de vuist in de lucht (lett. sloeg stompen...), hij rukte zijn haren uit, hij sprak woorden zonder slot of zin (zonder voet en hoofd). Wat mankeerde hem?

„Mi Dios, joeda mi!" él a sklama, é koe soe bràsanan abrì él a kàï na rodìa, „mi no a asi pa ékspRès, apsoloetamènté no. Ai, mara mi por drétja és falta aì!

„Mijn God, help me!" had hij uitgeroepen en met geopende armen was hij op zijn knieën gevallen „ik heb 't niet opzettelik gedaan, volstrekt niet. Och, mocht ik die fout kunnen herstellen!"

Él a saka oen resèta foi dén latji i a kéda mirè. „Nada" — é disi

Hij haalde een recept uit een laadje en bekeek het een poos (lett. bleef

1) Is weer een geheimzinnig woord (toch 's, uit 't verband op te maken). Moet men hier denken aan sp. *marras*, fam. voor „'s op 'n keer" (el día de *marras*), dat van arab. *marra*(*tan*), 'n keer, 'n maal, komt, met adverb. *s*?

Digitized by Google

koe déséspérasjòn — „ta nomber sol ta para riba ... ni loegàr kamìna é ta biba, nada, nada. Ai Dios, di awè padilànti lo mi no ta sin pasènsji mas pa héndé énfèrmoe, joeda mi és bjaha akì sol! warda mi di oen asésinàtoe!... pa wergénsa[1])... pa prisòn[2])...! Ai, ai, si Bo no ta joeda mi, antò mi a mata oen héndé!" I él a saka soe lénsoe i a séka é soedòr frìoe, koe tàbata koeri foi soe frénta. Pasòbra dén soe poerà i soe sinpasènsji (sp. *su sin paciencia*! vergel. echter *sinrazón*) é pobersitoe omber, mità(r) na sonjoe, a kohé oen fraskoe robès, ora él tàbata traha é rémédi pa Alina. Na loegàr di tintòera di *òpioem* él a doena tintòera di *jòdioem*... Esta oen desgràsia!...

Ma ata oen kos a dal na soe sintir. Dìa él a toema botìka na soe kwénta, tàbata na frénta di és botika, segòen kostòember piadòsoe di és loegàr katòlikoe akì, sigjénté inskripsjòn: „Botìka di Marìa, salòed di énfèrmonan", na oen dos anja pasà él a kita ès inskripsjòn pa konsèhoe di algòen „amìgoe", pa motiboe koe lo é oféndé algòen héndé koe ésaì, i nan lo no koempra kos mas sérka djé.

Jén di kontrisjòn é omber desgra-

het bezien). „Niets" — zeide hij met wanhoop — „er staat alleen maar een naam boven ... en niet de plaats waar ze woont, niets, niets. Och God, van nu af aan zal ik niet meer ongeduldig zijn tegenover zieken, help me deze ene keer („reis") alleen! behoed me voor een moord!... voor schande ... voor de gevangenis...! Och, och, als Gij me niet helpt, dan heb ik een mens gedood!" En hij haalde zijn zakdoek voor den dag en droogde zich het koude zweet af, dat hem van 't voorhoofd liep. Want in zijn haast en zijn ongeduld had de arme man, half in slaap, een verkeerd flesje gegrepen, toen hij het drankje voor A. (gereed) maakte. In plaats van tinktuur van *opium* had hij tinktuur van *jodium* gegeven... Wat 'n ongeluk!...

Doch daar herinnerde hij zich op eens iets (lett. sloeg in zijn bewustzijn). De dag waarop hij de apoteek aanvaard had (lett. voor zijn rekening genomen), stond er vóor op die apoteek, naar 't vrome gebruik op deze katolieke plaats, het volgende opschrift: „Apoteek van Maria, gezondheid der zieken", maar een tweetal jaren geleden had hij het opschrift weggenomen op raad van een „vriend", want hij zou daarmee enige mensen kwetsen, en die zouden (dan) niets meer bij hem kopen.

Vol zelfverwijt viel de ongelukkige

1) De *g* is hier stemhebbende stoter, geen blazer! Vergelijk sp. *vergüenza*, schande, schaamte. *Bjaka* (sp. *viaje* uitsl. fr. voyage) hier = „reis" = keer.

2) Sp. *prisión*, part. echter *prisõa*: dus waarsch. uit het laatste.

sjàdo a bòlbé inka (sp. *hincar*) rodìa: „O Marìa" — él a sklama, — „réfùhioe di pékadòrnan, konswéloe di aflihìdonan, salòed di énfèrmonan, pidi pa mi! joeda mi i lo mi bòlbé doena bo nomber na mi kas!" ...

Di-golpi oen héndé a hala klok.

É omber bjéoe a abri porta sin sabi; pa pàpia berdàd, kasi é no tàbata sabi kiko é tàbata asi.

Alina tàbata para dén drémpi koe soe mànoenan riba otroe: „Ai mi bon botikàrioe, mi ta pidi bo pordòn. Di bérdé més, mi no por joeda." Asina é moetja tàbata pàpia koe oen stém témblàndoe.

Koe oen pasoe é botikàrioe tàbata parà soe dilanti i disi: „Mei ora pasà bo no tàbata akì tambè?"

„Si, Sjon, ma ... ai, bo no ràbia, ta dwél mi masjà(r) koe..."

É botikàrioe no tàbata kompréndé kiko é moetja kjé(r) a pàpia. Soe mama a moeri? „Ta kiko a sosédé, pàpia drétji pa amor di Dios!"

„Mi a slip, i é flésji a kibra": Alina no por pàpia ni oen pià [1]) di palabra mas. Pasobra koe làgrima di alégria dén soe wowo, é omber félis a primi é moetja na soe koerasòn i a bisè:

„Mi bon ioe, bo ta oen ànhél." I él a poné é moetja dén oen stoel di soja [2]) banda di kandéla i a

man weer op zijn knieën: „O Maria" — riep hij uit — „toevlucht der zondaren, troost der bedroefden, gezondheid der zieken, bid voor mij! help me, en ik zal uw naam weer aan mijn huis geven!" ...

Op eens trok er iemand aan de bel.

De oude man deed de deur open zonder (het) te weten; om de waarheid te zeggen, hij wist bijna niet wat hij deed.

Alina stond op de drempel met haar handen op elkaar: „Och mijn goede apoteker, ik vraag uw vergiffenis. Heus (lett. waarlik zelf), ik kan 't niet helpen. Zo sprak het meisje met een bevende stem.

Met één stap stond de apoteker vóor haar en zeide: „Was je niet een half uur geleden ook hier?"

„Ja, Meneer, maar... och, weest u niet boos, 't spijt me erg dat..."

De apoteker begroep niet, wat het meisje had willen zeggen. Was haar moeder gestorven? „Wat is is er gebeurd, zeg 't ronduit, om Gods wil!"

„Ik ben uitgegleden, en het flesje is gebroken": A. kon niet spreken, geen enkel woord meer (*pia* = voet). [1]) Want met tranen van vreugde in zijn ogen drukte de gelukkige man het meisje aan zijn hart en zeide tot haar:

„Mijn goed kind, je bent een engel". En hij zette het meisje op een wipstoel naast het vuur en gaf

1) „Geen voet", vergelijk fr. *ne pas*, geen stap, *ne point*, geen steek enz. In 't Skr. is *pada* = voet en woord.

2) Wat *zoja* (zo spelt men het) voor een woord is, is me niet duidelik. Zou 't holl. *zwaaie(n)* zijn?

Digitized by Google

doenè oen man jén di mangel i disi: „Ata, mi ioe, pasa bo témpoe koe nan, lo bo no tin koe spéra é rémédi moetjoe ora, é ta kla oembès. No spanta, bo ta oen bon moetja."

haar een handvol amandelen en zeide: „Daar mijn kind, breng je tijd daarmee door, je hebt niet heel lang op de medicijn te wachten, ze is dadelik klaar. Wees niet bang (verschrikt), je bent een goed meisje".

Alina no tàbata kompréndé nada.

A. begreep (er) niets (van).

Despwès di oen kwartoe di ora Alina a sali pa di-dos bés for di és botika. Mjéntra é omber bjéoe tàbata abri porta pa é sali, oen séntinéla tàbata pasa. „Hwan", él a grita, „bo méstér" hiba és moetja aké kas. Lo mi paga bo. Ta mei notji, i no ta ora pa moetja ta riba kaja!"...

Na een kwartier ging A. voor de tweede maal uit die apoteek. Terwijl de oude man de deur opende, opdat zij er uit zou gaan, ging er een schildwacht (nachtwacht?) voorbij: „Jan", riep hij, „je moet dit meisje naar huis brengen. Ik zal je betalen. Het is middernacht, en 't is geen uur voor 'n meisje om op straat te zijn!"

Santìsima Birhen a skoetja orasjòn djé moetja. Prontoe péligroe a kita i soe mama a koera.

De Allerheiligste Maagd verhoorde het gebed van het meisje. Spoedig was 't gevaar geweken, en haar moeder genas.

Algoen sémàn déspwès héndé por a mira é inskripsjòn bjéoe riba porta djé botika. Awòr nan a ponè koe létér grandi di oroe: „Botika di Maria, salòed di énfèrmoenan."

Enige weken later konden de mensen het oude opschrift boven de de deur van de apoteek zien. Nu heeft men het met grote gouden letters (er op) gezet: „Apoteek van Maria, gezondheid der zieken".

Ten slotte zij hierbij aangetekend, dat ik de meeste taalkundige biezonderheden, behalve uit de teksten van de genoemde boekjes, ontleend heb aan de volgende werkjes: Woordenlijst en Samenspraken Hollandsch-Papiamentsch, uit de beste bronnen samengesteld door X, uitg. Gebrs. Jonckheer, Curaçao, W. I. z. j., Theoretische Spraakkunst der Papiamentsche Taal door Antoine Pijpers, gedrukt bij J. P. E. Neüman̄, Curaçao 1898, de *Apuntanan Historico di Colonia* Curaçao, Curaçao Imprenta di Vicariato 1903, en ten slotte aan de Gramatica corticoe

Digitized by Google

(*moetjoe kortikoe*! want ze telt 32 blz., evenals de vorige) *pa Alfredo F. Sintiago*; *Curazao*, *imprenta de la librería de A. Bethencourt é hijos* 1898 (dit laatste in deftig spaans!).

Ik dank die bronnen, behalve nog enkele nummers van *La Cruz*, 't bovengenoemde blaadje, aan de welwillendheid van Curazaose brief kennissen.

Amsterdam. A. A. FOKKER.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

30. EEN TEKST VOOR DOCKENSPULLEN.

Naar aanleiding van wat de heer Marijnen zegt in de noot op blz. 93 van Dl. XXXII, wensch ik er op te wijzen, dat de dalangs (*vertooners*) der wajangvoorstellingen in N.-Indië wel degelijk gebruik maken van daarvoor bestemde literatuur, nam. de *lakon's* (*dramatische verhalen*) in de Kawitaal opgeteekend en reeds eeuwen oud (Vgl. VETH, *Java* IV, 192, 218, 229; SERRURIER, *De Wajang poerwa*, Inleiding).

Datzelfde wajangtooneel is in zooverre instructief voor de door den heer Marijnen behandelde quaestie, dat de zoogenaamde *topeng* en *wajang wong* overgangsvormen zijn van het schimmen- of poppentooneel tot dat, waarop zich menschen vertoonen (Vgl. VETH, *Java* IV, 221, 223; v. d. LITH, *Ned. Oost-Indië* II, 296; SERRURIER, *De Wajang poerwa*, 148, 153).

Groningen. G. A. NAUTA.

31. BIERIGE MATROOSEN.

(Huygens' Een wijs Hoveling, reg. 75).

J. TERWEY teekent daarbij aan: „*bierigh*. Bilderdijk zegt: *bierige*, d. i. *rondgemutste*, van *birit* of *barit*, ronde muts. Maar het woord zal wel van H.'s maaksel zijn, om de matrozen te kenmerken als bierdrinkers." Het Woordenboek der Nederl.

Digitized by Google

Taal schrijft II, II, 2543: „*Bieren*, *bebierd* (zie die woorden); *bierig*, waarbij bier gedronken wordt („een *bierich* gelach", DE DENE, *Test.* 374*a*); ook veel (bier) drinkend („*bierige* Matroosen", HUYGENS I, 149)".

De afleiding is stellig juist. Maar ik geloof niet dat de uitdrukking hiermede voldoende verklaard is. Huygens heeft zich, dunkt mij, de matrozen niet voorgesteld als bierbuiken, ook niet als bierdrinkers van beroep; maar als vroolijke kwanten die als zij aan het passagieren zijn, samen de herbergen bezoeken, de bierkan of den bierpot geducht aanspreken, en, vooral als zij boven hun bier zijn, een leven maken als een oordeel. *Bierige matrozen* zijn dan eigenlijk *luidruchtige matrozen*. Vatten wij het woord zoo op, dan begrijpen wij waarom H. het gebezigd heeft: hij had het noodig in tegenstelling met het woord *stom* in den volgenden regel. En nu worden ons de anderhalve regel:

hoe *bierighe* Matroosen
De Zee vermeesteren door *stomme* Staele Roosen.

eerst recht duidelijk. C. BAKE.

32. NIJDAS.

Indien men let 1°. op de vele samengestelde persoonsnamen in onze taal waarbij het tweede lid der samenstelling een dierennaam is (*schoolvos*, *werkezel*, *spotvogel*, *brombeer* enz.); 2°. op het Duitsche woord *Frechdachs*, onbeschaamde kerel (*Flieg. Blätter* n°. 3548 blz. 51: Ist der Frechdachs zum zweiten mal da gewesen); 3°. op de woorden *Neidhammel* en *Neidhund*, beide van een nijdigaard gebezigd, het tweede ook van den Duivel, (zie *Grimm*, *Deutsches Wörterbuch*), zou het dan zoo vreemd zijn als men meende eenig verband te mogen aannemen tusschen het woord *Nijdas* en de nakomelingschap van

Grinbert die das,
Die Reinaerts broeder sone was?

C. BAKE.

Digitized by Google

EEN WEINIG BEKENDE CATO-BERIJMING UIT HET JAAR 1700.

In zijne bibliografie der Nederlandsche Cato-berijmingen (Dist. Cat. in het M.ned. 1885 p. 93) heeft Dr. Beets een berijming uit het jaar 1700 geciteerd, uitsluitend op grond van een vermelding bij Graesse, Trésor des livres rares et précieux (1861) II. 84, terwijl prof. de Vreese, die de latere Cato-berijmingen naar tijdsorde in dit Tijdschrift XIX (1901) p. 284 vgg. heeft behandeld, de hier bedoelde berijming blijkbaar niet gekend heeft. Onlangs zelf in het bezit gekomen van een exemplaar dezer uitgave, vernam ik bij onderzoek, dat zich een ander ex. in de Kon. Bibl. in den Haag (762 G 14) bevindt, dat echter in één opzicht van het mijne bleek af te wijken. Het boekje is kenschetsend voor de ontaarding der Cato-literatuur, en verdient wel, dat het een en ander er omtrent gezegd wordt.

Uit de beschrijving van Graesse zou men afleiden, dat de Nederlandsche berijming een aanhangsel was van een enkel Latijnsche uitgave van den Cato-text:

»Zedevaarzen en Zinspreuken van Dion. Cato aan zijn zoon. Overgezet en op rijm gestelt uyt de Latijnsche Taal d. H. Brand. 's Gravenh., Abr. Troyel, 1700 (in 8°), (56 pp.). — Cette traduction fait proprement partie de l'éd. du texte publiée sous la même date par le même imprimeur sous ce titre: *Cato Dist. c. Des. Erasmi expos. Eadem gr. p. Jos. Scaligerum. Nunc primum belg. carm. reddita. Hag. Com. ex. off. Abr. Troyel, 1700. in 8°.*"

Intusschen, gelijk uit de beide bewaarde exemplaren blijkt, wij hebben met slechts één, betrekkelijk omvangrijk, boekje te doen, van niet minder dan 198 doorloopend genummerde pagina's — het titelblad is als pag. 1 meegerekend —, dat in drie deelen

Digitized by Google

vervalt, die ieder een Ned. vertaling bevatten, en wel 1) den Lat. text met berijming, 2) den Lat. text met parallelle prozavertaling, 3) een afzonderlijke herhaling der berijming (door Graesse bedoeld, p. 161—p. 198, dus niet 56 pag. groot).

I. Het eerste gedeelte, p. 1—114, heeft p. 1 het volgende titelblad:

»Dionysii | Catonis Disticha | de Moribus ad filium | cum | D. Erasmi Roterodami | brevi expositione. | Eadem Graece | Per Jos. Scaligerum Jul. Caes. F. | *Nunc primum Belgico carmine reddita.* || Drukkersmerk [Atlas den wereldbol dragend] met spreuk Indefessus. Agendo. || Hagae Comitis, | Ex Officina Abrahami Troyel, | Gymnasii Hagani Librarii | M.D.CC."

Het is een gedeeltelijke nadruk van de Leidsche Cato-editie van 1626 [1]) — die Erasmus' en Scaligers Cato-interpretaties vereenigde —, waarin aan elk distichon een vierregelig Nederlandsch rijm is toegevoegd. Niet alleen is echter uit de ed. 1626 niet herdrukt, al wat niet op Cato betrekking had [2]), maar evenmin, wat, op den Cato-text volgend, wel met Cato in verband stond, doch voor het inlasschen der berijming van geen waarde was, o. a. de vaak herdrukte Notae van Scaliger. Dat het sterotiepe monitum tot den lezer op de achterzijde van het titelblad een uitdrukkelijke aanbeveling van de lectuur dezer Notae bevatte, is den nadrukker blijkbaar ontgaan.

Niet aan de ed. 1626 ontleend zijn de op pag. 10 vgg. vóór den aanvang van den eigenlijken Cato-text en na de breves sententiae geplaatste judicia en testimonia van Erasmus, Scaliger en Casp. Barth omtrent Cato, die de bewerker behalve in den oorspronkelijken Lat. text ook in Nederlandsche berijming meende te moeten weergeven. Zij zijn afkomstig uit een andere Cato-uitgave, die beneden bij II ter sprake komt.

---

1) Of eigenlijk van de Scriverius-ed. van 1646 (zie n. 2 en p. 86), waarin de ed. 1626 herhaald was. Hetgeen uit een gemeenschappelijke vergissing blijkt (p. 8 reg. 12), die noch de ed. 1626 noch die van 1635 heeft.

2) Vgl. mijn artikel: de Cato-ed. van Scriverius (T. v. Boek. en Bibl. w. 1911) p. 25.

Digitized by Google

Type van bewerking [dist. I. 2]:

Somnolentia vitanda [= lemma]
2. Plus vigila etc. [= lat. dist.]
B. Τὸ πλέον etc. [= vert. v. Scal.]
2. Zyt van een wakkre geest, bevlek u met geen lusten
Tot daagsche droomery, de nevel van 't verstand:
Auroor roept ons te werk; en 't lang onmatig rusten
Voed ons' gebrekelijkheên, baart ziekte, schaede en schand.

Sensus est: Cum vita vigilia sit etc..... [exp. v. Erasm.].

II. Pag. 115—160 bevat, zonder afzonderlijk titelblad, een proza-vertaling *naast* den Lat. text. Boven de voorrede p. 115 staat:

»D. Catonis | Disticha. | Praefatio. || D. Catoos | Tweelingvaarzen. | Voorreden." Pag. 118 boven het begin van den text: »Distichorum | moralium | D. Catonis | *Liber primus.* | De Zedelijke tweelingvaarzen van | Dionys Cato. | Het eerste boek."

Hetzelfde opschrift met ander getal boven de volgende boeken p. 129, 139, 147, alleen staat p. 129 en 147 terecht „*Der* zed. tw." etc.

Dit gedeelte is een imitatie en tot op zekere hoogte een plagiaat van een type van schoolboekjes, die den titel voeren:

»Dionysii | Catonis | Dist. | de mor. | ad fil., | In Belgicum sermonem conversa. | *Accedit Constructio Grammatica.* | Dionys. Katoos | Tweelingvaerzen | wegens de zeden | aen zijnen zoon. | In de Nederduitsche sprake over gezet. | Hier is bygevoegt de Spraekkunstige | woortvoeging ||,

waarvan de Mij. v. Ned. Lett. en ik zelf een druk van 1736 bezitten (Amsterdam, Joann. Haffman) en de Vreese p. 288 [1]) jongere drukken bespreekt; de Amst. Un. Bibl. bezit een, niet volledigen, druk reeds van 1714 (Amst. bij de Janssoons van Waesberge). Echter moet de oorspronkelijke druk reeds vóór 1700 vallen, gelijk de navolging in ons boekje bewijst. Men vergelijke slechts dist. I. 2 in den druk van 1714 (1736):

1) Een uitg. van 1753, Groningen, apud Georgium et Hugonem Spandaw, met speciale voorrede van J. Jeneynius bezit de Amst. U. B.

Digitized by Google

Somnolentia vitanda.
Plus vigila etc.
Zyt altydt wakende: blijf in geen luiheit steken.
Te lange rust schaft niet dan voedsel aen gebreken.

Somnolentia (*est*) vitanda. Vigila semper plus etc. [= paraphrase]	De slaeplust moet geschuwt worden. Waek altydt meer (dat is/ veel) nochte zyt overgegeven tot den slaep: want langdurige rust schaft voedsel aen de gebreken.

met de behandeling in dien van 1700:

Somnolentia vitanda.
Slaaplust te schuwen.

Plus vigila semper etc. [= dist.]	Waak altijd meer, nochte zijt overgegeven tot den slaap: want langdurige rust verschaft de gebreken voedsel.

De proza-vertaling, die in de uitg. 1714 gemaakt is naar de linksstaande Latijnsche paraphrase, plaatst de bewerker van onze uitgave naast den *oorspronkelijken* text; het tweeregelig rijm, dat dezen text in gene uitgaven vergezelde, liet hij, met het oog op zijn eigen vierregelig in I, natuurlijk weg. Daarom mag men aan de oprechtheid twijfelen, waarmede hij — zelfs toegegeven dat hij de berijmingen van Ampzing, B(oomgaart) en Rusting niet gekend heeft — op het titelblad liet drukken: nunc *primum* Belgico carmine reddita [1]).

Ook aan de vertaling van het lemma kwam hij niet eerlijk. Men vindt de vert. van alle lemma's bijna letterlijk, in ietwat ouderwetschen vorm, in een ander, tevens ouder, type van Cato-schoolboekjes; die den text niet alleen bevatten „cum grammatica constructione" maar bovendien „et vernacula interpretatione, ac declaratione Latinâ". Dist. I. 2 b. v. aldus:

Somnolentia vitanda.
Slaep-lust te schuwen.

Plus vigila enz.
Vigila semper plus, waeckt altijt meer tijdt, dan ghy slaept. *Nec esto*, Ende en zijt niet, *Deditus,* Heel genegen, enz.

1) Vgl. ben. p. 90.

Digitized by Google

De oudste van deze uitgaven verscheen reeds in 1649 te Amsterdam, apud Joannem Janssonium [Blaeu] (de Deventer Bibliotheek bezit er een exemplaar van); een nadruk is de, ook door dr. Beets vermelde, druk van 1679, Rotterdami, apud Viduam Arnoldi Leers, waarvan het Erasm. Gymn. te Rotterdam een ex. heeft [1]); een veel jongere van 1731 Amstelodami, ex Officina Boomiana wordt in de Amst. Univ. Bibl. bewaard.

Aan *deze* uitgave zijn de drie testimonia van Erasmus enz. ontleend, die in I vóór den aanvang der eigenlijke Disticha zijn geplaatst; hier staan ze p. 2 op de achterzijde van het titelblad eveneens vóór den aanvang van den text.

De verschillende oorsprong van het origineel van I en II vertoont zich ook in de telling der Disticha van het 2^{e}, 3^{e} en 4^{e} boek, die in I steeds een nummer hooger is dan in II. De Leidsche uitg. van 1626 nl. liet de metrische praefaties der genoemde boeken meetellen voor de nummering der disticha, maar de beide typen van schoolboekjes, waarnaar II bewerkt is, niet. De bewerker heeft zich zelfs niet de moeite gegeven de nummering van beide gedeelten met elkaar in overeenstemming te brengen.

III. Pag. 161—198 bevatten een enkele herhaling van de vierregelige rijmen (I), vergezeld van de vertaling van het lemna (uit II), voorafgegaan weer door de vertaling van de „getuigenissen” van „geleerde en werelds-wijzen, van Catoos werk gegeven”, zooals de vertaler in een, nu zelfs op rijm gesteld opschrift, zegt. Bovenaan pag. 161: Zedevaarzen en Zinspreuken | van | Dionys Cato | aan syn soon | .

Het Haagsche exemplaar nu bevat tusschen pag. 160 en 161 een afzonderlijk, niet gepagineerd titelblad, waarop ook de naam van den vertaler genoemd wordt, dat in mijn exemplaar ontbreekt:

»Zedevaarzen | en | Zinspreuken | van | Dionys Cato, | aan zijn zoon. | Overgezet, en op rijm gestelt uyt de Latijnsche Taal | door | H. Brand. ||

1) Dr. Vürtheim was zoo vriendelijk mij dit ex. ter inzage te zenden.

Drukkersmerk als pag. 1. || In 's Gravenhage by Abraham Troyel, | Boekverkoper op de Hoogstraat."

Ik acht het een onmogelijkheid, dat uit mijn exemplaar vóór p. 161, waar een nieuwe katern begint, een losse pagina zou zijn verwijderd, of het moest, voordat het boekje ingebonden is, geschied zijn. Er is trouwens nog een ander spoor van een volkomen anoniem ex. dezer uitgave. Arntzenius heeft nl. in zijn Cato-uitgave van 1735 onze berijming geprezen als een versio „elegantissima belgico carmine *ab incerto auctore* composita et nitidissimis Hagae-Comitis anno MDCC typis expressa"; in zijne 2e uitgave van 1754 herhaalt hij p. XXVII deze woorden, maar voegt aan de vermelding van den incertus auctor in een noot toe: „Est hic, ut postea comperi, H. Brand". Ligt het niet voor de hand, dat Arntzenius in 1735 een exemplaar gebruikte overeenkomstig het mijne, en in 1754 zijn kennis aanvulde uit een exemplaar gelijk aan het Haagsche? Juist het feit, dat de titelpagina van III ongenummerd is, terwijl zelfs het titelblad van I voor de pagineering meetelt, wekt het vermoeden, dat deze pagina oorspronkelijk gediend heeft als titelblad bij een afzonderlijke uitgave van de enkele berijming, maar later ook in een deel der oplaag van het geheele boekje vóór het begin van III is ingevoegd.

De herhaling van de geheele berijming afzonderlijk in III is een sprekend bewijs voor de verwording der Cato-boekjes. Het is een eigenaardigheid der Nederlandsche Cato-schoolboeken, dat zij twee keer den tekst bevatten, éénmaal met de Nederlandsche verklaring en éénmaal er zonder [1]). Toen nl. Joann. Janssonius in 1646 de Scriverius-uitgave van 1635 nagedrukt had (bestaande uit een herhaling van de ed. 1626 vermeerderd o. a. met den Scriverius-Catotext), trok hij er in 1649 bovendien nog een editie „in usum scholarum" uit — het boven-

1) Vgl. mijn Scriverius-art. p. 30. Van de Scriverius-uitg. van 1635, waarvan tot dusver alleen een ex. te Leiden bekend was (l. l. p. 23), verwierf ik onlangs ook een ex.

Digitized by Google

genoemde Deventersche boekje (96 pag.) —, met Nederlandsche verklaring [1]), waaraan hij eveneens een herhaling van den afzonderlijken text, in een afzonderlijk gepagineerd (32 p.) en gemaklijk van het eigenlijke boekje te scheiden gedeelte, toevoegde; nu echter met de kennelijke paedagogische bedoeling den leerlingen bij repetities het profijt der verklaring te onthouden. Uit dit boekje (en zijn nadrukken), met nog uitsluitend Latijnsch titelblad, — eerst p. 3 spreekt van „Der twee regelgedichten, van hoe men sich behoorlick dragen sal, ghemaeckt by Dionys Cato, Het eerste Boek" —, is het jongere type, met gedeeltelijk Nederlandsch titelblad, afgeleid, dat, behalve de parallelle prozavertaling naast de lat. paraphrase, ook een tweeregelig rijm van een onbekend wenschend te blijven „minnaar dezer letteren" bevatte [2]). Ook in dit type, dat blijkens de gebruikmaking er van in onze berijming II reeds vóór 1700 bestond, vindt men den text afzonderlijk herhaald [3]). Maar waarop kan de herhaling der enkele berijming van I anders berusten dan op slaafsche en onbegrepen navolging van de inrichting der text-uitgaven, te meer waar de bewerker de nummering der berijmingen in III niet geeft in overeenstemming met de oorspronkelijke berijmingen in I, maar met die van de lemma's in II?

De drie judicia staan in de ed. 1649, zoowel in het eerste

1) Bij de uitg. van 1679, wat dus ook voor 1649 geldt, vermeldt Dr. Beets p. 93 dat bij IV, 1, IV, 3, IV, 16 toevoegsels in Nederl. verzen staan. Het zijn vertalingen van een ook in het Latijn toegevoegde spreuk, die in het geval van IV, 3 en IV, 16 een gedeelte van de expositio van Erasmus is, en in dat van IV. 1 een citaat uit Horatius, dat in de noot van Scaliger ad l. vermeld wordt.

2) Al is de eerste uitg. van dit type vóór 1702 verschenen (vgl. de Vreese Tijdschr. l. l. 288), bestaat er niet de minste reden in P. Rabus, van wien een gedicht „Op D. Katoos Koppeldichten" op de voorrede van den drukker volgt, met Petit (Cat. Mij. Ned. Lett. I., kol. 603) den dichter te vermoeden.

3) Een der beide gedeelten kon licht verloren gaan. Het Amst. ex. van 1714 mist den afzonderlijken text; van een eveneens te Amsterdam aanwezige Haagsche uitgave, in usum Gymnasii Hagensis van 1743 (apud Corn. van Buren) is juist alleen het textgedeelte over.

Digitized by Google

als in het tweede gedeelte, op de achterzijde van het titelblad. Blijkbaar werden ook zij in de scholen, en wel als inleiding tot den Cato gelezen en geinterpreteerd. Vandaar de berijming in onze ed. 1700 zoowel in I als in III. Ze zijn een excerpt uit een groote reeks testimonia, die achter den Scriverius-text der ed. 1635 en 1646 stonden.

Omtrent de berijming zelve valt vooreerst op te merken, dat er eene van de prozaische Latijnsche praefatio ontbreekt, ofschoon de drie judicia van Erasmus enz. wel een vertolking hebben gevonden. Dit hangt samen met de omstandigheid, dat in de editio minor van 1649 deze praefatio beide malen was weggelaten en de drie judicia er als het ware voor in de plaats getreden zijn. Daarentegen zijn de dichterlijke praefaties van het 2^e, 3^e en 4^e boek wel, die in het 2^e boek zelfs buitengewoon breedvoerig weergegeven. Ook hierin vertoont zich de ontaarding van den Cato. Immers juist de prozaische voorrede van het geheele boekje is echt, de metrische van het 2^e, 3^e en 4^e boek zijn latere toevoegsels. Skutsch heeft weliswaar (in Pauly-Wissowa, R. E. III. 362 en in zijn § over Cato in Teuffel, Röm. Lit. III^6, 1913 p. 204, 2*a*) het voor de echtheid der dichterlijke praefaties opgenomen; de onjuistheid van deze meening hoop ik met een nieuw gegeven aan te toonen in een artikel, dat ik over de niet-distichische bestanddeelen van den Cato voorbereid.

In de tweede plaats valt op te merken, dat de bewerker in één geval zijne berijming van een eveneens berijmde toelichting vergezeld heeft teneinde een verkeerde conclusie uit de door Cato verkondigde leer te voorkomen. Dist. IV. 14 is de neerslag van een reeds antieke bestrijding van het offeren:

> Cum sis ipse nocens, moritur cur victima pro te?
> Stultitia est, morte alterius sperare salutem,

dezelfde polemiek, waarmede de Disticha-serie begint I. 1: het „deum pura mente colere" beteekent immers niets anders, gelijk

Digitized by Google

de eveneens eerste spreuk van Ps. Isocrates' Demonicea [1]) aantoont (εὐσέβει τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς μὴ μόνον θύων ἀλλὰ καὶ τοῖς ὅρκοις ἐμμένων). In deze toch reeds anti-heidensche gedachte [2]) kon men — merkwaardig voor de wisselende waardeering der Disticha — juist iets antichristelijks vinden; onze bewerker laat bv. op zijn eigen vertaling:

Waarom doch moet een Beest ten Offer voor u sterven?
Voor u, die zelf de dood verdiende tot uw straf;
Wat heil meentge in de dood van andre te verwerven?
'T is dwaasheid; want u komt daar nut noch voordeel af,

dezen tegenhanger volgen:

Het is nochtans de hoogste wensch,
En wijsheid van een Kristen mensch,
Te zoeken in zijn Zielenood,
Het eeuwig heil in Jesus dood,
Die met zijn heilig dierbaar bloed,
Voor onze Zonden heeft geboet,
En door dat middel ons bereid,
Het leeven en de Zaligheid.

Eenvoudiger had echter Ampzing (Haarlem 1632) tegen een verkeerde slotsom uit zijn berijming gewaakt; aan den rand van de pagina vermeldt hij slechts het vers 1 Cor. 1, 23: „De heyden en heeft van den gekruysten Saligmaker Iesus Christus, den Ioden eene ergernisze, ende den Grieken eene dwaesheyd, niets geweten". Daar dit de eenige aanteekening bij eenig dist. is bij Ampzing, kan deze omstandigheid slechts onze reeds boven uitgesproken twijfel versterken aan de oprecht-

1) Eerst in de laatste jaren is men de Demonicea met de Cato-literatuur gaan vergelijken. Vgl. P. Wendland, Anaximenes von Lampsakos (Berl. 1905) p. 84 sq., E. Stechert, De Catonis dist. Diss. Greifsw. 1912, passim. Echter reeds Erasmus had in zijne Cato-uitgave de Demonicea op Cato laten volgen. Van deze uitgave, waarvan ik lang te vergeefs een ex. in ons land zocht, trof ik dezen zomer een ex. (Argentorati 1515) aan op de Univ. Bibl. te Bonn.

2) Vgl. Seneca de mor. 28: „Optimus ergo animus et pulcherrimus dei cultor est", waaruit Ps. Publ. Syr.: „Honestus animus deorum cultor optimus"; vgl. Ribbeck Scen. Rom. Rel. ed. 2, 1873. vol. II, p. 364, waar ook andere parallelplaatsen (o. a. een vers van Menander) zijn geciteerd.

Digitized by Google

heid, waarmede Brand of zijn uitgever Troyel de berijming van 1700 als een prima versio belgica heeft uitgegeven.

* * *

Ik maak van de gelegenheid gebruik tot een tweetal addenda:

1) De nog in 1835 verschenen Cato-bewerking is niet, gelijk de Catal. der Mij. van Ned. L. (II, kol. 1010) aangeeft, een prozabewerking (vgl. ook de Vreese p. 288), maar eveneens een berijming. Zij is vervaardigd door den Kuilenburgschen Ev. Luth. predikant J. C. Schultz Jacobi, zooals uit de onderteekening van de voorrede blijkt. Behalve de Mij. van Ned. Lett. bezitten ook de Bibl. van het Ev. Luth. Sem. [1]) (Amst. Univ. Bibl.). en ik zelf een ex.

2) Voor de betiteling der Disticha als de IV virtutibus cardinalibus (zie Tijdschr. XXXII, p. 101 vgg.) vond ik nog een treffende aanwijzing in het Cato-Hs. van het Stedelijk Archief te Kampen, dat ik door de vriendelijkheid van den Archivaris te Amsterdam kon onderzoeken: elk distichon heeft behalve een uitvoerige toelichting een opschrift in rubro bv. *loquitur de religione spē (= specie) iustitie*, of *de modestia spē temperantie*, of *de providentia prudentie*, of *de eodem*. Over dit hs. vgl. mijn artikel: de Catonianorum librorum historia atque compositione, in de Mnemosyne 1914, p. 39.

Amsterdam. M. BOAS.

1) Dat ook de andere geschriften van dezen predikant bezit. In den Cat. van het Ev. v. L. S. 1876 komt het Cato-boekje echter nog niet voor.

Digitized by Google

MITTELNIEDERL. *LABAYE.*

In dem Glossarium von Stallaert findet man (II, 128 f.) folgende Wörter verzeichnet: 1) *Labay* = 'Benaming eener meelsoort, waars. van de beste, de fijnste, bloem van meel'; hierzu die Zusammensetzung *labaijbroot* = 'Wittebrood, fijn tarwe brood, dial. kramik, koekebrood'. 2) *Labaye* = 'een zilveren munt geslagen onder Wenzeslas en Joanna' (bei Kil. = 'dipondius, nummus epularis'). 3) *Labaye*, das 'feestmaal, drinkgelag' (Kil.: *vetus fland. Epulum*) bedeutet. Neben den Substantiven kommt auch ein Verbum *labayen* vor, so bei Kil. *labbayen* (vetus) 'epulari et parasitari' und De Bo, Westvl. Idioticon, *labaaien* 'banken, tafelen'.

In dem Middelnederl. Woordenb. finden sich dieselben Bedeutungen wiederholt (nur ist die Ordnung eine andere, indem dort von der Bedeutung 'Münze' ausgegangen wird), daneben wird aber dort der Versuch gemacht, eine Erklärung des Wortes zu geben, die ich mir gestatte, hier in ihren Hauptzügen anzuführen. "De oorspronkelijke beteekenis van het woord is vermoedelijk *drinkpenning*. Zoo is althans te verklaren de term van Kil. 'nummus epularis'. De benaming is te vergelijken met *braspenninc*, waarin *brassen* althans opgevat is in de bet. *drinken*.... *Labay(e)* is wellicht eene verkorting van *labaypenninc*, en zal zijn de stam van het ww. *labayen*, dat in de verschillende vlaamsche dialecten is bekend geweest in de beteekenis *drinken*, *slempen*, *brassen*, *maaltijd houden*.... Van dit ww. komt ook *labaye* in eene andere beteekenis dan de boven genoemde, nl. *feestmaal*, *drinkgelag*, *slemppartij*.... Ook in verschillende samenstellingen komt *labayen* of het znw. *labaye* voor, b. v. in de bij Kil. vermelde woorden *labbaeymaerte*, het verklw. *labbaeymaertken* ('ancilla scoparia, mediastina, *werkster*, *schoonmaakster*', misschien eig.

Digitized by Google

helpster bij het gereedmaken van een maaltijd), en *labbaeybrood*, brood dat bij een maaltijd gebruikt wordt, wittebrood, fijn brood. Zie ... Belg. Mus. I, 319, waar gewezen wordt op de moeglijkheid, dat het woord ook kan afkomen van *labay*, het geldstuk.... Eene derde mogelijkheid is, dat het woord afgeleid is van *labay*, bij Stallaert vermeld als benaming eener meelsoort, waarsch. van de beste, de fijnste bloem van meel. Deze beteekenis is voortgevloeid uit die van *maaltijd*.... *Labbayen* is eene afleiding van germ. *labben*, dat in allerlei germ. dialecten voorkomt."

So weit das Middelnederl. Woordenb. Die Erklärung ist, wie man sieht, in vorsichtiger und wenig kategorischer Form gegeben mit Hervorheben verschiedener Möglichkeiten. Trotz der Vorsichtigkeit der Ausdrücke leidet sie jedoch an verschiedenen Mängeln, von denen ich besonders den Ausgangspunkt ins Auge fassen will. Erstens hat es, soweit mir bekannt ist, nie ein Wort *labaypenninc* gegeben, und zweitens würde (vorausgesetzt, dass ein solches Wort wirklich einmal vorhanden gewesen wäre, ohne in handschriftlichen oder gedruckten Quellen überliefert zu werden) dies, anbetrachts des Vorhandenseins der Form *labaye* im Sinne von 'Festgelage', schwerlich dieselbe Form im Sinne von 'Trinkgeld' haben erhalten können. Weiter hat man vollständig das Schluss-*e* der Form *labaye* übersehen, das doch wohl ursprünglich sein muss. Schliesslich wäre bei einer Verkürzung aus *labaypenninc* das weibliche Geschlecht, das dem Wort zukommt oder wenigstens zukommen kann (s. De Bo), auffallend.

Nach diesen Erwägungen wird wohl jedermann mit mir darin übereinstimmen, das die Etymologie und Entwicklung des Wortes eine andere sein muss. Der Ursprung des Wortes ist m. E. von Anfang an nicht in *labben* zu suchen (dass dies darauf Einfluss geübt hat, worüber weiter unten, ist etwas anders), ja auch nicht in irgend einem anderen germanischen Wort. Es steckt meiner Meinung nach darin das französische *la paye* und zwar in dem noch heute in der Picardie lebendigen Sinne von 'Sold' (s. Remacle, Dictionnaire Wallon-Français: *Paie* = 'ce qu'on donne aux gens de guerre pour leur solde'). Es ist

Digitized by Google

eine bekannte Tatsache, dass grosse Scharen von armen Rittern und Abenteurern aus Brabant und Flandern als Söldner in den Dienst französischer Herrscher traten, wobei selbstverständlich *la paye* eine wichtige Rolle spielte. Es ist dann auch leicht verständlich, dass das fremde Wort in dem Munde des ungebildeten brabantischen Kriegers auf das Geldstück übertragen wurde, das er wöchentlich oder monatlich zur Bezahlung für die von ihm geleisteten oder zu leistenden Dienste erhielt. Freilich weiss ich hinsichtlich der Bedeutungsentwicklung kein paralleles Wort zur Stütze anzuführen, an der Möglichkeit des von mir angenommenen Ganges zweifle ich aber gar nicht [1]). — Durch den von mir angenommenen Ursprung wird es auch klar, warum unser Wort in der mittelniederländischen Litteratur eben nur aus Brabant und Flandern belegt ist.

In lautlicher Hinsicht wäre freilich im Mittelniederländischen **lapaye* zu erwarten. Abgesehen aber davon, dass französische Lehnwörter im Mittelniederländischen vorkommen, die wegen der schwachen Aspiration der französischen Tenues *b* statt *p* aufweisen (s. Salverda de Grave, De Franse woorden in het Nederlands S. 247), kommt in unserm Fall noch ein Umstand hinzu. Die Brabantischen Söldner ('les Brabançons') waren nicht nur wegen ihrer Tapferkeit sondern auch, und vielleicht mehr, wegen ihres wilden, zügellosen Lebens bekannt, und es wird wohl nicht lange gedauert haben, bis sie ihr Geld verzecht oder verspielt hatten. Die Anknüpfung des französischen (mit schwachgehauchter Tenuis ausgesprochenen) *la paye* an das germ. *labben* 'trinken, zechen' lag deshalb sehr nahe und wird sicherlich einerseits zum vollständigen Übergang von *p* zu *b*, andererseits zur Bildung des Verbums *labayen* 'trinken

---

1) Ein bekanntes Beispiel der umgekehrten Entwickelung von „Geldstück" zur Bezeichnung von der 'Bezahlung der Kriegsleute' haben wir in dem lat. *solidus*, ital. *soldo*, franz. *sou* und dem Wort *Sold*, dieser Umstand braucht jedoch nicht die andere Entwickelung unwahrscheinlich zu machen. Es kommt doch in der Semasiologie oft vor, dass die Entwickelung einmal in einer Richtung, ein anderesmal in der gerade entgegengesetzten geht.

Digitized by Google

usw.' (eig. 'das Geld verzechen'?) beigetragen haben. Unter dem Einfluss dieses Verbums erhielt nun *labay(e)* die Bedeutung von 'Trinkgelage, Fest', oder vielleicht bildete man davon ein Postverbale mit diesem Sinne, das dann zur Genüge das neutrale Geschlecht erklären würde. Als Zusammensetzungen dieses Wortes sind *labaybroot* und *labaymaerte* anzusehen. Als letzte Stufe der Entwickelung steht schliesslich *labay* im Sinne von 'Mehl'. Für diese Bedeutung weiss ich keine andere Erklärung zu geben, als dass wir darin ein Missverständnis des ersten Gliedes der Zusammensetzung *labaybroot* hätten, indem man wegen anderer, der äusseren Gestalt nach ähnlichen Zusammensetzungen (z. B. *roggebroot*, *tarwebroot*), wo das erste Glied das Brotmaterial bezeichnete, *labay* eben als ein solches Material auffasste. Als ursprüngliche Bedeutung in diesem Sinne wäre mit Stallaert die von 'de beste, de fijnste bloem van meel' anzunehmen.

Lund. N. OTTO HEINERTZ.

Digitized by Google

SEGHELIJN V. 1422 FF.

In der 'Nalezing' zu seiner Ausgabe von Seghelijn van Jherusalem sagt Verdam (S. 180) betreffs des Kampfs zwischen Seghelijn und seinem Waffenmeister: 'Er zijn in dit gevecht verscheidene mij duistere punten. Vooreerst het *wanderen* van 1425 Var., dat ik misschien ten onrechte uit den tekst geweerd heb; ten tweede het *cort hem vouwen* van 1427 en 1463, en eindelijk *helt* in 1443, waarvoor men *hieuw* zou verwachten'. Zu den hier aufgeworfenen Fragen möchte ich folgendes beisteuern.

Es war ohne Zweifel unrichtig vom Herausgeber, die beiden auf V. 1425 folgenden Verse und im Zusammenhang damit auch *wanderen* im V. 1425 wegzulassen. Das Weggelassene ist demnach wieder einzusetzen, und zwar bieten hier die Drucke eine bessere Lesart als die uns schlecht überlieferte Handschrift. Die Verse 1422 ff. müssen also lauten:

Ende Seghelijn verstont hem wel:
Hi decte hem, so hi best mochte,
Als sijn meester hem besochte
Op hem scermen ende wanderen.
Dat (*l.* Daer) sie die een den anderen
Stonden te gader ende houwen [1]),
Daer mocht men etc.

Mit dem 'wanderen' meint der Verfasser augenscheinlich das Vorrücken und Sichzurückziehen eines Fechters vor bzw. nach einem Hieb.

Die Stelle ist indessen bemerkenswerter in einer anderen Beziehung, nämlich hinsichtlich der Form *houwen* in dem letzten

1) Zur Konstruction ist einigermassen Stoett, *Syntaxis* § 11 zu vergleichen.

Digitized by Google

der zitierten Verse, welche, wie das damit verbundene *stonden* zeigt, Prät. ist. Ein solches Prät. findet man erwähnt in dem Middelnederl. Wb., wo auch in der Beispielsammlung einzelne Belegstellen angeführt sind. Dagegen habe ich weder bei Van Heten, Middelnederl. Spraakkunst noch bei Franck, Mittelniederl. Gramm.[2] eine Erwähnung dieser Form finden können. Einige Worte darüber sind vielleicht deshalb angebracht. Die Form ist deutlicherweise der Analogie zu verdanken. Im Mittelhochdeutschen findet man auch ein Prät. *hou*, das den Verben *bliuwen*, *blouwen: blou; briuwen*, *brouwen: brou; riuwen*, *rouwen: rou* nachgebildet ist (s. Weinhold, Mittelhochd. Gramm.[2] § 361 und vgl. auch im Mittelniederdeutschen *how* mit Nebenformen bei Lübben, Mittelniederd. Gramm. S. 69). Im Mittelniederl. scheint dagegen wenigstens hinsichtlich der Verba *brouwen* und (*be*)*rouwen* die Analogie in der Richtung zu gehen, dass diese zu den reduplizierenden Verba neigen (s. Franck[2] § 148). Von dem Verbum *blouwen* 'schlagen' begegnet aber nur das Prät. *blau*, *blou*, und diesem der Bedeutung nach unserm Wort *houwen* so naheliegenden Verbum verdanken wir deutlicherweise das neue Prät. *hau*, *hou*, Pl. *houwen*. Weit davon, das Fehlen eines Prät. **blieu* für Zufall zu halten (Franck[2] § 136), muss man also die urspüngliche Flexion dieses Verbums im Mittelniederl. für so stark und konstant ansehen, dass es *houwen* hat zu sich herüberziehen können.

An der zweiten von Verdam befremdend gefundenen Stelle:

Daer mocht men Segelijn scouwen
So cort hem vouwen onder den scilt,
Dien hi coenlike voer hem hilt,
So dat hi smeesters bande brac....

bedeutet *hem cort vouwen* 'sich durch Ducken (eig. Bücken, vgl. Grimm, Deutsches Wörterb. *sich falten* = 'sich biegen, krümmen') klein machen', wodurch Seghelijn Gelegenheit erhielt, unter den Schild des Gegners zu kommen, ihm die Schildriemen zu zerreissen und dem dadurch Entblössten den Fussstoss zu geben, der ihn ohnmächtig zu Boden schleuderte.

Digitized by Google

Was schliesslich die dritte Stelle (V. 1441 ff.) betrifft:

> Waer saeghdi bi uwer trouwen
> Enighen man so nauwe houwen,
> Alse mi mijn meester helt?

wo man nach Verdam in der letzten Zeile *hieuw* statt *helt* erwarten sollte, so beruht diese Meinung auf einer irrtümlichen Auffassung des Verbums *houwen*, ein Irrtum, der übrigens im Middelnederl. Wb. s. v. *nauwe* 7 wiederkehrt. Wir haben es nämlich hier n i c h t mit dem Verbum *houwen* 'hauen' zu tun, sondern mit der bekannten (über **houen* entstandenen) Nebenform des Verbums *houden* 'halten'. Der Ausdruck *nauwe houden* kommt auch sonst im Mittelniederländischen vor, aber freilich in einer etwas anderen Bedeutung als hier (Kil. übersetzt *nauw gehouden worden* mit 'arcte contenteque haberi'). An unserer Stelle muss man etwa übersetzen: 'jmdm eng auf den Leib rücken, jmdn arg zusetzen'.

Unsere Belegstelle mit der Form *houwen* für *houden* im Reim zeigt, dass Verdams Änderung der anderen in der Handschrift vorkommenden Schreibungen mit *w* für *d* (die betreffenden Stellen sind: *hi souwe* 1038, *scouweren* 258, 1532 sowie noch einmal *houwen* 334) von Übel ist. Die Schreibung rührt wahrscheinlich überall vom Verfasser her.

L u n d. N. OTTO HEINERTZ.

Digitized by Google

BATAVA TEMPE.

'T VOOR-HOUT VAN 'S GRAVENHAGE.

vs. 1—4. In de Uitgaven van 1622 en 1625 luiden de twee aanvangsregels:

't Sonnenradt begint te stooten Tegen 't Noorder Creeften heck.

In de *Korenbloemen* is de laatste gewijzigd tot: *Tegens Noorder Kreeften beck.* L. acht dit laatste „eene veel juister en teekenachtiger uitdrukking."

Tot op zekere hoogte kan ik hem gelijk geven. De eerste lezing zou wijzen op omstreeks 't begin van den Zomer (± 21 Juni); de laatste, op het midden of einde van Juli. En nu ademen de regels 5—16 werkelijk eene naderende-najaarsstemming: „de dagen gaan krimpen, de boomen dor worden." Misschien is de wijziging wel te danken aan Huygens' zoon Christiaan, den beroemden natuurkundige, die de 1ste uitgave der *Korenbloemen* bezorgde (L. vergist zich, waar hij, bl. XXVIII der Inleiding, meent, dat de beide uitgaven der K. door Huygens zelf bezorgd zijn) en zich wellicht niet met die onjuiste tijdsaanwijzing vereenigen kon.

Maar daar staat tegenover, dat de beeldspraak stellig gebrekkiger geworden is. Ik kan mij niet voorstellen, dat de *dichter* H. veel vrede zal gehad hebben met dat *sonnenradt* (zonnewagen), dat tegen den *bek* van den Kreeft *stoot* of stuit. Dat past m. i. veel beter bij een *heck* en dat is inderdaad eene teekenachtige uitdrukking voor den Kreeftskeering, dien de Zon in haren (schijnbaren) loop niet kan overschrijden.

vs. 5. *Daer mè*. L. „weldra, straks." — Als vrije vertaling kan het er door, maar eigenlijk wil *daer mè* toch zeggen: *met dat feit*; *als dat gebeurt*, *dan*. Ik zou dus eenvoudig *daarmee* laten

Digitized by Google

staan. Erger is echter de flater, dien L. maakt in het nu volgende: *daarmè gaen de daeghjens krimpen, die men langer hoopt als heit*; welke hij verklaart: „waarvan men hoopt, dat ze langer zullen zijn, dan ze in werkelijkheid zijn." Ik kan me dien misgreep te minder verklaren, daar Vw. reeds de voor de hand liggende bet. heeft aangegeven, nl. „waarop men langer hoopt, dan men ze heeft." M. a. w. waar men zoo lang naar verlangt en die zoo gauw vervlogen zijn.

vs. 7—8. *Hey! wat's al de Werelds glimpen min als tegenwoordigheit.* L. „De heerlijkheid dezer wereld bezit geene eigenschap in mindere mate dan die der tegenwoordigheid." — In *Taal en Letteren*, IV 303, vlgg., is deze plaats door Dr. Kollewijn en mij besproken. Ik had daarin aangetoond, dat *tegenwoordigheit* bij H. *kortstondigheid* of *onbestendigheid* kan beteekenen. De aldaar aangevoerde bewijsplaatsen kan ik nog vermeerderen met *Zeestraet*, 858:

.... en wat een kleine wijl
Elck *tegenwoordigh* is, jae liever wat een *stippel*,
Die niet te noemen is, voor dat hij ons onthippel.

en *Daghwerck*, 967: „'T leven dat noyt *Nu* en is."

Dr. Kollewijn verklaarde *min als* (minder dan) door: „*minder* in kwaliteit". In *Noord en Zuid* XX, 246 vereenigde Dr. Stoett ons beider opvattingen en bewees, dat *min als* bij Huygens, zoowel als bij Hooft, de beteekenis kan hebben van *niets minder dan*, *niets anders dan*, eene meening, die bevestigd wordt door *Ndl. Wdb.* IX, 761, 4: „*niets minder*, juist datgene wat in het tweede lid der vergelijking wordt genoemd". Zie de aldaar aangehaalde voorbeelden. Ik geloof dan ook, dat nu niets meer in den weg staat om de bovengenoemde regels aldus te verklaren: „Och, wat is al de glans der wereld anders dan kortstondigheid" of m. a. w. „al de heerlijkheid dezer wereld is kortstondig, onbestendig."

Ik kan hierbij echter niet nalaten er op te wijzen, dat *niet min als* ook de bet. kan hebben van *volstrekt niet*. Hoe zulk een tegengestelde bet. mogelijk is, heeft Dr. Kollewijn aange-

Digitized by Google

woord, „*Taal en Letteren*" II, 233 vlgg. Hij zal uit het bovenstaande inzien, dat beide opvattingen niet alleen in het *hedendaagsch* Nederlandsch, maar ook reeds in de XVII[de] eeuw mogelijk waren.

vs. 37. *wegge* L. „groot *rond* brood". — Is dit werkelijk in Overijsel, Gelderland en Drenthe een *rond* brood? In Limburg is het juist een *langwerpig* brood en dit is ook in overeenstemming met de afleiding. Zie Franck i. v. „*wegge* van wigge; wigvormig brood".

vs. 41. *bochten.* Dit woord eischt hier verklaring. Gewoonlijk toch beteekent het, van een weg gezegd, *kromming*, doch hier met het oog op het volgende: *gebulte Wereld-pad*, moet het door *golving* of *glooiing* worden weergegeven.

vs. 47. *Hier onder.* L. „gij die aan uwen reislust voldaan hebt, *dat* gij hier kwaamt", enz. — *Dat* zal wel drukfout zijn voor *tot.*

vs. 52. *des ronden bodems plas.* L. „*ronde bodem*: aardbol; *plas*: vlak, vlakte". -- Wanneer L. mij kan bewijzen, dat *plas* in de 17[de] eeuw *vlak* of *vlakte* beteekent, wil ik zijne verklaring gaarne aannemen, daar zij een goeden zin geeft. Ik ken echter *plas* alleen in de bet. van *waterpoel*; in het Mnl. had *plas* ook de bet. van *plaats*, en in het Zaansch der 16[de] eeuw die van *stuk land* (drassig land?). Zie *Mnl. Wdb.* VI, 421. Zoolang de bet. van *vlak* of *vlakte* niet is aangetoond, vat ik *des ronden bodems plas* op als de *wereldzee, die de aarde omringt*, en verklaar de geheele passage: „doet in uwe gedachten eene rondreis om de wereld".

vs. 77. *bedompte.* L. „*besloten*, nl. tusschen de kaden". — Zooals bekend is, heeft men in Venetië weinig *kaden*; de kanalen of lagunen worden door de huizen en paleizen begrensd, en het zou mij niets verwonderen, als H. deze laatste met het onmiddellijk volgende *marmerkaden* bedoelde. In ieder geval zou ik *bedompt* weergeven door *duf.* Ingesloten tusschen de hooge gebouwen en bezwangerd met waterdamp, is de lucht in Venetië vooral 's zomers zwaar en benauwd.

Digitized by Google

[illegible] Hierbij teekent L. aan, dat tot nu toe [illegible] verklaring van dezen regel gevonden is. [illegible] mij aantoonde, waarom mijne [illegible] waarmede Heinsius zich vereenigt, hem [illegible] *spitse padt*, daar *spits*, [illegible] beteekent, hier *trotsche* [illegible] Het is volkomen in overeenstemming [illegible] op de schreden. [illegible] is wel eene der aanzien- [illegible] dat H. [illegible] naast en [illegible] Dit wordt [illegible] (vs. 78), [illegible] het geheel, [illegible] het getal met [illegible] *Tempe-strand* [illegible]

[illegible]

toond, „*Taal en Letteren*" II, 233 vlgg. Hij zal uit het bovenstaande inzien, dat beide opvattingen niet alleen in het *hedendaagsch* Nederlandsch, maar ook reeds in de XVII^de^ eeuw mogelijk waren.

vs. 37. *wegge* L. „groot *rond* brood". — Is dit werkelijk in Overijsel, Gelderland en Drenthe een *rond* brood? In Limburg is het juist een *langwerpig* brood en dit is ook in overeenstemming met de afleiding. Zie Franck i. v. „*wegge* van wigge; wigvormig brood".

vs. 41. *bochten.* Dit woord eischt hier verklaring. Gewoonlijk toch beteekent het, van een weg gezegd, *kromming*, doch hier met het oog op het volgende: *gebulte Wereld-pad*, moet het door *golving* of *glooiing* worden weergegeven.

vs. 47. *Hier onder.* L. „gij die aan uwen reislust voldaan hebt, *dat* gij hier kwaamt", enz. — *Dat* zal wel drukfout zijn voor *tot.*

vs. 52. *des ronden bodems plas.* L. „*ronde bodem*: aardbol; *plas*: vlak, vlakte". — Wanneer L. mij kan bewijzen, dat *plas* in de 17de eeuw *vlak* of *vlakte* beteekent, wil ik zijne verklaring gaarne aannemen, daar zij een goeden zin geeft. Ik ken echter *plas* alleen in de bet. van *waterpoel*; in het Mnl. had *plas* ook de bet. van *plaats*, en in het Zaansch der 16de eeuw die van *stuk land* (drassig land?). Zie *Mnl. Wdb.* VI, 421. Zoolang de bet. van *vlak* of *vlakte* niet is aangetoond, vat ik *des ronden bodems plas* op als de *wereldzee*, *die de aarde omringt*, en verklaar de geheele passage: „doet in uwe gedachten eene rondreis om de wereld".

vs. 77. *bedompte.* L. „*besloten*, nl. tusschen de kaden". — Zooals bekend is, heeft men in Venetië weinig *kaden*; de kanalen of lagunen worden door de huizen en paleizen begrensd, en het zou mij niets verwonderen, als H. deze laatste met het onmiddellijk volgende *marmerkaden* bedoelde. In ieder geval zou ik *bedompt* weergeven door *duf.* Ingesloten tusschen de hooge gebouwen en bezwangerd met waterdamp, is de lucht in Venetië vooral 's zomers zwaar en benauwd.

Digitized by Google

vs. 84. *spitse padt.* Hierbij teekent L. aan, dat tot nu toe geen bevredigende verklaring van dezen regel gevonden is. Gaarne had ik gezien, dat hij mij aantoonde, waarom mijne verklaring, *H.-St.* 30, waarmede Heinsius zich vereenigt, hem niet bevredigt. Ik blijf volhouden, dat *spitse padt*, daar *spits*, volgens Kiliaen ook *superbus*, *arrogans* beteekent, hier *trotsche weg* of *straat* (rue superbe) wil zeggen. Het is volkomen in overeenstemming met *trotsche Pannerijen* en *moedig* op de schreden.

vs. 92. *Teemse-Strand.* De *Strand* is wel eene der aanzienlijkste buurten van Londen, maar toch geloof ik niet, dat H. op deze hier het oog heeft. Hij zelf plaatst er *London* naast en geeft daardoor te kennen, dat hij de *stad* bedoelde. Dit wordt ook vereischt door het parallelisme met *Papenstadt* (vs. 78), *moras* (vs. 74), *Scepter-stadt* (vs. 82), waar telkens het geheel, niet een gedeelte, aangeduid wordt. Hetzelfde is het geval met *Scheldediepten aan uw' werf.* Ik verklaar dus *Teemse-strand* door *Theems-oever* = Londen.

vs. 97. *het strijcken.* Is 't wel noodig, dit te verklaren, als uit *het zeil strijken* ontstaan? *Het* wordt dikwijls zoo absolutè gebruikt. Zie b. v. 89: „zal ik *'t* weder Noordwaart wenden".

v. 106. *feilt.* L. „faalt, ontbreekt". — Ik zou het liever weer geven door: „welke gebreken u aankleven".

vs. 108. Ik ben het volstrekt niet met L. eens, dat de lezing van A O, waar achter *verseylt* eene komma, en achter *genaeck* een vraagteeken staat, beter of duidelijker zin zou opleveren. „Waerom soo wijd verseilt?" vraagt de Dichter zich zelven. En hij antwoordt: „Als ik weer moet terugkeeren tot mijn verwenden smaak, dan vind ik toch niets, dat haalt bij mijn Lindelaan". Zeker, ook zoo zit er iets gewrongens in de constructie, maar toch veel minder, dan wanneer men achter den laatsten regel een vraagteeken plaatst, terwijl de twee laatste regels (een hoofdzin!) niets bevatten, dat op een vraag lijkt.

vs. 114. *ontginnen.* L. evenals Vw. en Vd. „aanvangen, beginnen". Ik meen mijne meening (*H.-St.* 30) te moeten volhouden; ook Heinsius verklaart *ontginnen* door *ontleenen.*

Digitized by Google

vs. 140. *over eene lengde.* Bij dit vers teekent L. aan: „hoeveel er in de breedte stonden, geeft H. niet op". Mij dunkt, dat dit toch ook niet noodig is; vs. 142, spreekt hij van „*een* Regeling" en vs. 144 nog eens van „sulck'en rije". M. i. kan er dan geen twijfel zijn, of de tweemaal twintig = 40 paren stonden paarswijze in éene rij, wat door de plaat bij de eerste uitgave bevestigd wordt, want de 4 boomen voor de Kloosterkerk behooren niet tot de „regelrij". L. zal zich toch niet van de wijs laten brengen door dat 2 × 20; hij weet, even goed als ik, dat H. en de poëten van zijn tijd de juiste getallen voor ondichterlijk houden. Vgl. vs. 265, aant.

vs. 153. *spitse geveltoppen.* L. spreekt hier van trapgevels; doch kunnen die wel *spits* genoemd worden? Men had immers toen ook glad oploopende gevels, zonder trapjes.

vs. 162. *Misbruyckte.* In tegenstelling met L. geloof ik, evenals Vw., Vd. en H., met het oog op de andere, spottende toespelingen van H. op *Mis*, dat hij ook hier wel degelijk een schimpscheut op de Roomsche leer bedoelt. Men denke slechts aan het bekende:

„Kom, Tessel, uyt de *Mis* en uyt het *Mis*verstant.

vs. 166. *Slinger-slangh.* Dat H. hier gedacht zou hebben aan het bw. *slingerslang* of *slingerdeslang*, waarvan het eerste lid onoverg. ww. is, acht ik onwaarschijnlijk. Hij denkt alleen aan de *veldslang*, het *schiet*geweer, dat kogels *slingert*, maar *recht* en niet *kronkelend* is.

vs. 170. *Swarte slavernij.* Eene toespeling op de tirannie der Remonstranten, kan ik hierin niet lezen, H. was toch *zoo fel* niet gebeten op die partij; dan nog eerder weer een schimpscheut op de Roomschen. Doch met het oog op het voorafgaande vat ik het uitsluitend op, als slaande op het *smidswerk*, dat er in verricht was.

vs. 175. *blijven.* Gelijk ik reeds, *H.-St.* 31, opmerkte, is het hier beter, *blijven* niet als aanv. wijs, maar als een van *moet* (*moeten*) afh. inf. te beschouwen; immers in deze en in de

Digitized by Google

volgende strofe worden de heilwenschen alle door *moeten* ingeleid. Het parallelisme wordt zoodoende niet verbroken.

vs. 191/92. De verklaring dezer twee verzen, die m. i. onberispelijk is, wordt door L. in de *Bijvoegsels en verbeteringen* teruggenomen: ik begrijp niet waarom.

vs. 199. *Bockgien.* L. „*Bok* voor *schaap* is nog niet geheel buiten gebruik". — Moet hier ook gelezen worden: „*bok* voor *ram*"?

vs. 207. *haer.* De tweede verklaring van L., als zijnde minder gewrongen, lijkt mij de beste. Ik vat *haer* dus op, als van *elck* of liever van de *knopjes* gezegd.

vs. 212. Ook hier acht ik de tweede verklaring van L. de eenig juiste. *Min als* (zie vs. 8) dient opgevat als *anders dan.* Immers ook in eene broeikast ontluiken de planten niet in een oogenblik. Ik versta dus: Ik zie uwe dorre takken in een oogenblik groen worden, bijna niet anders, alsof ze een dak vormden.

vs. 232. *in de menighte. In* bet. hier *door* of *wegens.* De vrijer kan wel opgaan *in* de menigte concurrenten, maar zijne waarde kan hij alleen verliezen *door* hunne veelheid.

vs. 246. *mis-genoegen.* In tegenstelling met L. houd ik, met H., dit woord voor niets anders dan *misnoegen* = ongenoegen. Zie *Ndl. Wdb.* VI, 846, en vgl. hgd. *Missvergnügen.*

vs. 266. *sien ick.* L. „*sien* voor *sie*, om den hiaat te vermijden, of als gevolg van de eerste lezing". De eerste verklaring is verreweg de aannemelijkste. Vgl. vs. 654, 657.

vs. 267. *qualick seven.* $3 \times 3 + 7 = 16$. Telt men daar 7 bij, dan krijgt men 23 en ontbreekt dus één uur aan het etmaal. Maar men mag een dichter niet te nauw narekenen! H. zou ook één uur voor morgen- en avondschemering kunnen aftrekken.

vs. 293. *Hier de Koeckoeck aan het stuyten, enz.* Eene lastige plaats, waarvan eene afdoende verklaring nog altijd ontbreekt. De moeielijkheid zit hoofdzakelijk in de dubbele bet. van *koekoek*, dat figuurlijk zoowel *overspeler* als *bedrogen echtgenoot* kan beteekenen. Zie *Taal en Letteren*, III 50—52, 118—119, 156—157; IV 177—185, 202—215, *Noord en Zuid*, XXIII 615. Huygens

Digitized by Google

zelf bezigde het, blijkens de aangehaalde artikelen, in beide beteekenissen en heeft ze ook in deze verzen te pas willen brengen: 't schijnt echter, dat het hem moeite kostte, precies uit te drukken, wat hij bedoelde: van daar het aantal varianten in de HSS. en de Uitgaven. Eene tweede moeielijkheid levert vs. 296: *leeren moet of leenen zal*, waar de varianten van Ha en H_2 ook niet strekken, om H.'s bedoeling duidelijker te maken. Ik zou haast vermoeden, dat H., in plaats van *ontleeren*, *ontleenen* [1]) en *leenen sal* voor *leeren sal* heeft geschreven of althans heeft willen schrijven. Dat *ontleeren* hier, gelijk L. beweert, de bet. heeft van „*iemand iets leeren*" is door niets gestaafd. De aannemelijkste verklaring, waarmede ik mij, zoo de tekst der *Korenbloemen* juist is, volkomen vereenig, is die van Dr. Heinsius in zijne Panthéon-uitgave, bl. 55: „„H. maakt hier eene woordspeling met twee beteekenissen van *koekoek*, nl. den vogel en „iemand die 't met een getrouwde vrouw houdt". [dus de vogel *Koekoek* pocht (jubelt spottend) over 't ongeval, dat een bedrogen echtgenoot overkomen is E.]. Is er iemand die zijn fluiten moet leeren kennen, die nog moet merken, dat zijn vrouw hem bedriegt, of is er iemand die zijn fluiten zal overnemen, die zelf 't met een getrouwde vrouw zal gaan houden"".

vs. 315. *overstrijcken.* L. en H. verklaren hier: dat de *Dagh bodinn* (Aurora) over het op de bladeren liggende nat strijkt, wat m. i. totaal onjuist is. Zij zelve strijkt het nat over de bladeren volgens H.s' voorstelling — de dauw vormt zich ook vooral 's avonds [2]) en 's morgens — en de zon komt hem dan wegnemen (*ontdauwen*). Niet zonder belang is ook, dat de uitg. van 1622 en 25 *over-strijcken* hebben en dat de 1ste uitg. der Korenbloemen duidelijk *over* van *strijcken* scheidt.

vs. 320. *voor-eer van den loop.* L. „hooge eer, eer die men voor anderen heeft". — Ik moet bij mijne verklaring, *H. St.* 33, volharden: *eer van den voorloop*, van de eerste te zijn. Aurora

1) Worp geeft als eenige variant van vs. 296: „*leeren sal* 1ste uitg. *leenen sal.*
2) Vgl. vs. 497: *dauw en doncker* zijn aan 't sacken.

Digitized by Google

verschijnt wel het eerst aan den horizon, doch zij wordt spoedig door Apollo (de zon) achterhaald en voorgekomen.

vs. 329. *Sulck een venster mocht er klappen enz.* Met de verklaring van L. dezer en der volgende strofe kan ik mij niet vereenigen. Ik wil eens — anders dan in mijne *H. St.* — aannemen, dat *klappen* hier het geluid weer geeft, bij het openen van het venster gemaakt. Doch dan *klapt* vooreerst het venster bij het openstooten v. h. *luik* tegen den muur, niet bij het weer dichtdoen v. h. venster. (Hoe weet L. dat dit geen *schuifraam* is?) Vervolgens moet dan *klappen* ook bij *deurtje* worden verstaan, wat heel goed kan, als men bedenkt, dat de deuren meestal uit boven- en onderstuk bestonden en bij het openstooten van het eerste de deur dus even goed als het luik kan *klappen*. Niets geeft L. het recht, hier *open gaen* uit de voorgaande strofe in te lasschen. *Sonder yemand te besnappen* is hier in tegenstelling gezegd met den inhoud der volgende strofe: Het zou zulk een venstertje, zulk een deurtje kunnen zijn, waarvan ik, zonder iemand te krenken, d. i. met recht, zou kunnen beweren, dat het een tweeden zonneschijn nl. de lichtende gestalte van het meisje, te zien gaf.

vs. 337. *Sulk een venster mocht er luycken.* Ik handhaaf het hierover gezegde, *H. St.* 33 vlgg. en blijf met Vw. Vd. en H. aannemen, dat *luiken* hier in de bet. van *open gaan* of *open staan* genomen is. Vooral verwijs ik echter naar *Mnl. Wdb.* IV, 877, waar Verdam zegt: „ „*Luiken* drukt een minder vaste sluiting uit dan sluiten: „een venster *luiken*" kan gelijk zijn aan een venster zoo dicht doen, dat men er toch iets door zien kan, *op een kier zetten*, *aanzetten*." *Oogluikend* beteekent niet *de oogen sluitende*, dus *niets ziende*, maar *doende*, *alsof men niets zag*, *door de vingers ziende*" ".

Overweegt men dit, bedenkt men daarbij, dat een dichter onzer dagen (zie *H. St.* 34) het ww. *luiken* voor *zich openen* bezigt, dan kan er, dunkt mij, geen redelijk bezwaar zijn, om dit ww. ook hier gelijk te stellen met *op een kier staan*, *aanstaan*. Er wordt dan tevens eene goede tegenstelling verkregen

Digitized by Google

tusschen het half geopende venster en de geheel geopende (*gapende*) deur. *Weer* in vs. 338 kan op deze tegenstelling even goed, zoo niet beter doelen, dan op die van vs. 329—30 met vs. 337—38. Hoe wil verder een *gesloten* venster een *baeck* verstrekken „in 't klippich Minnen-meer" en verraden, wat het meisje voor *gestel*, *gedaente*, *haer*, *vleesch* of *vel* heeft (vs. 346—49)?

vs. 379. *dante.* Hierbij teekent L. aan: „tegenwoordig vervangen door *tante* b.v. *eene rare tante*, *eene vroolijke tante*". — Noch wat de etymologie, noch wat de bet. betreft, is dit juist. Voor de eerste zie *Ndl. Wdb.* III, 2293, en *dante* beteekent een *koket*, *min of meer lichtzinnig dametje*, terwijl *tante* in uitdr. als door L. geciteerd, dergelijke bet. niet heeft, maar overeenkomt met ons *zus*, in *een vroolijke*, *aardige zus.*

vs. 384. *soo veel schoens.* Terecht merkt L. op, dat dit subst. na al die infinitieven vreemd lijkt. Het laat zich misschien daardoor verklaren, dat men bij de *strijkages*, die men bij het begroeten maakte, den rechter schoen over den grond sleepte. Of zou men *schoen* mogen opvatten als een samentrekking van *schoe-en* voor *schoeien* = voeteeren, draven, loopen?

vs. 415. *beesten-bijter.* L. meent, dat de zon aldus genoemd wordt, omdat zij de honden dol maakt. Die verklaring is mij te gewaagd: ik versta er *beestenplager* door, omdat de dieren in den zomer zooveel van de zonnehitte te lijden hebben, daar zij er zich niet tegen beschutten kunnen, als de menschen.

vs. 423. *Hemel-roller.* Deze samenstelling is eigenlijk foutief: de zon rolt (volgens H.'s voorstelling) aan of langs het uitspansel, maar rolt dit niet.

vs. 435. *droppel-speet.* L. stelt *speet* = spit, en vergelijkt de straalsgewijze neervallende droppels met mootjes visch of vleesch of een aantal kleine vogels aan een spit geregen. — Ik geloof niet, dat men het zoover heeft te zoeken. Wanneer de Franschman zeggen kan: „il pleut des *bayonnettes*", dan kunnen wij ook zeggen: het regent *spitten* of *spietsen.* Maar bedoelt H. werkelijk *spit*? Het lijkt mij onmogelijk te zeggen, dat men al

Digitized by Google

de dampen van een veen vergadert in een droppel-spit (enkv.). Zou dus de verklaring van Vw., steunende op *speet* = spuyte, bij Kiliaen, niet te verkiezen zijn, althans wanneer men dit laatste met *spuiting* gelijk stellen kan. Men lette op *dichte*. De verklaring van Heinsius: *een dichte spuit van droppels*, komt mij zeer aannemelijk voor.

vs. 444. *ruysschende genucht*. Omstelling voor: genoeglijk ruischen. Evenzoo:

vs. 457. *sweeterighe bangen* = bange zweet of 't zweet van benauwdheid. Hoe gaarne H. met zulke omstellingen speelt, wordt aardig aangetoond door vs. 447—48.

vs. 458. *doffen Somer-brand*. L. verklaart *dof* = dof, gevoelloos, loom makend. Ik vind het veel eenvoudiger van eene *benauwde*, *drukkende* of *zwoele* zomerhitte te spreken. In 't voorgaande vers is immers door *sweeterige bangen* het *effect* van de zomerhitte reeds uitgedrukt.

vs. 463. *laffe middaghkommer*. L. „krachteloos, loom makend"; Heinsius: „lauwe benauwdheid van den middag". — Ik geef ook hier de voorkeur aan de bet. *zwoel*, *drukkend*, *benauwd*, zie *Ndl. Wdb.* VIII 913, waar uit Plantijn aangehaald wordt: *Un temps lasche de chaleur*. De *kommer* (last, benauwdheid) van den middag wordt immers door diens *zwoelte* veroorzaakt.

vs. 466. *over-aerds*. L. en H. verklaren hier beide: *bovenaardsch*; L. voegt er nog aan toe: „de geliefde wordt immers ook *engel* genoemd". — Dus zou H. hier van een *hemelsch* verstand hebben willen spreken? Dan bevalt mij *goddelijk*, of liever nog *bovenmenschelijk* beter.

vs. 474. *blindgehockte jeughd*. H. verklaart *blind-gehockt* door *verblind*; L. geeft de dubbele bet. van: „in een duister hok geplaatst" en „verblind = geblinddoekt". M.i. bezigt Huygens het hier in de eerste der door L. opgegeven beteekenissen. De minnaar beweert, dat hij zijn jeugd in nacht en duister heeft doorgebracht, totdat door de oogen van zijn lief daarin licht ontstoken is, een licht, dat hem in liefdegloed ontsteekt en hem afwisselend doet vreezen en juichen.

Digitized by Google

vs. 487. *ondoorgrondelicke gronden.* Mij dunkt, dat deze niet al te makkelijk verstaanbare uitdr. weer moet verklaard worden door eene omstelling *afgrond van ondoorgrondelijkheid.*

vs. 489. *hoe langhs-hoe meer.* Aan de juiste opmerkingen van L. omtrent deze uitdr. zou ik, alleen om de aardigheid, willen toevoegen, dat Multatuli — gelijk zoo menigmaal op taalkundig gebied! — ongelijk had, toen hij zich (Max Havelaar, 12) er over vroolijk maakte.

vs. 514. *verspaeyt.* L. „heengaat." Dat dit van het bijv. nw. *spade* afgeleid is, zal iedereen graag toegeven, maar dat H. het hier neemt als synoniem van *verlaten* en Lat. *deserere*, welke H. dan zou beschouwen, als afleid. van de bijv. nw. *laat* en *serus*, zijn door niets bewezen onderstellingen. — Ik houd het met Vw., Vd. en H. eenvoudig voor *verlaat*, *laat wordt* met de bet. *het wordt later op den dag. Verspaeyen* staat dan voor *zich verspaeyen* (vgl. hgd. *sich verspäten*) evenals *schamen* voor *zich schamen*, *ontfermen* voor *zich ontfermen*, enz.

vs. 522. *onbesneden Sloor.* Vw. en Vd. *slordig.* H. *ongelikt.* L. „ „zoowel „*onbehouwen*, ongemanierd" als „grof, lomp van uiterlijk". — Ook ik ben van meening, dat *onbesneden* zoowel *leelijk*, als *slordig* kan beteekenen; doch ik meen, dat hier vooral de eerste bet. op den voorgrond dient te staan: immers in het volgende wordt zoowel van *onreinigheid* (goor, muffe snot-verlaet) als van *lichaamsgebreken* (slimmen gevel, spitschen sneppe-snevel) gesproken. Het eerste wordt dan aangekondigd door *ongehavent*, het tweede door *onbesneden.*

vs. 525/27. *slimmen gevel*, *muffe snot-verlaet*, *spitschen sneppe-snevel.* De beide eerste uitdrukkingen zijn tot dusver steeds, als van den neus gezegd, opgevat. Ook de laatste wordt door H. en door mij (*H.-St.* 18) als van den neus gezegd, verklaard, ofschoon ik toegaf, dat zij ook *vooruitstekende mond* of *bek* zou kunnen beteekenen. L. geeft *sneppe-snevel* alleen door *snippensnavel* weer, zonder er zich over uit te laten, wat H. er mede bedoelt, terwijl Vw. en Vd. het door *gelaat* weergeven.

Nu is er bij mij reeds lang bedenking gerezen, of H. in deze

Digitized by Google

drie regels wel uitsluitend den *neus* op 't oog zou hebben, terwijl hij vs. 523—24 den avond deksel noemt van „*alle* goor".

Gevel wordt zonder twijfel dikwijls voor *neus* gebezigd, en *C. M.* vs. 113, acht ik *snevel* stellig van dit vooruitstekend gedeelte van het gelaat gezegd (men heeft daar m. i. aan de zoo bekende mombakkesen met scherpen, sterk vooruitstekenden neus te denken). Doch *gevel* is niet alleen de benaming v. h. driehoekig *frontispicium* v. een huis, maar ook van den geheelen voorkant en kan dus ook van het heele *gelaat* gezegd worden (vgl. fr. *façade* en *face*).

En wat *slim* betreft, wij spreken evenzeer van een „scheef *gezicht*" als van een „scheeven *neus*". Neemt men nu *muffe snot-verlaet* voor *vuil-* of *druipneus* en *spitsche sneppe-snevel* voor *vooruitstekende mond* of *bek*, dan scheldt H. hier op drie gebreken of „wanschapenheên" van het sletje of de sloor, en dat, dunkt mij, is veel aannemelijker dan dat hij slechts op één zou schimpen.

vs. 529. *lack*. Vw., Vd. en H. „gebrek". L. „Verwijt, afkeuring". — Ik houd het met de eerste verklaring en wel 1°: waar *lack* de bet. van *blaam*, *verwijt*, *smaad*, enz. heeft, is er meestal de bijgedachte *onverdiend* bij, zoodat men van *laster* zou kunnen spreken (zie *Ndl. Wdb.* VIII, 923) wat hier niet het geval is; 2° in 't voorafgaande, noch in 't volgende, doet H. verwijten, maar somt hij tekortkomingen of gebreken op.

vs. 534. *bloode schaem-verschiet*. L. vat *verschiet* op als „van kleur verschieten", dat wij tegenwoordig wel meest gebruiken voor „bleek worden", maar dat ook „een kleur krijgen" kon beteekenen. De duisterheid doet hem door dat kleur krijgen heen komen, „hij komt het in den donker te boven".

Ik moet mijne verklaring (*H.-St.* 39) hier beslist volhouden, nl. dat deze uitdr. beteekent de *scheidsmuur der bloode schaamte*. Want 1° is door niets bewezen, dat *verschieten*, uitsluitend van *bleek worden* gezegd, hier het tegenovergestelde, *een kleur krijgen* of *rood worden*, zou beteekenen; 2° is het hier niet te doen, om het te boven komen van het schaamrood, maar van de be-

Digitized by Google

vs. 140. *over eene lengde.* Bij dit vers teekent L. aan: „hoeveel er in de breedte stonden, geeft H. niet op". Mij dunkt, dat dit toch ook niet noodig is; vs. 142, spreekt hij van „*een* Regeling" en vs. 144 nog eens van „sulck'en rije". M. i. kan er dan geen twijfel zijn, of de tweemaal twintig = 40 paren stonden paarswijze in ééne rij, wat door de plaat bij de eerste uitgave bevestigd wordt, want de 4 boomen voor de Kloosterkerk behooren niet tot de „regelrij". L. zal zich toch niet van de wijs laten brengen door dat 2 × 20; hij weet, even goed als ik, dat H. en de poëten van zijn tijd de juiste getallen voor ondichterlijk houden. Vgl. vs. 265, aant.

vs. 153. *spitse geveltoppen.* L. spreekt hier van trapgevels; doch kunnen die wel *spits* genoemd worden? Men had immers toen ook glad oploopende gevels, zonder trapjes.

vs. 162. *Misbruyckte.* In tegenstelling met L. geloof ik, evenals Vw., Vd. en H., met het oog op de andere, spottende toespelingen van H. op *Mis*, dat hij ook hier wel degelijk een schimpscheut op de Roomsche leer bedoelt. Men denke slechts aan het bekende:

„Kom, Tessel, uyt de *Mis* en uyt het *Mis*verstant.

vs. 166. *Slinger-slangh.* Dat H. hier gedacht zou hebben aan het bw. *slingerslang* of *slingerdeslang*, waarvan het eerste lid onoverg. ww. is, acht ik onwaarschijnlijk. Hij denkt alleen aan de *veldslang*, het *schiet*geweer, dat kogels *slingert*, maar *recht* en niet *kronkelend* is.

vs. 170. *Swarte slavernij.* Eene toespeling op de tirannie der Remonstranten, kan ik hierin niet lezen, H. was toch *zoo fel* niet gebeten op die partij; dan nog eerder weer een schimpscheut op de Roomschen. Doch met het oog op het voorafgaande vat ik het uitsluitend op, als slaande op het *smidswerk*, dat er in verricht was.

vs. 175. *blijven.* Gelijk ik reeds, *H.-St.* 31, opmerkte, is het hier beter, *blijven* niet als aanv. wijs, maar als een van *moet* (*moeten*) afh. inf. te beschouwen; immers in deze en in de

Digitized by Google

volgende strofe worden de heilwenschen alle door *moeten* ingeleid. Het parallelisme wordt zoodoende niet verbroken.

vs. 191/92. De verklaring dezer twee verzen, die m. i. onberispelijk is, wordt door L. in de *Bijvoegsels en verbeteringen* teruggenomen: ik begrijp niet waarom.

vs. 199. *Bockgien.* L. „*Bok* voor *schaap* is nog niet geheel buiten gebruik". — Moet hier ook gelezen worden: „*bok* voor *ram*"?

vs. 207. *haer.* De tweede verklaring van L., als zijnde minder gewrongen, lijkt mij de beste. Ik vat *haer* dus op, als van *elck* of liever van de *knopjes* gezegd.

vs. 212. Ook hier acht ik de tweede verklaring van L. de eenig juiste. *Min als* (zie vs. 8) dient opgevat als *anders dan.* Immers ook in eene broeikast ontluiken de planten niet in een oogenblik. Ik versta dus: Ik zie uwe dorre takken in een oogenblik groen worden, bijna niet anders, alsof ze een dak vormden.

vs. 232. *in de menighte. In* bet. hier *door* of *wegens.* De vrijer kan wel opgaan *in* de menigte concurrenten, maar zijne waarde kan hij alleen verliezen *door* hunne veelheid.

vs. 246. *mis-genoegen.* In tegenstelling met L. houd ik, met H., dit woord voor niets anders dan *misnoegen* = ongenoegen. Zie *Ndl. Wdb.* VI, 846, en vgl. hgd. *Missvergnügen.*

vs. 266. *sien ick.* L. „*sien* voor *sie*, om den hiaat te vermijden, of als gevolg van de eerste lezing". De eerste verklaring is verreweg de aannemelijkste. Vgl. vs. 654, 657.

vs. 267. *qualick seven.* $3 \times 3 + 7 = 16$. Telt men daar 7 bij, dan krijgt men 23 en ontbreekt dus één uur aan het etmaal. Maar men mag een dichter niet te nauw narekenen! H. zou ook één uur voor morgen- en avondschemering kunnen aftrekken.

vs. 293. *Hier de Koeckoeck aan het stuyten, enz.* Eene lastige plaats, waarvan eene afdoende verklaring nog altijd ontbreekt. De moeielijkheid zit hoofdzakelijk in de dubbele bet. van *koekoek*, dat figuurlijk zoowel *overspeler* als *bedrogen echtgenoot* kan beteekenen. Zie *Taal en Letteren*, III 50—52, 118—119, 156—157; IV 177—185, 202—215, *Noord en Zuid*, XXIII 615. Huygens

Digitized by Google

zelf bezigde het, blijkens de aangehaalde artikelen, in beide beteekenissen en heeft ze ook in deze verzen te pas willen brengen: 't schijnt echter, dat het hem moeite kostte, precies uit te drukken, wat hij bedoelde: van daar het aantal varianten in de HSS. en de Uitgaven. Eene tweede moeielijkheid levert vs. 296: *leeren moet of leenen zal*, waar de varianten van Ha en H_2 ook niet strekken, om H.'s bedoeling duidelijker te maken. Ik zou haast vermoeden, dat H., in plaats van *ontleeren*, *ontleenen* [1]) en *leenen sal* voor *leeren sal* heeft geschreven of althans heeft willen schrijven. Dat *ontleeren* hier, gelijk L. beweert, de bet. heeft van „*iemand iets leeren*" is door niets gestaafd. De aannemelijkste verklaring, waarmede ik mij, zoo de tekst der *Korenbloemen* juist is, volkomen vereenig, is die van Dr. Heinsius in zijne Panthéon-uitgave, bl. 55: „„H. maakt hier eene woordspeling met twee beteekenissen van *koekoek*, nl. den vogel en „iemand die 't met een getrouwde vrouw houdt". [dus de vogel *Koekoek* pocht (jubelt spottend) over 't ongeval, dat een bedrogen echtgenoot overkomen is E.]. Is er iemand die zijn fluiten moet leeren kennen, die nog moet merken, dat zijn vrouw hem bedriegt, of is er iemand die zijn fluiten zal overnemen, die zelf 't met een getrouwde vrouw zal gaan houden"".

vs. 315. *overstrijcken*. L. en H. verklaren hier: dat de *Dagh bodinn* (Aurora) over het op de bladeren liggende nat strijkt, wat m. i. totaal onjuist is. Zij zelve strijkt het nat over de bladeren volgens H.s' voorstelling — de dauw vormt zich ook vooral 's avonds [2]) en 's morgens — en de zon komt hem dan wegnemen (*ontdauwen*). Niet zonder belang is ook, dat de uitg. van 1622 en 25 *over-strijcken* hebben en dat de 1ste uitg. der Korenbloemen duidelijk *over* van *strijcken* scheidt.

vs. 320. *voor-eer van den loop*. L. „hooge eer, eer die men voor anderen heeft". — Ik moet bij mijne verklaring, *H. St.* 33, volharden: *eer van den voorloop*, van de eerste te zijn. Aurora

1) Worp geeft als eenige variant van vs. 296: „*leeren sal* 1ste uitg. *leenen sal.*

2) Vgl. vs. 497: *dauw en doncker* zijn aan 't sacken.

Digitized by Google

verschijnt wel het eerst aan den horizon, doch zij wordt spoedig door Apollo (de zon) achterhaald en voorgekomen.

vs. 329. *Sulck een venster mocht er klappen enz.* Met de verklaring van L. dezer en der volgende strofe kan ik mij niet vereenigen. Ik wil eens — anders dan in mijne *H. St.* — aannemen, dat *klappen* hier het geluid weer geeft, bij het openen van het venster gemaakt. Doch dan *klapt* vooreerst het venster bij het openstooten v. h. *luik* tegen den muur, niet bij het weer dichtdoen v. h. venster. (Hoe weet L. dat dit geen *schuifraam* is?) Vervolgens moet dan *klappen* ook bij *deurtje* worden verstaan, wat heel goed kan, als men bedenkt, dat de deuren meestal uit boven- en onderstuk bestonden en bij het openstooten van het eerste de deur dus even goed als het luik kan *klappen.* Niets geeft L. het recht, hier *open gaen* uit de voorgaande strofe in te lasschen. *Sonder yemand te besnappen* is hier in tegenstelling gezegd met den inhoud der volgende strofe: Het zou zulk een venstertje, zulk een deurtje kunnen zijn, waarvan ik, zonder iemand te krenken, d. i. met recht, zou kunnen beweren, dat het een tweeden zonneschijn nl. de lichtende gestalte van het meisje, te zien gaf.

vs. 337. *Sulk een venster mocht er luycken.* Ik handhaaf het hierover gezegde, *H. St.* 33 vlgg. en blijf met Vw. Vd. en H. aannemen, dat *luiken* hier in de bet. van *open gaan* of *open staan* genomen is. Vooral verwijs ik echter naar *Mnl. Wdb.* IV, 877, waar Verdam zegt: „ „*Luiken* drukt een minder vaste sluiting uit dan sluiten: „een venster *luiken*" kan gelijk zijn aan een venster zoo dicht doen, dat men er toch iets door zien kan, *op een kier zetten*, *aanzetten.*" *Oogluikend* beteekent niet *de oogen sluitende*, dus *niets ziende*, maar *doende*, *alsof men niets zag*, *door de vingers ziende*" ".

Overweegt men dit, bedenkt men daarbij, dat een dichter onzer dagen (zie *H. St.* 34) het ww. *luiken* voor *zich openen* bezigt, dan kan er, dunkt mij, geen redelijk bezwaar zijn, om dit ww. ook hier gelijk te stellen met *op een kier staan*, *aanstaan.* Er wordt dan tevens eene goede tegenstelling verkregen

Digitized by Google

tusschen het half geopende venster en de geheel geopende (*gapende*) deur. *Weer* in vs. 338 kan op deze tegenstelling even goed, zoo niet beter doelen, dan op die van vs. 329—30 met vs. 337—38. Hoe wil verder een *gesloten* venster een *baeck* verstrekken „in 't klippich Minnen-meer" en verraden, wat het meisje voor *gestel*, *gedaente*, *haer*, *vleesch* of *vel* heeft (vs. 346—49)?

vs. 379. *dante.* Hierbij teekent L. aan: „tegenwoordig vervangen door *tante* b.v. *eene rare tante*, *eene vroolijke tante*". — Noch wat de etymologie, noch wat de bet. betreft, is dit juist. Voor de eerste zie *Ndl. Wdb.* III, 2293, en *dante* beteekent een *koket*, *min of meer lichtzinnig dametje*, terwijl *tante* in uitdr. als door L. geciteerd, dergelijke bet. niet heeft, maar overeenkomt met ons *zus*, in *een vroolijke*, *aardige zus.*

vs. 384. *soo veel schoens.* Terecht merkt L. op, dat dit subst. na al die infinitieven vreemd lijkt. Het laat zich misschien daardoor verklaren, dat men bij de *strijkages*, die men bij het begroeten maakte, den rechter schoen over den grond sleepte. Of zou men *schoen* mogen opvatten als een samentrekking van *schoe-en* voor *schoeien* = voeteeren, draven, loopen?

vs. 415. *beesten-bijter.* L. meent, dat de zon aldus genoemd wordt, omdat zij de honden dol maakt. Die verklaring is mij te gewaagd: ik versta er *beestenplager* door, omdat de dieren in den zomer zooveel van de zonnehitte te lijden hebben, daar zij er zich niet tegen beschutten kunnen, als de menschen.

vs. 423. *Hemel-roller.* Deze samenstelling is eigenlijk foutief: de zon rolt (volgens H.'s voorstelling) aan of langs het uitspansel, maar rolt dit niet.

vs. 435. *droppel-speet.* L. stelt *speet* = spit, en vergelijkt de straalsgewijze neervallende droppels met mootjes visch of vleesch of een aantal kleine vogels aan een spit geregen. — Ik geloof niet, dat men het zoover heeft te zoeken. Wanneer de Franschman zeggen kan: „il pleut des *bayonnettes*", dan kunnen wij ook zeggen: het regent *spitten* of *spietsen.* Maar bedoelt H. werkelijk *spit*? Het lijkt mij onmogelijk te zeggen, dat men al

Digitized by Google

de dampen van een veen vergadert in een droppel-spit (enkv.). Zou dus de verklaring van Vw., steunende op *speet* = spuyte, bij Kiliaen, niet te verkiezen zijn, althans wanneer men dit laatste met *spuiting* gelijk stellen kan. Men lette op *dichte*. De verklaring van Heinsius: *een dichte spuit van droppels*, komt mij zeer aannemelijk voor.

vs. 444. *ruysschende genucht*. Omstelling voor: genoeglijk ruischen. Evenzoo:

vs. 457. *sweeterighe bangen* = bange zweet of 't zweet van benauwdheid. Hoe gaarne H. met zulke omstellingen speelt, wordt aardig aangetoond door vs. 447—48.

vs. 458. *doffen Somer-brand*. L. verklaart *dof* = dof, gevoelloos, loom makend. Ik vind het veel eenvoudiger van eene *benauwde*, *drukkende* of *zwoele* zomerhitte te spreken. In 't voorgaande vers is immers door *sweeterige bangen* het *effect* van de zomerhitte reeds uitgedrukt.

vs. 463. *laffe middaghkommer*. L. „krachteloos, loom makend"; Heinsius: „lauwe benauwdheid van den middag". — Ik geef ook hier de voorkeur aan de bet. *zwoel*, *drukkend*, *benauwd*, zie *Ndl. Wdb.* VIII 913, waar uit Plantijn aangehaald wordt: *Un temps lasche de chaleur*. De *kommer* (last, benauwdheid) van den middag wordt immers door diens *zwoelte* veroorzaakt.

vs. 466. *over-aerds*. L. en H. verklaren hier beide: *bovenaardsch*; L. voegt er nog aan toe: „de geliefde wordt immers ook *engel* genoemd". — Dus zou H. hier van een *hemelsch* verstand hebben willen spreken? Dan bevalt mij *goddelijk*, of liever nog *bovenmenschelijk* beter.

vs. 474. *blindgehockte jeughd*. H. verklaart *blind-gehockt* door *verblind*; L. geeft de dubbele bet. van: „in een duister hok geplaatst" en „verblind = geblinddoekt". M.i. bezigt Huygens het hier in de eerste der door L. opgegeven beteekenissen. De minnaar beweert, dat hij zijn jeugd in nacht en duister heeft doorgebracht, totdat door de oogen van zijn lief daarin licht ontstoken is, een licht, dat hem in liefdegloed ontsteekt en hem afwisselend doet vreezen en juichen.

Digitized by Google

vs. 487. *ondoorgrondelicke gronden.* Mij dunkt, dat deze niet al te makkelijk verstaanbare uitdr. weer moet verklaard worden door eene omstelling *afgrond van ondoorgrondelijkheid.*

vs. 489. *hoe langhs-hoe meer.* Aan de juiste opmerkingen van L. omtrent deze uitdr. zou ik, alleen om de aardigheid, willen toevoegen, dat Multatuli — gelijk zoo menigmaal op taalkundig gebied! — ongelijk had, toen hij zich (Max Havelaar, 12) er over vroolijk maakte.

vs. 514. *verspaeyt.* L. „heengaat." Dat dit van het bijv. nw. *spade* afgeleid is, zal iedereen graag toegeven, maar dat H. het hier neemt als synoniem van *verlaten* en Lat. *deserere*, welke H. dan zou beschouwen, als afleid. van de bijv. nw. *laat* en *serus*, zijn door niets bewezen onderstellingen. — Ik houd het met Vw., Vd. en H. eenvoudig voor *verlaat*, *laat wordt* met de bet. *het wordt later op den dag. Verspaeyen* staat dan voor *zich verspaeyen* (vgl. hgd. *sich verspäten*) evenals *schamen* voor *zich schamen*, *ontfermen* voor *zich ontfermen*, enz.

vs. 522. *onbesneden Sloor.* Vw. en Vd. *slordig.* H. *ongelikt.* L. „ „zoowel „*onbehouwen*, ongemanierd" als „grof, lomp van uiterlijk". — Ook ik ben van meening, dat *onbesneden* zoowel *leelijk*, als *slordig* kan beteekenen; doch ik meen, dat hier vooral de eerste bet. op den voorgrond dient te staan: immers in het volgende wordt zoowel van *onreinigheid* (goor, muffe snot-verlaet) als van *lichaamsgebreken* (slimmen gevel, spitschen sneppe-snevel) gesproken. Het eerste wordt dan aangekondigd door *ongehavent*, het tweede door *onbesneden.*

vs. 525/27. *slimmen gevel*, *muffe snot-verlaet*, *spitschen sneppe-snevel.* De beide eerste uitdrukkingen zijn tot dusver steeds, als van den neus gezegd, opgevat. Ook de laatste wordt door H. en door mij (*H.-St.* 18) als van den neus gezegd, verklaard, ofschoon ik toegaf, dat zij ook *vooruitstekende mond* of *bek* zou kunnen beteekenen. L. geeft *sneppe-snevel* alleen door *snippensnavel* weer, zonder er zich over uit te laten, wat H. er mede bedoelt, terwijl Vw. en Vd. het door *gelaat* weergeven.

Nu is er bij mij reeds lang bedenking gerezen, of H. in deze

Digitized by Google

drie regels wel uitsluitend den *neus* op 't oog zou hebben, terwijl hij vs. 523—24 den avond deksel noemt van „*alle* goor".

Gevel wordt zonder twijfel dikwijls voor *neus* gebezigd, en *C. M.* vs. 113, acht ik *snevel* stellig van dit vooruitstekend gedeelte van het gelaat gezegd (men heeft daar m. i. aan de zoo bekende mombakkesen met scherpen, sterk vooruitstekenden neus te denken). Doch *gevel* is niet alleen de benaming v. h. driehoekig *frontispicium* v. een huis, maar ook van den geheelen voorkant en kan dus ook van het heele *gelaat* gezegd worden (vgl. fr. *façade* en *face*).

En wat *slim* betreft, wij spreken evenzeer van een „scheef *gezicht*" als van een „scheeven *neus*". Neemt men nu *muffe snot-verlaet* voor *vuil-* of *druipneus* en *spitsche sneppe-snevel* voor *vooruitstekende mond* of *bek*, dan scheldt H. hier op drie gebreken of „wanschapenheên" van het sletje of de sloor, en dat, dunkt mij, is veel aannemelijker dan dat hij slechts op één zou schimpen.

vs. 529. *lack.* Vw., Vd. en H. „gebrek". L. „Verwijt, afkeuring". — Ik houd het met de eerste verklaring en wel 1°: waar *lack* de bet. van *blaam*, *verwijt*, *smaad*, enz. heeft, is er meestal de bijgedachte *onverdiend* bij, zoodat men van *laster* zou kunnen spreken (zie *Ndl. Wdb.* VIII, 923) wat hier niet het geval is; 2° in 't voorafgaande, noch in 't volgende, doet H. verwijten, maar somt hij tekortkomingen of gebreken op.

vs. 534. *bloode schaem-verschiet.* L. vat *verschiet* op als „van kleur verschieten", dat wij tegenwoordig wel meest gebruiken voor „bleek worden", maar dat ook „een kleur krijgen" kon beteekenen. De duisterheid doet hem door dat kleur krijgen heen komen, „hij komt het in den donker te boven".

Ik moet mijne verklaring (*H.-St.* 39) hier beslist volhouden, nl. dat deze uitdr. beteekent de *scheidsmuur der bloode schaamte.* Want 1° is door niets bewezen, dat *verschieten*, uitsluitend van *bleek worden* gezegd, hier het tegenovergestelde, *een kleur krijgen* of *rood worden*, zou beteekenen; 2° is het hier niet te doen, om het te boven komen van het schaamrood, maar van de be-

Digitized by Google

deesdheid om zijne liefde te verklaren. Dit blijkt duidelijk uit de volgende verzen.

vs. 542. *bedied.* Alle verklaringen, ook die v. h. *Ndl. Wdb.* luiden: *beteekenis* of *beduidenis*, zoodat men krijgt: *Het*, d.i. het te voren gezegde, heeft reden en *beteekenis* in een jongen schroomer. Ik kan mij daarbij neerleggen, wanneer men dit verklaart: „Het te voren gezegde heeft zijn reden en is van beteekenis bij een jongen schroomvallige", doch anders verkies ik kortweg: „het heeft zijn reden en grond".

vs. 575. *Schots.* Vw., Vd. *scheef*, *ruw*, *lomp.* L. „ „*schots*, „scheef", bijgevolg ook wel, maar niet hier, „slordig, ruw" ".

Ik verkies verre de verklaring *lomp* of *slordig*, want, dat de vrijer zou zeggen, dat zijn rokje zooveel *scheever* zou hangen of staan, dan dat van zijn concurrent, wil er bij mij niet in. Ik zou echter voorstellen: *boerscher*, dat dunkt mij hier juist de bet. van *schotser* is.

vs. 576. *Loom.* Vw., Vd. en H. *achteloos*; het tegenovergestelde van *vlug.* L. sluit zich bij dit laatste aan, doch verklaart *loom* door „suf, saai". Maar heeft hij zich dan wel rekenschap gegeven van een rokje, dat *suf* of *saai* hangt? *Achteloos* zou er beter door kunnen, doch is dat wel de bet. van *loom*? Ik geef de voorkeur aan *houterig*, *stijf*, dat geheel aansluit bij *schots*, lomp of boersch, en de juiste tegenstelling is van *vlug.*

vs. 604. *bloet.* Vw. en Vd. *mensch*; thans meestal in ongunstige bet. van *hals.* L. twijfelt, of hier toch misschien niet een minder gunstige bijgedachte in zit. —

Met het *Ndl. Wdb.* II, 2879 houd ik het voor *man*, *kerel*; of nog liever *vent.*

vs. 621. *revesche* L. „preutsch". — Ik geloof niet, dat het hier synoniem is van *prude*, want *preutsch* en *volage* (wispelturig of koket) gaan toch niet goed samen, en verklaar liever: *weerbarstige*, *stugge*, als zijnde ongevoelig voor zijne liefdesbetuigingen.

vs. 624. *Aussi fayje ton desdain.* Vw., Vd. en H. „Moi aussi je te dédaigne". — Zeer juist. Waarom L. de voorkeur geeft

Digitized by Google

aan de niet alleen gewrongene, maar mijns inziens geheel onjuiste verklaring: „Dan doe ik hetzelfde met uwe minachting" verklaar ik niet te begrijpen. *Faire dédain de q. q. ou de q. ch.* staat volmaakt gelijk met *faire fi de q. q. ou de q. ch.* H. zegt dus eenvoudig: Wil je niets van mijne liefde weten, dan geef ik wederkeerig den brui van jou.

vs. 655. *arenden betrappen.* L. verzuimt de juiste aant. van Vw. en VD. op te nemen, dat *betrappen* hier de bet. heeft van *trappen op.*

vs. 665. *Moete,* enz. Ook hier mis ik noode de verklaring: moge de plant van Uw vroeg besnoeid gebied nog eens herbloeien, d. i. moogt Gij het gezag over de Paltz en Boheme, dat Gij zoo vroeg verloren hebt, nog eens herkrijgen.

vs. 676. *onverwinnelicke paer.* Het bevreemdt mij, dat L., die bij vs. 449 de juiste opmerking maakt, dat *koele marmer* niet kan gelden als bewijsplaats voor verbuiging v. h. onz. bv. nw., niet de aandacht vestigt op deze plaats, waar het evenzeer een vocativus geldt, *paer* onmogelijk iets anders dan onzijdig zijn kan, en het bijv. nw. wel degelijk verbogen is. Trouwens in de omgangstaal gebeurt dit wel meer, b.v. Lieve Heertje, Lieve kind! Dit laatste wordt toch niet uitsluitend van vrouwen of meisjes gezegd?

vs. 682. *nutten.* Vw., VD. en L. *genieten.* H. m.i. beter: *gebruik, genot.*

vs. 695. *keeren.* L. „wenden, heengaan". — Dat *keeren* „heengaan" zou beteekenen, geloof ik niet. H. bedoelt: „eer de dagen nog 60 maal terugkomen". De bet. blijft in beide gevallen gelijk. Vgl. vs. 718: *winterkeer.*

vs. 715/20. Deze regels zijn niet gemakkelijk te verklaren; vooral de 4de regel levert moeilijkheden op. Geheel afwijkend dan ook van Vw., VD. en H., die *slim* eenvoudig door *scheef* of *verkeerd* weergeven en volgens welke dus de heele zin luidt: „acht dit oordeel niet verkeerd", verklaart L., maakt u geene verkeerde voorstelling van deze uitspraak". Ik zie niet in, waarom dit noodig zou zijn, en vooral kan ik mij niet veree-

Digitized by Google

nigen met L.'s uitlegging van het motief, waarom de menschelijke schoonheid (i. e. schoone menschen) niet met lindetakken te vergelijken zijn, nl. dat de schoonheid der eersten met den ouderdom voor altijd vergaat, niet meer herleeft, wat bij het loof der linden wel het geval is. L. heeft hier m. i. te veel vastgehouden aan datgene, wat deze strofe voorafgaat, en 't verband met het volgende uit het oog verloren. In de drie volgende strofen ontwikkelt H. het denkbeeld: de mensch wordt altijd leelijker, hoe ouder hij wordt, maar de lindetakken zijn ook nog mooi in den Winter, immers (vs. 742—44) zegt hij van het *wintergrauwe* rijs der linden, dat hij nooit *schoonder groen in schoonder grijs ververwt* vond.

Ik meen dus vs. 714—720 aldus te moeten verklaren: „Schoonheid... acht de uitspraak niet verkeerd, zoo men U met *boomen* (in 't algemeen) vergelijkt: evenals de hunne in den Winter, bezwijkt Uw glans in den ouderdom, maar U met *lindetakken* te vergelijken, ware eene onverdiende eer voor U; immers terwijl de menschelijke schoonheid in den ouderdom in leelijkheid verandert, blijven de lindetakken in den Winter (hun ouderdom) nog mooi.

Dat dit er staat, is m. i. niet tegen te spreken, maar heeft onze *dichter* zich door zijne genegenheid tot zijn geliefd *Voorhout* niet te ver laten voeren? Zijn de lindetakken in den Winter werkelijk zooveel mooier dan die van andere boomen? Zouden de dennen b. v. het niet van de linden winnen? Dat is eene andere vraag, waarop niet ik, maar H. zelf zich moge verantwoorden.

vs. 723. *eertijds tandentrap.* Vw., Vd. en L. maken hier de juiste opmerking, dat het bijw. hier als bijv. nw. gebezigd wordt, wat met ons taaleigen strijdt. Evenzoo vs. 763—64: *altijd drooghte* en *nemmer-schraeligheit.* Zij hadden er mogen bijvoegen, dat *tanden-trap* een leelijk, en daarenboven onjuist beeld is.

vs. 747. *boven alle leeren.* Aanvankelijk lachte mij de verklaring van L. *tegen alle theorie* meer toe dan die van Vw., Vd. en H.: *leeren* = ladders. Die *ladders* leken mij hier al zeer vreemd.

Digitized by Google

Maar: 1° Er staat „*boven* alle leeren", terwijl er volgens L.'s verklaring *tegen* had moeten staan, dat even goed in de maat past als *boven*; 2° Huygens denkt hier waarschijnlijk aan de gebukte houding, waarin iemand langs eene ladder tegen een hoog kerkdak (het hoogste punt, waar men zich eene ladder denken kan) opklimt en *bucken* is dus, gelijk Vw. en VD. opmerken, hier een zeer juist gekozen woord en *niet* in strijd met alle theorie. Huygens heeft alleen willen doen uitkomen, dat men zich naar de *laagte* buigende, de hoogste *hoogten* bereikt.

vs. 761. *spitsen op.* L. beweert, dat *spitsen op* hier moet beteekenen „verheffen boven", maar dat de uitdr. nog lang niet duidelijk is. — Ik kan dat niet inzien, en vind de uitdr. niet te gewaagd, mits men bedenke, dat *spits* (zie vs. 84) volgens Kiliaen, *superbus*, *arrogans*, dus *trotsch* beteekent, en begrijp niet, waarom H. dan niet zou mogen zeggen: trotseeren zij met hunne hemelhoogte Uwe nederdaligheid, d. i. zien die hemelhooge toppen met trots neer op Uwe lage kruinen.

vs. 764. *nemmer-schraeligheit.* Dit woord heeft mij heel wat hoofdbrekens gekost. Vw., VD. en L. geven het weer door „voortdurende groeikracht" en „vruchtbaarheid". Vooral dit laatste lijkt mij, van *linden* gezegd, te sterk; zelfs van die *voortdurende groeikracht* blijkt in den Winter niets. En van dit seizoen is toch hier sprake. Dit blijkt niet alleen uit het *opschrift*, bij vs. 738 geplaatst, maar ook door de dubbel-punt achter vs. 760, waardoor de samenhang van de voorafgaande met de volgende strofe duidelijk wordt aangeduid. Ik vermoed dus dat *altijd-drooghte* terugwijst op *bevrosen duynen* en *nemmer-schraeligheit* op *besneeuwde Linde-kruinen* en dat H. heeft willen zeggen: „de toppen der Alpen zijn altijd dor en hard, maar de Lindekruinen ontbreekt het nooit, ook 's Winters niet, aan tooi". Doch ik moet bekennen, dat die tegenstelling mij zeer gezocht voorkomt.

vs. 765. *'t Alle*, het al, zal wel eene vertaling zijn van het gr. *τὸ Πᾶν*.

vs. 772. *daer men t'einde prijsens komt.* L. „als men aan het

Digitized by Google

einde van zijn lof meent gekomen te zijn". — Op het oog maakt het geen groot verschil, maar er staat: „als men aan het einde van zijn lof komt", d. i. het einde van zijn loflied nadert. H. wil zeggen: mijn loflied (*'t Voorhout*) loopt ten einde en nog zijt Gij maar half volprezen. — In de 4 volgende regels worden de 4 jaargetijden nog eens even aangeduid.

vs. 780. *af te leven.* L. „het leven ten einde brengen". — Dit strookt noch met *eeuwigh*, dat hier *altijd* beteekent, noch met den jeugdigen leeftijd van den Dichter: het moet hier door *'t leven doorbrengen* worden weergegeven. — *Waer geset*, geeft L. weer door *ware vergund*; juister: *ware bestemd*, *toebedeeld*, *toebeschikt.*

vs. 785. *Wiege van mijn Leven*, *enz.* Hierbij mag wel eene aanteekening staan. De lezer loopt gevaar, wegens het onmiddellijk voorafgaande *Haegh*, deze twee regels, als van 's Dichters geboorteplaats gezegd, te beschouwen, terwijl, zij voorafgaande apposities bevatten van *Vaderland.* Dit blijkt duidelijk uit het volgende, vooral uit vs. 809, vlgg. 't Is immers niet voor zijne *vaderstad*, maar voor 't *vaderland*, dat hij Engeland en Italië heeft bezocht.

vs. 797. *emmers.* L. „althans, minstens". — Hierdoor zou *emmers* in vs. 797 en 799 eene andere bet. hebben, dan in vs. 793. Dat zou strijdig zijn met de symmetrie en niet alleen onnoodig, maar zelfs geheel verkeerd. De vier eerste regels dezer strofe zijn proleptisch gebezigd van 't later volgende *gaeven*; aldus: Immers de helft der vruchten dezer gaven: dat ik adem haal, enz. (leef en de beschikking over mijn lichaam heb) komt U, mijn vaderland, als 't land mijner geboorte en mijner inwoning toe; de andere helft, mijne talenten, ben ik (zie vs. 801—804) aan den Hemel verschuldigd.

vs. 809. *krijtte Stranden.* L. „de krijtbergen van Engeland". Hij bedoelt *de krijtkusten.* Deze zijn immers karakteristiek voor *Albion*; bovendien spreekt men niet van bergen bezeilen.

vs. 823. *'t Bedde-gaen besonde.* L. acht deze uitd. minder juist gekozen. Ik ben door zijne redenen niet overtuigd en kan niet

Digitized by Google

inzien, waarom men niet even goed door 't *beddegaen van den dag* (het zinkende daglicht) als door diens *rijsen* kan *besond* d. i. *beschenen* worden.

vs. 834. *ontstrammen*. L. „de stramheid afleggen, ophouden stram te zijn. — Heel juist, doch wat wil H. er hier mee zeggen? Als men op den volgenden regel let: *leert u van u selven stelen*, dan blijkt het duidelijk: leert uwe aardsche boeien afleggen, of liever, leert u losmaken van het aardsche — *eer ghy loopt*, alvorens de reis naar de eeuwigheid te ondernemen.

Elsene/Brussel. H. J. EYMAEL.

BONTWERKER.

(BLADVULLING).

Dr. Stoett wijst mij op Harrebomée II, XXVII: „Hij heeft den *bontwerker* gevonden" [Dat wil zeggen: Hij is bont en blauw geslagen.]

Hierdoor wordt mijne verklaring, *Tijdschrift* XXXI, 103, tot volkomen zekerheid gebracht.

H. J. EYMAEL.

Digitized by Google

EEN VAN DE BRONNEN VAN KILIAAN'S ETYMOLOGIEËN.

Toen Kiliaan zijn *Etymologicum* samenstelde was de studie van den oorsprong en de ontwikkeling eener taal nog eene zeer jonge wetenschap. Zoolang het Latijn de taal der geleerden, de wetenschappelijke taal bij uitnemendheid was, voelde men de behoefte niet om aan etymologie te doen. In de 16de eeuw echter treedt de landstaal hoe langer hoe meer op den voorgrond en 't spreekt van zelf, dat onderzoekingen omtrent hare geschiedenis niet langer konden uitblijven.

Verschillende theorieën werden door de geleerden opgesteld. Vooral Fransche philologen hielden zich met dit vraagstuk bezig en eenigen hunner kwamen tot het resultaat, dat de oorsprong van de talen in het Hebreeuwsch moest gezocht worden, anderen zooals Budé [1]) meenden in het Grieksch de grondtaal van het Fransch ontdekt te hebben [2]). Bij ons te Antwerpen hadden we een Becanus, die in zijn *Hermathena* heel kalm beweerde, dat de eigenlijke grondtaal, met name die welke gesproken werd vóor de Babylonische spraakverwarring, het Nederlandsch was [3]).

Twee dezer theorieën vinden we verwerkt in een Fransch woordenboek uit dien tijd nl. het *Dictionaire françois-latin* van

---

1) G. Budé, *De analogia*, 1535.

2) F. Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900*, I, blz. 2.

Ook de Duitscher Joh. Turmair (Aventinus) was die meening toegedaan. In zijn *Chronica von Ursprung der uralten Teutschen*, Nürnberg 1541, blz. 35, schrijft hij nl., dat Duitsch, Saksisch en Nederlandsch bijna in alles met het Grieksch kunnen vergeleken worden.

3) R. von Raumer, *Geschichte der Germanischen Philologie*, blz. 89—90.

Digitized by Google

Thierry [1]), eene heruitgaaf [2]) met enkele aanvullingen van het bekende woordenboek van Robert Estienne [3]). In dit woordenboek treffen we inderdaad tal van etymologieën aan. Heel dikwijls zijn deze ontleend aan den philoloog Budé, wat dan telken male door de verkorting Bud. of B. aangeduid wordt; 't komt ook wel voor, dat de woorden uit het Hebreeuwsch worden afgeleid.

Als medewerker aan den *Thesaurus Theutonicae linguae* van Christoffel Plantijn, maakte Kiliaan van dit woordenboek gebruik en 't is best mogelijk, dat hij door het excerpeeren van Thierry voor het eerst op het denkbeeld kwam aan etymologie te doen.

Dit *Dictionaire françois-latin* gaf niet alleen aanleiding tot zijne nieuwe methode van werken op lexicographisch gebied, maar het was tegelijk eene bron waaruit Kiliaan verschillende etymologieën putte. De voorbeelden die we beneden opgeven, zullen dit allerduidelijkst illustreeren.

Men kan niet beweren dat Kiliaan zich voor eene der bovengenoemde theorieën bepaald heeft uitgesproken, integendeel, zijn wetenschappelijk materiaal haalt hij waar hij het aantreft. Nu en dan vermeldt hij wel eens den naam van den auteur waaraan hij een of ander artikel ontleend heeft, doch over 't algemeen schijnt hij dit te verwaarloozen en laat hij den lezer in den waan, dat alles oorspronkelijk werk is. Zoo handelt hij met den *Nomenclator* van Junius, zoo in vele gevallen met de etymologieën die hij van Becanus overneemt, op dezelfde manier gaat hij te werk met het woordenboek van Thierry.

De theorieën van Becanus, of liever van die school van

1) Jehan Thierry, *Dictionaire françois latin... corrigé et augmenté... Plus y a a la fin un traicté d'aulcuns mots... pris de la Philologie de M. Budé...* Paris, J. Macé 1564.

2) Thierry schrijft dit overigens zelf in zijne voorrede en alle twijfel dienaangaande verdwijnt na eene nauwkeurige vergelijking van beide woordenboeken.

3) Robert Estienne, *Dictionaire françois latin autrement dict les mots françois avec les manières d'user d'iceuls tournez en latin, corrigé et augmenté*, 1549.

geleerden waarvan Becanus het voornaamste en meest kenmerkende type is, schijnen op Kiliaan ten zeerste ingewerkt te hebben [1]). Zonder die opvattingen speciaal te verdedigen, nam hij toch in zijn woordenboek verschillende etymologische bespiegelingen op, die het resultaat van die valsche redeneeringen waren. Zoo vinden we dikwijls in zijn *Etymologicum* naast eene poging om ons in te lichten over de etymologie van sommige woorden, de woorden: *teste Becano*, waarmede hij zich voor de juistheid zijner bewering op het getuigenis van Becanus beroept.

Kiliaan heeft zich heel dikwijls bepaald bij het naast elkaar plaatsen van wat hij, met betrekking tot een en hetzelfde woord, in Becanus en in Thierry had gevonden. We meenen echter niet, dat hij daardoor tusschen die verklaringen, die vaak met elkaar niets te maken hebben, eenig verband heeft willen brengen. Hij heeft doodeenvoudig overgeschreven zonder zelf een oordeel te vellen! Blijkbaar liet hij het aan den lezer over, de eene interpretatie aan te nemen en de andere te verwerpen.

Die invloed van Becanus' theorieën eenerzijds en anderzijds die van de bron waarop we hier in dit artikel speciaal wilden wijzen nl. Thierry, blijkt zonneklaar uit het artikel *Rouwaerd*. Prof. Dr. Kluyver merkt bij dit woord het volgende aan [2]):

> „*Rouwaerd* wordt beschouwd als *custos*, *conservator quietis*, doch er wordt bijgevoegd dat een zeker gerechtsdienaar in 't Fransch *rouard* heet, omdat hij de misdadigers op het rad (*roue*) brengt. En toch, één van beide is mogelijk: òf het Fransche en het Brabantsche woord hebben niets met elkaar te maken, òf indien zij, zooals Kiliaan wil, met elkaar in verband staan, dan kunnen zij niet verschillend worden verklaard."

Het raadsel wordt opgelost wanneer men weet, dat het tweede

1) Dr. Kluyver, *Proeve eener critiek op het woordenboek van Kiliaan*, tweede hoofdstuk.

2) A. w. blz. 35.

Digitized by Google

deel van Kiliaan's verklaring bij Thierry wordt teruggevonden. Beide artikelen laten we hier volgen:

Kiliaan.	Thierry.
Rou-waerd/ roewaerd/ rewaerd. vetus flandr. Dioecetes. Gubernator provinciae praefectus, legatus. q. d. roeuw-waerder/ sive roeuwe-waerder. i. custos, conservator, assertor, vindex quietis.	
Rouard gallis dicitur latrunculator: pourcequ'il faict mettre les malfacteurs en la rouë: quod maleficos in rotas tolli iubeat.	*Rouart.* c'est à dire Prevost des mareschaulx, pourcequ'il fait mettre les malfaicteurs sur la roue, voyez Prévost.

'tValt niet te betwijfelen, dat het eerste deel van Kiliaan's artikel, nl. daar waar hij in *Rouwaerd* eene samenstelling van *roeuw* en *waerder* of *roeuwe* en *waerder* meent te zien, eene bespiegeling is die hij van Becanus heeft of die ontstaan is onder den invloed van Becanus' manier van redeneeren; het tweede deel komt letterlijk uit Thierry.

Andere voorbeelden:

Kiliaan.	Thierry.
Ammirael. Architalassus, praefectus maris, classis: imperator rerum maritimarum. vulgò ammiralius. ammirandus. ammir Arabicè rex siue imperator dicitur. gal. ammiral. ital. ammiraglio. ang. admiral.	. . . *Emir* en langue moresque signifie ce que nous disons admiral: et peult estre que nous deburions escrire amiral a cause de Emir.
Arrest/ Arest. Retentio: manus iniectio: constitutio, placitum, arrestum: ἀρεστόν: Senatusconsultum, decretum curiae.	*Arrest* du Senat ou de la cour, Placitum, consultum, Senatusconsultum, Decretum curiae, Arrestum. Aucuns aiment mieux escrire arest, de ἀρεστόν.
Ban... πᾶν. i. omne, totum, universale, generale, ban appellare	*Ban.* Il fault appeler à ban et fiches etc. Latitantes denuntiatio-

Digitized by Google

Gallos existimo: vt si ad coniugium transferatur, generalis denuntiatio, prima, secunda et tertia: si ad pistrinam molam, mola communis itemque furnus communis: si ad milites, extremus delectus generalis, atque omnium intelligatur.

Bosch. Silua, nemus, lucus, saltus, vulgò boscum, buscum. gal. bois: ital. bosco: his. bosque: ang. bush. βόσκειν i. pascere.

Cÿfer. Numerus arithmeticus, notula numeraria, vulgò cifrà, ziphera. Sephyra. hebr. i. numerus

Exuwe/ issuwe/ issue/ exuwegheld. Jura exitus: pecunia quam ciuis ex ciuitate migrans pendere debet: exagogicum: vectigal vel portorium quod pro exportatis mercibus soluitur, q. d. exitus. vulgò ius issuarum. gal. issir, ang. issevve, i. exire.

Embuscade/ embusche. Insidiae: sic dictae quod in buscis sive silvis plerunque poni soleant.

Galloperen. gradatim, saltuatim, rotundo cursu currere. vulgò galo-

nibus et edictis evocandi sunt. B. [[1]) πᾶν vault autant comme omne, totum universale, generale. De là aucuns estiment que soit dérivé ce mot Ban: vt si ad coniugium transferatur, generalis denuntiatio, prima, secunda, et tertia intelligatur, le premier le second et le tiers ban: si ad pistrinam molam, mola communis, moulin à ban ou moulin bannier, itemque furnus communis, four à ban ou four bannier: si ad milites extremus delectus generalis atque omnium. voyez Bans.

Bois, lignum comme de ce verbe, νέμω, id est pasco, vient ce nom nemus: ainsi de ce verbe βόσκω, id est pasco, vient ce nom βοσκόν ou Boscum qui signifie autant que lignum ou Sylva...

Chifre, c'est à dire nombre. Il semble êstre dérivé du mot Hebreu sephira, qui signifie numerus en Latin...

Issir, Il vient de exire. L'issue, exagogicum. B. id est vectigal vel portorium quod pro exportatis mercibus soluitur.

Embuscade, ou *Embusches* et espies, Insidiae, insidiarum, [quasi in bosco. car embusches se font communement dedens les bois. voiez ce mot Bois.

Galoper, καλπάζειν Graeci dicunt, equum ad ingressum exultantem

1) Met dit teeken duidt Thierry zijn aanvullingen op Estienne aan. Kiliaan heeft ook deze aanvulling overgenomen, dit bewijst, dat hij vooral gebruik zal hebben gemaakt van Thierry.

Digitized by Google

pare. καλπάζειν, καλπᾶν i. equum ad ingressum exsultantem vrgere.

Gruier/ gruwier. Saltuarius, custos nemoris: aucupio et piscatui praefectus, videtur potius dici posse gruenier siue groenier nostrate dictione: cum etiam, gallicè Verdier dicatur in eadem significatione.

Homologeren/ emologeren. Ratum facere, comprobare: ὁμολογεῖν: auctorem fieri, assentiri, permittere.

Kuris/ Kurisse. Gravis armatura lorica, cataphracta: thorax chalibeus, ferreus, acueus, coriaceus, ger. Kurisz; ang. curet: gal. cuirace, forte à cuir. i. tergus corium, vnde olim thoraces militum confici solent...

Pantoffel. Crepida, Sandalium. vulgò pantofala. Germ. pantoffel, gal. pantoufle: ital. pantofala: ang. pantoffle. Pantoufle inquit G. Budeus, dicitur quasi πᾶντο φελλός à πᾶν, id est, omne, φελλὸς. i. suber: sunt enim crepidae quarum solum subere constat.

Rock/ lijf-rock. Tunica. ger. rock. ῥάκιος. i. pannus crassus et vilis: Testis pannosa; saga.

Sack. saccus. σάκκος hebr. Sak:... Sacci quisque sui atque eorum quae in sacco erant recordabatur in confusione Babylonica: vnde sacci nomen ad omnes ferè linguas transi-

urgere. hinc nostrum calopare, vulgò galoper dicitur, cursum etiam quo quis insidens equo, alterum quantum potest celerrimè trahit, calpen Graeci vocant, gallicè galop: et hinc καλπάζειν galoper ex. B. et Ruell [1]).

Gruyer, Forestier, Verdier, garde de bois, saltuarius, custos nemoris.

Verdier, ou forestier, ou garde de bois, custos nemoris, saltuarius.

Homologuer, vulgò *Emologuer.* Ratum facere, comprobare, ὁμολογέω, id est author fio, assentior, permitto.

Cuirace, Anciennement, Thorax coriaceus, pourcequ'on les faisoit de cuir: maintenant Thorax chalybeus, pour ce qu'on les fait d'acier.

Pantoufle, quasi παντό φελλὸς πᾶν, id est omne: φελλὸς dicitur Latinè Suber, Liege. Sunt igitur crepidae, quarum solum subere constat. Bud....

Rocqet. ῥάκιος, est vestis vilis. Germani dicunt Rock.

Un Sac. Saccus, Graeci dicunt σάκκος, Hebraei Sac.

1) Denkelijk bedoelt Thierry: *Leodegarium a Quercu, In Ruellium de Stirpibus epitome, cui accesserunt volatilium, gressibilium, piscium, et placentarum, magis frequentium apud Gallias nomina.* Parisiis... 1539.

uisse verisimile est. Jo. Gorop. Bec.

Stagie. Contignatio, solarium, tabulatum, contabulatio, coaxatio, pegma, Stega, στέγη. gal. estage: ang. stage. videtur. derivari à styghen. i. eleuare.

Stallen/ staelen. merces disponere, exponere, expedire, explicare vendendi causa στέλλειν. gal. eftaller.

Tornoy/ tornoy-spel. Decursus, decursio, decursio ludicra, schiomachia equestris, hippomachia, equiria, ludus campestris, ludus militaris, ludus Troiae: Troia....

Estage. Il vient de στέγη, id est contignatio. Vnde Tristega, Tabulatum.

Establer, merces exponere, expedire, explicare. Semble qu'il vienne de ἔσταλλον que vient de στάλλω...

Un tournoy, Decursorium. Hoplomachiam vocat Bud. aucuns escriuent Tournoy, mesmement Budé l'appelle Troianum agmen, eius, vnde corruptè Torneamina, les bandes, quum in catadromo transuehuntur. Hactenus ille.

Uit deze voorbeelden blijkt dus wèl, dat het *Dictionaire françois-latin* van Thierry als bron voor de etymologieën uit het *Etymologicum* heeft dienst gedaan.

Ongetwijfeld ging Kiliaan ook dikwijls zelfstandig te werk [1]) en 't gebeurt ook wel, dat hij het bedoelde woord juist heeft afgeleid.

Kiliaan, en daarin komt hij overeen met de andere philologen uit zijn tijd, steunende alleen op de dikwijls toevallige overeenkomst in vorm en in beteekenis, brengt woorden met elkaar in verband, die eigenlijk eenen heel verschillenden oorsprong hebben. Van daar die slordigheid, gezochtheid en onzekerheid.

Maar, wat trouwens door ons betoog volkomen duidelijk wordt, de oorzaak van het onlogische zijner redeneeringen, is ook te zoeken in het feit, dat hij zijn wetenschappelijk materiaal uit verschillende bronnen putte en eenvoudig naast elkaar plaatste datgene wat hij, met betrekking tot een en hetzelfde woord, in verschillende boeken had gevonden.

Gent—Leiden. JUL. STORME.

1) Wie weet heeft hij die etymologieën ook niet uit eene of andere bron, die tot op dit oogenblik onbekend is gebleven?

Digitized by Google

ZUM NEGERHOLLÄNDISCHEN VON ST. THOMAS.

J. van Ginnekens grosses Werk über die niederländische Sprache, genauer gesagt die Kapitel darin die dem Kreolischen gewidmet sind, dem aus dem Niederländischen erwachsenen wie dem in den niederländischen Kolonieen gesprochenen, haben mich angeregt die Aufzeichnungen wieder vorzunehmen die ich vor langer Zeit über diese Mundarten gemacht hatte. Zunächst die über das Negerholländische der dänischen Antillen von 1882 und 1883, und dabei ist mir eine fast vergessene nicht ganz kurze Probe zu Gesicht gekommen die ich des Abdrucks für wert erachte. Doch sind einige Vorbemerkungen nötig.

D. C. Hesseling hat 1905 dieses Negerholländisch in kritischer und erschöpfender Weise behandelt. Er zählt dreizehn gedruckte Quellen auf (und eine handschriftliche, eine Grammatik der Herrnhuter), die er fast alle hat benutzen können. Nur wird Nr. 7 auszuschalten sein. Die Jahreszahl 1761 an zweiter Stelle bei Oldendorp 914 ist in 1765 zu verbessern; die Arbeit mit der J. Böhner im August 1761 fertig wurde, ist handschriftlich geblieben. Auf das kleine Gesangbuch (von 71 Seiten) aus dem Jahr 1765, das ich nicht kenne (Nr. 8 bei Hesseling), folgte ein noch kleineres Buch, Nr. 1 bei Hesseling, dessen er nicht hat habhaft werden können. Es ist nicht wie er angibt, in Kopenhagen gedruckt, sondern in Westindien; sein genauer Titel lautet — zufolge eines mir damals übermittelten Verzeichnisses der in Kopenhagen vorzufindenden negerholländischen Bücher: *Kreol* | *A*, *B*, *Buk* | *Door J. C. Kingo* | *St. Thomas na Amerika d. 9. Julii 1770* | *Di ka druck na Mester Daniel Thibou* | *na St. Croix 1770* (8°, 16 S.) [1]. Die

1) Dieses ist dasselbe Buch wie das von Hesseling 34 Anm. als ihm unbekannt geblieben aus H. E. Ludewigs Katalog angeführte.

Digitized by Google

beiden Schriften Nr. 4 und 5 von 1827, welche immer zusammengebunden sind, haben mindestens eine neue Auflage erlebt, die von 1834; sie stimmt, von typographischen Kleinigkeiten abgesehen, vollständig mit der andern überein, auch im Titel, nur dass dort *Ka prent bie C. Græbe* und hier *Ka prent bie P. T. Brünnich* steht. Dass dazwischen eine Auflage vorhanden sei, nämlich von 1829 — wie Gaidoz angeführt hat —, ist unwahrscheinlich, aber nicht unmöglich. Einige Bücher fehlen doch bei Hesseling. Es nimmt das besonders wunder bei dem *Creol | Psalm-Buk | of | een Vergaedring | van | Oûwe en nywe Psalmen | na Creol-Tael*, welches zuerst 1799 zu Kopenhagen erschien (8°, 2 S., 90 S., 2 S.), dann noch dreimal aufgelegt wurde; meine Exemplare sind von 1827 und 1834 (*Græbe—Brünnich*; 8°, 121 S., 6 S.). Ein zweites Büchlein scheint mir für das Studium sehr entbehrlich [1]): *Bibel voor Kinders | of | Bibels Spreek | met | kort opmuntringen | voor | opmerksame Kinders | set over na die Creols Tael | van | J. N. Oxholm | Deen Dominie en Missionarius in St. Crux | en Inspector over die Deen West-indis | Eilanden. | Kopenhamn 1822* (12°, 60 S.). Endlich ist auch mir unbekannt geblieben: *Die Geskiednis van ons Heere en Heiland ..... New York. Printed by the American Tract Society for the United Brethren .... 1333* (Druckfehler für 1833; 8°, 348 S.). Ich vermute dass dieser Druck sich auf die oben schon erwähnte Arbeit von J. Böhner gründet, „die aus den vier Evangelien in eine zusammenhangende Erzehlung gebrachte Geschichte Jesu Christi" (Oldendorp).

Hesseling scheidet mit Recht die dänischen von den deutschen Quellen; die Sprache der letzteren ist, wie sich besonders an den Überzetzungen des N. T. veranschaulichen lässt, künstlicher, dem Holländischen stärker angenähert als die der ersteren. Aber soweit sie der Förderung des Christentums dienen,

1) Als Probe von Oxholms Handhabung des Kreolischen sei angeführt dass er in dem ganz kurzen Vorbericht sechs Imperativen das Zeichen des Durativs *lo* vorsetzt (*lo neem*, *lo kik* usw.), während auf den folgenden 56 Seiten dies *lo* überhaupt kaum öfter vorkommt.

Digitized by Google

stehen doch beide, eben deshalb, im wesentlichen zusammen, in Wort und Wendung, im Periodenbau, ja im rein Grammatischen, wie dem Gebrauch des holl. Passivs; die grosse Kluft besteht zwischen diesen Texten religiösen Inhalts und denen welche die Alltagssprache wiedergeben sollen, den Aufzeichnungen von Gesprächen und Sprichwörtern. An solchen liegt nun nicht allzuvieles vor und das haben wir zum grössten Teil zwei Dänen zu verdanken: J. M. Magens in seiner Grammatik von 1770 (die Vorrede ist vom 24 Apr. 1769) und E. Pontoppidan in „Einige Notizen ....” (Zeitschr. f. Ethn. 1881). Hesseliug hebt die Wichtigkeit dieser letzten Veröffentlichung hervor, verkennt aber auch ihre Mängel nicht. Ich finde deren noch einige mehr. Pontoppidan scheint doch nicht völlig mit dem Kreolischen vertraut gewesen zu sein. Das Sprichwort: *Ekke man suk sji eigen wif* übersetzt er: „Kein Mann bewirbt sich um sein eigenes Weib” (ebenso He.). Das müsste doch heissen: *Niet een (folk) suk*... oder auch rein holl.: *Niemand suk*.... oder ganz kreolisch: *Folk no suk*....Vielmehr bedeutet *ekke man*: jedermann (für *elke man*; vgl. *makander* neben *malkander*); das dän. *ikke* hat das Missverständnis erzeugt. In: *Pad mi long* = mein Weg ist lang (Pont. und He.) ist entweder *mi* selbst zu verbessern oder seine Stellung (*mi pad*) [1]. *Wanneer jekké sji flegon ha breek* ist dem Sinne nach zwar richtig übersetzt: „wenn das Perlhuhn seinen Flügel gebrochen hat” (Pont. und He.); aber grammatisch genau wäre: „wenn des Perlhuhns Flügel gebrochen ist”. Wiederum ist ganz genau übersetzt: *Pobre folluk no fo ha hart bran*: „Arme Leute müssen nicht warmes Herz haben”; aber der Sinn ist: „Arme Leute dürfen nicht zornig werden” (vgl. negerengl. von Surinam: *hatti-bron* Zorn); ähnlich bei Magens: *Pover volk no mut hab wil*. Die Schreibungen Pontoppidans werden kaum immer die wirkliche

1) Dass hier etwas nicht richtig ist, hat auch Hesseling 110 Anm. 1 erkannt; an *mi* sich da (es stammt in der Tat aus dem Port.; nämlich von *mira*) vermag ich für diese Stelle nicht zu denken.

Digitized by Google

Aussprache wiedergeben; doch hätte Hesseling den Akzent auf dem doppelten *geambó* beibehalten sollen [1]). Statt *jekké* Perlhuhn wird *tjekké* zu lesen sein (s. unten). Und ebenso sicher wie Oldendorps *Sen* und *sender* (unmittelbar vor *jender*) Druckfehler für *Son* und *sonder* sind, so auch Pontoppidans *flegon* für *flegen*; Hesseling 80. 89 ist hier zu wenig misstrauisch. *Besjet* Gras ist seinem Ursprung nach kaum zu erkennen; es müsste *beesjeet* d. i. Viehfutter geschrieben sein.

Ich bin deshalb auf Pontoppidans Sprachproben näher eingegangen damit sie den meinigen als Hintergrund dienen. Diese haben die gleichen Vorzüge wie nach Hesselings Meinung jene, nämlich dass es sich um die Alltagssprache der Schwarzen handelt und dass die hier in ihrem letzten Stadium, vor ihrem völligen Aussterben zu Papier gebracht worden ist. Möglicherweise sind die mir mitgeteilten Aufzeichnungen die letzten umfänglicheren überhaupt die das Negerholländische erlebt hat [2]).

1) In der Wiedergabe der gedruckten Texte finden sich nicht ganz selten Druckfehler bei Hesseling; aber sie sind zum grössten Teil von keiner Bedeutung, Einmischungen holländischer Schreibung oder Aussprache (wie *staan*, *weg*, *hier*, *zeg*, *heb*) oder sonst leicht erkennbar. Manche erzeugen zwar einen andern Sinn, wie *ka* [*ha*], [*wees*] für *kan* 133.170, aber nur wenige davon fallen für das Studium der Sprache ins Gewicht, so besonders *ka* (perf.) für *ha* (praet.) und umgekehrt. Denn der Gebrauch dieser Tempuspräfixe kann nach der Auffassung wechseln, und die gleichen Stellen des N. T. zeigen hierin öfter Unstimmigkeiten. Man vgl. auch bei H. 161 (aus Magens): *Hueso Mama ka slaep Donker? — Mie ha slaep fraej.* Magens übersetzt: *Hvorledes har Mama sovet i Nat? — Jeg sov vel*; minder genau H.: *Hoe heeft U vannacht geslapen? — Ik heb goed geslapen.* So steht denn *ka* [*gief*], [*kik*] für *ha* 170.171 auch mit der dänischen Uebersetzung im Widerspruch; ebenso *ha* [*plant*] für *ka* 177. Auch [*mie*] *loop* für *le loop* 141 ist nicht gleichgültig. *Wat gut* für *wa gut* 174 ist einfach die ältere Form; aber *wat* [*ju*] für *wa* 140.175 ist gefehlt, da dieses *wa* dem holl. *waar* entspricht.

2) Nach einer Mitteilung die Hesseling 1904 empfing (S. 34), würde auch bei den jungen Leuten das Kreolische noch nicht ganz ausgestorben, aber, wie drei dürftige Sätzchen zeigen die als Probe gegeben sind, auch noch nicht ganz anglisiert sein. Sie entfernen sich keineswegs vom früheren Kreolisch, wenn wir *how* für *hu* der schlechten Aufzeichnung zurechnen. Auch *be* (schon bei Pont.) ist nicht das engl. *to be*, sondern das alte *ben*, *bin*; endlich *fri* weder engl. *free* noch holl. *vrij*, sondern holl. *fraai*. Aus dem Negerenglischen sind ja schon früher englische Wörter ins Negerholländische eingedrungen; eines der merkwürdigsten ist *aht to* = *aught to* bei Pontoppidan.

Digitized by Google

Sie teilen mit denen Pontoppidans die Unvollkommenheit der Lautdarstellung, ja verraten eine noch grössere Unsicherheit. Aber man wird nicht verkennen wie lehrreich die verschiedene Wiedergabe der gleichen Wortformen zu sein vermag. Alles erwogen, ergänzen sich die beiderseitigen Texte; die meinigen bringen manches Neue, bestätigen oder berichtigen manches Zweifelhafte. Ich bin für sie dem Herrn A. Magens in St. Thomas zu lebhaftem Dank verpflichtet und hoffentlich trifft ihn auch dieser gedruckte Dank noch am Leben an. Er stammt aus einer alten dortigen Familie; schon sein Verwandter J. M. Magens, der Verfasser der Grammatik von 1770 bezeichnete sich als einen Eingeborenen von St. Thomas (en paa St. Thomas indföd mand). Er schrieb mir zur Befriedigung meiner Wissbegier am 23. Febr. 1883 nachfolgenden Brief in Begleitung von einer Anzahl von Sprichwörtern. Übersetzung und Erklärungen hat er mir nicht zukommen lassen; doch habe ich sie, von einigen Kleinigkeiten abgesehen, entbehrlich gefunden. Die Schreibweise vermeinte er dem Deutschen angepasst zu haben, doch hat sich Holländisches, Dänisches, Englisches eingemischt. Ich habe sie belassen wie sie ist; nur die nicht selten gesetzten Quantitätszeichen und Akzente habe ich da wo sie mir ganz bedeutungslos oder überflüssig erschienen, unterdrückt (der Akzent auf einsilbigen Wörtern soll wahrscheinlich die Länge des Vokals bezeichnen).

Mi liewe Mæster Dokter! Mi ha dink di beste Manii fo mi fo mak ju ferstann di rekte Manii, di Creol tael pratt, be fo skriff ju na Creol, as fær as mi kan. Mi no weet muschi fan di, bot wa mi weet mi be tofreeden fo skriff. Mi no weet fo spell di wort sender frei, mi be spell di as mi fang di, wanær mi hoor di follek sender. Mi ka fragg en mænschi fan en how creol familli fo hellep mi, mi ka fragg am na Ingis wa mi mankee fo sæ, an am sæ mi hosó fo sæ na Creol. Na di Manii mi dink mi sa gii ju en frei ferstann fan di tael.

Mi ka probee fo krii som buk fan di Creol, bot mi no kan krii meer as een posallem buk fan di jaar aktiin hondert an

Digitized by Google

fii an dertig an een niū testament, wa no ha di datum fan di jaar. Mi ha sukk oká di Grammar, wa een fan mi how familli ha skriff, mi no ha krii di nungáel; mi hoop gáw mi sa krii een fo stier na ju. [1])

Mi dink ju sa wees blii fo hoor muschi creol wort, so mi sa skriff nu alga di wort sender mi ka fenn.

Wanær ons hopó na frufru, ons sæ ons gebeet; ons was ons lief, caam ons haar, skon ons heele gesekt, foorhof, hogo, næs, munn mi lepp an tann, hoor, kak, tschinn, keel, skowwe mi ærem, hann an finger, bors, big, reggé, hepp, di twee bell, kenii, futto an tæschi [2]) sender. Dann ons drook ons lief an du án ons duko. Di frow-follek du án hemeté, dann onder-saya, kowsen mi skūĕn, dann kaputó, benn sen kop mi sen næsduk. Di man-follek sender du án hemeté mi bruk, onder-kamsol, dann sen batschi an hutt bo sen kop. Di kleen kinn sender du án sen kleen japon an næ ting ander gutt. — Wanær ons ka kabá klæt, ons ném ons heet water mi sukku; di man sender ném en sopi. Sender well sopi muschi, sender ném di fan frufru an aster se jeet sen frokóss, wanær di ka klár. Di frokóss, sender well, be funschi mi féss, an dann sen ném en sopi werán. As ju kik sen well sopi muschi. Sender ném sopi so feel as sen kann fo krii. — As sen kan krii fo jeet, sen been lei fo werrek. Sen well fo geerá an fegeté testen makander. — Disó bé di manii fan leff fan di power follek.

Di ander Dack di ha mak hondert mi feiftig jaar di Baas Domini ha ko hisó fo præk fo di Neger sender. Se ha howd-óp di Dack an se ha lei di fondament fo en niú kerrek. Alga di hook koop fan di lann ha wees da, di Gowerneer mi schi wiff ha lei di eerste steen. Alma di lees an di præk an di posallem ha wees na íngis. Wanær se ha howd-óp di hondert jaar, se ha lees an præk na creol. Mi ha fragg di Domini fo

1) Er scheint hiermit keinen Erfolg gehabt zu haben; mein Exemplar der Grammatik von 1770 stammt dem Buchzeichen zufolge aus der Bibliothek von Alphonse Pinart.

2) = *teentje*?

Digitized by Google

suk di prædikaschi fan di Dagg, an am ka blóff mi fo suk di fo mi.

Na di slaventidt, ers di neger sender ha krii fri, di a ha muschi sukkuplantai. Di werrek na di sukkuplantai ha wees hārdt werrek. Di follek sender, mann mi frow, a ha fo hopó fru a foordagg, ném schi how bobo schi skowwe, schi kapmess na schi hann fo lo na kámmina, mi di gæng mi di bumba aster sender fo ki sen werrek. Dann sen werrek te [1]) twallef ier, dann sen mak frokóss, dann twee ier sen lo weránn na werrek, an sen werrek te [1]) sess ier. — Di jeet wa sender ha kri, ha wees fárrĭă an meel fo mak funschi, an herring mi powerdjáck. Di mæster oká ha gi sender fo dúkku bambú mi gaimás. As sen mankee en eeneste gut meer, sen ha fo koop di fan sen eegen stibbo. Elkereen ha krii stekki gronn fan sen mæster fo plant sen negerjeet. Sen a kan plant boonschi (wandu boonschi, sni-boonschi, wét-boonschi, root-boonschi, swatt-hogo-boonschi, gob-gob), pampuun, giámbo, suut báttata, kongkomber, kassaw. Fan alma di gut sender hisó sen ha kook sen sopp. Di grunsel fo sen pott sen ha plant di oká: langajún, tiim, pittischelli. Di eeneste fleis sen a kan krii fo jeet, ha wees ferki-fleis an kabrita-fleis. Di neger wa diin di mæster mi schi frow na di huus, sender ha krii frei jeet fan di mæster schi tafel. — Wanær di neger sender been astrann o lei fo werrek, dann sen krii slá mi een kab-uett o sukkufell fan di bumba.

Na di plantai di eigener a ha búrrika, nōlĭ [2]), cabai, kui, skap. Di burrika mi cabai an bull-kui ha drei di sukku-mulla fo mulla di sukkustok, wa di follek sender ha kap an di noli [2]) ha bring fan di kámmina. Di mællek an di calfi fan die kui mi di skap sen ha frokó na taphus. Di eigener oká ha kvæk

1) Es müsste woht *tee* geschrieben sein. Das Wort stammt nicht vom holl. *tegen* noch vom engl. *till*, sondern vom port *té* bis, und ist auch ins Negerenglische und Negerspanische eingedrungen. Jene germanischen Wörter haben sich mit ihm verschmolzen und es gefestigt, wie das mit port. *na* und holl. *naar*, port. *lo(go)* und holl. *loo(pen)* der Fall gewesen ist.

2) ?

Digitized by Google

kalkun mi hundu, palpat, tschekké [1]), diffi an powwiss; fan di stært fan di powwiss sen ha mak fliggi-besom. Sender ha plant sonder sukku ander jeet, jāmus, bákuba, bánnana, maīs an muschi ander gut. — Di neger sender na di plantai sen noit ha trow, bot di mann mi frow ha paar makander. — Elkereen fan di huus fan di neger sender a ha twee kamber, een slaap-kamber mi een foor-kamber. Di foorhēmmĕltē fan di huus ha wees sukku-blā, an di shī fan di huus ha wees mīī. Sen hīsraat ha wees en banki mi en plank-tafel. Sen slap-plæ ha wees bánnana-bla. Sen ha en kæs fo bŏā sen dūkū. Sen ha kook sen jeet foor sen door, sen no a ha kamb-huus.

Wanær di neger sender been sikk, di eigener ha stiir fo di dokter, wa ha gi sender purgaschi fo laxeer sender, an sender a ha fo lo na grass. Wanær sender ha piin na bors, dann sender kri dreppel. Di neger sender weet muschi blá fo ném wanæ sen fuul sikk foor kuurdi sender sellef. Di ha en boom, sen lo rupp di piin-na-koop-blá-boom; di blá fan di sen benn na sen foorhof fo piin na koop. Fo piin na big sen kook su-sákka- mi lamunschi-bla, sen du stekki appelschina skæl na benne mi en klompi sowt, an sen du en stekki djindjamber oká na benne.

Sens di neger sender ha krii fri, sen ka reil sen manii fo lef. Sen ka ko so astrann an makti mi sender sellef, dat sen gló sen been as gutt as elke follek. Bot wanæ se fenn sender sellef na plá sen no ka pratt or klaar sender sellef, dann sen ha fo ló fo fragg di blanko sender, fo hellep sender. Twee, dri fan di how neger sender sen nungaal weet fo bidragg sender sellef tegen di blanko sender mi manii an blefgeit.

Mi sa nu probee fo gi ju en gedakten fan di follek sender, an mi sa nu fotell ju wa ha geskidt di ander aster-meendagg.

Di ander dunko djis aster di skot ka skidt fo akt iir mi ha lo ném en keir na mullé-shi. Wanæ mi ha rák as fær as groot-straat, mi ha drei op fo bakafaal, an mi ha hoor en groot

---

1) Perlhuhn; Pontoppidan schreibt *jekké*, im Negerengl. von Sur. heisst es *toké*.

uprú mi tuduun. Di follek sender ha currii op an neer di straat, sen a lo skrew, mi no ka ferstann wa di ha wees te mi ha kri kann-sender. Dann mi ha kik benné en kleen huus full mi follek; di door ha wees hopó, an en frow ha stann na di door, lo skrew an kriss: „mi kinn lo dodt, mi power kinn lo dodt". Mi ha fragg wa skort am. Am no ha antoat mi, am a howd-an fo skrew an hiil. Dann mi ha lo na benne fo kii di mænschi misellef. Mi ha fenn am na bó di flu lo rool an skrew su wæ as schi ma. Dann een fan di frow sender wa ka stann desbi di mænschi ha sæ: „Na [1]) big am fo ha. Na [1]) better fo ruup en dokter; am sa weet een maal wa du am." Dann schi ma ha beginn fo flukk an damineer an sæ: „ju liik, ju foflukte kapman, mi kinn na [1]) en frei kinn, am ló na kerrek an am no speel mi man, so wáplæ am sa ka krii big? ju no sa bederref mi kinn schi karaktee, mi sa draa ju forren di bifó fo mak schi naam frei. Mi sa gi ju en butt mi en skop, ju ferdammte teff." Dann di ander frow ha sæ: „ju ondangbar bæs, mi ha sæ ju di waargeit, wa du ju kinn, an ju no wæ gloof. Ju sa kii, am sa krii na en iir-tidt en kinn, dann ju sa gloof. Mi sa kumitt it ju huus." „Mi sa lapp ju eers ju lo." „Du di as ju kann." Dann am ha gi am di lapp, an sen ha fang fegeté an am ha skær am naken an gi am en bit na schi finger an sæ: „næm di da nu fo wa ju ha sæ tegen mi kinn." Di pestakel ha wees so groot, sen ha skrew „moodt, di twee frow lo mattá een mi makander, ruup di citéres." Di citéres ha ko an frá: na [1]) wa ka geskidt?" an

1) Das *na* an diesen vier Stellen ist nicht die aus dem Port. stammende Präposition *na*, sondern ist gleichwertig mit dem *da* welches, meist am Anfang des Satzes, gebraucht wird um das folgende Wort hervorzuheben, welchen Redeteil es auch darstellen mag (s. Gr. D. 18 f.; Hesseling 117 meint, nicht einem einzelnen Worte, sondern einem ganzen Gedanken solle Nachdruck gegeben werden), z. B. *da mie* ich bins; *da ju sa loop?* werdet Ihr gehen (Hess. 141 *zal je* statt *zal jij*), *da breek sender ka breek* gebrochen sind sie. Er ist gut: *die bin fraej*; gut ist es: *da fraej*, wenn auch beides in der Gramm. mit „det er vel" übersetzt wird. Er entspricht dieses *da* nicht dem holl. *daar*, wie Hesseling 117 meint (schon das hier gegebene Beispiel *Da mie vrou bin daeso* widerspricht), sondern dem *dat*, und er scheint dies zu fühlen,

Digitized by Google

sender ha neem sender fo draa na fort. Na di tidt sen ha ka raak na fort, en frow a kurrii fo beddel di bifo fo lo stann

---

wenn er aus Versehen 141 *dat wie* [....?] für *da wie* und 145 *dat wat* [....?] für *da wat* druckt. Vor den Fragewörtern, die ja eines Nachdruckes nicht bedürfen, ist dieses *da* sehr beliebt. Aus *daar* wird zunächst *dae;* der Vokal kann gekürzt werden, und dann fällt es mit *da(t)* zusammen: *da ju gelt* da ist euer Geld, das aber wohl auch bedeuten könnte: es ist euer Geld (nicht meines). Im Negerenglischen von Surinam tritt uns der Unterschied deutlich entgegen, da *that* und *there* lautlich geschieden bleiben: *da mi* ich bins, *mi de* ich bin da oder ich bin (Wullschlägel Gramm. 49 f.). Nicht bei Wullschlägel, aber bei Focke finde ich *na* als Variante (sogar häufigere) von diesem *da*: *na mi* ich bins; *na kibri ji de kibri?* verbergen tut Ihr Euch? Dieses *na* begegnet uns nun — wohl als mundartlich — im Negerholl.; *na mi* ich bins, führt Addison van Name an, und zwei von Pontoppidans Sprichwörtern beginnen damit (s. Hess. 110), *da* kommt bei ihm in einem dritten vor: *Brambi fal na molassi*, da *sut him ka fen*, welches in der Grammatik von Magens lautet: *Brammier val na Malassie*, da *sut hem ha vind*, aber meinem Gewährsmann zufolge: *Brambii faal na malaschi bakk*, na *suut sen ha fenn* (Süsses fanden sie). Die erste der obigen Stellen ist nicht etwa zu übersetzen: im Bauch wird sie (es) haben, sondern: Bauch wird sie haben, d. i. schwanger wird sie sein (weiter unten: *krii big* schwanger werden; ganz ebenso im Negerengl. von Sur.: *habi bele*, *kisi bele*). Die zweite Stelle besagt: es ist besser den Doktor zu rufen; die dritte: mein Kind ist ein gutes Kind; die vierte: was ist geschehen? Im vorletzten Fall steht *na* in der Mitte des Satzes, indem es nämlich das Prädikat hervorhebt; vgl. negerengl. *God da wan jeje* Gott ist ein Geist, aber *God de wan jeje* Gott ist ein Geist (Wullschlägel Gramm. 50). Was den Ursprung dieses *na* anlangt, so kann es natürlich nicht wie Focke meint, des Wohllauts halber aus *du* abgeändert sein. Es scheint aus dem westafrik. Negerenglisch zu stammen. Bei R. F. Burton and Verney Lovett Cameron To the Gold Coast for gold (London 1883) I, 299 heisst es: „*Na*, apparently an interrogative in origin, is used pleonastically on all occasions: *you na go na steamer?*" (das zweite *na* ist die Präposition). In Proben aus Lagos die ich einst erhielt, tritt öfter ein *nah* auf das vielleicht hierher gehört (*do, nah beg jou; nah he like blow*). Bemerkenswert ist dass in der Tšisprache *na* ganz ähnlich gebraucht wird wie *da* = *na* im Negerholl. und Negerengl. von Sur.; nur wird es dem Worte das es hervorheben soll, nachgesetzt (s. Christaller Gramm. § 247 „Emphasis"). Übrigens kennt das Kreolische zu beiden Seiten des Atlantischen Meeres auch ein *na* welches nicht dem *da*, sondern dem *de* des Surinamischen entspricht. Dieses bedeutet nicht nur „da", sondern bildet auch das (durative) Präsens, z. B. *a de luku* er sieht. Das heisst im Negerport. von Senegambien: *é na ojjá*; das Kapverdische hat *ta* statt dieses *na* (Zeitschr. f. rom. Phil. 1888, 312). Und im Negerengl. der Ver. St. kann man für *he is coming* hören: *he n'a comin'* und *he d'a comin'* (Slave Songs of the United States, New York 1867, S. XXIX).

Digitized by Google

di frow ko kii schi kinn lo dodt. Di bifo ha sæ di citéres lo mi am fo kii wa du di kinn an bring am werān, an kri en dokter oká fo kii di sikk. — So sen ha krii bénné di plaas, se ha hoor di mænschi lo steen; di dokter ha lo na bénné an pratt mi am, an na di sellef tidt di kinn ha geboren. Dann di má ha beginn fo slá di mænschi, an di citéres mi di follek sender ha neem am wæ fo no mattá di mænschi.

Sprichwörter.

As slang bit ju, ju fo bang kakkatess (Schlange und Eidechse werden auch in einem andern Sprichwort, Hess. 138, einander gegenübergestellt).

As ju ha luus, ju fo ha net.

As ju speel mi honn, honn sa leck ju munn.

As ju goi en steen na himmel, di sa faal bo ju koop.

As ju spick op na himmel, di faal na ju geseck.

See no ha boom.

Elke follek passó sen eigen affeerens, se sa ha genú fo du.

Fegg ju flu a frufru, no passó ju biiren.

Einige andere decken sich ganz oder fast ganz mit schon bekannten; erweitert ist: Makakku weet wa fo een boom fo klemm, am no klemm stakkelboom.

Ich benutze die Gelegenheit um einiges zu Hesselings Wortverzeichnis zu bemerken.

bambaj sofort; die andere Bedeutung 'doch', 'gewiss' entnimmt Hesseling einer Stelle an der auch Magens 'dog' bietet (*bambaj die no bin sender Skylt*). Ich frage aber ob im Zusammenhang mit dem Vorhergehenden (Hesseling hat allerdings zwei Sätze ausgelassen) nicht etwa 'folglich' zu übersetzen ist, eine Bedeutung die *by-and-by* im älteren Englisch neben der weit allgemeineren 'sofort' hat. Ich bezweifle nämlich den englischen Ursprung dieses kreolischen Wortes nicht. Das ceylonport. *vamosvai* welches Dalgado (nicht Delgado) = *vamos* setzt, ist vielleicht erst aus *by-and-by* umgebildet, und eine ähnliche Verbindung führt Addison van Name aus dem Papiamento

Digitized by Google

nicht an, sondern *bai* und *bam* als getrennte Wortformen. Im Negerenglischen von Sur. hat *bambai* die Bed. 'sofort'; in dem älteren noch halb portugiesischen der Saramakkaneger wird es (1778) als Zuruf verzeichnet: „Geduld! warte nur!" Aber das zeugt noch nicht für portugiesische Herkunft. Bei den Negern der Ver. St. ist *by-and-by*, *bimeby*, *bumbie* ein Lieblingswort, wie man sich aus Uncle Remus usw. überzeugen kann.

butje Bruder, auch negerengl. *buddy* so.

calo galoppieren, nach der Stelle bei Pont.: *en caló over die bergi*; aber es ist zu schreiben *en ka ló*... (und ist gelaufen...).

carabeer Kamerad, hat nichts mit *caraba* zu tun; es ist 'Kalabarneger', im Span. von Cuba *calabarí*, *carabalí*, (bei Oldendorp *Kalabari*, *Karabari*).

ganganie Dummkopf. Hesseling vergleicht aus dem NE. von Surinam *gangasu*, Rädelsführer, näher lag das *gangú* derselben Sprache, ein Schimpfname, eig. der Name eines afrikanischen Volkes (in Niederguinea). Im Span. von Cuba heisst ein solcher Neger *gangá* und das ist auch die Bezeichnung eines Priesters aus Niederguinea: cong. *nganga* Priester, Medizinmann, Zauberer; haït.-nfr. *gangan* dass.

kaj! Ausruf des Erstaunens, im sur. NE. *cà!* ebenso; vom gleichsinnigen span. *ca!* (Abkürzung von *carajo!*).

makaku ist nicht der Name eines Vogels, sondern der des Affen, port. *macaco*. Die unmittelbare Aufeinanderfolge zweier gleichwertigen Sprichwörter in Gr. D. 35 hat eine Verwechselung hervorgerufen.

makutu, *makut* Korb. Für die Aussprache dieses Wortes ist belangreich dass Pont., der sonst keine Quantitätszeichen und kaum einen Akzent setzt, zweimal *makūtu* schreibt, und mein Gewährsmann *makkutú*. Das Wort *macuto* bedeutet im Span. von Cuba einen langen und engen, aus Guano gewirkten Sack; *matutú* im NE. von Surinam einen aus Palmblättern geflochtenen Korb; *matulo* im Span. von Cuba einen in Palmblätter gewickelten Ballen; *matula* im Port. von Bras. eine Art Sack (span. *macona* Korb ohne Henkel, wird abseits stehen). Eher als

Digitized by Google

an karaibischen dürfte an bantuischen Ursprung zu denken sein.

malaj Ausruf der Verwünschung, ist span. *mal haya*, port. *mal haja*.

molee unten (auch die Gr. D. hat *na molee*, *van molee*) kann nichts anderes sein als das gleichbed. holl. *omlaag*. Die Umstellung *om-* zu *mo-* erklärt sich aus der unbequemen Folge *-ml-*; *-ee* aus *-aag* wird sich wohl durch irgend eine Mundart stützen lassen.

susu Spreu, ist port. *sujo* schmutzig, saram. *sunju*, *sonsu* Unreinigkeit, Auskehricht. Davon wird zu trennen sein: *o mie susu!* Gud bevare mig! (Gr. D. 33).

NASCHRIFT.

Een vertaling van de brief uit St. Thomas die wij aan de zeer gewaardeerde medewerking van Prof. Schuchardt te danken hebben, schijnt mij voor lezers die geen studie hebben gemaakt van het Negerhollands niet overbodig. Ik heb getracht het oorspronkelike zo letterlik mogelik weer te geven, zonder evenwel de eigenaardigheden van het Nederlands geheel en al te verwaarlozen. Daaraan is toe te schrijven dat ik ook in deze tekst niet altijd de Kreoolse onderscheiding van *ha* en *ka* heb kunnen handhaven. Het Duitse *ich schlief gut* en het Deense *jeg sov vel* (zie boven, blz. 4, n. 1) kunnen wij niet door *ik sliep goed* weergeven; in zulke gevallen plegen wij aan het werkwoord geen duratieve betekenis te geven.

Prof. Schuchardt had de vriendelikheid mij zijn mening te zeggen omtrent enkele woorden waarvan de betekenis mij niet duidelik was; onder de aantekeningen die ik op de vertaling laat volgen, vindt men zijn inlichtingen met de letter *S* aangeduid. De woorden waarvan de zin uit het verband blijkt, maar die ik niet etymologies kan verklaren, zijn in de tekst

Digitized by Google

van mijn vertaling kursief gedrukt. Voor biezonderheden omtrent de vormen van de taal moet ik verwijzen naar mijn boek over *Het Negerhollands der Deense Antillen* (Leiden, 1905). Daar zal men ook, in het glossarium, de moeilike woorden die ik hierachter in de aantekeningen niet vermeld heb, verklaard vinden.

De opmerkingen en verbeteringen naar aanleiding van dat boek door Prof. Schuchardt gemaakt, heb ik met grote dankbaarheid aanvaard; zijn scherpzinnige verklaring van *molee* wordt volkomen bevestigd door de Vlaamse vorm *leeg* voor *laag*, die dialekties ook in Noord-Nederland voorkomt.

Waarde Doctor,

Ik heb gemeend dat voor mij de beste manier om u de juiste wijze te doen kennen van de Kreoolse taal te spreken is u in het Kreools te schrijven, voor zo ver ik dat kan. Ik weet er niet veel van, maar wat ik weet schrijf ik met genoegen. Ik kan de woorden niet mooi spellen, maar ik spel ze zo als ik ze opvang, wanneer ik de mensen hoor. Ik heb een meisje van een oude Kreoolse familie gevraagd mij te helpen; ik heb haar in het Engels gevraagd wat ik niet kon zeggen en zij heeft mij gezegd hoe het in het Kreools te zeggen. Op die manier meen ik dat ik u een mooi begrip zal geven van de taal.

Ik heb geprobeerd enige boeken in het Kreools te krijgen, maar ik kan er niet meer krijgen dan een gezangboek van het jaar 1835, en een Nieuwe Testament zonder jaartal. Ik zocht ook naar de spraakkunst die een van mijn oude familie heeft geschreven; tot nog toe kreeg ik die niet; ik hoop dat ik er gauw een zal krijgen om aan u te sturen.

Ik meen dat u graag veel Kreoolse woorden zult horen; daarom zal ik nu alle woorden schrijven die ik heb gevonden.

Wanneer wij 's morgens opstaan, zeggen we ons gebed op; wij wassen ons lijf, kammen ons haar, maken ons hele gezicht

Digitized by Google

schoon, voorhoofd, ogen, neus, mond met lippen en tanden, oren, wangen, kin, keel, schouders met armen, handen en vingers, borst, buik, rug, heupen, de twee billen, knieën, voeten en tenen. Dan drogen wij ons lijf af en doen onze kleren aan. De vrouwen doen aan een hemd, een onderrok, kousen met schoenen, dan een *jakje* en binden hun zakdoek om hun hoofd. De mannen doen aan een hemd en broek, een vest, dan hun buis en [zetten] een hoed op hun hoofd. De kleine kinderen doen hun jurkje aan en niets anders.

Wanneer wij klaar zijn met kleden, nemen we ons warme water met suiker; de mannen nemen een borreltje. Zij houden veel van een borreltje; ze nemen dat 's morgens en nadat ze hun morgeneten gegeten hebben, wanneer dat op is. Het ontbijt waarvan ze houden is meelballen met vis, en dan nemen ze weer een borreltje. Zo als u ziet, houden ze veel van een borreltje. Ze nemen een borreltje zo veel als ze kunnen krijgen. — Als ze eten kunnen krijgen, zijn ze [te] lui om te werken. Ze houden veel van ruzie maken en vechten tegen elkander. Dit is de manier van leven van de arme mensen.

Onlangs was het 150 jaar geleden dat de dominee hier kwam om voor de negers te preken. Ze vierden die dag en ze legden het fundament voor een nieuwe kerk. Al de hoge hoofden van het land waren er; de goeverneur en zijn vrouw legden de eerste steen. Al wat gelezen werd en de preek en de gezangen waren in het Engels. Toen ze de honderd jaar vierden, lazen en preekten ze in het Kreools. Ik vroeg de dominee om de preek van die dag op te zoeken, en hij heeft beloofd die voor mij op te zoeken.

In de slavetijd, voor de negers vrij werden, waren er veel suikerplantages. Het werk op de suikerplantages was hard werk. De mensen, mannen en vrouwen, moesten vroeg en voor 't aanbreken van den dag opstaan; ze moesten hun houweel op hun schouder nemen, hun kapmes in hun hand om naar de akker te gaan, en de opzichter ging achter ze om op hun werk toe te zien. Dan werkten ze tot twaalf uur, dan maakten ze hun

Digitized by Google

morgeneten, dan gingen ze om twee uur weer aan het werk, en ze werkten tot zes uur. Het eten dat ze kregen was parelgerst en meel om meelballen van te maken, en haring met *suiker-en-kaneel.* Ook gaven de meesters hun voor kleding *bombazijn* en *gaimas.* Als ze iets meer nodig hadden, moesten ze het kopen van hun eigen *loon.* Iedereen kreeg van zijn meester een stukje grond om zijn negerkost te planten. Ze konden boontjes planten (*groene erten*, snijboontjes, witte bonen, rode bonen, zwart-oogbonen, gob-gob), pampoenen, gambo, zoete pataten, komkommer en cassave. Van dat alles kookten ze hier soep. De groente voor hun pot kookten ze ook: ajuin, thym, pieterselie. Het enige vlees dat ze te eten kregen was varkensvlees en geitevlees. De negers die de meester en zijn vrouw in huis bedienden, die kregen vrij eten van de meester z'n tafel. Wanneer de negers brutaal waren of lui in het werken, dan kregen ze slaag met een *zweep of een sjambok* van de opzichter.

Op de plantages hadden de eigenaars ezels, *muildieren*, paarden, koeien en schapen. De ezels met de paarden en de ossen draaiden de suikermolens om het suikerriet te malen dat de mensen kapten en de muildieren van de akker brachten. De melk en de kalveren van de koeien en de schapen verkochten ze in de hoofdplaats. De eigenaars kweekten ook kalkoenen en kippen, poelepetaten, paarlhoenders, duiven en pauwen; van de staarten der pauwen maakten ze vliegebezems. Ze plantten behalve suiker nog andere eetwaar: bacoven, bananen, maïs en veel andere dingen. — De negers op de plantages trouwden nooit, maar man en vrouw paarden met elkander. Ieder huis van de negers had twee kamers, een slaapkamer en een voorkamer. De bedekking van het huis was suikerrietbladeren, en de wand van het huis was *koemest.* Hun huisraad was een bankje en een planken tafel. Hun slaapstee was van bananenbladeren. Ze hadden een kist om hun kleren te bewaren. Ze kookten hun eten vóór de deur, ze hadden geen kombuis.

Wanneer de negers ziek waren, stuurden de eigenaars om de dokter, die hun een purgeermiddel gaven om ze te laxeren,

Digitized by Google

en ze moesten op het gras lopen. Wanneer ze pijn op de borst hadden, kregen ze druppels. De negers kennen vele kruiden om te nemen wanneer ze zich ziek voelen, om zich zelf te genezen. Er is een boom die ze plegen te noemen de hoofdpijnbladeboom; de bladen er van binden ze op hun voorhoofd tegen hoofdpijn. Tegen buikpijn koken zij *zuurzak-* met citroenbladen; ze doen er een stukje sinaasappelschil in met een beetje zout, en ze doen er ook een stukje gember in.

Sedert de negers hun vrijheid gekregen hebben, kunnen zij hun levenswijs [zelf] regelen. Ze zijn zo brutaal geworden en met zich zelf ingenomen, dat ze menen dat ze zo goed zijn als wie ook. Maar wanneer ze zich in ongelegenheid bevinden, kunnen ze niet praten of zich zelf redden, dan moeten ze gaan vragen aan de blanken om ze te helpen. Twee of drie van de oude negers weten zich nog tegenover de blanken te gedragen met [goede] manieren en beleefdheid.

Ik zal nu proberen u een idee te geven van de mensen en ik zal u nu vertellen wat er verleden op een achtermiddag gebeurde.

Verleden op een avond juist nadat het schot voor acht uur was afgeschoten, gingen we een kuiertje maken naar de benedenkant [zeezijde]. Toen we tot aan de Grote Straat gekomen waren, draaiden we om *om terug te keren* en hoorden we een groot oproer met wat er bij behoort. De mensen liepen de straat op en neer, ze waren aan het schreeuwen; ik kon niet verstaan wat het was totdat ik bij hen kon komen. Toen keek ik in een huisje dat vol mensen was; de deur was open, en een vrouw stond in de deur, bezig met schreeuwen en krijsen: „mijn kind ligt op sterven, mijn arm kind ligt op sterven". Ik vroeg wat haar scheelde. Ze antwoordde mij niet, ze ging door met schreeuwen en gillen. Toen ging ik naar binnen om het meisje zelf te zien. Ik vond haar op de vloer, rollende en schreeuwende zo hard ze kon. Toen zei een van de vrouwen die bij het meisje had gestaan: „Een buik moet ze hebben. Beter is 't een dokter te roepen; hij zal wel weten wat met haar te doen". Toen begon haar moeder te vloeken en op te

Digitized by Google

spelen en te zeggen: „Jou *kreng*, jou vervloekte *beul*, mijn kind is een braaf kind, zij gaat naar de kerk en ze speelt niet met mannen, hoe zal ze dan een buik kunnen krijgen? Jij zal mijn kind d'r karakter niet te na komen, ik zal je voor de *stadsrechter* brengen om d'r naam schoon te maken. Ik zal jou een stomp en een schop geven, jou verdoemde teef". Toen zei de andere vrouw: „jou ondankbaar beest, ik heb je de waarheid *gezegd* wat je kind mankeert, en je wil het niet geloven. Je zal zien, het zal in een uur tijd een kind krijgen en dan zal je het gelooven. Ik zal in je huis komen". „Ik zal je een klap geven, voor je gaat". „Doe het als je kan". Toen gaf ze haar de klap en ze begonnen te vechten en ze scheurde haar nakend [de kleren van haar lijf] en ze gaf haar een beet in haar vinger en zei: „neem dit dan nou voor wat je tegen mijn kind heb gezegd". Het spektakel was zo groot, dat ze schreeuwden „moord!, de twee vrouwen zijn bezig elkaar te vermoorden, roep de politie-agenten". De politieagenten kwamen en vroegen: „Wat is er gebeurd?" en ze namen ze mee om ze naar het fort te brengen. Toen ze aan het fort gekomen waren, ging een vrouw de stads-rechter smeken om de vrouw te laten gaan kijken naar haar stervend kind. De stadsrechter zei aan de agenten om met haar te gaan om te kijken wat haar kind scheelde en haar terug te brengen, en ook een dokter te halen om naar de zieke te kijken. Toen ze op de plaats kwamen hoorden ze dat het meisje aan het kreunen was; de dokter ging naar binnen en praatte met haar, en op 't zelfde ogenblik werd het kind geboren. Toen begon de moeder het meisje te slaan, en de agenten en het volk namen haar weg opdat ze het meisje niet zou vermoorden.

AANTEKENINGEN.

Blz. 14. *Waarde Doctor.* Het woord *maester* vóór *Dokter* is, evenals op de volgende bladzijde *baas* vóór *Domini*, een beleefdheidsformule; de uitdrukking wordt het best weergeven door het Duitse *Lieber Herr Doctor.*

Digitized by Google

Blz. 15. *Jakje. Kaputo* vermoedelik span. *capoton*, *capotillo*, manteltje voor vrouwen (S.).

Blz. 15. *Ruzie maken. Geera*, aan 't Papiements ontleend, is span. *guerra*, gebruikt als werkwoord (*guerrear*).

Blz. 16. *Suiker-en-kaneel. Powerdjack* is hetzelfde woord als *polverduic*, waarover Dr. J. W. Muller in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.*, XXI, blz. 317 heeft geschreven; hij leidt het af van *poldre de duc*, volgens Godefroy en Littré, „préparation faite de cannelle et de sucre blanc, dont on usait après le repas en guise de fortifiant." Op Dr. Muller's stuk werd ik opmerkzaam gemaakt door Dr. A. Beets; *powerdjack* is een verengelsing van het Hollandse of Franse woord.

Blz. 16. *Katoen* en *gaimás*. *Bambu* is waarschijnlik een verminking van span. *bombasi* (holl. *bombazijn*); met *gaimas* weet ik in 't geheel geen raad, tenzij men een verschrijving of vervorming van *kapas*, katoenplant (zie Prick van Wely, *Viertalig aanvullend hulpwoordenbock*, blz. 318) durft aan te nemen.

Blz. 16. *Loon. Stibbo* kan, dunkt mij, niet anders zijn dan een verbastering van *stipendium*, als „stadhuiswoord" door officiële personen ingevoerd.

Blz. 16. *Groene erten.* Oldendorp, *Gesch. der Mission der evang. Brüder auf den Inseln S. Thomas, S. Croix und S. Jan* (Barby, 1777, blz. 174): „Das ganze Jahr hindurch sind da grüne Erbsen zu haben, die man Vendubohnen nennt."

Blz. 16. *Zweep of een sjambok. Kab-uett* is mij een raadsel. *Sukkufell* heb ik vertaald met *sjambok*, omdat ik er in lees *zeekoevel*; de *sjambok* of *aapstert*, een soort karwats, wordt in Zuid-Afrika van een lange, dunne reep nijlpaardevel vervaardigd. Dit soort zweep is ook buiten Afrika bekend (zie b.v. M. Ohnefalsch-Richter, *Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern*, Berlijn 1914, blz. 312, 315) en zal door de slavehandelaars in West-Indië ingevoerd zijn geworden. Mogelik is het dat men moet lezen „een kabrita- of zeekoevel"; ook van geitevel kan men een zweep maken.

Schuchardt ziet in *Sukkufell* een vervorming van *tschickefell*,

Digitized by Google

door Oldendorp (o. l. blz. 393) vermeld als zweep waarmee de negers worden gestraft, en die bestaat uit een reep ruwe koeiehuid. *Tschicke* is span. port. *chicote*, eind touw, zweep (S.).

Blz. 16. *Muildieren.* Het zinsverband maakt deze vertaling zo goed als zeker, maar de afleiding is mij geheel onbekend.

Blz. 16. *Koemest.* Deze vertaling van *mii* berust op de volgende plaats bij Oldendorp (o. l. blz. 373): „Der Zwischenraum der Wände wird noch mit einigen senkrechten Pfählen versehen, mit biegsamem Holze ausgeflochten, mit Laimen beworfen und mit Kuhmist abgepuzt." Prof. Schuchardt meent dat mijn konjektuur zakelik aannemelik is, maar hij is terecht van oordeel dat *mul* (= molm, gruis) foneties beter zou voldoen.

Blz. 17. *Zuurzakbladen.* Zie voor *zuurzak* Prick van Wely, *Viertalig hulpwoordenboek*, blz. 346, en het daar aangehaalde.

Blz. 17. *Om terug te keren.* De vertaling is in de hoogste mate onzeker. Schuilt in *bakafaal* een Engels woord (vgl. Negerengels *baka*, terug)? Mag men een wijziging, ook van de betekenis, van 't Eng. *to fall back* aannemen? Of hebben we hier een plaatsnaam? Er staat *drei op*; *omdraaien* staat dus ook niet vast.

Blz. 18. *Kreng*; het woord *liik*, lijk, zal wel deze verachtelike betekenis hebben gekregen.

Blz. 18. *Beul. Kapman* (vgl. *hangman*, *Het Negerhollands* enz., blz. 279) is voor de negers van tweeërlei geslacht, gelijk in 't Duits *Teufel* ook van vrouwen gezegd wordt (S.).

Blz. 18. *Stadsrechter. Bifo* is het Deense *Byfoged*, vgl. Oldendorp o. l. blz. 265 (S.).

Blz. 18. *Politieagenten. Citeres* kan geen andere dan deze betekenis hebben. Waarschijnlik is het een Engels woord: *citer*, deurwaarder; volgens Murray, die een plaats van 1591 en een van 1755 geeft, „one who summons to a court of law".

D. C. HESSELING.

Digitized by Google

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN.

AALBES, AALBEZIE. — De meening dat deze plant vóór de latere M E in Europa niet voorkwam, is blijkbaar onder de linguisten verbreid. De botanici geven als haar natuurlijk verbreidingsgebied op: Middel- en Noord-Europa (met inbegrip der Britsche eilanden, en der gebergten van Noord-Italië, hoewel ze op deze weinig voorkomt), Siberië en Noord-Amerika (Meyers Conv. Lex. zegt nog: „auch in der Türkei, im Orient und auf dem Himalaja heimisch"). Dat niettemin namen als *ribes* en *besiken over zee* in gebruik kwamen, is toe te schrijven aan het opkomen van gekweekte variëteiten. Fischer-Benzon heeft, Botanisches Centralblatt 64, 371 vlg. en 401 vlg., aangetoond hoe dit met medische bedoelingen onder Arabischen invloed geschiedde. De Arabieren zochten, toen ze zich in Europa hadden gevestigd, de door hen hooggeschatte *ribes* tevergeefs; maar zij en wie hun aanwijzingen volgden kwamen er toe, zich te behelpen met planten die er iets van hadden en op welke nu de naam *ribes* werd overgedragen. Tot die planten behoorde de aalbes, en zoo werd deze, waars. sedert het laatst der 14e E, in Duitschland gekweekt. [Daar dit van Z O Duitschl. uitgegaan schijnt te zijn, vraagt men zich af, of niet behalve de invloed van medische werken ook Turksche bemiddeling is aan te nemen; de sultan zetelde toen in Adrianopel, en evenmin als tijdens de kruistochten behoefde het vijandelijk karakter der aanraking overneming van cultuurgoederen te beletten.] In Zuid-Duitschland rijpen de vruchten omstreeks St. Johannes; zoo heeft dan ook een Ms. begin 15 E: „*ribes* sunt Johannesdrübel", Mainzer Herbarius 1484 *sant johans drubgin*, Passauer uitg. 1485 *sant johans trublin*, Gart der gesuntheit Mainz 1485 *johans drubelin;* vd. in ndd. Gaerde der suntheit, Lubeck 1492, *sunte Johansdruuen.* Van Zuid-Duitschland uit verbreidde deze

Digitized by Google

cultuur zich naar het N. en W. T. a. p. 402, noot 2 wordt er op gewezen, dat *transmarinus* en *ultramarinus* zijn gaan beteekenen ‘ver, vreemd’; vd. fra. *groseille d' outre mer*, vertaald door *besiken over zee;* eng. *beyond sea gooseberry* doordat Lyte (1578) Dodonaeus' Cruydt-boek (1554) vertaalde naar de Fransche vertaling van De l'Escluse (1557); z. Dict. of National Biogr. — Dat dit bij ons zoo algemeen gewas reeds lang ook anders dan hygiënisch gewaardeerd werd, daarvoor spreekt ook dat zijn vruchten *bessen* bij uitnemendheid heeten; evenzoo in 't W. van Groningen, in Friesland en in Oost-Friesland *beien* ‘bessen’; in Scandinavië heet wel de gekweekte plant *rips*, *ribs* < *ribes*, maar heeft de wilde „zahlreiche Trivialnamen”, waarvoor F.-B. aanhaalt Schübeler, Viridarium Norvegicum II 275. Reinhardt, Kulturges. der Nutzpflanzen, waaruit ik het bestaan van het art. van F.-B. vernam, zegt II 643: „überhaupt hat man in Mitteleuropa, wie Lauerstein feststellte, bis zur ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts noch keinerlei Beerensträucher kultiviert, dafür sammelte man die wildwachsenden Beeren”. Een citaat of verwijzing ontbreekt; het slot zal echter niemand betwisten. De aalbes zal dan ook wel niet genoemd wezen naar de betrekkelijk onbekende alant; misschien heeft echter in Duitschland, waar de alant meer gebruikt schijnt (voor *alant-wîn* heeft het Mnl. Wb. geen tegenhanger, maar dat kan toeval wezen), volksetymologie dien naam er in gebracht. Aannemelijk is de in 't Nl. Wb. reeds voorkomende afleiding: *aal-* ‘bier of drank in 't algemeen’. [Het daar vermelde *alat-*, *alet-* vind ik echter niet; wel heeft D. Wb. *alat*, *alet* = *alant* als vischnaam.] De gebruikswijzen der zwarte aalbes voor drank zijn bekend; daarvoor zullen vroeger andere bestaan hebben, zooals men in Rusland aalbessen met honig laat gisten om sterken drank te krijgen. Dat nl. met *aalbes* oorspr. de zwarte werd bedoeld, daarvoor is, gelijk ook reeds in 't Nl. Wb. blijkt, veel te zeggen; voor de roode bestaat eveneens een naam, afgeleid van den drank waarvoor ze gebruikt wordt, n.l. ‘wijnbes’: zwe. *vinbär*, Maastricht *wimərə* ‘roode aalbessen’ (waarnaar weer

Digitized by Google

de *zwartə w.* genoemd zijn, evenals zwe. *svart v.*, fri. enz. *swarte beien*), elders met verdere assim. *mimərə.* Gron. en dre. *albeer* met onvolk *a* zal wel te vgl. zijn met mnl. *balmond* naast *baelmond* enz., m. a. w. op vroegt. syncope berusten. Overflakkee *ellebesse* heeft denkelijk „Angleichung" van het 1e lid aan het 2e; het kan niet slechts uit *ale-*, maar ook uit *ele-* ontstaan zijn, want zuidholl. is *eelebes*, met volksetymologie naar *eel* 'edel', wellicht opgekomen waar *a* *è*-achtig klonk; vgl. ben. *adelbesiekens.* — Dodonaeus kent althans de zwarte ook in 't wild, maar voor hem staat reeds de roode geheel op den voorgrond; hij zegt (ik moet citeeren naar de ed. van 1608, die wel toevoegels bevat, maar het nieuwe van het oude scheidt) p. 1172 van de zwarte, dat de vruchten zijn „onlieflick van smaeck: ende daarom en worden sij oock niet geoeffent, noch oock niet veel gebruickt". „De Roode Aelbesien worden in veel hoven geplant... De Swarte Aelbesien wassen van selfs op vochtige onghebouwede plaetsen, bij de grachten ende waterloopen: eñ sij worden van seer luttel menschen gheacht ende inde hoven onderhouden, als voorseyt is". „Dit gewas heet hier te lande Besiekens over Zee, maer gemeynlijck Aelbesien: te weten de eerste soorte met roode vruchten Roode Aelbesien ... de ander soorte... Swarte Aelbesien". „De Swarte Aelbesien en hebben in de medicijne geen gebruyck: selfs men vint heel luttel menschen diese geerne eten, als voorseyt is". Verder zegt het Biivoegsel 1173: „Eenige heetense hier te lande Adelbesiekens, om dat sij de edelste van alle beziekens zijn, maer die en moeten geen vermaeck inde Wijnbesien hebben". „Wilde Aelbesien ... is een struyck met veel cleynder bladeren dan die van de voorgaende soorten: de bezien zijn soet of smets". „ .:. de Swarte Aelbesie wast veel in de bosschen van de Alpes, eñ langs de Dijle, tusschen Mechelen ende Loven".

Arbeid. — De ofri. onfr. mnl. mnd. *b* is misschien zoo te verklaren, dat men het tweede stuk van 't woord in verband bracht met **baiđian-* 'dwingen'; dit was zeer natuurlijk in den ogm. tijd, waarin men arbeid (het woord bet. ook in 't bij-

Digitized by Google

[illegible] overlier. Vgl. ook abl. [illegible] *mian* en *abidan* bet. [illegible] — [illegible] een comp. was, [illegible] het 2e lid uitgaat [illegible] Kluge on. *idja* [illegible]

[illegible] — [illegible] Vk. uit Kil. aange- [illegible] *satich* I 6. De [illegible] kunnen luiden [illegible] de oor- [illegible] te vinden. [illegible] in [illegible] zou [illegible] beantw., [illegible] invwerking [illegible] onder- [illegible] is, of een [illegible]

[illegible] — [illegible] — [illegible] van ouder [illegible]

'golf, zak', waarop Franck-Van Wijk i. v. *balg* de aandacht vestigt (volgens Nl. Wb. uit een fri. dialect, maar in het fri. evenmin aan te wijzen als *balk* voor *balg*; vgl. ook de *k* in wvl. *bolke* 'ondervest'), vgl. men *blaasbalk* (van Gron. tot in België *k*, reeds bij Marnix) en *huilebalk* (het Nl. Wb. houdt dit voor een geleerden vorm, maar het komt o. a. voor in Sara Burgerhart), alsmede *rk* < *rg* in Belgisch *bark*, *bork* 'barg', *merk*, *mark* 'merg', (niet alleen, als Nl. Wb. zegt, in Z. Ndl., maar ook gron. *mark*), *schurk* (? z. ben.), *Westerbork* (in Oorkb. v. Gron. en Dr. 1206 of 7—17 vijfmaal *Burch*, reeds 1283 Borck). Zekere neiging voor *lk* boven *lg* (*lch*) openbaart zich ook in *zwilk* uit hd. *zwilch*, en wellicht in het verdwijnen van *talg* 'talk'.

Hoewel *schurk* een onzeker vrb. blijft, kan het dus zonder ontleend te zijn beantw. aan ohd. *scurgo* in *firs*. Daar hd. *schurke* ook pas op 't eind der 16e E bij één schrijver voorkomt en eens in den muntnaam pl. *Schurckens* en nog in 't midden der 17e E zeldzaam is, is het eveneens laat optreden van het ndl. woord geen reden om het voor overgenomen te houden. Men mag het dus verbinden met onfr. *scurgi* 'auerte', *giscurgidi* 'expulsi'; de hd. verwanten z. bij Heyne.

Bei. — Hierbij *beier*, z. Nl. Wb., en De Bo *beier* (ook in versch. comp.) m., mv. *beiers*, vklw. *beierke(n)*; Mnl. Wb. *beye*, *bei* vr., mv. *beieren*, ook *moerbeyeren*, z. ald.; vklw. (v. druiven gezegd) *beikijn*; bij *bere*, *beer* vklw. *beerkijn*, *beyerkijn*. Ook het Nl. Wb. acht *beier* ontstaan uit *beer*; *ei* zou dan dial. zijn voor *ē*, en daarvoor wordt verwezen naar *beyr*, bij oudere schrijvers niet zelden in de bet. 'ursus'. Maar in de vrb. van het Wb. staat toch nergens *beier*! *Beir* is dus evenzoo te beoordeelen als *heir*; in beide gevallen onderscheidt *ei* het woord van een homoniem (vgl. daarvoor nog *air*, *hair*, *heir*, *meir*, *oir*, steeds vóór *r*; of het toeval is dat telkens de zachte *e* door *ei* wordt voorgesteld?). Nu vgl. men hiermede N E D i.v. *bay* 1: „In O E. *begbeam* occurs in the O E. Gospels, and in a glossary of the 11th c. (Wülcker 1450) as a rendering of *mōrārius*; the glossarist adds that *mōra* is a name for 'berries' generally,

Digitized by Google

Digitized by Google

Bende. — *Bende* < fra. *bande* is zeker opvallend; men denke intusschen aan *kust* naast *kost*(*e*) < ofr. *coste.*

Betten. — Evenals mnl. *lieke* ‘bloedzuiger’ geldt ook deze min of meer medische term ten onrechte voor fri. Er is geen reden om hem te houden voor oorspr. tot dat taalgebied beperkt (terwijl men juist in Frsl. meer (*be*)*dippe* zegt; z. Fri. Wb.). Ogm. *þþ* is soms *ss*, soms *tt*, soms *dd* geworden (vgl. *klis*, *klit*, os. *kleddo*); van wgm. *þj* moet men blijkbaar aannemen, dat het weliswaar soms geen dubbele dent. leverde (os. *ređia*, *wređian*), maar soms ook wel, en dan eveneens leidde tot *ss*, *tt* (*dd*?): aan ags. *smiđđe* beantw. ohd. *smiththa* > *smidda* > *smitta.* Wel ontwikkelde zich dus *dd*, *tt* eerst in den loop der ohd. periode, maar zooals *þ* ten slotte ook ndd. *d* is geworden, zoo is daar ook *þþ*, ook indien < *þj*, gewijzigd; vgl. met mnd. *smede* zonder gemin. mnl. *smisse* en nog in Midsland op Terschelling *smitte* (*smitse* òf mengvorm uit deze twee òf naar *smit*). *Smidde* bestaat niet (en voor andere woorden met nl. of nd. *dd* zouden wij niet licht aan wgm. *þj* gelooven). Vgl. verder Franck-Van Wijk (behalve *smidse*) *wisse.* In elk geval kan aan ws. (± 1000) *beđian* ‘doornat maken’ beantw. *bessen* en *betten*, en beide geeft De Bo. Mnl. *batten* naast *betten* is zeker geen fri., maar als volgt verklaarbaar. *Betten* maakte den indruk eener afl. van den compr. *bet*; het liet zich daarbij opvatten als ‘verzachten’, hd. ‘lindern’, ‘maken dat het *den ore* enz. *bet* wort’; doordien genoemde compr. *bat* naast zich had, kreeg ook *betten batten* naast zich.

W. DE VRIES.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

33. EEN ONUITGEGEVEN BRIEF VAN MARNIX OVER DE CAESUUR.

In het archief van de stad Delft berust een brief van Marnix aan den Delftschen predikant Arnoldus Cornelii van 1589. Het besproken gedicht is blijkbaar een zegezang geweest op de over-

Digitized by Google

zonder ‘veldarbeid’) liefst aan onvrijen overliet. Vgl. ook abl. of misschien vervormd mnl. *arbijt:* ags. *bîdan* en *abîdan* bet. o.a. ‘verduren’. — Dat het woord inderdaad een comp. was, klinkt wel wat phantastisch als men voor het 2e lid uitgaat van de bet. ‘gang’, doch niet als men (vgl. Kluge) on. *iđja* ‘handeling, werkzaamheid’ vergelijkt.

Armzalig. — Voor de in Franck-Van Wijk uit Kil. aangevoerde bet. van *saligh* vgl. Mnl. Wb. i. v. *salich* I 6. De daar genoemde var. *arm onsalich* had dus ook kunnen luiden *arm salich*, en de vraag rijst, of soms deze koppeling de oorsprong van ons woord kan zijn; ze schijnt echter nergens te vinden. Een verdere mogelijkheid is deze: aan mhd. *arbeitsælec* ‘in steter not lebend’, ags. *earfoþ-sælig* ‘unblessed, unfortunate’ zou mnl. **arvet-salich*, **arfts.* of (vgl. *arbeit*) **arbets.*, **arpts.* beantw., en uit zulk een niet meer begrepen comp. kon licht, door inwerking van *arm* ‘miser’, *armzalig* ontstaan. Daarbij is echter niet te onderscheiden, of de corr. mhd. vorm juist de genoemde is, of een variant. Immers bij Lexer vinden wij: sedert de 15e E *erbesælec*, bij Keisersberg (1445—1510) *armetselig*, sedert de 16e E *armutselig*. Dit maakt den indruk alsof *erbesælec* is ontstaan uit **erbets.* (*arbeit* heeft dial. de voc. van den secundairen Uml.), en alsof tevens onder inwerking van *ermet* ‘armoede’ uit dit *erbets.* geworden is **ermets.*, en daarna (daar *ermet* en dus hoogst vermoedelijk **armet* een bijvorm was van *armuot*, *armut* enz.) *armets.*, *armuts.* Nhd. *armselig*, waarbij toch nog de vraag is of het ouder is dan ndl. *armzalig*, moet er in dat geval van gescheiden worden; men acht het afgeleid van mhd. *armsal;* misschien ook was dit reeds te zeer verouderd en is het gevormd van *arm*: vgl. *feindselig.*

Avond. — Oergm. *ē* onzeker; on. *eptann* ‘avond, namiddag’ kan naar *ept.* Volgens Van Helten I F 18,85 is trouwens *aptann* „Substantivierung einer zu *aptan* ‘post’ gehörenden Adjektivbildung (= der nach Mittag liegende Tagesabschnitt)”, en te scheiden van *avond;* z. ook ald. over ags. *æfen.*

Balk enz. — *G* > *k na liq.* — Voor de *k* van ouder ndl. *bolk*

Digitized by Google

'golf, zak', waarop Franck-Van Wijk i. v. *balg* de aandacht vestigt (volgens Nl. Wb. uit een fri. dialect, maar in het fri. evenmin aan te wijzen als *balk* voor *balg*; vgl. ook de *k* in wvl. *bolke* 'ondervest'), vgl. men *blaasbalk* (van Gron. tot in België *k*, reeds bij Marnix) en *huilebalk* (het Nl. Wb. houdt dit voor een geleerden vorm, maar het komt o. a. voor in Sara Burgerhart), alsmede *rk* < *rg* in Belgisch *bark*, *bork* 'barg', *merk*, *mark* 'merg', (niet alleen, als Nl. Wb. zegt, in Z. Ndl., maar ook gron. *mark*), *schurk* (? z. ben.), *Westerbork* (in Oorkb. v. Gron. en Dr. 1206 of 7—17 vijfmaal *Burch*, reeds 1283 Borck). Zekere neiging voor *lk* boven *lg* (*lch*) openbaart zich ook in *zwilk* uit hd. *zwilch*, en wellicht in het verdwijnen van *talg* 'talk'.

Hoewel *schurk* een onzeker vrb. blijft, kan het dus zonder ontleend te zijn beantw. aan ohd. *scurgo* in *firs*. Daar hd. *schurke* ook pas op 't eind der 16e E bij één schrijver voorkomt en eens in den muntnaam pl. *Schurckens* en nog in 't midden der 17e E zeldzaam is, is het eveneens laat optreden van het ndl. woord geen reden om het voor overgenomen te houden. Men mag het dus verbinden met onfr. *scurgi* 'auerte', *giscurgidi* 'expulsi'; de hd. verwanten z. bij Heyne.

Bei. — Hierbij *beier*, z. Nl. Wb., en De Bo *beier* (ook in versch. comp.) m., mv. *beiers*, vklw. *beierke(n)*; Mnl. Wb. *beye*, *bei* vr., mv. *beieren*, ook *moerbeyeren*, z. ald.; vklw. (v. druiven gezegd) *beikijn*; bij *bere*, *beer* vklw. *beerkijn*, *beyerkijn*. Ook het Nl. Wb. acht *beier* ontstaan uit *beer*; *ei* zou dan dial. zijn voor *ē*, en daarvoor wordt verwezen naar *beyr*, bij oudere schrijvers niet zelden in de bet. 'ursus'. Maar in de vrb. van het Wb. staat toch nergens *beier! Beir* is dus evenzoo te beoordeelen als *heir*; in beide gevallen onderscheidt *ei* het woord van een homoniem (vgl. daarvoor nog *air*, *hair*, *heir*, *meir*, *oir*, steeds vóór *r*; of het toeval is dat telkens de zachte *e* door *ei* wordt voorgesteld?). Nu vgl. men hiermede N E D i.v. *bay* 1: „In O E. *begbeam* occurs in the O E. Gospels, and in a glossary of the 11th c. (Wülcker 1450) as a rendering of *mōrārius*; the glossarist adds that *mōra* is a name for 'berries' generally,

Digitized by Google

whence *beg* appears to be = berry. In the 11th c. it might perhaps already be adopted from Fr.; but the Corpus Glossary of the 8th c. (Wülcker/8) has also ‘baccinia (= vaccinia) beger’ which suggests that this (elsewhere *begir*) might be an archaic plural of an original *-is*, *-os* stem, and that *beg* was a native word. Its M E. repr. would be *bey*, *bay;* but the extant *bay* appears to be from French". — Van *vaccinium* staat de bet. niet geheel vast, maar oogenschijnlijk past ze niet bij *bes*; intusschen is op de juistheid van dgl. glossen vaak veel af te dingen, en de vorm *baccinia* maakt den indruk van onder invloed van *bacca* te staan, waardoor het aannemelijk wordt dat ags. *beg* òf een bes òf een bessendragende plant òf beide aanduidde; dit oudere *beg* zal dus wel terecht met het jongere geïdentificeerd zijn. [Mogelijk bedoelde men met *vaccinia* reeds hetzelfde als tegenwoordig, t.w. ‘boschbessen’; deze komen ginds zoowel als in ons land in verschillende soorten voor en moeten in den boschrijken voortijd zeer algemeen zijn geweest; nu nog heeten ze (naar Heukels bepaaldelijk *V. macrocarpon Ait.*) op Terschelling eenvoudig *beie*, *beikes*.] En ndl. *beier* zal wel = ags. *begir* zijn; de natuurlijk zeer overwegend gebruikte pl. is dan als s. opgevat (vgl. *die gorte* Tds. 28, 230, en natuurlijk Mnl. Spr.), en door den uitgang *-er* vervolgens m. geworden. (Dit laatste is ook dan aan te nemen, wanneer men het mogelijk acht wvla. enz. *beier* m. af te leiden van mnl. *bere* vr.) Maar dan zal ook *bei* wel = ags. *beg* zijn, en dus te scheiden zijn van mnl. *baye*, dat inz. ‘laurierbes’ beteekent. Uit te gaan is dan van een ntr. **beʒaʒ-*, *-iz-* (< **bhégh-*).

Bedaren. — N E D i.v. *daze* noemt me. *dasen* „adopted from on. **dasa*, found in Icel. in the refl. *dasa-sk* ‘to become weary and exhausted, e.g. from cold’, sw. *dasa* intr. ‘to lie idle’, cf. Icel. *dasi* ‘a lazy fellow’." Vgl. Franck-Van Wijk *bedeesd*. De versch. woorden wijzen op een grondbet. ‘beweegloos worden, zijn’; daarom schijnt de in laatstgenoemd wb. voorgestelde etymologie van *bedaren* zeer aannemelijk. Zou Kil. *verdaeren* niet, met sa. $\bar{a} < \bar{o}$, bij *door* ‘dwaas’ behooren?

Digitized by Google

Bende. — *Bende* < fra. *bande* is zeker opvallend; men denke intusschen aan *kust* naast *kost*(*e*) < ofr. *coste*.

Betten. — Evenals mnl. *lieke* ‘bloedzuiger’ geldt ook deze min of meer medische term ten onrechte voor fri. Er is geen reden om hem te houden voor oorspr. tot dat taalgebied beperkt (terwijl men juist in Frsl. meer (*be*)*dippe* zegt; z. Fri. Wb.). Ogm. *þþ* is soms *ss*, soms *tt*, soms *dd* geworden (vgl. *klis*, *klit*, os. *kleddo*); van wgm. *þj* moet men blijkbaar aannemen, dat het weliswaar soms geen dubbele dent. leverde (os. *reðia*, *wreðian*), maar soms ook wel, en dan eveneens leidde tot *ss*, *tt* (*dd*?): aan ags. *smiððe* beantw. ohd. *smiththa* > *smidda* > *smitta*. Wel ontwikkelde zich dus *dd*, *tt* eerst in den loop der ohd. periode, maar zooals *þ* ten slotte ook ndd. *d* is geworden, zoo is daar ook *þþ*, ook indien < *þj*, gewijzigd; vgl. met mnd. *smede* zonder gemin. mnl. *smisse* en nog in Midsland op Terschelling *smitte* (*smitse* òf mengvorm uit deze twee òf naar *smit*). *Smidde* bestaat niet (en voor andere woorden met nl. of nd. *dd* zouden wij niet licht aan wgm. *þj* gelooven). Vgl. verder Franck-Van Wijk (behalve *smidse*) *wisse*. In elk geval kan aan ws. (± 1000) *beðian* ‘doornat maken’ beantw. *bessen* en *betten*, en beide geeft De Bo. Mnl. *batten* naast *betten* is zeker geen fri., maar als volgt verklaarbaar. *Betten* maakte den indruk eener afl. van den compr. *bet*; het liet zich daarbij opvatten als ‘verzachten’, hd. ‘lindern’, ‘maken dat het *den ore* enz. *bet* wort’; doordien genoemde compr. *bat* naast zich had, kreeg ook *betten batten* naast zich.

W. DE VRIES.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

33. EEN ONUITGEGEVEN BRIEF VAN MARNIX OVER DE CAESUUR.

In het archief van de stad Delft berust een brief van Marnix aan den Delftschen predikant Arnoldus Cornelii van 1589. Het besproken gedicht is blijkbaar een zegezang geweest op de over-

Digitized by Google

winning der onoverwinnelijke vloot. Het is mij niet gelukt gedichten van den Delftschen predikant te ontdekken.

Ik meende met de uitgave van dezen tot nog toe niet gepubliceerden brief geen onnut werk te doen. De daarin genoemde Daniel is de predikant D. de Dieu.

S. in Christo Jesu, Cantica tua mirifice me recrearunt quod et tua essent, et ut tua, tum argumento, tum elocutione excellerent. Gratulor sane nostrati linguae belgicae, quod in ea Dominus [1]) viros excitet qui eam excolant et in excolenda lingua Deum laudent. eiusque admirabiles virtutes praedicent. genus carminis valde placuit

fueram rogatus a Daniele nostro qui ministrum agit Vlissinghae, ut eiusmodi quid ederem, sed non ausus fui mare illud ingredi tum, rei magnitudine perterritus tum occupatione rescribendorum psalmorum impeditus.

Deinde saepe subiit in mentem, in canticorum biblicorum praefatione aliquid edere quod eo spectaret. Nescio an Dominus spiritum et virtutem suggerat. Ego certe plane hoc genus carminis quod elegisti statueram eligendum, itaque gratulor tibi mi Arnolde, et te macte hac virtute esse iubeo. rogoque ut in hoc poëseos genere [2]) pergas et linguam nostram iacentem squalentemque erigere studeas. quod caesuras accurate observasti valde fuit gratum, sed video tamen aliquid in eo te tibi concedere, quod ego concedi (si possit) nolim, Galli certe studiose fugiunt et sonat [3]) procul dubio asperum quid et hiulcum in auribus, quod nimirum caesurae, dirimuntur vel copula end. Qualia sunt haec

1. Met vasten end met beterings opset.
2. Het luyden end clincken was groot onmatich.
3. Slants oude bruycken end herkomsten tende quamen etc.

   vel articulo den aut, een, ea enim propemodum habeo pro eodem.
4. Toerusten een scheepsarmade seer swaer
5. Men noemde s' een onoverwinlycke armee.

   vel aliqua alia praepositione quae a consequenti oratione sit insaeparabilis, qualia sunt haec
6. In haren handel na de croone gingen tasten
7. Men schoot als op doelen verheven hoog

   Nescio an substantivum et adiectivum quando ἀμέλως sese consequuntur neque orationem integram [4]) dividunt, ipsam caesuram

1) Dn̄s. 2) Hierop volgt *aliquid* doorgehaald.
3) Dit woord staat boven het doorgeschrapte *habet*.
4) Hierna twee doorgehaalde letters *co*.

Digitized by Google

rite possint dirimere. habet enim nescio quid durum, quale est illud.

8. End doet dat niet des zijn voirnemen gaet verloren
9. Och al wat quaet volcx onder ons alree.

Sunt quidem haec minuta, sed quae tamen multum meo iudicio de venustate carminis detrahunt et levi transpositione vel mutatione corrigi queunt. poterant enim ita poni pro

1. Sy vasteden met beterings opset vel

Met vasten $\frac{\text{bed' end}}{\text{droef met}}$ beterings opset.

pro 2 [1])

2. Het luyden steets end tclincken was onmatich vel

Tgeluyt alom end tclincken etc.

Tgeluyt was groot end clincken zeer onmatich.

3. Des lants hercomsten oudt end bruycken tende quamen.
4. Toerusten $\frac{\text{stracx}}{\text{vast}}$ een scheepsarmade swaer
5. Men [2]) hiets' alom d'onverwinlyck armee. [3])
6. En hebdy niet $\frac{\text{gesien}}{\text{gemarkt}}$ de Lotteringsche gasten

In haeren handel stoudt $\frac{\text{recht}}{\text{self}}$ na de croone tasten. vel

dat de lottringsche gasten in haer doen na de croon alleynskens gingen tasten.

7. Men schoot gewis gelyck op doelen hoog
8. End doet dat gantzlyck niet van syn $\frac{\text{wil wart}}{\text{raet gaet}}$ verloren
9. Och wat quaet volcx stack onder ons alree

De hoirnen op. etc.

Haec ego tibi mi Arnolde familiariter suggero non ut quod aiunt sus Minervam erudiam, sed ut meas tibi cogitationes meumque iudicium examinandum proponam. Cupio enim hac de re tuam audire sententiam, et a te doceri. Ego praeterea hactenus studiose devitavi ne vyanden vel vyant ponerem in fine versus propterea quod nos non soleamus ita [4]) voces has enunciare, ut accentus in ant vel anden audiatur sed in antecedenti syllaba. Quia tamen video a te ita usurpari velim ad me libere perscribas ecquid hac in re statuendum censeas facio enim plurimi

---

1) Hierna doorgehaald *Tgeluyt end het geclanck, vel Het luyden end tgeclanck was.*

2) Hierna doorgehaald *gafse.*

3) Hierna doorgehaald *In haren handel stoudt.*

4) Hierna een woord van twee letters doorgehaald, ik vermoed *de.*

Digitized by Google

tuum iudicium. Etsi scio germanos ita breviare [1]) illas syllabas ut pro vyant dicant feindt [2]) monosyllabice et pro vyanden feinden dissyllabice et scio etiam nostris usitatissimum esse et fere perpetuum ut liquidam cum muta brevient quoties ex [3]) casu nominativo barytono excrescit casus obliquus vyant vyands, hollandt, zeelandt, schotlandt, hóllănders, zeelanders schotlanders. backtandt bactanden. contra in oxytonis handt verstant sant [4]) landt tant handen verstanden [5]) sanden tanden etc. Nescio an haec sint observatione digna. Dathenus quidem qui plaeraque supine et oscitanter, nihil eius modi observavit sed certe puto delicatis auribus discrimen non esse negligendum. sed tuum cupio audire iudicium, de reliquo certe mire omnia placuerunt et ago tibi tum meo tum reipublicae nomine [6]) gratias, Concordantiarum li̦brum accepi et in meo quod praedicas beneficium tuum agnosco beneficium, quod librum tam diligenter conservaris. Vale et mei memoriam in tuis ad Dominum praecibus [7]) retine. Suburg V.ª die Aprilis 1589

Tuus Philippus Marnixius
Sancto Aldegondius.

Op de vierde pagina, op een van de acht vakken waarin de bladzijde gevouwen is, en welk vak voor adres diende, staat

Clarissimo viro domino
Arnoldo Cornelii verbi
in Ecclesia Delphensi
inistro [8]).

Rotterdam. J. VAN DER VALK.

---

34. EEN OORDEEL OVER MARNIX VAN SINT ALDEGONDE ALS TAAL- EN LETTERKUNDIGE VAN HET JAAR 1600.

De Kon. Bibl. bezit een pamflet (N⁰. 1156), dat den volgenden titel draagt: *Claeg-dicht over de doot vanden Edelen hoog-geleerden ende seer Godt-salighen heere Philips Marnix*

---

1) Hierna doorgehaald *medias*.

2) Hierna doorgehaald *fu*.

3) Hierna doorgehaald *nn*.

4) Dit staat geschreven boven het doorgeschrapte woord *standt*.

5) Hierna staat het doorgeschrapte woord *standen*.

6) reip: noie.

7) p̄cibus.

8) De beginletter M stond waarschijnlijk op de schuin afgeknipte strook, waarop het zegel gehecht was.

Heere van St. Aldegonde. By maniere van tsamen-sprekinghe ghemaeckt by Marcus Zuerius. Aenden Godt-salighen ende gheleerden Godefridus Cornelii Dienaer des H. Evangelij tot Haemstede. Het pamflet is: „Ghedruckt tot Leyden, by Christoffel Guyot: Voor Laurens Jacobsz., inden vergulden Bijbel op 't water tot Amstelredam, Anno 1600".

In den vorm eener samenspraak tusschen „Abraham ende Baruch" behelst dit, in alexandrijnen gedicht, stuk een karakteristiek van Marnix door een tijdgenoot, die voor ons niet zonder belang is. Wij deelen er hier uit mede, wat over Marnix als beoefenaar van taal- en letterkunde wordt gezegd:

Want sulck was sijn verstant // tot wat tael hy sick [1]) wende /
Sijn tong en oock sijn hant // hy licht daer toe gewende.
Voor eerst was Hebers tael [2]) // hem soo geheel bekent /
Dat hy (en fijn te mael) daer uyt in duytsch gewent
De Lof-gesangen soet // van Jessais wijsen soone
Heeft in een dicht seer goet // naer onser Psalmen toone.
Hy heeft oock Javans spraeck [3]) // soo meesterlijck verstaen /
Dat (O bedroefde saeck //) daer weynigh met hem gaen /
Daer in hy alle dinck // kon in geschrifte stellen /
En eenen lof beginck // vry weerdich om vertellen.
Ick wil nu gaen verby // dat inde Roomsche tong
Soo was geoeffent hy // als yemant schier die dwong
De ongelijcke maet // der woorden in sijn Dichten /
Of daer in tsijnder baet // kon een vrijreden stichten:
Om datter vele sijn // die der Latijnen spraeck
Konnen / des O dicht mijn // van dees' een ende maeck.
De tael die oock verstaen // wort int soe sterck betuynen /
Ja diemen ver siet gaen // noch buyten d'Alpsche duynen /
Verstont hy oock al wel // en in Toscaens cieraat /
Kon hijse brengen snel // in eenen reynen staet.
Maer in dat Duyts-Latijn // der nieu-genoemder Francken
Verheuchd' hy therte dijn // men moestes hem bedancken
Als men daer in van hem // mocht lesen eenen brief /

1) Zóó staat er; niet: *sich*.
2) Het Hebreeuwsch.
3) Het Grieksch (Jonisch). *Javan* = Griekenland; zie de bijbelsche bewijsplaatsen vermeld in De Beer en Laurillard's *Woordenschat* i. v.

Digitized by Google

Of hooren als sijn stem // soet hy daer in verhief.
Die oock daer in tgespuys // der half Saersijn-half-Gotten
Des grooten Godes huys // en onser vrijheit spotten /
Die nu int Francken hof // in Engelant bekent
Is / en heeft haren lof // tot swerelts eynd ghewent /
Ick seg het Castiliaensch // dat heeft hy me geweten /
En dat gebroet in Spaensch // dickmaels haer lack verweten.
Als die wel haten mocht // de wreede tyranny
En sijns Vaders Lant socht // daer van te maken vry.
Het Saxisch-Latijn-Frans // des Lants in Zee gedoken
Dat koomt al me ten dans // hy hevet oock gesproken /
Hy heeft al me gekust // de Koninckliјcke hant
Der Jonckfrouw Godes lust // die vast hout haren stant /
De welcke naer haer doot // Wijsheyt / Godts vrees / Genade /
Cloeckheydt van vreese bloot // en gericht (dat te rade
Houdt aller Vorsten throon //) daer door sy is vermaert /
Oock sullen tharen loon // beschreyen thert beswaert.
De redens ongeveynst // der out vermaerder Duytschen /
Kon hy opt alderreynst // in onse tael Verduytschen.
Maer hier en seg my geen // Waer henen dit verhael?
Hoochduytsch is al schier een // met onse moeder tael:
Want hy oock kost daer in // wel veerdelijcken spreken /
Verklaren sijnen sin // en seggen sijn gebreken.
Maer aen het Nederlant // heeft hy die eer begaen /
Dat m' uytlanders bevant // die onderwijs ontfaen
Wilden van onse spraeck // om sijn gheschrift te lesen
Daer in sy vonden smaek // en lust niet om ghenesen.
Met namen in die klucht // genaemt der Byen korf /
Daer in hy met genucht // der Pausen saeck bedorf.

G. KALFF.

---

35. ZUM ÄLTESTEN DRUCK DES WILHELMUSLIEDES (HOCHDEUTSCH 1580).

F. van Duyse (Het oude nederl. lied, II, 1622 f.) liefert einen Abdruck der im „Liederbüchlein 1582 A" erhaltenen deutschen Fassung des Wilhelmusliedes nach dem von J. Bergmann herausgegebenen Neudruck dieser Sammlung (Stuttgarter Lit. Verein, Nr. 12: „Ambraser Liederbuch"). In seinen

Digitized by Google

Anmerkungen zu diesem Liede (Bd. II, S. 1628) erwähnt van Duyse neun verschiedene im 16. Jahrhundert erschienene Ausgaben des deutschen Liederbüchleins: 1578, 1580, 1582, etc.

Obwohl die alten, nicht immer zuverlässigen Frankfurter Meszkataloge, Ausgaben des Frankfurter Liederbüchleins von 1575 und 1578 verzeichnen, sind solche wenigstens nicht mehr vorhanden. Die älteste Ausgabe ist also die vom Jahre 1580, welche in einem einzigen Exemplar (aus der alten Heidelberger Bibliotheca Palatina stammend) in der Vaticana in Rom erhalten ist. Diese Sammlung wurde von Nicolaus Basseus in Frankfurt a. M. gedruckt und führt den Titel: Lieder Büchlein, Darin Begriffen sind Zwei hundert vnd sechtzig, Allerhandt schöner Weltlichen Lieder..." Im 146. Liede dieser Sammlung haben wir in hochdeutscher Übertragung die älteste erhaltene Fassung des „Wilhelmus van Nassouwe". Dieselbe ist allerdings nur ein Jahr früher datiert als der älteste Druck des Originals in *Een nieu Geusen lieder boecxken.* 1584 veranstaltete Nic. Basseus eine neue Ausgabe seines Liederbüchleins.

Das Liederbüchlein 1582 A, ohne Ort, (das sog. Ambraser Liederbuch, siehe oben) ist ein Nachdruck der Frankfurter Sammlung. Das Wilhelmuslied in 1582 A (wie bei van Duyse) lautet fast genau so wie im Liederbüchlein 1580.

Mit dem Frankfurter Liederbüchlein 1580 zusammengebunden ist eine andere Liedersammlung: „Lieder Büchlin, Zwey hundert vnd LVII. allerhandt schöner auszerlesener Weltlicher Lieder...", ohne Jahr (wahrscheinlich 1580), zu Köln am Rhein bei Heinrich Nettessem (Nettesheim) erschienen [1]). Diese Kölner Sammlung ist auch wahrscheinlich ein Nachdruck des Frankfurter Liederbüchleins. Hier aber steht das Wilhelmuslied (dieselbe hochdeutsche Fassung) an *erster* Stelle, — ganz begreiflich, wenn man sich das Interesse der Kölner an den politischen Ereignissen

1) Eine genauere Beschreibung der beiden Liederbüchlein von 1580 und Literatur über verwandte Sammlungen findet man in einem Aufsatz von mir im *Journal of English and Germanic Philology*, Vol. 8, pp. 489—500.

Digitized by Google

in den Niederlanden um 1580 vergegenwärtigt. Eine verkürzte Ausgabe des Kölner Liederbüchleins (ohne Ort, 1582, das „Liederbüchlein 1582 B") ist in einem Exemplar auf der Kgl. Bibliothek in Berlin erhalten; auch in dieser Sammlung ist „Wilhelmus von Nassawe" das erste Lied.

Urbana (Illinois, V. S.). C. A. WILLIAMS.

36. EEN ONUITGEGEVEN BRIEF AAN HOOFT.

Toen Hooft zich in October 1634 met zijne vrouw en zijne stiefdochter Susanna Bartolotti te Brussel ophield, om de rechten van zijne vrouw te doen gelden op een majoraat van haar oom Don Francisco Hellemans, die betwist werden, omdat zij, als weduwe, „haere neutraliteit verworven ende genomen (hebbende) tot Zevenberghen", door haar huwelijk met een dienaar der Staten van Holland „haere neutraliteit zoude gebrooken hebben", verzocht hij Huygens om „een bondigh voorschryven" van den Prins „aen den H. Abbate Scaglia, dien men gelooft daernae grootlijx te willen luisteren, ende maghtigh genoegh te zijn om door te drijven in dit hof, dat de neutraliteit mijner voorsz. huisvrouwe gelden zal, niettegenstaende 't huwlijk met mij aengegaen" [1]). Het heeft den secretaris van Frederik Hendrik heel wat moeite gekost, dezen te bewegen aan Hooft's verzoek te voldoen, maar ten slotte kon hij toch het verlangde stuk naar Brussel opzenden. Hooft is gedurende zijn verblijf te Brussel, dat een paar maanden duurde, meermalen met den abt in aanraking geweest [2]) en had een hoog denkbeeld van diens invloed. Misschien was dat juist gezien, maar te vertrouwen was de man zeker niet. Alessandro Scaglia was een politieke avonturier, die zich gemachtigde noemde van den Hertog van Savoie te Brussel, maar inderdaad in dienst stond van Spanje en waarschijnlijk ook van Engeland

1) Zie *Hoofts Brieven*, III, blz. 4—9.
2) T. a. p., blz. 15, 16.

Digitized by Google

geld aannam. Bij de vredesonderhandelingen, die in 1632 en 1633 tusschen de Staten-Generaal en Spanje gevoerd waren, heeft hij eene verraderlijke rol gespeeld [1]).

Maar dat alles kon Hooft niet weten. Toen hij te Muiden terug was, schreef hij den 7den Jan. 1635 den abt een brief [2]), om hem te bedanken voor zijne hulp en nogmaals zijne belangen bij hem aan te bevelen. Ook beloofde hij de boodschap van Scaglia aan den Prins over te brengen. Den 19den Febr. schrijft Hooft op nieuw, om te berichten, dat hij zijne opdracht heeft vervuld [3]), maar hij zendt het concept van den brief eerst aan Huygens, „om te onderstaen, oft zijne Vorstl. Doorl. ook ontdient zoude zijn met mijn schrijven aen den gemelden Heere abt, volghends de forme van 't ontwerp dat hiernevens gaet [4]).”

Op dezen brief is het antwoord van Scaglia bewaard gebleven; ik vond het onder papieren van Huygens in de Bibliotheek der Kon. Akademie (N^0^. L^d^ van den Catalogus van Handschriften). Het luidt aldus:

Molt' Ill.°

La parte che V.S. con tanto cumulo de favore si compiace darmi del suo rittorno non e' meno conforme alla natural cortesia di lei che dovutta all' interesse che prendo nelle sue sodisfattioni. E le ne rendo gratie. Per conto dell' affare che V.S. ha qui seben l'ostinatione del mio male mi toglie il gusto di poter agir in persona, con l'interposto però di altre e di biglietti dovunque mi è riccordato sollicito e premo. Perche non solo in quel ch'ella commanda sarà servita ma sara mio anco pensiero di prevenir i suoi cenni. Nel rimanente poi che V.S. apponta si lascerà che il tempo et i suoi effetti aprire l'incaminamento che si desidera da i ben' intentionati potendo ella assi curarsi che sarà immutabile in me il proposito in questo partito e la prontezza che le significai. Con che

1) Vgl. Dr. M. G. de Boer, *Die Friedesunterhandlungen zwischen Spanien und den Niederlanden in den Jahren* 1632 *und* 1633, Groningen, 1898, blz. 39, 41, 114.

2) Vgl. *Hoofts Brieven*, N°. 510 (III, blz. 20).

3) N°. 515 (blz. 26).

4) N°. 514 (blz. 24).

Digitized by Google

a V. S. con ogni affetto bacio le mani augurandole felicita. Bruselles, li 2 Marzo 1635.

De V. S. Molt' Ill.ma
Aff.mo Ser.re
A. Scaglia.

Onder aan het blad staat: S.r Hoft. De brief heeft geen adres.

Nog een enkel woord over de latere verhouding tusschen Hooft en den Italiaanschen abt. Den 13den Aug. 1635 spoort Hooft zijn neef Carel Kint te Brussel aan, de zaak van het majoraat te behartigen, „en reveillant la faveur de Monseigneur l'Abbé Scaglia" [1]). Den 10den Maart 1636 schrijft hij den abt over den slechten uitslag van de zaak [2]). Uit een brief aan Huygens van 5 April van hetzelfde jaar blijkt, dat hij aan Scaglia, „tot verwinning zijner langduirighe weeklijkheit", al eens boter, 's Gravesandsche kaas en Waterlandsche beschuit heeft gezonden en van plan is hem nu ook wijn te doen toekomen [3]). Als ik mij niet vergis, komt de naam Scaglia verder niet in Hooft's briefwisseling voor. De zaak van het majoraat was in het najaar van 1645 nog niet beslist, maar schijnt later in orde te zijn gekomen door toedoen van Hooft's schoonzoon, Johan van der Meyde [4]). Van Scaglia zijn nog twee brieven aan Huygens bekend uit de jaren 1638 en 1639 [5]); zij zijn zonder eenig belang. J. A. WORP.

---

37. HUYGENS' „HUYSINGH TOT BEECKBERGHEN".

In den *Geldersche(n) Volks-almanak voor het jaar* 1838 deelt de redacteur — de bekende predikant O. G. Heldring — op blz. 204 mee, dat hem van onbekende hand een plaatje is

1) T. a. p., blz. 65. 2) T. a. p., No. 569 (blz. 103).
3) T. a. p., blz. 110. 4) T. a. p., IV, blz. 198.
5) Vgl. *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, II, blz. 346 en 448.

Digitized by Google

toegezonden, waaraan het volgende gedicht van Huygens was toegevoegd [1]):

»Daer achtien Peerden staen en byten dagh en nacht
In 'thoy, of Peerd in Peerd: daer deser beesten wacht
Met Rossen en met slaen noch meer tiert dan de beesten:
Daer een' keel onder loeijt, als d'onderaerdsche Geesten,
Van een verhongert Kalf; daer kinders drij of vier
Of in of om de wiegh en om een' roockend vier,
In 'tmidden van een' Schuer (men weet 'er van geen' Schouwen)
Een luijsighe Musijck van halve toonen houwen;
Daer een' Catt onder meewt, daer een Haen onder kraeijt,
Daer 't door de daken druijpt, daer 't door de wanden waeijt,
Daer twee drij Heeren staegh op vijf sess knechten kijven;
Daer 't Boeren hofgesinn met meissens en met wijven,
Met Klomp en Boter-keern en met een' vuijle pann
All doet wat ijemands haer te berghen setten kan,
En all wat Noah self kost van syn' Arck vermanen,
Daer maeckten ick dit Dicht, en drij of vier Pavanen".

Boven het vers stond: *Constantin Huyghens Boeren huysingh tot Beeckbergen*, 1659.

Op het prentje — eene aardige kopergravure met de onderteekening: J. A. R. Best sc. — ziet men rechts op den achtergrond een gedeelte van een boerenhuis; boven de gesloten onderdeur staat iemand te kijken. Naast het huis, iets meer naar achteren, zijn drie personen op eene rij achter een muurtje zichtbaar in eene soort van prieel. Verder boomen en struiken en een stuk muur van zeer groote steenen; op den achtergrond links een heuvelachtig landschap. Iets lager dan de drie menschen in het prieeltje zitten een man en een meisje, en weer iets lager nog een paartje. Geheel op den voorgrond een man met drie gecostumeerde honden en apen en één aap in den natuurstaat; deze worden bewonderd door drie kinderen, waaronder een net gekleed jongetje. Vlak bij de honden en apen staan twee net gekleede mannen, beide met een steek

1) De tekst is hier genomen naar *Gedichten*, IV, blz. 241.

Digitized by Google

op; de één blaast op eene fluit en slaat op eene trommel en vormt dus met een pover gekleeden muziekant, die tegen den muur staat en op eene viool speelt, het orkest; de ander danst de honden en apen te gemoet. Verder ziet men nog een boer en eenige boerinnen.

Bij het prentje was „eene lijst van namen, met cijfers aanwijzende de namen der personen, die op het plaatje voorkomen". In het prieel zitten Karel II, Huygens en Philips van Dorp, „Raad en Hofmeester der Prinsen" [1]). Het meisje daarvóór is Susanna Huygens, het net gekleede jongetje Willem III, de trommelslager en de danser Philips Doublet, de aanstaande echtgenoot van Susanna Huygens, en Nicolaas Heinsius. De andere personen, allen met name genoemd, zijn een knecht van Karel II, een kok van Huygens, de kamenier zijner dochter, de boer en zijne vrouw, de eigenaar der honden en apen, enz. De redacteur vermoedt, dat het prentje de voorstelling geeft van eene grap, misschien door Heinsius, den schrijver van den *Vermakelijken Avonturier*, bedacht [2]) op den verloovingsdag van Doublet en Susanna Huygens, die 20 April 1660 getrouwd zijn.

Maar de geheele voorstelling is pure fantasie. Uit het bekende boekje van Schinkel, *Bijdrage tot de kennis van het karakter van Constantijn Huygens, ontleend uit aanteekeningen wegens het beheer zijner goederen* (1842) weten wij met zekerheid, dat Huygens geene boerderij te Beekbergen bezat. Ook schreef hij het versje niet in 1659, maar den 25sten October 1650 te Dieren [3]), waarheen hij den 22sten was teruggekeerd, nadat hij den 15den te Beekbergen was gekomen met den Prins [4]), die daar in de buurt op de jacht was, voor de laatste maal, want het was in dit jachtseizoen, dat Willem II zich de ziekte op den hals haalde, waaraan hij den 6den November gestorven is.

1) Dit zou eene vergissing kunnen zijn voor Arend van Dorp.
2) Maar deze Nicolaas Heinsius was in 1659 drie jaar oud.
3) Vgl. *Gedichten*, t. a. p.
4) Vgl. *Dagboek*, blz. 51.

Digitized by Google

Toen Huygens boven zijn versje schreef: *Mijn' huijsingh tot Beeckbergen*, bedoelde hij dus niet zijn *huis*, maar zijn *logies*. De inhoud van zijn aardig versje komt merkwaardig overeen met den indruk, dien hij bij een vroeger verblijf te Beekbergen had opgedaan. Toen hij nl. in April 1644 in het gevolg van Frederik Hendrik naar Zutphen reisde, moest het voorname gezelschap één keer in Beekbergen overnachten en Huygens beschrijft in een brief aan Amalia van Solms het plaatsje als een „village de maisons esparses, et où les plus delicats de nos messieurs ne furent pas trop satisfaicts de ne trouver que de la paille pour matelas, et force porceaux dans leurs ruelles" [1]).

Doordat Huygens te Beekbergen geene boerderij bezat, vervalt reeds het heele, in prent gebrachte, verhaaltje, dat trouwens toch al onwaarschijnlijk genoeg is. De vraag is alleen, wie het bedacht heeft. Eene oudere prent, waarnaar de gravure van Best kan zijn genomen, is niet bekend [2]). Naar alle waarschijnlijkheid is dus Best zelf de uitvinder er van. Wij weten van hem, dat hij tusschen 1820 en 1830 „nach eigener Erfinding einige Blätter gestochen" heeft [3]), en tot deze behoort zeker dit aardige prentje, waarop hij aan zijne fantasie den vrijen teugel heeft gevierd, en dat menigeen in de war heeft gebracht.

J. A. WORP.

---

1) Vgl. *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, III, blz. 474.

2) Volgens eene vriendelijke mededeeling van Jhr. H. Teding van Berkhout, Directeur van het Rijks-Prentenkabinet.

3) Vgl. Thieme en Becker, *Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler*, in voce.

---

38. HUYGENS' COSTELICK MAL, reg. 284.

Dr. H. J. Eymael (Tijdschrift XXXIII 49) acht het eerste gedeelte van den regel:

Siet dat men niet en hoort, hoort dat men niet en seit,

niet logisch gedacht. „Men hoeft geen God te zijn, om iets te

Digitized by Google

zien, wat men niet hooren kan" schrijft hij. Maar er staat niet: *hooren kan*, maar *hoort*. Mij dunkt, de regel wil zeggen, dat de Alwetendheid alles ziet en hoort, ook datgene wat de menschen niet vernemen, wat men niet aan anderen vertelt. Als men maar aanneemt, dat het eerste *men* betrekking heeft op de buitenwereld (God ziet wat de menschen niet hooren), en het tweede *men* op hem die iets verkeerds doet (God ziet wat de dader verzwijgt), is ook de eerste helft van den regel, naar mij voorkomt, logisch gedacht. C. BAKE.

---

39. TESSELSCHADE HERVORMD OF DOOPSGEZIND?

Dat Tesselschade Roomsch-Katholiek geworden is, heeft de heer J. F. M. Sterck voor eenige jaren aangetoond (Verslag van het Vondel-Museum 1908—1909, uitgebracht op 13 Mei 1910). Hij acht het echter onzeker, of zij vóór haren overgang Doopsgezind of Hervormd geweest is. Valt echter — wensch ik hier te vragen — uit de woorden van Huygens (uitg. Worp 3, 169):

Is Tessel op het pad na Roomen van Geneven?

niet af te leiden, dat zij Hervormd was? Wat heeft een Doopsgezinde te maken met Genève? C. BAKE.

Digitized by Google

DE GROEI VAN VONDEL'S STUKKEN [1].

1. De vertaler van Omar Khayyám vond het jammer dat er niet meer boeken van alledaagsche menschen bestonden. Vóór men heeft opgemerkt dat die wensch, in ons land ten minste, ruimschoots is vervuld, moet ik zeggen dat Fitzgerald zich duidelijker had kunnen uitdrukken. Wie kent niet het dictum: ieder mensch heeft in zichzelf de stof voor één goed boek? Maar ik vrees dat dit mooie dictum allen grond mist tenzij men het uitlegt op deze manier: eene biographie, ook die van een obscuur mensch, als ze maar volkomen oprecht was, zou een groote aanwinst zijn voor de psychologie. In dien geest meen ik dat we Fitzgerald's woorden moeten opvatten.

Het is een feit dat de psychologie, al wordt ze met iederen dag gecompliceerder, nog maar weinig practische resultaten heeft opgeleverd. Waarom we nog zoo bitter weinig van het wezen onzer eigen ikheid weten zal een specialist u misschien kunnen verklaren. Hij zal praten over gemis aan sympathie met den innerlijken mensch, verstijvende invloed van dogma's en systemen, van gemis aan methode en wat dies meer in het brein van een geoefend dialecticus moge opkomen. Met allen eerbied voor die uitspraak zou iemand die betrekkelijk een buitenstaander is, misschien even dicht bij de waarheid kunnen komen, als de man van het vak, wanneer hij beweerde dat de beste psychologen alleen uit liefhebberij, of tenminste als zoogen. liefhebbers, de psychologie beoefend hebben en toch zeer merkwaardige resultaten hebben verkregen. Zijn de Grieksche tragici niet heel diep in de menschenziel gedrongen? Was Euripides geen zeer fijn menschenkenner? En om nu maar ineens een dichterbijliggend voorbeeld te noemen; was Shakespeare geen

1) Wij citeeren naar de van Lennep-Unger uitgave in 30 deeltjes.

Digitized by Google

meesterlijk ontleder van onze geheimste gewaarwordingen? Was niet reeds Racine een specialist voor vrouwenzielen? en is niet ieder tooneel uit Goethe's Faust een meesterstuk van gevoelsanalyse? En waarom zouden we minder scherp en fijn opmerkingsvermogen bij de romanschrijvers vinden dan bij de dramaturgen? Van de prozaromans van Heliodorus af, tot aan Tolstoy en Frenssen, Sudermann en Meredith, d'Annunzio en Ibañez, Bourget en Barrès, Robbers en Streuvels hebben honderden „liefhebbers" hunne krachten aan psychologie beproefd. Zijn al die pogingen, op of buiten het tooneel, onvruchtbaar geweest? Dit zou niemand durven beweren, maar feitelijk heeft de psychologie er nooit iets aan gehad, om de eenvoudige reden dat de resultaten niet systematisch werden geordend.

Maar is het niet mogelijk dat, als onze generatie het op zich neemt die resultaten te schikken, er wel iets van terecht zou komen? Als wij die mogelijkheid aannemen zal de studie der litteratuur voor de psychologie een machtige steun kunnen worden. En dat zou zeer verheugend zijn, omdat de litteratuurgeschiedenis in den waren zin des woords zonder de psychologie bijna hulpeloos is. Wie dat inziet heeft reden om te vertwijfelen, als hij nagaat in welke geringe mate de hedendaagsche psychologie ons die hulp kan bieden; maar, anderzijds, reden om de toekomst niet zonder hoop te gemoet te zien, als hij merkt hoe duidelijk onze litteratuurhistorici zich van dien toestand bewust zijn. Nergens duidelijker dan uit een artikel van een Luiksch professor blijkt hoe verlangend de criticus uitziet naar eenige hulp op zijn moeilijken weg, naar een lichtstraal in het halfduister waar hij sedert eeuwen rondtast. Prof. Wilmotte schreef: „En dépit de quelques auscultations, de quelques mensurations et d'une terminologie vaguement scientifique, nos analystes des revues d'art n'ont guère fait de chemin depuis La Harpe.... Certes, la science contemporaine a, pas à pas, conquis à ses observations toutes les portions anatomiques et physiologiques du cerveau. D'un autre côté nous devons à Stendhal, Villemain et Sainte-Beuve, mais surtout à Taine, à Guyau, Th. Ribot et

Digitized by Google

son école, de profondes et merveilleuses aperceptions sur le rapport de l'oeuvre artistique avec l'artiste, et de celui-ci avec son milieu. Mais......" (*Antée* 1 oct. 1906. *Notes d'Histoire littéraire*). En het klagende „leitmotiv" van het artikel wordt hervat. Deze woorden zijn de uitdrukking eener overtuiging die op dit oogenblik in bijna alle beschaafde landen bestaat en die bij de twee voornaamste geschiedschrijvers onzer letterkunde reeds voor verschillende jaren tot uiting kwam. Prof. Kalff heeft immers in zijn intreerede, te Leiden in 1902, erop gewezen dat terwijl „studie der cultuurgeschiedenis... ons den grond [moet] leeren kennen waarin de litteratuur wortelt; studie van aesthetica en van psychologie ons [moet] helpen doordringen tot den ondergrond". (Rede, blz. 30). Anderzijds heeft Prof. te Winkel in de inleiding van zijn litteratuurgeschiedenis betoogd dat de psychologie een hoofdvereischte is voor de beoefening van zijn vak, maar voegde erbij „de psychologie is in elk geval zelve nog in hare kindsheid en het zal nog wel lang duren, vóór zij een vasten ondergrond zal kunnen leveren voor een psychologische litteratuurwetenschap." (*Ontwikkelingsgang*, blz. XXIII).

Nu ons de toestand duidelijk is geworden dient er ook beslist, of we passief zullen wachten tot de psychologie ons het middel aan de hand kan doen om een kunstwerk te interpreteeren door middel van den schrijver, dan of we zelf iets zullen verrichten om het gewensche doel, wetenschappelijke, verklarende, niet enkel feiten citeerende litteratuurgeschiedenis, te benaderen. Ik heb zooeven de aandacht gevestigd op de rijke bron van psychologische kennis die in dramatische en verhalende litteratuur ligt opgesloten, en meen deze aanwijzing nu te mogen in verband brengen met het vraagstuk dat ons bezighoudt. Dan blijkt dat wij niet hoeven te wachten, maar dat we reeds nu uit de kunstwerken die we bestudeeren elementen kunnen te voorschijn brengen die de psychologie op een gegeven oogenblik zal kunnen gebruiken.

Laat ik hiervan een enkel voorbeeld geven. De aanwending

Digitized by Google

van metaphoren is een psychologisch procédé waarover reeds een systematische studie werd geschreven [A. Biese, *Die Philosophie des Metaphorischen.* Hamb. u. Leipzig 1893], maar dat nog lang niet volkomen bekend is. Het is duidelijk dat, wie onze schrijvers bestudeert, wie bijv. eene prijsvraag van de Kon. Vlaamsche Academie voor 1915 „*De ontwikkeling van den kunstvorm* (beeldspraak e. d.) *in de Nederlandsche letterkunde sedert 1880*" wil beantwoorden, door zijne studie tevens eene bijdrage tot de letterkundige geschiedenis èn tot de psychologie zal leveren. Zulke voorbeelden kunnen vele malen vermenigvuldigd worden. Het spreekt van zelf dat het doel van den litterair-historicus niet in de eerste plaats kan zijn de zielkunde een stap verder te brengen; zijn doel blijft immer de kennis en verklaring van het letterkundig leven; maar bij verstandige keuze van een onderwerp wordt het bijkomstige doel onvermijdelijk ook gediend.

Prof. Kalff, die in vele richtingen den weg heeft gewezen, is ook op dit terrein een voorlooper geweest. Ik denk hier vooral aan een artikel getiteld „*Ontstaan en groei van Vondel's gedichten*" [*Tijdschr.* XVI, blz. 212—236]. Voor vijftien jaar heeft hij daarin door een vrij groot aantal voorbeelden getracht een idee te geven van de wording van Vondel's voornaamste werken. Dat zulks in een opstel van 26 blz. slechts ten deele kon worden bereikt, zou Prof. Kalff zeker graag erkennen. De voorbeelden kunnen worden vermeerderd en in verband gebracht met hetgeen Vondel's werken, van andere zijde beschouwd, ons kunnen leeren; waarom ik heb gemeend dat het geen laatdunkendheid mijnentwege zou zijn om aan hetzelfde onderwerp een kleine studie te wijden.

Het is niet gemakkelijk in het heilige der heiligen van een schrijver door te dringen. Zeer weinigen hebben zich over hun manier van werken uitgelaten; minder nog hebben er anders dan oppervlakkig over gesproken of hebben hun ervaringen niet mooier of zoogen. interessanter voorgesteld dan ze waren. Wat we van autobiographiën, Casanova, Rousseau e. a. weten,

Digitized by Google

zal ons al dadelijk op onze hoede stellen. Poe heeft over de „*Philosophy of Composition*" een stuk geschreven; Zola heeft wel eens verteld hoe zijn romans geboren werden [H. Massis, *Comment Zola composait ses romans*, Paris, 1906]; Aletrino, heeft eens uit eigen ervaring over het barenswee van een auteur gesproken [*XXe Eeuw*] en van Deyssel heeft in zijn derden bundel opstellen enkele geheimen uit zijne werkzaal veropenbaard [1]). Anderzijds worden van verschillende kanten pogingen gedaan om het probleem a priori op te lossen [2]). [bijv. L. C. Hartley, *The Poet and the Poetic Principle*. London, 1912]. Maar toch moest een Duitsch geleerde voor een paar jaren het volgende constateeren: „Jeder Versuch, in das Wesen der poetischen Produktion einzudringen musz seiner Natur nach, unvollkommen bleiben." [Dr. M. J. Wolff, *Zum Wesen des Poetischen Schaffens*, Germanisch-Romanische Monatschrift III. Oct. 1911, blz. 513].

Dat mag dan zoo zijn; het ontmoedigt ons niet, want ook voor een onvolkomen resultaat kan men veel over hebben, als het ons maar dichter bij de waarheid brengt.

2. Over het ontstaan van Vondel's stukken valt vooralsnog niet meer te zeggen dan in 1897, toen Prof. Kalff het meervermelde artikel schreef. Alleen de ontdekking van nieuwe gelijktijdige bronnen kan ons daaromtrent meer licht verschaffen. Over den groei van Vondel's stukken kan een nauwkeurige studie van die stukken zelve ons nog meer leeren.

Reeds kunnen we, met vrij groote zekerheid, uit hetgeen we weten van Vondel's leven en werken, afleiden dat die groei

1) J. H. Rosny heeft in 1912 lezingen gehouden over het onderwerp „Comment j'ai composé mes romans sociaux". Zie ook P. N. van Eyck in *De Nieuwe Gids*, Oct. 1911, blz. 539 en zijn artikel „Over Poëzie" in *De Beweging*, Mei, 1912. Verder de gesprekken in E. d'Oliveira's *De Jongere Generatie* (Nederlandsche Bibliotheek).

2) Hierover meer in een artikel: *Problems of present-day criticism* dat eerlang verschijnen zal in het Londensche tijdschrift *The Nineteenth Century and After*.

Digitized by Google

zeer langzaam is geweest. Natuurlijk was dat niet het geval met gelegenheidsstukken of wanneer de keuze van het onderwerp — als in de Leeuwendalers — bepaald was door de omstandigheden. In 1637 stond het Vondel echter volkomen vrij om de Schouwburg met een on-amsterdamsch drama in te wijden, en zelfs in „op bestelling" geschreven gedichten bleef de auteur nog zijn eigen meester in zooverre dat hij een idee, dat hem door het hoofd speelde, bijna altijd op de een of andere wijze in het bestelde gedicht kon te pas brengen. De mogelijkheid is dus niet uitgesloten dat we, op tijd en stond, den groei van al de voorname gedichten van Vondel zullen kunnen vaststellen.

In zijn 73ste jaar gaf Vondel den tweeden Virgilius in dichtmaat, een vertaling van Sophocles en drie oorspronkelijke stukken in het licht. Dit feit wekt het vermoeden dat Vondel zich niet altijd uitsluitend met één onderwerp bezighield, maar waarschijnlijk zijn krachten verdeelde over verschillende stukken die langzaam, soms moeilijk, naast elkaar in hem opgroeiden. Hij had Horatius gelezen en wist dat diens raad goed was: „hou u schriften negen jaren bij u 't huis. Wat niet uitgegeven is, kan men t'elckens uitschrabben." [*Horatius*, *Dichtkunst*, in Dl. 16 der Van Lennep—Unger uitg. blz. 205—6]. Zeide hij zelf niet tot de jonge dichters: „Beveel het papier niet terstont al wat u in den zin schiet, maar toetst uwe inbeeldingen, vonden en gedachten ofze der penne en den dagh waerdigh zijn". [*Aenleidinge*, Dl. 15. 141].

Hoe lang hij een werk kon onder handen hebben blijkt bijv. uit hetgeen we van zijn Horatius-vertaling weten. Die is bijna 30 jaar op het getouw gebleven, want Victorijn en Mostert zijn, naar Vondel's eigen getuigenis, bij dat werk behulpzaam geweest. Nu stierf Victorijn eerst in 1642, maar Mostert reeds in 1626, terwijl de vertaling in 1654 het licht zag. Ook de Virgilius in proza liet hij eerst toen hij „lang bearbeidt" was, drukken [Brandt.] Met zijn Ovidius-vertaling, die in 1671 ver-

Digitized by Google

scheen, was hij reeds vóór den dood van Vossius bezig [1]). Hij schijnt ten minste met Vossius over zijn plan te hebben gepraat, daar hij in de voorrede voor de tweede maal aanhaalt wat de Professor over de *Herscheppingen* had gezegd, nl. dat „Indien [zijne] pen Ovidius *Herscheppinge* met haere natuurlijke verwen verlichte, dan zoude blijken dat noit geleerder werkstuk aen den dag quam." Deze langzame productie kan ons niet verwonderen bij iemand die zoo nauwgezet en gewetensvol te werk ging als Vondel. Desnoods zouden zijn handschriften het bewijs van die nauwgezetheid kunnen leveren. Hoe scherp hij zelfkritiek uitoefende heeft Prof. Kalff reeds in 1896 [*Tijdschr.* XV, 34—51; 108—121] doen opmerken.

We bezitten niet veel van Vondel's handschriften en dan zijn blijkbaar lang niet alle kladhandschriften, maar we kunnen ons heel goed uit dat van de vertaling der *Metamorphoses* eene voorstelling vormen van het rustelooze geworstel van den dichter met den tekst, het telkens en telkens weer doorhalen en verbeteren van een onbevredigende uitdrukking, het overschrijven van heele plaatsen op strookjes papier, die dan op de geschrapte regels met lak bevestigd werden.

Wie dat niet als een afdoend bewijs beschouwde, zou kunnen nagaan hoe hij zich in de litteratuur van een onderwerp verdiepte, met welk een geweldig assimilatievermogen hij stapels van de zwaarste folio's verwerkte voor hij zich aan de *Constantinade* of aan het voorgenomen *Baeto*-epos, of aan controversiaal-mystieke verhandelingen als de *Altaergeheimenissen* of de *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* waagde. Aan zijn behoefte aan gezag — een zijner voornaamste karaktertrekken — hebben wij, in weerwil van zijne bescheidenheid, die verbazende bibliografische opsommingen te danken waarmee hij zijn „berechten" gewicht, zoo niet belangrijkheid heeft bijgezet En dan citeert hij niet eens al zijn bronnen, zooals blijkt wanneer eens een

1) Leendertz wijst er op dat Vondel omstreeks 1635 reeds een vertaling, waarschijnlijk in proza, maakte, die hij dan later berijmde.

Digitized by Google

studie over deze vraag wordt geschreven. [verg. b. v. Molkenboer, *De Bronnen der Altaergeheimenissen*, De Katholiek, CXXXI, 301—315; 379—393; CXXXII, 41—52; 130—158]. Zijn verbazende belezenheid is overigens niet beperkt tot onderwerpen van specialen aard. Een onderzoek naar Vondel's lectuur zou een overweldigenden indruk op den onderzoeker maken, want zie, om maar een voorbeeld te noemen: in 1620 reeds blijkt uit de „*Opdracht*", „*Aen den Leser*" en „*Inhoud*" van *Ierusalem Verwoest* dat hij Homerus, Josephus [1]), Egesippus [1]), Carolus Langius, Lipsius, Hieronymus, Cunaeus, Seneca, Euripides tenminste bij naam kende. Uit verschillende hunner citeert hij. Vijf jaar later spreekt hij over Xenophon, Diogenes Laertius, Philostrates, Ovidius, Dictys Cretenser dien hij reeds tegenover Dares Phrygius stelt, en citeert uit Hyginius en uit Euripides' *Andromache*. En dat was gewoon voorbereiding voor den *Palamedes*. Vóór de Virgilius in proza (1646) overstelpt hij ons werkelijk met namen: Propertius, Dio „Guldemont", Dionysius Halicarnasseus, Statius, Silius Italicus, Juvenalis, Martialis, Plinius, Paterculus, Lampridius, Macrobius, Augustinus.... Het zal niet moeilijk vallen mettertijd te bewijzen dat dit zelden oppervlakkige tweede-handskennis was, zooals ongeletterden in de vele vulgarisatieboeken destijds maar al te gemakkelijk konden opdoen.

Met nog een ander voorbeeld wou ik toonen hoe Vondel zichzelf ook voor de kleinste gedichtjes de hoogste eischen stelde wat „documentatie" betreft. Hij heeft omstreeks 1637 een „*Zegezang*" geschreven „ter eere van Gillis van Vinckenroy" eertijds „Burgemeester" van Hasselt in Belgisch-Limburg en „Twaelfman, en Keyzer van den edelen Kruisboog", waarin het me trof dat Vondel wist wie de schutspatroon van de stad is, welke rivier haar besproeit en waaruit het stedelijk wapen bestaat. Nu, van Vondel's reizen in Zuid-Nederland weten we

1) Over hun verhouding tot Vondel cf. Kalff, *De Bronnen v. Vondel's werken*. Oud-Holland. XII, 1894. blz. 12—13.

Digitized by Google

heel weinig, tenzij dat hij in 1651 op St. Apollinaris dag te Brugge moet zijn geweest en dat er te Antwerpen en te Hasselt nog legenden over zijn bezoek in de volksherinnering leven [1]). Het blijkt echter niet eens noodig aan te nemen dat Vondel in Hasselt zou zijn geweest, als we zien hoe hij zich „documenteert" voor een lofdicht op Koningin Christina van Zweden. We weten dat hij op voorhand aan zijn vriend Le Blon, die agent van Christina was bij 't Engelsche hof, eenige bijzonderheden omtrent de vorstin had gevraagd. Le Blon, zoo schreef van Lennep [14, 126], „voldeed aan dit verzoek, en zond aan Vondel een afbeelding van koningin Christine vergezeld van een omstandige beschrijving." Nu kunnen we ons ook een eenvoudige verklaring denken voor een ander geval van buitengewoon nauwkeurige informatie, een „*Brief aan Bertholdus Niehusius*" [16. 217] waarin Vondel een verbazende kennis van de gesteldheid der stad Regensburg toont te bezitten.

Daargelaten nu in hoeverre deze bij een dichter eenigszins bevreemdende soliditeit kan verklaard worden uit de toentertijd gangbare begrippen omtrent de grenzen tusschen wetenschap

1) Bewijzen zijn niet voorhanden. Wel is volgens Van Lennep (III, 302) Vondel in 1637 eenigen tijd uit Amsterdam geweest, te Dordrecht naar hij gist. Het eenige argument van Pater Brouwers, die in 1879 te Hasselt „*Iets nieuws over Vondel*" kwam vertellen, bestaat hierin dat Vondel de stad *moet* gezien hebben om haar zoo te kunnen beschrijven. — Nu is het feit dat Van Vinckenrooy in 1637 twaalfman werd wel een datum *a quo* voor de dateering maar geen bewijs dat Vondel ooit in Hasselt was. Wat de nauwkeurigheid der beschrijving betreft, die is allezins merkwaardig. Vondel wist wel beter dan Van Lennep wat de „wapen-hazelaar" was — maar ook dat, zooals we verder betoogen, is nog lang geen bewijs. Vondel zal ook wel niet bedoeld hebben dat de naam des burgemeesters in zijn hooge vlucht „waterleidende bakken, met eiken bouten ineengeslagen" achter zich liet, zooals Pater Brouwers meent, maar wel Vinckenrooy's eigen pijlen. Overigens zijn de meeste toelichtingen van dezen goeden Pater ofwel overbodig (*trommelslag*), ofwel zeer onwaarschijnlijk. Kende Vondel *de Stiemer* en vloeide dit riviertje eerst sedert 1637 in den *Nieuwen Demer?* Wat bewijst dat de toezang op het Graafschap Loon slaat? Onverstaanbaar is, dat de jaarlijksche bouw (overigens *zeven*-jaarlijksch) van Hendrik's huisje zou „kunnen geleid hebben tot het denkbeeld, waaruit de Gysbrecht, als een zon, is opgegaan, en die nu ook van jaar tot jaar... dezelfde belangstelling geniet"!

Digitized by Google

en kunst; we hebben deze feiten alleen aangehaald om te toonen dat Vondel's manier van werken, langzame productie tot eene noodzakelijkheid maakte. Maar onbelemmerde, geleidelijke groei van de vele ideeën, die zijn ruime geest kon opnemen, ging daarmee gepaard.

3. Wanneer Vondel een idee in zijnen geest had opgenomen, liet hij het niet los voor het geheel verteerd en zijn eigendom was geworden. „Het is opmerkelijk dat gedachten, voorstellingen en vergelijkingen, eens door Vondel verwerkt of in zijne poezie gebruikt, hetzij ze van hemzelf of van anderen afkomstig waren, in zijn geest bleven hangen en van tijd tot tijd in een later werk zich weer vertoonen" schrijft Prof. Kalff, [*Ontstaan en Groei* 223]. Wij zouden dezelfde gedachte liever eenigszins anders uitdrukken en zeggen dat „een beeld, eene uitdrukking, een manier van spreken, een woord, of zelfs een schrijfwijze Vondel gedurende een zekeren tijd eigen blijven en dan meestal voor goed verdwijnen".

De voorbeelden die Prof. Kalff aanvoert — meestal treffend, maar niet altijd overtuigend [1]) — zullen we niet herhalen, maar met andere vermeerderen om, zoo mogelijk, een theorie te ontwerpen die het best, naar ons inzien, op die voorbeelden past en die het, o. a., zou mogelijk maken, in Vondel's werken zelve, elementen voor hun approximatieve dateering te vinden.

Eerst zouden we kunnen nagaan in hoeverre het gebruik van zekere woorden zekere bepaalde periodes in Vondel's loopbaan kenmerkt. Reeds sedert lang weten we dat een stuk waarin we „*deyzen*, *paeyen*, *guytery* of *grim*" iplv. „*zwichten*,

1) Wij zouden bijv. niet durven beweren dat het voorkomen van een zoo algemeene gedachte als „Eeuwigh gaet voor oogenblick" in *Pascha* (405—6) en in het bekende gedichtje „*Kinderlyck*' ook maar iets beteekent. Evenmin zouden we de beschrijving der engelen, bevende van eerbied in God's tegenwoordigheid, zooals we die op verscheidene plaatsen in *Lucifer*, in de *Heerlyckheid der Kercke* (I, 25 vlgg.) en in een gedichtje op... J. A. Doedensz... (30. 318) als een bewijs van eenig verband tusschen deze stukken willen beschouwen.

Digitized by Google

soesen, *schelmery* of *wrock*" aantreffen, stellig niet uit zijn eerste periode is en dat het ontkenningspartikel „en" als bewijs kan gelden dat een stuk van vóór 1650 dateert. [te Winkel, *Gesch. der Nied. Sprache.* Paul's *Grundrisz* I, 796]. Dat zijn echter bewuste, beredeneerde wijzigingen, heel natuurlijk bij den dichter die in zijne „*Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunst*" bekende dat hij „out Amsterdamsch te mal, en plat Antwerpsch te walgelyck en niet onderscheidelijck genoegh" vond. Evenveel, zooniet meer, belang hechten wij aan zijn onbewuste keuze van zekere woorden waartegen hij evenmin na als voor dat hij zijn roeping als taalhervormer ontdekte, bezwaren zou hebben gehad. Het is ons opzet niet deze bewering met vele voorbeelden te staven, want het is ons alleen te doen om duidelijk te maken dat Vondel zich langzaam en in tamelijk scherp gescheiden perioden ontwikkelde. Een Vondel-concordantie zou wellicht uitwijzen dat hij meer bepaaldelijk na zijn 80ste jaar (1667) het werkwoord „drijven" met het voorzetsel „op" in verband met abstracta als „roem, faam" e. d. heeft gebruikt. Een studie van Vondel's orthographie zou aantoonen dat hij omstreeks 1666 de overbodige c vóór k weglaat en blijft weglaten — maar dat was bewust of was zaak van den drukker, zou men kunnen beweren. Wie eenige aandacht schonk aan Vondel's lijkdichten zou opmerken dat het meer bepaaldelijk in het einde zijns levens een gewoonte bij hem wordt in elk stuk een kernachtig grafschrift te verwerken. Maar zulke eigenaardigheden bleven hem bij tot aan zijn dood en kunnen ons voor de dateering van zijn stukken slechts een *terminus a quo* leveren. Andere eigenaardigheden verschijnen èn verdwijnen in een bepaalde periode en doen ons dus ook een *terminus ad quem* aan de hand. Zoo is het waarschijnlijk dat Vondel's verbeelding in het midden van zijn carrière, tusschen 1635 en 1660 haar hoogste mate van plasticiteit bereikt heeft, want alleen in die periode voelt hij het voor ons geheel abstract geworden werkwoord „berokkenen" nog als een concreet beeld, dat hij immer met het spinnen, waaraan het ontleend is, in verband brengt:

Digitized by Google

»Waertoe . . . .
Berockent zoo veel spels, als 't niet wordt afgesponnen?"
1637 (*Gysbrecht*, vs. 274)

...En acht zich mans genoegh, gansch Kristenrijck een werk
Te rockenen, dat niet kan worden afgesponnen".
(*Rozemont*, vs. 36—37)

...Het hoofd draeit om end om, en rust niet van te spinnen
't Geen d'overpeinzingen in hare bezigheēn
Op 't ingeprente wit vast rockenen op een".
(*Jos. in Eg.*, vss. 848 vlgg.)

...'t Is fijn berockt, maer grof gesponnen".
(*Morgenwecker der Sabbattisten*, vs. 88)

De Koning . . . .
Wort van de spil beheerscht, die rockent werck te zamen,
Rust nimmer nacht noch dagh, en spint het werck zoo grof
Dat zy den Staet verwert . . . . .
(*Salmoneus*, vss. 329—32)

...Het is gerockent, maer helaes niet afgesponnen.
1661 (*Adonias*, vs. 416)

...Het is gerockent, maer het werck niet afgesponnen.
(*ibid.*)

Natuurlijk zou men aan een serie opmerkingen van dien aard [1]) niet genoeg hebben, maar moeilijk zou het niet zijn om de conclusies bij middel van andere criteria te toetsen. Een studie van Vondel's aanwending van lichteffecten en van zijn kunst van groepeeren schijnen er ook op te wijzen dat in bovengenoemde periode Vondel's intellectueele visie de grootste helderheid met het hoogste relief vereenigde.

We loopen dus weinig gevaar van kunstmatig te worden als we, met de noodige voorzichtigheid, Vondel's kunstenaarsloop-

1) Het feit dat tot in de negentiende eeuw nog met de hand gesponnen werd, zooals Dr. Beets, met een verwijzing naar eenige spreekwoorden in Harrebomée III, 57, terecht aanmerkt, maakt deze voorbeelden heel wat minder overtuigend. Toch kan alleen een studie van de beeldspraak in de zeventiende eeuw, ook bij andere schrijvers dan Vondel, op dit punt zekerheid verschaffen.

Digitized by Google

baan in perioden verdeelen, hetgeen met vele andere schrijvers of verderfelijk, of nutteloos is gebleken. Natuurlijk zijn die perioden bij Vondel verschillend naar gelang men hem speciaal beschouwt als dramaticus of als lyrisch dichter, als hekeldichter of als mysticus. Maar over 't algemeen treffen ze samen op zekere punten die als de mijlpalen zijn van zijn kunstenaarsloopbaan.

Als we ons nu herinneren wat we hierboven betoogden, nl. dat Vondel's ontwikkeling zeer langzaam is geweest, dan zullen we ons kunnen voorstellen dat, op een gegeven oogenblik van zijn leven, vele verschillende elementen van zijn talent elk een verschillenden graad van ontwikkeling hebben bereikt en op ongelijke wijze in één stuk zullen vertegenwoordigd zijn. Hiermee bedoelen we dat men in Vondel's werken niet één meesterstuk, hét meesterstuk moet zoeken, maar eerder een meesterstuk voor ieder der elementen van zijn kunst. Op die manier alleen zal men hem recht laten wedervaren. Dat neemt niet weg dat er misschien een stuk is, of zelfs meer dan een, waarin de meeste zijner gaven tot rijpheid blijken te zijn gekomen. We willen dat des te minder betwisten omdat we nu juist willen bewijzen dat, terwijl zijn verschillende begaafdheden zich onafhankelijk ontwikkelden, ieder stuk een soort concentratie teweegbracht, en in zijn geestesleven een periode afscheidde. Die opvatting wordt duidelijker als we Vondel's werk vergelijken bij een symphonie waarin verschillende motieven tegelijkertijd tot uiting komen, ieder op zichzelf een begin, een hoogtepunt en een einde hebben, maar toch alle meewerken om van het geheel een tot hoogste intensiteit opstijgende en dan weer in 't normale neerdalende eenheid te maken. In die symphonie zullen we ook soms een reeks maten aantreffen die een emotioneel geheel vormen. Wat die groepen in de symphonie zijn, dat zijn Vondel's afzonderlijke werken in het groote geheel van zijn reuzenzang.

4. We hebben er reeds op gewezen hoe lang Vondel's ver-

Digitized by Google

talingen in de maak zijn gebleven. Dat was met oorspronkelijke werken ook het geval. We vernemen in 1659 van Vondel zelf dat zijn „gedachten al menige jaeren geleden" op Jeptha „speelden". (*Berecht, Jeptha*). Veilig kan men dus beweren dat Abraham de Koningh's *Jephtahs Treurspel* (1615) Vondel op het idee heeft gebracht om ook zijn krachten aan die weerbarstige stof te beproeven. Dat kan wel de *aanleiding* zijn geweest. De oorzaak moet men, dunkt mij, hierin zoeken, dat Vondel, tot het volle bewustzijn van zijn kracht gekomen, een vraagstuk heeft willen oplossen dat noch de Schot Buchanan met zijn *Jephthes*, noch de Zuid-Nederlander De Koningh hadden weten op te lossen; waarop Prof. Heinsius in zijn standaardboek „*De Tragoediae Constitutione*" in 1611 gewezen had, bewerende dat de eenheid van tijd erin geschonden werd: „In periodo ipse nos ludit. Nam ad minimum duorum est mensium. Duos enim deploranda fuit virginitas" en dat Prof. Vossius in een gesprek met Vondel op dezelfde gronden had veroordeeld [1]). Voor die oplossing had Vondel heel wat over: hij dacht er jaren lang over na en nadat hij „de geschiedenis van Jeptha ernstiger... [had] naergespoort, hoorde [hij] hoe Serarius, Arias, Saliaen, en andere treflycke vernuften gevoelden dat Jepthas krijghstocht tegens de wederspannige Efraïmmers noch uitgevoert wiert, eer de gemelde twee maenden uitstels verstreecken waren..." (*Berecht.*) De oplossing was gevonden. Wetenschappelijk zeker is het niet, dat de lust om die te bewerken Vondel's drijfveer was toen hij zijn gedachten op Jeptha concentreerde, maar wel staat het vast dat hij vóór den dood van Vossius, vóór 1649 dus, belangstelling had getoond in het onderwerp waaruit hij tien jaar later een modelstuk zou trachten te maken.

Ook waar Vondel zich niet over den groei van zijn stukken uitlaat, kunnen wij daarvan heel wat merken, natuurlijk het meest bij zijn voornaamste werken. Wat een drama als *Lucifer* in Vondel's leven is geweest kunnen we ons moeilijk voor-

1) *Poeticae Institutiones*. Bk. II, 13.

Digitized by Google

stellen. Zeker heeft het jaren lang in zijn gedachten geleefd en zijn denken beheerscht, en toen het geschreven, gespeeld en gedrukt was, is hij ook nog jaren lang onder de indruk van de verbeeldingsinspanning gebleven die *Lucifer* hem moet gekost hebben.

De *Lucifer* is van 1654. Reeds in 1620, in *Hierusalem Verwoest* (III) hooren we eenige klanken van het voorspel [1]). Vondel's geest gaat reeds waren in de wereld die hij zich zoo duidelijk zou weten voor te stellen dat hij er ons later zou kunnen binnenleiden zonder ons, hypercritisch als we zijn, ook maar een glimlach te ontlokken. En toch is die wereld zoo verschillend van de onze, zoo heelemaal onwezenlijk voor onze beperkte sensaties van ruimte en maat, van klank en licht.

> Ghy Spoocken, die wel eer verhoogt pronckte inde tralien
> Van 't goude Blijenburgh, behangen met medalien,
> Waerme de Godheyd hadde onsterflyckt uwen Rey,
> Als ghy zyn eersleyp volghde, en droeght zijn Leverey,
> Als ghy gods Majesteyt omschanste met uw stoeten,
> En zaeght 't gesternt', de Zon, en Maen bene'en uw voeten
> Verschieten flauwer als de Klaerste Diamant
> Ons van d'uytbreydzels zend zijn stralen overkant:
> Die ghy getuymelt, mooght op 't aldernauwst, vertellen,
> Hoe veel van 's Hemels top schilt 't middelpunt der Hellen. [2])
> Ten waer 't lang vallen u gewieght hadde heel in zwym,
> Eer ghy ten lesten ploften in 's afgronds vuylen slym,
> En diepen zwavelpoel: die flucx is aengevlogen
> Doen voncken stoven ne'er uyt Gods vuyrvlammende oogen:
> Ghy spoocken, zegge ick, breeckt uyt uw gevangenis,
> Aenschouwt wie 't vallen noch met u deelachtigh is:
> Ziet hoe de blixem Gods mijn Hemelhooge Ced'ren,
> En Marb'ren gepolyst ter Hellen gingh verned'ren,
> Als ick te trotz van neck in mijnen plicht ontbrack,
> En opgeblazen nae zyn kroon, en glori stack".

---

1) Prof. Kalff heeft sporen gevonden in *Gulden Winkel* (1613), *Brieven der Heilige Maeghden* (1642) en in een bijschrift op een portret van Vondel door Jan Lievens.

2) Du Bartas. cf. Kalff. *Bronnen v. V.'s werken*. 9.

Digitized by Google

Zoo sprak de „Dochter Sion" in *Hierusalem Verwoest.* Wie den *Lucifer* kent (en wie kent *Lucifer* niet?) voelt reeds in deze regels dezelfde atmospheer; meet reeds de ontzettende diepte van den val uit „'s hemels top" tot „'t middelpunt der hellen"; werpt reeds een blik in den „zwavelpoel" der diepte en ziet reeds de hemellichamen hun eeuwige kringen rondom God's majesteit beschrijven.

In de *Harpoen* (vs. 145 vlgg.) verschijnt de hoofdfiguur reeds in deze bovenaardsche omgeving, Lucifer

> Die, van des hemels trans, tot in den afgrond storte,
> Doen God de dartelheyd van zyne wiecken korte".

Wat zijne misdaad was vernemen we in „*De Koningklycke Harp aen Kornelis van Kampen*" (± 1640; 8. 101)

> Wie David pooght te steecken naer zijn kroon,
> Die terght, als Lucifer, den hoogsten troon,
> En wordt geschopt uit dat oneindigh schoon
> Des grooten Vaders.

We vinden hier bijna hetzelfde vers als het laatst aangehaalde uit *Hierusalem Verwoest*, dat we dan later in Lucifer hooren:

> »Dat leert de staetzucht Godt naer zijne kroon te steken".
> (*Luc.* vs. 1962)

Een vollediger beeld dat ook reeds een idee geeft van het verloop der handeling, ontwerpt Vondel in een lofdicht op „*Henriette Marie te Amsterdam*" in 1642.

Ook Michael verschijnt hier:

> »Die onder Godt stont, dorst zich zetten aen Godts zij,
> Dat meer was, in Godts stoel, den starrelichten zetel,
> Bewieroockt van 't altaer, te schendigh, en vermetel,
> Maer Michael, met recht naijvrigh van Godts eer,
> Smeet al die Lucifers, door 't stralend kruis, ter neēr".
> (vs. 228 vlgg.)

In de *Opdraght* van de *Brieven der Heilige Maeghden* (1642) klinkt reeds een voortoon van den beroemden rei uit *Lucifer*

Digitized by Google

O Phoenixmaeght! o Moeder van 't verblijden!
Al zit ghij, op een wolck von Seraphinnen,
Zoo diep, in 't gout van 't albezielend licht
Der Godtheit, met uw stralende aangezicht; (vss. 4—7)

In den „*Morgenwecker der Sabbatisten*" (1644) wordt het beeld van Lucifer's val weer met een detail verrijkt:

»Uw scepterstormen, geen hervormen,
Volgt Lucifers banier in 't stormen,
Die naer zyn Scheppers scepter stont;
En, flus noch goddelijck verengelt,
Zagh zijn gestalt terstont gemengelt
Van yslijckheên, geploft te gront". (vss. 61—66) [1]

In 1653 komt weer eene duidelijke toepassing op Lucifer nl. in een gedichtje „*Op myn Schildery toen Gov. Flinck my Schilderde in het jaer 1653*":

Ick sluit van daegh een ring van zesmael ellef jaeren,
En noch ontvonckt myn hart in lust tot poëzy;
Terwijl ik Lucifer zijn treurrol leer volspeelen,
En met den blixem sla, op hemelsche tooneelen,
Ten schrick en spiegel van de Staetzucht, en de Nyt". (16. 214.)

Maar de stemming waarin de dichter van deze heerlijke regels in die jaren verkeerde en waarin hij de *Brieven der Heilighe Maeghden*, de *Altaergeheimenissen* en *Maria Stuart* schreef, zal zeker den groei van het Lucifer-idee niet belemmerd hebben. Toen hij Virgilius en Horatius vertaald had en zijn aesthetisch-critische begrippen over litteratuur had te boek gesteld in zijn *Aenleidinge* werd eindelijk het groote werk verwezenlijkt. Uit den tijd toen Lucifer werd ingestudeerd of opgevoerd, uit het begin van 1654 dus, dateert de „*Brief aan Bertholdus Niehusius*", door Van Lennep en Unger op 1653 geplaatst en voor 't eerst in 1658 gedrukt:

---

1) In 1649 in zijn gedichtje „*Op den vader-moort in Groot Britanie*" brengt Vondel de overwinning van het Parlement natuurlijk in verband met den opstand der „Engelen".

Digitized by Google

»Gelyck myn treurspel nu door Lucifer den troon
Van 't hemelrijck bestormt; daar Michaël van boven
Den blixem op hem worpt, die angstigh in de kloven
Der aerde zich versteeckt, en zijn wanschapenheit
Geplondert ziet van glans en d'eerste Majesteit". (vs. 76 vlgg.)

De nagalm van de machtige akkoorden in Lucifer zou lang nog nadreunen in Vondel's werken; de atmospheer die hij in zijn stuk had geschapen zou slechts langzaam verdwijnen; de beelden die hij gedreven had in het goud zijner verzen zouden nog jaren lang even scherp van lijn in zijn verbeelding blijven bestaan; de woorden zelve die hij tot heerlijke strofen had dooreengestrengeld zou hij nog lang met voorliefde gebruiken.

Het woord „diamant" dat voor Vondel als een synthese was van het eeuwige licht in de eeuwige duur en dat we in *Hierus. Verw.* reeds hoorden (cf. ook vs. 1205), strooit hij kwistig door zijn Lucifer. Reeds in het *Berecht* spreekt hij van

»Thaddeus... welcker spreucken waerdigh zijn in eeuwigh *diamant*...
[geprint te worden" (17. 12)

en verder van „gouden spreucken" waarop „gelijck op eenen *diamanten* schilt; alle de pylen der ongeloovigen" stuiten. (17. 13).

In het drama zelf wordt Michaël beschreven:

»Hy voert met zynen arm zoo vele Orakels uit,
Als oit de Godtheit heeft met hare hant gedreven
In eeuwigh *diamant*". (vs. 595 vlgg.)

Het „hemelsch slot" heeft eene „*diamant*poort". (vs. 614)

Rafael is er niet in geslaagd Lucifer te overreden. Terwijl deze met zijne benden ten strijde trekt, verdiept Rafael zich met de Hemelreien in gebeden:

»Misschien of noch dees slagh te schutten waer met smeken.
Het bidden kan een hart van *diamant*-steen breken".

Als de strijd heeft uitgewoed ziet Rafael, uit zijn gebed gewekt, Michaël's schildknaap Uriël verschijnen, die

»zwaeit het vlamment zwaert, dat...
. . . .
Door schilt, en harrenas, en helm van *diamant*,
Gevaeght heeft". (vs. 1713 vlgg.)

Digitized by Google

Nu hooren we het verhaal van den slag, een wondermooi verhaal, vol leven en beweging, en tintelend van kleur en licht:

»Men zagh een enckelheit in een driepuntigh licht,
Zoo spiegelgladt, gelijck een *diamant* geslepen....
(vss. 1749—50)

Iedereen kent het vervolg.

We zien er Lucifer wanhopige pogingen aanwenden

»om met zijn oorloghsbijl
Den *diamanten* schilt, met een Godts naem, te kloven".

Vergeefsche pogingen, want

»De heirbyl klinckt en springt op 't heiligh *diamant*
Aen stucken". (vss. 1909—10)

Na 1654 treffen we het woord nog een paar keeren aan. Het klinkt dan als een enkele zilveren toon door achtelooze vingers na het wegsterven der muziek nog even aangeroerd. Zoo in „*Gethsemane*":

»Als ghy uw kleet met *diamant* omgort" (vs. 88)

en in de „*Inwydinge van 't Stadhuis te Amsterdam*" waar gewaagd wordt van

»Een treurspel om een hart van *diamant*, als glas
Te bryzelen..."

Uit andere plaatsen blijkt nog duidelijker hoe geheel het scheppen van den *Lucifer* Vondel's ziel in beslag had genomen en hoe deze zich slechts langzaam aan de hypnose van het eeuwige licht ontworstelde. In 1655 schrijft hij:

»De Schouburgh licht de stadt, gelyck een morgenstar,
En schuift tooneelen op, daer Engel Lucifer
Uit zynen hemel ploft, en starrelichte stoelen,
In 't onuitbluschbre vier der helsche zwavelpoelen;"
(*Inwydinge v. 't Stadhuis*)

Het mooie beeld dat het ww. „voert", in verband met licht gebruikt, ons telkens voor den geest roept:

Digitized by Google

»De Veltheer Michael voert, ruim zoo trots en fier,
Godts wonderlycken Naem in 't velt van zijn banier,
De zon in top". (vs. 646 vlgg.)

vinden we in 1656 en '57 terug.

„*Ter Bruilofte van P. Nooms en B. A. Ram van Schalckwyck*" heet het:

»Daer komt Beatrix... aengetreden,
Gelyck een morgenstont, en voert den morgenstrael
In 't voorhooft". (18. 18)

Verder in de „*Blyde Aenkomste te Amsterdam van... Estevan de Gamarra*" vraagt Vondel:

»Wie rijst zoo heerlijck op van verre,
En voert den glans der Avondsterre
In 't helder voorhooft? (18. 44)

Uriël beschreef de twee legers, voor het aanvangen van den strijd, als volgt

»Zij hangen evenals men zich een wolck verbeelt,
Een wolck waer in de zon met heure stralen speelt
En schildert en schakeert door luchte regenbogen".
(vs. 1856 vlgg.)

Dit zelfde beeld, haast met dezelfde woorden uitgedrukt, treft ons in 1660, in de opdracht van den Virgilius in dichtmaat:

»Gelyck de goude zon, schakeerende eene wolck,
Den schoonen regenboogh doorschildert in het leven. (22. 8)

Prof. Kalff heeft reeds op de nagalm van *Lucifer* in het „*Eeuwgetyde van... Ignatius de Loyola*" (1656), in *Salmoneus* (1657), in *Bespiegelingen* (1659—62) en in *Batavische gebroeders* (1663) gewezen. Daaraan kunnen we nog toevoegen dat in 1662, toen Vondel *Johannes de Boetgezant* schreef, zijn geest nog leefde in de lichtwereld van *Lucifer*. Ook dat werk is als van licht doorschenen. De lichteffekten, die Vondel altijd als een schilder wist op te merken en die hij meesterlijk beschreef, zijn er bijna even prachtig als in de *Lucifer*.

Digitized by Google

Reeds in de opdracht worden we herinnerd aan de strategische bizonderheden van den Engelenstrijd als we Vondel van de Ridders van St. Jan hooren zeggen dat zij bereid zijn

»De scherpe horens van de halve maen te stuiten
Op vier paar punten van dit kruis". (vs. 120 vlgg.)

We zien dan den aartsengel die zijn vlucht neemt al de wisselende kleuren van den regenboog tentoonspreiden (I. vss. 125—135). Wij zien de engelen wier

...»gewaeden slingren om hun leēn, al hemeldragten,
Vol regenbogen, ryck gewrocht van fenixschachten,
Bezet met perlen, en bezaait met puickgesteent.
(III. vs. 195 vlgg.)

Een tweede Lucifer zweeft er door het eeuwige licht, een tweede sterredrager met „het blinckende gestarnte in 't geurigh hair" (ibid. vs. 198). Ten tweeden male wordt Gods overheerlijke verschijning met woorden smedig als goud, geurend als wierook, streelend als violen, brommend als cymbels, uitgebeeld en bezongen. Hetzelfde kosmologische systeem wordt er uiteengezet; dezelfde hel en dezelfde raad van den vorst der duisternis beschreven. Soms vangen we een klank op, precies zooals we ons die, bijv. uit den beroemden rei van het eerste bedrijf, herinneren. Zoo in Bk. VI (vs. 375 vlgg.):

....daer Godt, zoo diep in 't licht, zoo hoogh
Geseten op een' troon van heldre Cherubynen
Zyn aengezicht ontdeckt"...

Ook trilt hier nog een echo uit *Gysbreght*, waar de Katholiek misschien reeds sprak, toen Vondel zeide:

»Wie kloosters raeckt, die raekt den appel van Godts oogen".
(vs. 549)

In *Joh. de Boetgez.* klinkt het:

...»Sla hant aen Godts profeeten:
Gy quetst den appel van Godts oogen. (V. vss. 65—66)

Zeker klinkt in *Salmoneus* de nagalm van *Lucifer*; maar

Digitized by Google

ook reeds in het *Berecht* van *Lucifer* hoort men een voortoon van *Salmoneus*, waar Vondel schrijft: „Niemant, die de spraeck van d'onfeilbare orakelen des goddelycken geests verstaet, zal oordeelen dat wij een gedichtsel van Salmoneus bijbrengen, die midden in Elis, Jupyn, op zynen wagen en metale brugh, braveerende, en met een brandende fackel den blixem en donder nabootsende, van den donder geslagen wert..." Nog in 't zelfde jaar herhaalde Vondel dit in verzen, en met meer uitvoerigheid, in een gedicht op de ontploffing van het kruitschip te Delft in 1654. Hij sprak er van Salmoneus

... die voorheen
Zoo stout op 't spoor van d'Allergrootste,
In Elis met zyn torts nabootste
Den donderkloot en blixemstraal,
En langs de brugh, uit klaer metael,
Van hoovaerdye om 't hooft gezwollen,
Met kopre raden af quam rollen,
Als een verbolgen Godt en kracht
Die hemel, aerde, en Plutoos nacht
Alleen braveeren durf, en plaegen,
Op zynen donderenden wagen;... (17. 147)

Het ontstaan van *Batavische Gebroeders* (1663) kan te wijten zijn aan de suggestie van „de kunstige printen van Tempeest", waarvan Vondel in de opdracht spreekt, aan de herinnering die zekere vertooningen op den Dam in 1648 bij Vondel hadden nagelaten; zeer waarschijnlijk blijft toch dat we het stuk te danken hebben aan Vondel's voorstudie voor het Baeto-epos dat hij in 1660 in de opdracht van zijn berijmde Virgilius-vertaling beloofde. Het stuk maakt overigens den indruk van een fragment te zijn. Twee jaar later vinden we een toespeling op

... »den burgerstryt
Tusschen Burgerhart ontsteeken
En 't Romainsche krijghsgewelt"

in een gedicht op Maximiliaan-Hendrik (1662; 24. 203. vs. 41 vlgg.). We moeten echter niet uit het oog verliezen dat de

Digitized by Google

Bataven en vooral Claudius Civilis, door Vondel Nikolaes Burgerhart gedoopt, hem altijd zeer nauw aan het hart hebben gelegen. Is dat een gevolg van Hooft's Baeto? (1616—17).

Uit een stukje op „*Mas Anjello*"

> ...»Die...
> ...op zyn Faëtons, geraekt aen 't zuizebollen,
> In eenen oogenblick ging plotselingh te grondt"

kunnen we opmaken dat Vondel reeds in 1653 zijn gedachten heeft laten gaan over het onderwerp dat hij tien jaar later zou behandelen, maar dit kan toeval zijn geweest, evenals de vermelding van Faëton, vijftien jaar tevoren, in de *Klaghte over Cornelia Vos.*

't Best van al kunnen we den groei van *Adam in Ballingschap* (1664) volgen, die late en toch wondermooie vrucht van een krachtigen ouderdom. We willen hier vooral de aandacht vestigen op de genese van den beroemden dans van den rei in het derde bedrijf: de dans der hemellichamen [1]). Het idee van deze symboliek heeft Vondel hoogstwaarschijnlijk aan Du Bartas ontleend en wel uit diens „*Magnificence ou seconde partie du quatriesme jour de la seconde Sepmaine*" dat door Vondel onder den titel „*De Heerlyckheid van Salomon*" vóór of in 1620 vertaald werd. Volgens „*Het Inhoud*" zullen we daarin vinden „een wonderbaerlycke dans, te weten der Hemelen: alwaer vaste en dwalende sterren een zoo juyst afgepaste beweginge hebben, dat alle andere beweginge ten aenzien van deze maer lomperij is". Dat Vondel er de symboliek van begreep blijkt uit zijn woorden: „Onder andere past hij [Du Bartas] tot deze goddelijcke dans Zon en Maen: ende by de Zon stelt hij voor oogen Salomon en Christus: bij de Maen, de Vorstinne van Egypten, en de Kercke". (II. 155). Overvloedig zouden we kunnen bewijzen dat Vondel overal waar 't eenigszins kon, door middel van hetgeen hij voorstelde een afschaduwing, een pre-

1) Prof. Kalff heeft reeds terloops hierop gewezen in een artikel over „*De bronnen van Vondel's werken*". Oud Holland. XII. bl. 7.

Digitized by Google

figuratie van de toekomst wilde geven. Vóór „*De Helden Godes*" zegt hij het overigens, wat *Adam in Ballingschap* betreft, uitdrukkelijk: „Zie ick den eersten aerdschen Adam gevallen, ick gedenck aen den anderen hemelschen, die door zijn volkomen en onbevleckte gerechtigheyd den gevallen mensche, volgens zijn gedane belofte, wederom heeft opgerecht". (*Aen den Leser*. 3. 219—20). Waarom we dan ook, bij 't verklaren van den dansrei uit *Adam* het oog moeten houden op de uitlegging die Vondel zelf, zij het ook met eens anders woorden, van een dergelijken dans in de *Heerlyckheid van Salomon* heeft gegeven:

...»Dees zalige Egaen met een welbedreven spoor
Nu hupp'len achterwaert, nu zylingh, nu we'er voor:
Zij danssen zoo het schynt d'Hispanische pavane,
En nochtans nimmer men haer lieve dans ziet gane
Uyt 's gordels krinck, die met gesternde Dieren breed
En wijd vermaelt, alsins 't plaveysel onderscheet.
. . . .
Nu kussen zich dees twee, nu aers'lingh zy we'er gaen,
En zien malkand'ren nu bedroeft, nu lachende aen,
Nu voorwaerts, nu ter zij', met ongelijcke gangen.
De koninghlycke Maeghd men merck'lijck ziet ontfangen
Verand'ringe in 't kristal haers voorhoofds schoon verjonght,
Nae mate haer 't helder ooge haers Bruydegoms belonckt...
(III. vs. 195 vlgg.)

Hier denkt iedereen aan de tegenzang van Eva:

»Komt u aenschijn my beloncken
Half of gansch,
'k Zal van zuivre liefde ontvoncken
Om den luister my geschoncken,
Schoon van glans....

Toen Vondel den *Gysbreght* schreef was het beeld van den dans nog in zijn verbeelding aanwezig. Bisschop Gozewyn en Klarisse, omringd van biddende nonnen, beschrijft hij als volgt, op het oogenblik dat Haemstee met zijn woestelingen de kerk binnendringt:

Digitized by Google

...»Hy [Gozewyn] scheen een zon gelyck, en zij de klaere maen;
Al d'andren starretjes, die bly ten reye gaen,
En juichen om dees twee, daer zij haer' glans uit scheppen".
(vs. 1411 vlgg.)

Zijn heele leven door heeft Vondel de tooneeldansen hardnekkig tegen de telkens hernieuwde aanvallen der predikanten verdedigd, het uitvoerigst wel in „*Tooneelschilt*" (1661). Hoeveel belang hij eraan hechtte blijkt ons uit het feit dat hij „tooneelspel en tooneeldans" als een soort equivalent voor „het tooneel" in 't algemeen gebruikt. (24. 189).

In 1662, in *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst*, komt hetzelfde idee weer te voorschijn, maar nu versmolten met de herinnering aan den beroemden rei uit *Lucifer* (waarvan we de kosmologie zooveel beter zullen begrijpen als we de *Bespiegelingen* hebben gelezen):

...dus stuit men dan op een'
Beweger, die zelf rust, en draait al 's hemels ringen,
Die staetigh, op Godts wenck en wil, ten reie gingen,
En danssen om en om, met een eenstemmigheit,
Die 't alziende oogh behaeght, dat hunnen dans beleit.
(*Bespieg.* I. 400 vlgg.)

In Bk. III hooren we weer duidelijker de muziek der spheren, die twee jaar later door *Adam in Ball.* zou ruischen:

Het lustme hier den dans der vaste en losse starren,
Die nimmer onderling verdwaelen, noch verwarren,
't Aenschouwen, in de vreught van 't hemelsch bruiloftsfeest.
Hoe blinckt die schoone riem des bruigoms, daar mijn geest
De twalef tekens merckt, waerdoor de zon de ronden
Voltreckt om ieder jaer. Het schijnt hij wort bewonden
Van dry paer lichten, die, met eenen schoonen zwey
Ten dans rondom hem gaen; terwijl de bruiloftsrey
Van zoo veel duizenden, met hant aen hant te gader,
Den ronden dans besluit, en aller glanssen vader
Van verre tegenjuicht, en danckt voor 't rycke licht,
Dat in elx oogen schijnt, en straelt uit zijn gezicht,
En zonder 't welck de lucht en aerde en hemel duister,

Digitized by Google

Vergingen zonder glans en levendige luister.
. . . .
Hoe wort de bruit dan heel, dan half, dan niet bescheenen!
(*Bespieg.* III. 853 vlgg.)

Zoo zong ook Eva:

Worde ick heel of half bescheenen,
Of is al de glans verdweenen
Van myn ga... (*Ad. in B.* 27. 57)

Meer nog zulke voorbeelden zou iemand, die systematisch Vondel bestudeerde met het oog op den groei zijner stukken, aan de door Prof. Kalff en aan de hierboven aangehaalde kunnen toevoegen. Hij zou nog op voorteekenen van *Zungchin* (1667) kunnen wijzen in de *Bespiegelingen* (III, 314 vlgg.; V, 1860 vlgg.); hij zou zich afvragen hoe dat gezochte beeld, dat den mensch bij een eiland vergelijkt, bij hem was opgekomen en tien jaar lang hem bij kon blijven:

'tEilant van geen zeven voeten
Zich bemaghtigen, is meer
Dan al 't aerdryck om te wroeten
Met den degen en de speer.
(*Maeghdepalm... van Zuster Anna Bruining.* 1658? vs. 173 vlgg. 20. 80)

In 1668 citeert Vondel die verzen, die ons zouden doen denken dat hij Phineas Fletcher's gedicht „*The Purple Island*" kende, waarin dat beeld uitvoerig wordt uitgewerkt. 't Is het eenige mij bekende geval waar Vondel zichzelf citeert. Ook is nog lang niet alles, wat hij aan de classieken heeft ontleend, aangeduid. Dikwijls nog verrast hij ons met een reminiscentie uit Horatius:

»O schoone dochter van uw overschoone moeder"..;
(*Ter Bruiloft van R. Honiwood en M. van Vlooswyk.* 24. 197)

of uit Virgilius, wanneer hij in *Jeptha* Ifis, vóór het offer, beschrijft als knielende

»op d'oevers van haar leven". (vs. 1535)

zooals in de *Tweede Herderskout* ons wordt gezegd wat Dametas

Digitized by Google

»al stervend sprack, op d'oevers van zyn leven".
(22. 20. vs. 44)

Zoo zou een systematisch onderzoek van den groei van Vondel's stukken ook materiaal bijbrengen voor een volledige beschouwing van Vondel's verhouding tot de classieken.

In ieder geval zou het leiden tot dezelfde gevolgtrekking als Van Lennep, overigens op onvoldoende gronden, maakte toen hij overeenkomst ontdekte tusschen enkele verzen over den legendarischen eenhoorn in *Adam in Ball.* (vss. 1072—77) en in een stukje getiteld *Concordes* (27. 100) en zeide: „Wij hebben hier... weder een voorbeeld bij velen, hoe, wanneer [Vondel] eenmaal een beeld voor den geest speelde, hij daarvan gaarne bij meer dan eene gelegenheid gebruik maakte".

Zoo dacht ook Prof. Kalff erover maar hij ging verder, beschikte over een groot aantal voorbeelden en maakte het reeds mogelijk eenige voorzichtige gissingen omtrent Vondel's ontwikkeling te wagen. Wij hebben getracht het aantal voorbeelden nog grooter te maken.

In groote trekken is onze conclusie deze: Vondel's veelomvattende, en daarom langzame, ontwikkeling was in zekeren zin periodiek: Ieder voornaam werk heeft een tijdelijke concentratie van zijn genie teweeggebracht en vormt het hoogtepunt van een afzonderlijke periode. In iedere periode kiemt en groeit het heerschende idee en wordt met telkens grootere duidelijkheid en kracht uitgedrukt, tot het stuk zelf — doch niet altijd bij het einde der periode — dat idee een definitieve uiting geeft. Daarna verdwijnt het vrij gauw uit den geest van den dichter. M. a. w. het voorspel is gegradueerd en lang; het naspel is kort of ontbreekt. Dit laatste is het geval met zeven van de negen stukken die we hier besproken hebben. Alleen *Gysbreght* en *Lucifer* hebben èn voor- èn naspel. Het naspel van *Lucifer* duurde negen jaar; dat van *Gysbreght* vier-en-twintig, even lang als het voorspel.

We zouden nog wel meer gevolgtrekkingen kunnen maken, als we ons niet bewust waren dat we dan een gevaarlijken

Digitized by Google

grond zouden betreden. Gevaarlijk zal hij echter slechts zoo lang blijven, als er niet meer voorbeelden zullen zijn bijeengebracht dan wij nu bezitten. De methode blijft toepasselijk en lijkt ons nu reeds juiste, zoo al eenigszins vage, uitkomsten te hebben geleverd. Over de waarde der voorbeelden moet iedereen zelf oordeelen; de waarde der conclusies hangt ervan af, en ook die kan dus betwist worden. Maar men kan het met ons eens zijn, denk ik, als we beweren dat we door een studie van dezen aard dichter bij Vondel's persoonlijkheid kunnen komen, een beteren blik op zijn ontwikkeling krijgen, en reeds een begin maken met het werk van dieper begrip onzer schrijvers, waarvan de volledige verwezenlijking van de toekomst der psychologie afhangt.

JOS. E. GILLET.

Digitized by Google

CLUYS-WERCK.

vs. 1. *Geleerde Vriend.* L. „Wie de *geleerde Vriend* is, tot wien H. zich richt, is onbekend. Misschien ook heeft H. hier geen bepaald persoon mee bedoeld, en is deze aanspraak niets dan eene rethorische wending." —

Het eerste onderschrijf ik; wat het tweede betreft, meen ik te moeten wijzen op de laatste regels van het gedicht *Πατρὸς ἐρήμου* (Worp, VIII, 245), waar H. zijne berusting uitspreekt over zijne eenzaamheid in het groote huis op het Plein:

Een dingh ghebreeckter aen, dat ick wel wenschen sou,
Dat 's dat het *een wijs mensch* alleen goed vinden wouw.

Zou deze *wijze mensch* en de *geleerde Vriend* niet één en dezelfde persoon zijn? Misschien zal ons de *Briefwisseling van C. H.*, waaraan onze onvermoeide Worp zijn ijver en zijn wetenschap besteedt, hierover nader kunnen inlichten.

vs. 4. *bestaen.* L. „ondernemen, beginnen" zonder de bijgedachte aan gevaar. — Ik zou *bestaen heb* liever weergeven door: „hoe ik er toe gekomen ben".

„ „ *ontminnen*: L. „iemand zijne liefde opzeggen, ophouden hem te beminnen". — Dit is zeker de gewone bet., doch dat H. van zich zelf zou zeggen, dat hij „als het ware bijna opgehouden heeft, zijne kinderen te beminnen", is niet aan te nemen. Letten wij op de hoofdletter midden in het woord *ontMint*, die door H. daar stellig niet zonder bedoeling geschreven is, dan blijkt, dat hij eene woordspeling met *Min*, voedstermoeder, op 't oog heeft gehad: hij heeft zijne kinderen van hunne *Min* ontslagen, ze a. h. w. *ontvoogd.*

Dit wordt bewezen door vs. 435, 36:

Danck hebben sij, door wien ick pas vijf jaerigh kind
In d' eerste papp-pott wierd met soet geluijd *geMint.*

Digitized by Google

waar L. zelf aanteekent: „De hoofdletter wijst ons reeds op eene ongewone beteekenis: gezoogd, gevoed, gekoesterd". Wel vreemd, dat hij dat ook niet in vs. 4 heeft opgemerkt! En dat de bet. *ontvoogd* hier de juiste is, wordt nog verder aangetoond door vs. 74:

Men seide, wild' ick haer *van mijn bewind ontslaen.*

vs. 8. *in haer waterpas gesett.* L. „kan eigenlijk niet van de *schaal* gezegd worden". Hij geeft echter toe, dat men het moeielijk eene fout kan noemen. — Ik kan er dan ook niets anders dan eene doodgewone *overnaming* in zien van het *geheel* voor het *gedeelte*: de *schaal* voor den *balk* der weegschaal. Evengoed zou men ook *in haar waterpas gesett* kunnen nemen voor eene overdrachtelijke uitdrukking: *in evenwicht gesteld.* Zulke *tropen* komen toch in de dichterlijke en ook in de volkstaal aanhoudend voor.

vs. 11. *rustelijk;* niet *gerust*, maar *rustig*, *kalm.*

vs. 22. *die nemmermeer van mij als danck en gunst verdienden.* L. „In ruil voor hunne gastvrijheid genoten zij niets anders dan dank en toegenegenheid, want zij werden nooit door hem teruggevraagd". — Ik geloof, dat dit laatste geheel onjuist is: H. zegt: ik gedroeg mij als gast van mijne waardste bloedverwanten, die mij nooit tot iets anders dan tot dank en genegenheid verplicht hebben; d. i. eenvoudig: waarover ik mij nooit te beklagen heb gehad.

vs. 24. *Jong.* Ik ben het geheel eens met L. en vestig hier dan ook slechts de aandacht op, om eene foutieve verklaring in mijne *H.-St.* bl. 54, te verbeteren. Ik opperde daar de meening, dat het Eng. woord *song*, in de briefwisseling van H. met Dorothea v. Dorp vaak voorkomende, niets anders was dan een foutieve lezing voor *iong* = *jong.* Dr. Nauta heeft in *Tijdschr.* XXVIII, 160 vlg. aannemelijk gemaakt, dat *song* „niet zoo geheel onwaarschijnlijk in de Bijbelsche bet. van „lust", „geluk" en den „geliefde" kan genomen zijn. Ik herinner mij de laatste bet., of eene daarmede overeenkomstige, inderdaad in een Eng. woorden-

Digitized by Google

boek — welk weet ik niet meer — aangetroffen te hebben.

vs. 27. *van 't mijne.* Moet hier *onderhout* of *geklapp* onder verstaan worden? M. i. volstrekt niet, maar moet uit beide woorden de bet. *mijne wijsheid*, *mijne levenservaring* geabstraheerd worden. H. wil zeggen: in 't gesprek na tafel deelde ik op mijne beurt het een en ander uit mijne levenservaring mede.

vs. 30. *niet all by namen.* De verklaring van L. „volstrekt niet in alle bijzonderheden" lijkt mij in alle opzichten verkieselijker dan de door mij, *H.-St.* 54, gegevene.

vs. 64. *daer beider Haeringh braedt.* L. „waar beiden gaarne gezien worden" of „waar beiden zich aangenaam gevoelen". Deze verklaring, ofschoon de spreekwijze op andere plaatsen die bet. zeer goed hebben kan, is hier m. i. verkeerd*;* zij heeft hier de bet. *waar beider molentje maalt* (*Fr. Wdb.* I, 233; 504) *waar ons potje te vuur staat*, *waar ieder zijn kostwinning of betrekking heeft*, waar hem dus zijn werk wacht.

vs. 66. *Daer van dien 't werck daer is bevolen geerne vry gaen.* Het is, dunkt mij, onnoodig, hier met L. *datgene* in te lasschen. De afh. zin staat proleptisch vòòr zijn hoofdzin. Construeer dus: „yeder had in 't voorbij gaen, een oogh, dat Paerden mest, enz., daer van, dien 't werck daer is bevolen, geerne vrij gaen". Men zou dezen zin ook als tusschen haakjes geplaatst kunnen beschouwen.

vs. 92. *Den korten uytslagh.* L. „het nabijzijnd einde". — Volstrekt niet. *Uitslag* is het uitslaan der naald van de weegschaal naar den kant van het afgewogene: het is dus *overwicht*, *over-* of *toemaat.* H. zegt, dat zijn tijd eigenlijk afgeloopen is, daar hij 84 jaar oud was; hij zal dus nog slechts weinig tijd te leven hebben en komt er tegen op, dat men zijne kinderen verdenkt, die korte toemaat of bijslag van zijn levenstijd niet te hebben kunnen afwachten.

vs. 113. *eenigh.* L. „eenzaam". Zoo ook in 't Mnl. Vgl. Hgd. *einig*". — Beter dan met 't Hgd. laat zich de bet. *eenig* = *eenzaam* illustreeren door een beroep op onze volkstaal; „het was daar zoo *eenig*" of „het was me daar te *eenig*".

Digitized by Google

vs. 115. *naar mij het hoofd om loopt*. Hier mag eene verklaring niet achterwege blijven. Immers tegenwoordig beteekent de uitdr. *het hoofd loopt mij om*, het hoofd schijnt mij als in een kring rond te draaien van vermoeidheid of drukte; doch hier wil H. zeggen: moet ik alles beschrijven, naar mijn hoofd er zich mede bezig houdt, dan, enz.

vs. 124. *Soo maer de Heer met mij na syn gewoonte doet*. L. „Indien God zijne gewone goedertierenheid ook mij betoont". — Ja, zoo op zich zelf beschouwd, kan deze versregel aldus verklaard worden. Let men echter op het voorafgaande en op Huygens' uitingen op andere plaatsen, waar hij bekent, dat God zich steeds als een liefderijk vader jegens hem betoond heeft, dan zal men er in lezen: „zoo de Heer maar met mij doet, zooals hij tot dusver met mij gedaan heeft".

vs. 127/8. Deze regels worden door L. goed verklaard; *schorten* bet. echter hier niet *te kort schieten*, *ontbreken*, maar *noodig zijn*.

vs. 153. *meer en wijser lieden*. Met deze aanzienlijker en wijzer lieden zijn zijne collega's de *Raden en Rekenmeesters* van den Prins bedoeld; H. was 19 Oct. 1630 door Prins Frederik-Hendrik in hun college benoemd.

vs. 155. *straffen*. Hieronder zal, wegens het onmiddellijk volgende „en cijferen hem toe, enz." het *opleggen van geldboeten* te verstaan zijn.

vs. 164. *vonnissen van toegift of van straf*. L. verklaart hier *toegift* door „het toegeven, het verleenen eener gunst, het inwilligen van een verzoek". —

Dat dit de bet. zou zijn, wordt belet door *vonnissen*. De Prins, zegt H., doet een lange lijst van achterstallige zaken af door een snel vonnis, 't zij hij toegeeft, d.i. kwijtscheldt (vrij spreekt) of straft.

vs. 254. *veel danckerijs te doen voor iemand te vergasten*. L. verklaart *iem. vergasten* door: „daarvoor dat men iemand onthaald heeft". Dat is onjuist: *iem. vergasten* beteekent niet *iemand onthalen*, maar *door iemand onthaald worden*, *bij iemand te gast gaan*. Vgl. Vondel, *Warande*, 100.

Tbol Muysken van der Stadt de velt-muys kwam *vergasten*,
Maer vond so sobren disch, dat het zich niet verbrasten.

Digitized by Google

vs. 255. *in mijn Pas.* L. „plaats", ook wel „gunstige gelegenheid" enz. Of beteekent het hier „gang" dus „met mij in mijn gang te laten, met mij mijn gang te laten gaan"? — Ik geloof, dat *pas* hier beter wordt weergegeven door *toestand*, *gedoente*; „die mij in mijn doen gelaten had". Zie *Mnl. Wdb.* VI, 171, en mijne *H. St.* 57.

vs. 260. *soo 't niet half waerdigh was.* L. toegevende, dat *soo* hier relatieve beteekenis kan hebben, zooals ik in mijne *H. St.*, 58, betoogde, beweert, dat het ook „indien" kan zijn. „Een stuk papier werd daarvoor gebruikt; ik zou verkwist zeggen, indien 't het papier niet half waard was". — Dat zou toch een al te gewrongen zin geven en tegen de, in dergelijke gevallen gevallen gebruikelijke, bescheidenheid strijden. H. zou dan te kennen geven, dat zijn gedicht in allen gevalle het papier half waard was. Ik meen bij mijne op boven aangeduide plaats uiteengezette meening te moeten blijven en wijs nog op *Jerol.* vs. 967:

Wat sonderlingher volck *so* heb ick oock gedient.

waar *so* m.i. ook relat. bet. heeft. Vgl. ook *Mnl. Wdb.* VII, 1446.

vs. 305. *Die reden.* Beteekent *reden* hier: *grond*, *motief*? 't Zou kunnen, doch mij dunkt met het oog op het voorafgaande, dat hier *rede*, *redeneering*, *betoog*, bedoeld is: „die redeneering, dat betoog heeft bij mij nog zijn volle kracht behouden".

vs. 312. *druyve-cier.* L. „onthaal, feestelijkheid met wijn". — Het juiste woord is *wijngelag*.

vs. 315. *betrachten.* L. „zoeken te verkrijgen". — Juist; doch niet de daaraan geknoopte verklaring „die voor hun eigen pleizier, en niet voor het mijne, zoeken gedaan te krijgen, hetgeen zij van mij verlangen". — Ik lees in *haer selven te gevall betrachten* iets geheel anders, dan dat de vrienden alleen voor hun pleizier H. tot drinken zouden dringen; nl. dat zij het doen te hunnen eigenen gevalle, d. i. om zelf (met fatsoen) behoorlijk te kunnen pooien. Dat dit de bedoeling is, blijkt overtuigend uit vs. 322 vlgg.; vooral uit:

Ben ick niet wel getoeft met wat sij selver swelgen
En ick magh, noch vermagh?

Digitized by Google

vs. 324. *Tot op den nagel.* Omtrent deze door L. zeer juist verklaarde uitdr. verwijs ik naar *H.-St.* 59 en *Trijntje Corn.* vs. 39: „keer om dan opde nôgel” en mijne aant. aldaar.

vs. 330. *aen een vol te reeden.* Met L. ben ik het eens, dat *reeden* hier *geraken* beteekent. En ook de afl. van *reede*, *ree* = vlug, bij de hand” lacht mij meer toe, dan die van Vd., aan de *reederij* ontleend. Zeggen wij ook niet *gereedelijk tot iets komen* en is dat niet juist, wat hier met *reeden* bedoeld wordt.

vs. 331. *dat druypt op mijn kapp.* L. „dat komt op mij neer, dat moet ik ontgelden”. — Hij bedoelt dus, dat H. daardoor tot drinken genoopt wordt. Ik breng de uitdr. echter in verband met vs. 327, vlgg., waarin gezegd wordt, dat zij H. tot het drinken uitnoodigen en dan dien dronk op H.'s rekening schuiven. „Dat druypt dan op mijn kapp”, zegt H.; d. i. daarvan word ik dan als de oorzaak beschouwd, wordt mij de schuld gegeven. Vgl. *'t komt al op mijne kap* = ik krijg van alles de schuld, alles wordt mij verweten. V. D.

vs. 340. *als beij syn Katt en Hond.* L. „Wij zeggen evenzeer zoo ziek als een hond en zoo ziek als een kat”. — Accoord! Doch daarmede is H.'s bedoeling niet verklaard. Hij wil zeggen: iemand, op wiens gezondheid aldus gedronken wordt, is niet gezonder dan zijn hond of zijne kat, op wie niet gedronken is.

vs. 354. *oock meer.* L. „nog meer”. — Dit kan, maar ik geloof toch niet, dat het juist is. De *grootste vraegh* is nog overgebleven en daar zij dus belangrijker is, dan de overige, verwacht de vrager *ook meer*, d. i. *uitgebreider* bericht van H.

vs. 356. *Wat ghij tot noch toe hoort.* Bij vs. 362: *wilt ghij overwegen*, maakt L. de juiste opmerking, dat men in overeenstemming met het, vs. 365, volgende, *keerde*, *wildet* of *wout* zou verwachten. Zij ware ook hier op hare plaats, daar wij thans zouden zeggen: *wat ghij tot noch toe hoordet.*

vs. 384. *geweven woll en rach.* L. vergist zich, waar hij meent, dat hier van „gordijnen voor de boeken” sprake is en dat *draghen draeght* moest zijn, omdat hier van de *sael* uit vs. 382 gesproken wordt. — H. zegt: „ik maak het meeste werk van mijne

Digitized by Google

boekenzaal, veel meer dan van mijne andere zalen, die, als zij op haar mooist zijn, niets vertoonen dan *gordijnen* en *tapijtwerk* (armzalige vodden in zijn oog, wanneer hij ze met zijne *boeken* vergelijkt).

vs. 402. *hals-werck hebben.* L. „tot over de ooren in het werk zitten". — Hij schijnt dus de meening toegedaan, dat *halswerk* beteekent: een *werk*, waar men *ten halze toe* insteekt. Dit is echter niet het geval. Volgens het *Ndl. Wdb.* V, 1708, is het: „werk, dat groote krachtsinspanning vordert; zwaar werk". Ter vergelijking worden daar de uitdrukkingen aangehaald *met den hals halen*, *winnen*, *bij hals en kracht*, *uit den hals werken.* De uitdr. zal, dunkt mij, ontleend zijn aan den last, dien men op zijne schouders of op den rug draagt, waarbij de nekspieren sterk ingespannen worden, of aan den hals der trekdieren, waarover het juk gespannen is.

vs. 411. *hoofden rollen mis.* Het kan m. i. geen kwaad hierbij aan te teekenen: *het hoofd raakt op hol*, *het verstand gaat op den loop.*

vs. 417. *laat sich maer gevallen.* L. „genoegen nemen met". De zin is: „God moge mijne zonden genoeg gestraft achten, doordien ik reeds aan één oor doof ben". — Zeer juist; doch wat er verder volgt: „Het valt hier wel wat vreemd, waar hij eigenlijk spreekt over zijne oogen"... valt *mij* erg vreemd! Wat toch is het geval? H. is doof aan één oor en vreest, daar hij zijne oogen steeds „veel geverght" heeft, dat hij ook daaraan nog schade mocht lijden; hij slaakt nu de bede, dat God hem voor zijne zonden genoeg gestraft achte met het verlies van zijn halve gehoor en hem niet ook nog het gezicht ontneme. En voor beduchtheid in dit laatste opzicht was alleszins reden bij den man, die reeds op jeugdigen leeftijd een bril dragen moest, en voortdurend over de zwakheid van zijn oogen klaagde. (Zie de door L. bij vs. 424 aangehaalde verzen).

vs. 434. Deze versregel is door L. juist verklaard; veel beter, dan ik het *H.-St.* 62 deed.

vs. 445. *Engelsche viool.* L. „de viool, waarin hij van een *Engelschman* les kreeg". Ik geloof niet, dat H. deze viool daarom *Engelsche*

Digitized by Google

noemde. Het is eene bepaalde soort van viool, gelijk overtuigend blijkt uit een brief van H. aan Van der Burght (Land, Corresp. XLI), waarin sprake is „d'une certaine *viole Angloise*". Huygens (Vita propria, vs. 52) noemt ze *barbitus* en dat hiermede wel degelijk eene soort *viool* bedoeld is en niet, zooals Loosjes in zijne vertaling meent, eene *citer*, blijkt overtuigend uit de volgende passage van Bulwer Lytton's *Zanoni*, Hfdst. I: „Hij (Gaetano Pisani) uitte zich inniger op den *barbiton*, gelijk de geleerde Mersennius wil, dat wij al de variëteiten van de groote familie der snaren-instrumenten noemen. *Barbiton* klinkt stellig beter dan het Engelsche *fiddle*; laat het dan *barbiton* zijn!"

Ook Loosjes' vertaling van *cithara* (vs. 60) door *gitaar* is glad verkeerd en moet, blijkens *Cluysw.* 446, door *luit* vervangen worden. Zooals ik bij vs. 458 zal bewijzen, leerde H. eerst op lateren leeftijd de gitaar bespelen.

vs. 450. *op eigen houtje.* L. volgt hier de gewone verklaring, die 't eerst door De Jager (*N. Archief*, 297) gegeven is, doch wijkt van dezen af in de bijzonderheden. Hij meent, dat de dienstmeiden, die gewoonlijk voor hare meesteressen op dezer *hout* of *kerfstok* koopen, ook wel iets op eigen rekening en dus op haar *eigen houtje* zullen koopen. De Jager is van gevoelen, dat daar de kerven gelijktijdig op den stok van kooper en verkooper moesten aangebracht worden, de kerven, die men alleen op zijn eigen stok maakte, ongeldig waren, en dat van daar de spreekwijze, *iets op zijn eigen houtje doen* = iets eigendunkelijks verrichten, zonder een ander daarin te kennen, zou afkomstig zijn. Beide verklaringen lijken mij te gezocht; ook die v. h. *Ndl. Wdb.* VI, 1176, *hout* = *kerfstok* en dit = *rekening* is bij mij niet boven verdenking en dus kom ik er toe, mij af te vragen, of *houtje* niet alleen in de *hier* door H. gebezigde uitdrukking = *schip* is, gelijk L. aanneemt, maar ook in de *algemeen* gebruikelijke. Ik ben tot deze veronderstelling gekomen bij de uitgave van *Trijntje Cornelis*, waar ik, vs. 262, las:

En soockje sen lodjijs, dat 's in sen eigen Hof,
Sen *eighen hout*, verstaet, sen *eighe stijve scheepje.*

Digitized by Google

Hout voor *schip* was eene algemeen gangbare uitdr. Ik wees er reeds op, toen ik De Brune's *Lofdicht* op *C. M.* vs. 2 verklaarde en *schipbreukig hout* gelijk stelde met een *wrak*, een *schip*, *dat met de kiel omhoog drijft*. Zie verder *Ndl. Wdb.* VI, 1176.

Nu is het van algemeene bekendheid, welk een groot gezag de bestuurder van een schip uitoefent. Is hij echter slechts de kapitein of schipper, dan moet hij dat gezag nog deelen met zijne reeders of principalen, maar behoort het schip hem zelven toe, *staat* hij *op zijn eigen houtje*, dan is zijn gezag nagenoeg onbeperkt, kan hij geheel op eigen verantwoordelijkheid handelen. Mij dunkt, dat zich hieruit gevoeglijk de bet. *op zijn eigen gezag* laat verklaren. Maar de gevolgen, zooals schade aan „schip en goed", en „winst en verliesen" komen dan ook voor zijne rekening, evenals die, welke eene mogelijke wetsovertreding, b.v. moord en doodslag, na zich sleept, en daaruit ontwikkelt zich de bet. *op eigen risico*, *voor eigen verantwoording* of *rekening*. Deze verklaring heeft op die van De Jager (N. Archief, 297) m.i. dit voor:

1° dat de verbinding *eigen houtje* (schip) in *eigenlijken* zin voorkomt, wat, zoover mij bekend is, met *eigen houtje* (kerfstok) niet het geval is;

2° dat zij redelijker is; want het is toch moeilijk aan te nemen, dat iemand op zijn eigen *stok kerven* zou maken, wetende, dat die niets kunnen bewijzen, wanneer niet op den stok van den ander overeenkomstige kerven voorkomen.

Intusschen zij ze met gepaste bescheidenheid aan het oordeel van „meer en wijser lien" onderworpen.

vs. 458. *Gitarre.* Men zou uit deze plaats misschien kunnen opmaken, dat H. reeds in zijne jeugd de gitaar bespeelde; blijkens Land, *Corresp. etc.* p. XXX, is Huygens echter eerst op lateren leeftijd gitarrist geworden. In een brief aan M. Chieze (LXVIII) zegt hij ... „Comme si toute ma vie je n'avais assez perdu de bonnes heures à un Luth, un Clavesin, un Theorbe et une viole, *depuis quelque temps en ça je suis*, *par hasard*, *devenu*

Digitized by Google

Guitarriste et ay produit de mon chef une trentaine de pieces sur ce misérable instrument". Ook in brief LXXII, au Sr. de St. Luc. spreekt hij van composities voor de gitaar „ce misérable instrument, que je n'ay pas trouvé employé comme il m'a semblé qu'il le pouvait être." Of hieruit een zekere minachting voor de gitaar spreekt, zooals Land meent, acht ik nog zoo zeker niet. *Misérable* kan ook de bet. hebben van *pitoyable*, *digne de compassion*, en dan zou H. hier alleen spreken van een *arm*, *mishandeld instrument*. Dat hij het echter niet zoo hoog stelde als de *luit*, blijkt, behalve uit deze plaats, ook uit *Korenbl.* II, 42 n^{0}. 94:

Hoe sou dat ding *snappen* en *snerpen* en *snarren*!
Het leeck wel een *Luyt*, maer het waer een *Gitarren*.

vs. 460. *daer 't altemael voor swicht.* L. „Bedoelt H. hier, dat alle instrumenten beneden de luit staan, of dat alle moeielijkheden voor de *luyt-machtigheid* verdwijnen?" — Eene alleszins gewettigde vraag; met het oog op het boven opgemerkte en de wetenschap, dat de vlugge H. twee jaar noodig had, van zijn zevende tot zijn negende, om de luit te beheerschen (zie ook boven vs. 446) geloof ik, dat hier beide opvattingen bedoeld zijn.

vs. 461. *noch bleef ick niet voldaen.* Ik vestig de aandacht op dat *bleef*, waarvoor een minder pittig dichter al licht *was* zou geschreven hebben. H. geeft er door te kennen, dat hij eerst voldaan was met de *bespeling* zijner instrumenten, doch dat hij later ook tot de *compositie* overging; volgens Land, *Corresp.* XX, stellig vóór 1627.

vs. 465. *drift op drift.* L. „hartstocht, neiging, liefhebberij". — Juist, echter met dien verstande, dat met het eerste *drift* zijn *spel*, met het tweede de *compositie* bedoeld is.

vs. 472. *bij de zestigh jaer.* L. „H. werd 19 Oct. 1630 Raad en Rekenmeester van Fred.-Hend.; doch (was) reeds bijna 10 jaren te voren in ondergeschikte diplom. betrekkingen werkzaam geweest". — Waarom begint L. te rekenen van 1630? H. was toch reeds, volgens het *Dagboek*, op 18 Juni 1625, tot secretaris

Digitized by Google

v. F.-H. benoemd. In 1681 was hij dus 56 jaar in den eigenlijken hofdienst en kon veilig van *bij de zestig* spreken, evengoed als hij, vs. 473, de 27 boeken der *Korenbl.* „*omtrent de dertigh*" noemt. Bovendien, diplomatieke betrekkingen zijn *Staats-*, geen *Hof*dienst.

vs. 488. *Vergulde ploegen*, de karossen. Zij waren rijk met verguldsel gesierd. Sluyter (zie Kalff IV, 503) klaagt ook over hen, die zich in „karos of *gulde* wagen" lieten dragen. Met de *Voorhoutsche ploegers* zijn dan ook m.i. alleen jongelui in rijtuigen bedoeld, niet ook de slenteraars en straatslijpers, gelijk L. meent; immers bij een *ploeger* hoort *ploeg* en *paard.*

vs. 495. *helpen se terecht.* Het kan misschien geen kwaad even op te merken, dat deze uitdrukking hier niet beteekent, iemand de gewenschte inlichtingen of aanduidingen geven, maar die van *tot hun recht verhelpen*, gelijk uit het onmiddellijk volgende blijkt.

vs. 497. *bij gevolgh.* L. „ten vervolge". — Ik geloof niet, dat dit de bedoeling is. H. moet zich 's avonds soms bezighouden, met wat hij 's morgens met de *aensprekers*, de solliciteurs, heeft besproken: de avondbezigheid is dus een *gevolg*, niet een bloot *vervolg* van die des ochtends.

vs. 502. *kund'*. Dit is ongetwijfeld de juiste lezing. Jonckbloet las, waarschijnlijk naar het afschrift, *hand*, hetwelk door Verdam werd overgenomen. Zie Worp, VIII, 320.

vs. 507. *doorkeuren.* L. „ten einde toe keuren". — Zou *doorproeven*, *door en door keuren* = *nauwkeurig beoordeelen*, hier niet juister zijn? Mij dunkt, het onmiddellijk volgende eischt deze verklaring.

vs. 509. *med' en tegenspreken. Medespreken* = met H. medespreken, instemmen, dus goedkeuren; *tegenspreken* = van andere meening zijn = afkeuren.

vs. 565. *verr' en bij beroemde omstandigheden.* L. teekent aan: „omstreken". Juist, doch waarbij behoort *verr' en bij?* Bij *beroemde* of bij *omstandigheden?* M. a. w. zijn de omstreken van den Haag *wijd en zijd beroemd*, of zijn zoowel in de onmiddellijke nabijheid, als meer in de verte, mooie omstreken te vinden bij den

Digitized by Google

vs. 324. *Tot op den nagel.* Omtrent deze door L. zeer juist verklaarde uitdr. verwijs ik naar *H.-St.* 59 en *Trijntje Corn.* vs. 39: „keer om dan opde nôgel" en mijne aant. aldaar.

vs. 330. *aen een vol te reeden.* Met L. ben ik het eens, dat *reeden* hier *geraken* beteekent. En ook de afl. van *reede*, *ree* = vlug, bij de hand" lacht mij meer toe, dan die van Vd., aan de *reederij* ontleend. Zeggen wij ook niet *gereedelijk tot iets komen* en is dat niet juist, wat hier met *reeden* bedoeld wordt.

vs. 331. *dat druypt op mijn kapp.* L. „dat komt op mij neer, dat moet ik ontgelden". — Hij bedoelt dus, dat H. daardoor tot drinken genoopt wordt. Ik breng de uitdr. echter in verband met vs. 327, vlgg., waarin gezegd wordt, dat zij H. tot het drinken uitnoodigen en dan dien dronk op H.'s rekening schuiven. „Dat druypt dan op mijn kapp", zegt H.; d. i. daarvan word ik dan als de oorzaak beschouwd, wordt mij de schuld gegeven. Vgl. *'t komt al op mijne kap* = ik krijg van alles de schuld, alles wordt mij verweten. V. D.

vs. 340. *als beij syn Katt en Hond.* L. „Wij zeggen evenzeer zoo ziek als een hond en zoo ziek als een kat". — Accoord! Doch daarmede is H.'s bedoeling niet verklaard. Hij wil zeggen: iemand, op wiens gezondheid aldus gedronken wordt, is niet gezonder dan zijn hond of zijne kat, op wie niet gedronken is.

vs. 354. *oock meer.* L. „nog meer". — Dit kan, maar ik geloof toch niet, dat het juist is. De *grootste vraegh* is nog overgebleven en daar zij dus belangrijker is, dan de overige, verwacht de vrager *ook meer*, d. i. *uitgebreider* bericht van H.

vs. 356. *Wat ghij tot noch toe hoort.* Bij vs. 362: *wilt ghij overwegen*, maakt L. de juiste opmerking, dat men in overeenstemming met het, vs. 365, volgende, *keerde*, *wildet* of *wout* zou verwachten. Zij ware ook hier op hare plaats, daar wij thans zouden zeggen: *wat ghij tot noch toe hoordet.*

vs. 384. *geweven woll en rach.* L. vergist zich, waar hij meent, dat hier van „gordijnen voor de boeken" sprake is en dat *draghen draeght* moest zijn, omdat hier van de *sael* uit vs. 382 gesproken wordt. — H. zegt: „ik maak het meeste werk van mijne

Digitized by Google

boekenzaal, veel meer dan van mijne andere zalen, die, als zij op haar mooist zijn, niets vertoonen dan *gordijnen* en *tapijtwerk* (armzalige vodden in zijn oog, wanneer hij ze met zijne *boeken* vergelijkt).

vs. 402. *hals-werck hebben.* L. „tot over de ooren in het werk zitten". — Hij schijnt dus de meening toegedaan, dat *halswerk* beteekent: een *werk*, waar men *ten halze toe* insteekt. Dit is echter niet het geval. Volgens het *Ndl. Wdb.* V, 1708, is het: „werk, dat groote krachtsinspanning vordert; zwaar werk". Ter vergelijking worden daar de uitdrukkingen aangehaald *met den hals halen*, *winnen*, *bij hals en kracht*, *uit den hals werken*. De uitdr. zal, dunkt mij, ontleend zijn aan den last, dien men op zijne schouders of op den rug draagt, waarbij de nekspieren sterk ingespannen worden, of aan den hals der trekdieren, waarover het juk gespannen is.

vs. 411. *hoofden rollen mis.* Het kan m. i. geen kwaad hierbij aan te teekenen: *het hoofd raakt op hol*, *het verstand gaat op den loop.*

vs. 417. *laat sich maer gevallen.* L. „genoegen nemen met". De zin is: „God moge mijne zonden genoeg gestraft achten, doordien ik reeds aan één oor doof ben". — Zeer juist; doch wat er verder volgt: „Het valt hier wel wat vreemd, waar hij eigenlijk spreekt over zijne oogen"... valt *mij* erg vreemd! Wat toch is het geval? H. is doof aan één oor en vreest, daar hij zijne oogen steeds „veel geverght" heeft, dat hij ook daaraan nog schade mocht lijden; hij slaakt nu de bede, dat God hem voor zijne zonden genoeg gestraft achte met het verlies van zijn halve gehoor en hem niet ook nog het gezicht ontneme. En voor beduchtheid in dit laatste opzicht was alleszins reden bij den man, die reeds op jeugdigen leeftijd een bril dragen moest, en voortdurend over de zwakheid van zijn oogen klaagde. (Zie de door L. bij vs. 424 aangehaalde verzen).

vs. 434. Deze versregel is door L. juist verklaard; veel beter, dan ik het *H.-St.* 62 deed.

vs. 445. *Engelsche viool.* L. „de viool, waarin hij van een *Engelschman* les kreeg". Ik geloof niet, dat H. deze viool daarom *Engelsche*

Digitized by Google

Haag? Het eerste is het meest voor de hand liggend; doch de volgende regels wijzen meer op het tweede.

vs. 587. *mijn' dobble wederzijds gestichte water-cluys.* De verklaring van dezen regel door L. is geheel verkeerd. Er is hier geen sprake van *Hofwijck in zijn geheel*, of van het *huis*, dat midden in 't water ligt. Ook wordt dit niet *dobbel* en *wederzijds gesticht* genoemd, omdat het aan weerskanten van den grooten weg ligt. Wat het eerste betreft, dit is reeds vs. 583 genoemd en H. herhaalt zich niet in zijne beschrijvingen; dat laat hij aan Cats over. Van 't geheel gaat hij hier over tot de korte opsomming der bijzonderheden en onder deze noemt hij ook de *twee ter weerszijden v. h. huis gelegen eilandjes*, op den plattegrond van Hofwijck met K. K. aangegeven. L. had dus beter gedaan, de juiste verklaring van Verdam over te nemen.

Hiermede sluit ik de lange lijst mijner op- en aanmerkingen. Wien ze te lang mocht voorkomen, verwijs ik naar de fijne opmerking van Bulwer Lytton in sijn *Ernest Maltravers*, B. I. Hfdst. 6: „Hij (Maltravers) wist, dat er in de Letterkunde geene kleinigheden zijn en dat er dikwijls maar eene haarbreede kl'ove ligt tusschen eene nietigheid en eene ontdekking".

Elsene (Brussel). H. J. EYMAEL.

DE UMLAUT VAN *a* IN RIPUARIES- EN SALIES-FRANKIESE DIALEKTEN VAN BELGIË EN NEDERLAND.

Grootaers geeft § 10, 1° en § 11, 1° van zijn studie „Het dialect van Tongeren", Leuvensche bijdragen 8, blz. 137 resp. 139 ondubbelzinnige voorbeelden, waaruit blijkt dat de umlaut van germ. *a* in dit dialekt in open syllaben als *ié*^{2}, in gesloten als *é*^{2} optreedt [1]). Ofschoon deze voorbeelden geen nadere toelichting vereisen, druk ik ze toch nog eens af [2]), ten einde mijn lezers de vergelijking met de verderop te noemen woorden met afwijkende klankrepresentatie gemakkeliker te maken: *bié*^{2}*.k* ˹beek˺, *ié*^{2}*χ* [3]) ˹egge˺ (= ohd. *egida*), *ié*^{2}*.ls* ˹els˺, *ié*^{2}*.zel* ˹ezel˺, *kié*^{2}*.ver* ˹kevie˺, *pié*^{2}*.tere* ˹peter˺ (lat. *patrinus*), *ṣié*^{2}*.pe* ˹schepen˺; *bé*^{2}*d* ˹bed˺, *bé*^{2}*.ste* ˹beste˺, *dé*^{2}*.ke* ˹dekken˺, *dé*^{2}*.ke* ˹(bedde)deken˺, *é*^{2}*l* ˹el˺, *hé*^{2}*χ* ˹heg˺, *hé*^{2}*.χ(t)* ˹hecht˺ (blijkens 't toegevoegde ohd. *hefti* blijkbaar het znw.), *hé*^{2}*.ke* ˹hek˺, *hé*^{2}*l* ˹hel˺, *hé*^{2}*lf(t)* ˹helft˺, *ké*^{2}*.lek* ˹kelk˺, *ké*^{2}*.tel* ˹ketel˺, *ké*^{2}*.tel* ˹keten˺, *kré*^{2}*f(t)* ˹kreeft˺, *lé*^{2}*ge* ˹leggen˺, *lé*^{2}*.ste* ˹laatste˺, *né*^{2}*.t* ˹net˺, *né*^{2}*.tel* ˹netel˺, *sté*^{2}*le* ˹stellen˺, *ṣé*^{2}*l* ˹schil˺, *(ver)té*^{2}*le* ˹(ver)tellen˺, *wé*^{2}*g*^{2} ˹wegge˺, *wé*^{2}*.ker* ˹wekker˺, *zé*^{2}*.te* ˹zetten˺. In dezelfde §§ onder andere nrs. wor-

1) „*é*^{2} is de korte wijde middelvoorklinker (mid front wide)", „*i* is de korte wijde bovenvoorklinker (high front wide)" (t. a. p. blz. 114).

2) Behalve *lié*^{2}*.χ* ˹laag˺, immers dit heeft geen germ. *a*, maar *ē*, wgerm. *ǣ*. Een verklaring van 't opvallend vokalisme in het Tongerens (: *kḗs* ˹kaas˺ enz.; § 13, 3°, blz. 145) behoef ik in dit verband niet te geven; voor wie de kwestie interesseert, wijs ik er op, dat 't Aalsts een dgl. afwijking vertoont (*lish* : *kess*; Colinet, Leuv. bijdr. 1, 21, § 8, 4°), maar niet het Leuvens (*liḫ* : *ḱies*; Goemans, Leuv. bijdr. 2, 28, § 11, 3°) en ook niet het Maastrichts (*lieg* : *kies*; Houben, Het dialect der stad Maastricht § 111).

3) Voor de scherpe spirans wordt uit typografiese overwegingen een ander teken gebruikt dan de gemodificeerde *h* van Grootaers.

den nog de volgende woorden vermeld, die ook hierbij horen: *ié*^{2}*k* ˓edik˒, *ié*^{2}*.l* ˓smaakvol gekleurd˒ (*edel*) § 10, 4°, *a* [1]), *smé*^{2}*.lte* ˓smelten˒ (formeel waarschijnlik = ohd. *smelzen* [2]), zwak en trans., vgl. het Tong. praet. *smé*^{2}*lde* naast *smo.lt* blz. 333, § 76) en *tré*^{2}*.ke* ˓trekken˒ uit **trakjanan* § 11, 3°, *b*, met *jé*^{2} („verkorting van *ié*^{2}"): *wjé*^{2}*de* ˓wedden˒ (blz. 138, onderaan), — en uit het glossarium zouden nog meer voorbeelden zijn aan te halen.

Wanneer we nu, na deze ontwikkeling van de umlauts-*e* gekonstateerd te hebben, § 8 en § 9 van Grootaers' onderzoeking doorlezen, dan zien we, dat ook *è*, bij rekking in open syllaben of anderszins *ȅ* [3]), die de gewone representanten zijn van de germ. *ë*, in meerdere gevallen uit *a* vóór volgende umlautsfaktor zijn voortgekomen. Grootaers heeft niet uitgemaakt, in welke gevallen deze klankontwikkeling heeft plaats gehad, de talrijke voorbeelden echter, die hij geeft, staan ons toe, regels vast te stellen. Ik hoop dat hier te doen, daarbij gebruik makend van al de door G. in § 8 en 9 geciteerde woorden, voorzover hun *è*, *ȅ* op germ. *a* teruggaat, en dat gehele materiaal vermeld ik, elke vorm in de kategorie, waar hij tehuis behoort. Van Grootaers' klassifikatie wijk ik af, maar ik draag zorg er voor, dat ik geen vorm met oude *a* oversla, ook al zijn de *è*, *ȅ* niet door *i*-umlaut te verklaren.

Een aparte klasse vormen die woorden, waar op de oude *a* een *r* volgt: deze vertonen zonder uitzondering *è*, *ȅ*, 't zij dan dat de *e*-klank ontstaan is onder invloed van de verbinding *r* + gutturaal of labiaal, 't zij dat we met umlaut te doen hebben. Voor de palatalisering vóór *r* + gutt. en lab. verwijs

---

1) Hetzelfde resultaat bij *g*-syncope: *hè lié*^{2}*.d* = mnl. *hi leget*, *hè zié*^{2}*.d* = mnl. *hi seget*, t. a. p. sub *b*.

2) Verder dan een „waarschijnlik" durf ik niet te gaan, hoewel voor korresponderende hd. dialektvormen dezelfde verklaring gegeven is (Luick, Beiträge 11, 495, 502, 510, Heimburger, ib. 13, 221); want vóór *l*-groepen komen meer afwijkingen voor: zie blz. 229 over Leuv. *élem*.

3) De korte resp. lange „wijde benedenvoorklinker (low front wide)" (t. a. p. blz. 114).

Digitized by Google

ik naar Tijdschrift 30, 81 vv., wat 't Tongerens betreft spesiaal naar blz. 94; de voorbeelden vinden we bij Grootaers § 8, 3°: *bè.reχ* 'barg', *dè.rem* 'darm', *è.ref*, *è.rem* znw. (waarbij *è.lever* 'armvol' < **è.rvel* < **è.remvol*), *è.rem* bnw., *kè.rep* 'karper', *pè.rek* 'park', *stè.rek* 'sterk', *tèref* 'tarwe', *vèref* 'verf', *vè.reke* 'varken', *wè.rem* 'warm', *zè.rek* 'zerk', *zwè.rem* 'zwerm'. Onder deze woorden zijn er een paar (*è.ref*, *vè.reke*), die na de labiaal resp. gutturaal een umlautsfaktor hadden, maar dat is hier van geen belang: vóór *r* + lab. en gutt. is *a*, met of zonder volgende umlautsfaktor, gepalataliseerd — en samengevallen met de germ. *e*. Zo luiden bijv. *bè.reχ* 'mons' en *bè.reχ* 'verres castratus' volmaakt gelijk en van *gè.rem* 'garm' is het op grond van de Tongerse vorm niet uit te maken of het oude *a* dan wel *e* heeft; ook beschik ik over geen andere gegevens hiervoor: daarom liet ik hierboven dit woord weg, dat door Grootaers onder de woorden met *a* vóór *r* + gutt. en lab. wordt opgegeven. Nog een paar andere woorden liet ik weg, nml. *mèr* 'merrie', welks *è* niet aan de *h*, die eens op de *r* volgde, maar aan de *i* is toe te schrijven (vgl. reeds ohd. os. *meriha*) en *kè.tele* 'flarden' (mv.), *verkè.teld* 'aan flarden gescheurd': deze woorden met op de *r* volgende *t* vermeldt Grootaers ten onrechte in deze samenhang; vgl. in de eerste plaats Kil. *kértelen* in de bet. 'fimbriare' met *kertelinghe* 'fimbriae' en zie over de vermoedelike grondvorm Franck[2] s. v. *kartelen.* Met meer recht had Grootaers een enkel woord mogen wijden aan *kérme* 'kermen', dat in het glossaar Leuv. bijdr. 9, 141 vermeld wordt en dat een vokaal vertoont, die blijkens § 12 overigens alleen vóór *n*-verbindingen en in enige gevallen van vokaalverkorting voorkomt. Ik moet bekennen de *é* van dit woord niet te begrijpen, in ieder geval echter blijft trots *kérme è* de gewone, regelmatige representant van *a* vóór *r* + lab. en gutt.. Bij de woorden met *è* sluiten zich met gerekte vokaal aan *è.rt* 'erwt' [1]) (§ 9, 2° *b*, b)

1) Dit woord vertoont in al onze dialekten de vóór *r* + lab. klankwettige vokaal. Zie Tijdschr. 30, 94 met de noot.

Digitized by Google

en *mè.rt* ʻmarktʼ [1]) (§ 9, 4°, Aanm. 2); ook *ṣè.ver* ʻscherfʼ naast *ṣè.ref* (t. a. p.)? Zie Franck² s. v. *scherf.*

Ook bij palatalisering door *i*-umlaut vinden we vóór *r* altijd *è*, *ē* en nooit *é²*, *ié²*. Een voorbeeld noemden we reeds: *mèr* ʻmerrieʼ; andere vindt men § 9, 2°, *b*, a: *nē.re* ʻdorsvloerʼ, *tēre* ʻterenʼ [2]), *vertē.re* ʻverterenʼ, *gewē.r* ʻgeweerʼ, *hem wēre* ʻzich werenʼ, *vē.r* ʻvoertuigʼ (Aanm. 1); ʻneringʼ luidt *nèréŋ* (Leuv. bijdr. 9, 152). Een *e*-vokaal vóór *r* + dentaal mogen we niet verwachten; immers het Tongerens behoort tot die dialekten, waar niet-gerekte germ. *e* en *a* [3]) voor deze konsonantgroep in een *a*-vokaal zijn samengevallen: *há.t* ʻhartʼ evenals *zwá.t* ʻzwartʼ (§ 4, 2°); zo ook *a* vóór oude umlautfaktor : *má.tele* ʻmartelenʼ (t. a. p.); wanneer we nu in § 8, 5°, *f* een meervoud *stè.t* aantreffen, naast het enkelvoud *stá.t* ʻstaartʼ, dan hebben we hier niet met oude umlaut te doen (het woord is trouwens van ouds een *a*-stam: ags. mv. *steortas*), maar met de recente umlaut, die in dit dialekt nog als kenteken van de pluralis bestaat en waaraan zich de vokalen onderwerpen in die gedaante, die ze in het jongere Tongerens hebben: zo heeft *stò.f* ʻstaf, staafʼ geen pluralis **stēf*, maar *stȍf*; op dgl. wijze is ook *stè.t* een jongere umlautvorm naast *stá.t*; vgl. met hetzelfde vokalisme *bá.l* ʻbalʼ: *bèl* e. a. voorbeelden in § 60, blz. 275 v., en in § 8, 5°, *f*: *tà.k* ʻtakʼ: *tè.k.*

Hiermee nemen we afscheid van de *è*, *ē* vóór *r*; wanneer als umlautsvokaal voor deze konsonant *è*, *ē* optreedt, dan is die vokaalkleur een gevolg van de *r* evengoed als bij de *è*, *ē* vóór *r* + lab. en gutt. We zullen zien, dat in de overige gevallen, waar we *è*, *ē* en niet *é²*, *ié²* vinden als umlautsvokaal van *a*, dit verschil als een chronologies verschil is op te vatten: *è*, *ē*

---

1) Over ʼt germ. *a*-vokalisme vgl. Tijdschr. 30, 85.

2) Mocht dit soms het ww. *teren* ʻmet teer inwrijvenʼ zijn, dan hoort ʼt niet hierbij; dit heeft oude *e*.

3) De gerekte klinkers behandelt Grootaers § 20, 3° (*bȍ.d* ʻbaardʼ enz.) en § 10, 2°, *a* (*ié²d* ʻaardeʼ, *pié²d* ʻpaardʼ enz.).

Digitized by Google

is een jongere umlautsvokaal dan *é*², *ié*². Wanneer we aannamen, dat vóór *r* de umlaut in ons dialekt wat jonger is dan vóór de overige konsonanten, dan zou de *è*, *ȅ* vóór *r* op één lijn staan met die in andere posities. Laten we echter eerst aantonen, dat werkelik *è*, *ȅ* in die andere posities een jongere umlaut is [1]).

Wanneer we het blz. 203 v. meegedeelde lijstje woorden met *ié*², *é*² doorlezen, dan zien we, dat dit allemaal woorden zijn, die van ouds door het taalgevoel niet of slechts in zwakke mate geassociëerd werden met andere vormen, waar de *a* bewaard was gebleven. In de meeste gevallen ontbraken dgl. vormen geheel; in gevallen als *dȧk*: *dekken* mogen we ze geheel negéren, in dit voorbeeld wegens de gespesialiseerde betekenis van *dak*: ook ons taalbewustzijn voelt hier het verband uiterst zwak, heel anders dan bij *lang* : *lengte* of *lang* : *lengen*. Oudnfr. **be*(*t*)*st* (nieuw-Tong. *bé*².*ste*) stond door zijn superlatief-betekenis veel verder af van het bijwoord **bat* (Limb. Serm. en elders *bat*), dan *betera*, dat evenals dit bijwoord komparatief was [2]). *Helft* staat ook bij ons in zeer los associatief verband met *half*, heel anders dan *lang* : *lengte*. Dat *lest* 'laatst' vrij los is van zijn positief, zelfs van het bijw. *laat*, bewijst zijn onveranderd voortbestaan in onze nederlandse dialekten [2]). Bij verba als *leggen* kwamen wel is waar in het Onfr. en komen nog in het Tongerens praeterita en participia met „rückumlaut" voor (Grootaers § 74, blz. 326 geeft op: *lā.χ*(*t*), *gelā.g*(*d*), *zā.χ*(*t*), *gezā.g*(*d*), *zá.t*, *gezá.te*), maar hier werden van ouds de praesentia en infinitieven zozeer als

1) Deze „jongere" umlaut is niet te verwarren met de nog jongere umlaut, die op de deels sterk in timbre gewijzigde vokalen van jongere taalperioden werkt en wiens bestaan voor niemand meer een geheim is. Ik noemde reeds als voorbeeld *st ȍ.f* : *stő̀f*. In die gevallen, waar deze „allerjongste" umlaut een bewaard gebleven *a*-vokaal treft, levert hij dezelfde klank op als de oudere umlaut, die we hier in tegenstelling tot een nog oudere als „jongere" betitelen, bijv. *stè.t* Een contemporaine umlaut-in-wording hebben we in *haⁱ.tșe* 'hartje', *paⁱtșe* 'paadje' en dgl. (§ 7).

2) Trouwens de *é*² zou ook aan de neiging van *s*-verbindingen om *è* en niet *ë* vóór zich te hebben, toegeschreven kunnen worden. Zie blz. 221 v.

Digitized by Google

de hoofdvormen gevoeld, dat hun vokalisme bezwaarlik aan de invloed van de andere vormen kon onderworpen wezen; wij vinden dan ook in oude taalperioden (zo in het Ohd.) nooit afwijkingen in het praesensvokalisme, terwijl tweeërlei praeteritum absoluut geen zeldzaamheid is (zie bijv. Franck, Altfränkische Gramm. blz. 243 v.).

Stellen we hiernaast nu de vormen met umlauts-*ȅ* en -*ѐ*: *bȅ.ter* (§ 9, 2°, *b*, a): oudnfr. en nog mnl. stond hiernaast het bijw. *bat.* Dit verhinderde een tijdlang de umlaut ofte wel veroorzaakte het opkomen van een vorm met jongere umlaut naast een oudere met meer gesloten *e*-vokaal. Deze opmerking vinden we reeds bij Holthausen, Die Soester Mundart § 61; alleen wordt hier ten onrechte aan invloed van *bātn* 'baten' gedacht; ongetwijfeld moeten we voor deze „jongere" umlaut tot een veel oudere periode teruggaan dan H. meent. Dat blijkt door de vergelijking met het Tongerens, wanneer we bijv. met Soests *bẹnta*, Tong. *bȅ.ter* vergelijken Soests *slẹnγə* 'slagen': sing. *slax* naast Tong. *slȍχ* : *slȍ.χ*, waarnaast een ouder meervoud *slȅχ* in de bet. 'slaag' is bewaard gebleven (Grootaers blz. 285). In dit geval staat ons 't Tong. toe, te onderscheiden tussen de „jongere" umlaut en de „allerjongste" umlaut, doordat in dit dialekt de rekkings-*ā* sedert de Middeleeuwen van klank is veranderd. Het Soests alleen kan ons niet bewijzen, dat we met tweeërlei perioden te doen hebben, trouwens ook het Tongerens kan dat slechts in enige gevallen, het kan het niet daar, waar in 't grondwoord de oude *a* gebleven is: zo is het niet wel mogelik, bij *mѐneke* 'manneken' (: *má.n*), *bѐ.ŋkske* 'banksken' (: *bà.ŋk*) (§ 8, 5° *a*) of bij *tѐ.k* 'takken' (: *tà.k*) (ib. *f*) uit te maken, van welke periode die vormen dateren. Ten einde verderop niet ieder ogenblik naar Holthausen te moeten verwijzen, deels met hem meegaande, deels hem bestrijdende, deel ik hier mee, dat H. in § 60 en § 61 terecht opmerkt, dat in het Soests de umlaut van gerekte *a* „in allen isolirten formen" als *iə* optreedt, maar „wenn dagegen dieses tonlange *e* in der flexion oder wortbildung noch mit dem ursprünglichen *a* wechselte, so ist es zu

Digitized by Google

ë umgewandelt und erscheint jetzt wie dieses als *ea*" [1]), — maar tweeërlei is hem ontgaan: dat die „umwandlung" in zeer verschillende perioden [2]) heeft plaats gehad, — en dat voor de andere gevallen van jongere umlaut, waarvoor H. maar een gewrongen of helemaal geen verklaring vermag voor te slaan, ook regels zijn te geven, en wel dezelfde regels, die voor het Tongerens gelden.

Na deze uitweiding kunnen we overgaan tot de overige vormen met *ȅ*, *è*, die nu niet zoveel toelichting meer vereisen. Ik herinner er nog eens aan, dat ik me niet houd aan de kategorieën-indeling van Grootaers en dat ik alleen woorden met oude *ă* behandel en die met oude *e* (ook diegene waaraan Grootaers foutief een oude *ă* toekent, zoals in § 9, 2°, *b*, a *vèχ*, *vège*, *gèje*) alsmede die met alle andere vokalen dan *ă* (bijv. *dreje* enz. § 9, 2°, *a*, *grȅn* § 9, 2°, *b*, a) oversla. Sommige van de te citeren woorden kunnen veel jonger zijn dan *bȅ.ter*; dat zal na 't voorafgaande ieder begrijpen; men zal ook billiken, dat ik die vormen mee vermeld, zonder telkens over de chronologie van hun ontstaan uitsluitsel te geven.

gemȅ.kelik 'gemakkelik' : *gemȍ.k* (§ 9, 2°, *b*, a, Aanm. 1).

bèje 'betten' : *bòje* 'baden' (ib.). We zouden ook aan de mogelikheid van een klankwettige *è* voor *j* kunnen denken.

grȅ.χte '*grachten, een aarden kant afwerken') : *grā.χ(t)* (§ 9, 2°, *b*, b).

mȅ.χteχ 'machtig, krachtig' : *mā.χ(t)* (ib.).

gedȅ.χte 'gedachte' : *gedā.χ(t)* (ib.). Ospr. lange *ā*, maar al in

1) Niet gerekte *e* is blijkens § 51 steeds met *ë* samengevallen.

2) Wij spraken boven van twee perioden, die van de „jongere" en „allerjongste" umlaut, die we in het Tongerens kunnen onderscheiden, en die onderscheiding van twee perioden is gerechtvaardigd, maar we mogen niet vergeten, dat in elk van die twee perioden telkens weer meervouden, deminutiva enz. met umlaut gevormd kunnen zijn. De *ȍ* tegenover *ȅ* maakt het in sommige gevallen mogelik te konstateren: deze vorm is na de klankovergang *ā* > *ȍ* gevormd, of er vóór, — maar in beide gevallen blijft er een speelruimte over van enige eeuwen.

Digitized by Google

het Limburgs van de Limburgse Sermoenen verkort, blijkens Kern's klank- en vormleer § 15 b.

lè.steχ : *lá.s*(*t*) (ib.).

hè.ndele 'onderhandelen' (ontlening? waaruit?) : *hā.ndele* 'handelen' (ib.).

hè.ske 'handschoenke' : *hā.s* (§ 9, 5°).

[*vèske* 'vaaske' : *vās*. Is dit = ndl. *vaas*, < lat. *vās*? (ib.).]

zèfke 'zalfke' : *zāf* (ib.).

kè.nt 'kanten' : *kā.nt* (ib.).

bèn 'banden' : *bā.nd* (ib.).

i.χ bè.nt konj. : *bā.nt* 'bond' (ib.).

i.χ vè.nt konj. : *vā.nt* 'vond' (ib.).

i.χ wè.nt konj. : *wā.nt* 'won, wond' (ib.).

stè.mpel 'stempel' : *stá.mpe* (§ 8, 4°, *a*).

strèŋ 'streng' (bnw.) (ib.). Hier had het Oudnfr. twee woorden: **straŋya-* en **straŋyia-*. Het Mnl. bezat nog beide: evenzo zijn beide ohd. (voorbeelden bij Graff VI 756 vv.). Dat **straŋya-* in streken, niet ver van Zuid-Limburg verwijderd, voorkwam, bewijst *strang* in het Leidener Williramhandschrift tegenover *strenge* in het origineel (vgl. Van Helten Beiträge 22, 460, Franck, Altfränk. Gramm. blz. 21). Nieuwtong. *strèŋ* zal wel door kruising van beide stammen zijn ontstaan. Mogelik is de umlautvorm van elders geïmporteerd: ook dan kan het timbre van de *è* aan invloed van het van ouds inheemse **strang* zijn toe te schrijven. N.B. Het Maastrichts bezit zowel *streng* als *strang*, met gedifferentieerde betekenis: het eerste = 'streng', het tweede = 'scherp, wringend in de keel', van vloeistoffen (Houben blz. 126). [Oergerm. was dit adj. wellicht een *u*-stam.]

ṣrè.ŋkele 'uitglijden' (ib.) : Kil. *schrancken* 'grallatoris gradu incedere etc.'. Voor meer vormen zie Franck[2] s. v. *schrank*.

dè.mpetiχ 'dempig, kortborstig' : *dá.mp* (§ 8, 4°, *c*). N.B. Kil. vermeldt *dampigh* en *dempigh* in gelijke betekenis = 'suspiriosus'.

hèneχ 'handig, vaardig' : *hā.nd* (ib.).

vèŋeχ 'vlug (in 't begrijpen)' : *vàŋe* (ib.).

[N.B. Blijkens de *è* en de *ŋ* een ander woord dan 't in België

Digitized by Google

zeer verbreide synoniem, dat o. a. door Rutten en Tuerlinckx als *vinnig* wordt opgegeven.]

verstènex 'verstandig' : *verstā.nd* (ib.).

(*ver*)*plè.tere* '(ver)pletteren' : *plá.t* (§ 8, 5°, *b*). Zowel het bnw. *plat*, waarmee associatie is ingetreden als een deel der woorden, waarmee het ww. oorspronkelik samenhoort (zie Franck[2] s. v. *pletten*) vertonen *a*.

trè.ntele 'trentelen' : Kil. '*tranten.* vetus. Gradi lente, lento passu' (ib.).

bègele 'biggen' : *bàg*[1] (§ 8, 5°, *c*).

behèlze 'behelzen, beduiden' : *há.ls* (ib.).

verdè.mpe 'verdempen' : *dà.mp* (ib.).

wèse 'met was bestrijken' : *wá.s* (ib.).

gerèmpte 'geraamte' : *ròm* < mnl. *rāme* (§ 8, 5°, *d*).

kètin '(wijfjes)kat' : *ká.t* (ib.).

lèŋs 'langs' en *lèng²de* 'lengte' : *là.ŋg²* (ib.).

ṣèmde 'schaamte' : *ṣòme* 'schamen' < mnl. *scāmen* (ib.).

ṣèveléŋe 'schavelingen' : *ṣòve* < mnl. *scāven* (ib.).

[*plè.ŋke* 'slenteren' = Maastr. *ple·nkə* 'heimelik de school verzuimen' (Houben blz. 115) : *plank*?] (§ 8, 5°, *e*).

vèndel 'vaandel' : *vòn* < mnl. *vāne* (ib.). Kan ook een leenwoord uit 't oudere Nederlands zijn.

vèstenue.ve(*n*)*d* 'vastenavond' (ib.) zou misschien een reminiscens kunnen zijn aan het bnw. *festi*, uit het Ohd. overbekend. Het verdient echter onze aandacht, dat reeds in de onfr. psalmen alleen *fast* voorkomt (*fastero*, *fastira*) en dat ook in 't Ohd. deze vorm voor Ripuaries en andere noordelik-frank. dialekten typies is (zie Franck, Altfr. Gr. blz. 205). Hoe dit zij, in ieder geval heeft *vèstenue.ve*(*n*)*d* de „jongere" of „allerjongste" umlaut van *a*.

Ik heb er al op gewezen, dat de tot nu toe behandelde vormen in zeer verschillende perioden ontstaan zijn; enige der oudste woorden met „jongere" umlaut, zoals *bè.ter*, kunnen in de later-onfr. periode zijn gesubstitueerd voor vormen met de meer gesloten oudere umlautsklinker. Bij andere vormen, insgelijks

Digitized by Google

van de oudere laag, is dit zeker niet het geval geweest, omdat hier in de „oudere" umlautsperiode de umlaut door de tussenkonsonanten werd tegengehouden. Het is namelik een bekend feit, dat niet vóór alle konsonanten de *a* in éénzelfde periode voor umlaut vatbaar is geworden, zo hebben blijkens sommige oude duitse teksten *n*-verbindingen altans in sommige streken een tijdlang de umlaut tegengehouden [1]), terwijl hij voor andere klanken reeds werd doorgevoerd (zie Kögel Anz. f. d. Alt. 19, 226 v.); het is onnodig hier uitvoerig bij de relatieve chronologie stil te staan, alleen dien ik te wijzen op de *h*-verbindingen, die in de ohd. periode vrij lang de umlaut hebben tegengehouden; hetzelfde geldt voor de ndl. dialekten, zelfs hebben ze in het westen van ons gebied nooit umlaut toegelaten. Maar het Limburgs staat in dezen dichter bij het Hd. dan bij 't westelike Nederlands. Welnu, in het Hd. behoren de woorden met umlaut vóór *h*-verbindingen tot de jongere laag van umlaut-formaties (zie o. a. Behaghel, Geschichte der deutschen Sprache, Pauls Grundriss^3, blz. 136 en vooral Wilmanns, Deutsche Grammatik I^3, 269 v. en 275 v.). Deze voor het Duits al lang [2]) algemeen erkende „junger Umlaut" treedt onder dgl. kondities op als de limb. „jongere" umlaut en in die gevallen, waar in het oudere Ohd. de *a* onveranderd is gebleven, mogen we aannemen, dat dit ook in het oudere Oostnederfrankies zo was. M. a. w.: oonfr. **mehtig* (> nieuw-Tong. *mè.χteχ*) e. dgl. luidden tot de „jongere" umlautsperiode klankwettig *mahtig* [3]) enz.

1) Het zou enigszins vermetel zijn, de spesiaal vóór *n*-verbindingen voorkomende Tongerse *é* als umlaut van *a* (Grootaers § 12, 2⁷) in verband te brengen met het tijdverschil tussen de umlaut in deze en in andere posities. Toch wil ik niet nalaten in dit verband op deze *é* opmerkzaam te maken en er op te wijzen, dat ook in hd. dialekten de umlaut-*e* vóór nasaalverbindingen een tussenklank tussen de open en gesloten *e* is: zie Luick, Beiträge 11, 499 v. en Schmeller, aldaar geciteerd. Elders viel *é* vóór *n* met *ë* samen, zo in Ottenheim (ten zuiden van Straatsburg): zie Heimburger, Beiträge 13, 219.

2) Zie Franck, Zeitschr. f. deutsches Altertum 25, 223—225.

3) Wanneer in de Karolingiese psalmen *unmahtig*, *-a* naast *unmethiga* voorkomt, dan kunnen wij de *a* met Van Helten, Die altostniederfr. psalmenfragmente blz. 118

Tong. *hé².χ(t)* met „oudere" umlaut (zie blz. 203) is geen bewijs hiertegen: het luidde tot de later-onfr. periode **hefti*, *-e*.

De „jongere" duitse umlaut „wird auch durch ein *i* in schweren Ableitungssilben und ein *i* in dritter Silbe bewirkt" (Wilmanns I^3, 275), en dat moet ook voor het Oonfr. worden aangenomen. Zo is *gemè.kelik*, hierboven reeds vermeld, niet gesubstitueerd voor een vorm met oudere geslotener umlautvokaal; vgl. ohd. *gimahlîh*: mhd. *gemechlich*. Iets anders dan deze umlaut is die, die door een *i* in de derde lettergreep bewerkt wordt. Hij komt al in het Ohd. voor : *ephili*, bij Tatian *bigengiri*, enz.; zie Franck, Altfr. Gr. blz. 17, Wilmanns I^3, 272 vlg.. Voor de kwestie, in hoeverre aan de umlaut van de betoonde *a* die van de vokaal der tussenlettergreep moest voorafgaan, en hoe Tat. *bigengiri* : *bigangere* en daarnaast mhd. *jegære* enz. op te vatten zijn, verwijs ik naar de aangehaalde plaatsen (zie ook Sievers, Tatian² § 67 en § 76); dit moeilike probleem gaat ons hier niet direkt aan; het is ons voldoende te weten, dat deze soort umlaut niet hoort tot de oudere umlautverschijnselen van het Ohd. — en dus ook wel niet van het Oonfr.

Uit het Tongers vermeld ik hier in de eerste plaats de nomina agentis op *-er* : *jèger* ‛jager’ (§ 9, 2°, *b*, a, Aanm. 1; ’t ww. is *jōge*) en (§ 8, 4°, *b*) *bè.ker* ‛bakker’, *dī.vèŋker* ‛*dievenhanger, deugniet’, *hou.tkèper* ‛houtkapper’, *o.pèster* ‛oppasser’, *pènelè.per* ‛pannelapper’, *ké².telè.per* ‛ketellapper’, *pè.ster* ‛passer’, *wai.ntèper* ‛wijntapper’; Grootaers geeft hierbij nog een femininum op: *wèsié².s* ‛wasseres’. Natuurlik zijn niet al deze woorden oud, maar enige zoals *jèger* en *bè.ker* zullen zeker op een oude periode van de „jongere" umlaut teruggaan. Dat ze niet voor

aan „analogiebildung oder anlehnung" toeschrijven. We kunnen echter ook aan de mogelikheid denken, dat de „jongere" umlautvokaal in het Oonfr. evenals elders (zie bij Wilmanns I^3, 276) nog opener was dan de oude *ë* en dat de dubbele spelling een gevolg is van het ontbreken van een apart letterteken voor deze tussen *a* en *ë* gelegen klinker. ’t Zelfde zou dan gelden voor *antfengere* : *iagere* en de andere voorbeelden bij Van Helten. Ook bij ohd. dubbelvormen moet aan deze mogelikheid gedacht worden.

Digitized by Google

oudere vormen met geslotener *e*-vokaal gesubstitueerd zijn, dat blijkt uit deze woorden op zichzelf niet, maar we mogen het aannemen op grond van het relatief geringe aantal umlautvormen van deze soort in het Ohd.. Ook *trè.χter* 'trechter' (§ 9, 2°, *b*, b) kan hier niets bewijzen, omdat het de klankverbinding *ht* bevat, die in de oudere umlautperiode de umlaut tegenwerkte [1]). De eigennaam *Hè.selèr* 'Hasselaar' (§ 8, 4°, *b*) wordt niet zonder goede grond door Grootaers onder de substantieven op *-āri* genoemd, maar we weten helemaal niet, hoe oud deze naam in Tongeren is.

Een geïsoleerd woord, dat vermoedelik zijn ablaut aan de vokaal van de derde syllabe te danken heeft en dat, zo deze opvatting juist is, afdoend bewijst, dat in 't Nederfrank. dgl. woorden eerst in de „jongere" periode voor umlaut zijn vatbaar geworden, is *èkster* (§ 8, 4°, *a*). Verschillende oudere en dialektiese vormen van dit woord vinden we opgesomd bij Bruinier Kuhn's Zeitschrift 34, 354 v. en bij Suolahti, Die deutschen Vogelnamen blz. 197. Als ohd. vorm vermeldt S. *agistra*, in een Triers en een Wolfenbüttels handschrift voorkomend, als os. de Straatsburger glosse *agastriun* 'pice'. Nu is de vokaalwisseling in zwakbetoonde lettergrepen een bekende crux, met allerlei faktoren moet rekening gehouden worden en de verklaring, die voor één geval geldt, mag niet klakkeloos op een ander worden toegepast; dat in sommige gevallen oude ablaut aan te nemen is, houd ik met anderen (zie bijv. Franck, Altfr.

1) Jk nam hier stilzwijgend aan, dat *trȅ.χter*, zoals Grootaers meent, identies is met ohd. *trahtāri*. Zonder umlaut vinden we deze vorm opgegeven voor 't Noordhorns (*tragt$_r$*, De Vries § 125), Kampens (*tra·chtər*, Gunnink, glossaar), Westvlaams en Waas (*trachter*, De Bo, Joos). Elders vinden we *trechter* (N. W. Veluwe *treχtər*, Goeree *treachtəɼ*, Maastricht *trechtər*, Haspengouw *trechter*, Hageland *trächter*, Aalst *trèhter* Leuv. bijdr. 1, blz. 16), *trefter* (bij De Bo, Joos, Cornelissen en Vervliet; voor Leuven en Aalst, in 't glossaar van Leuv. bijdr. 2 en 1, wordt *tréfter* opgegeven); Kil. kent naast *trachter* de vormen *trechter*, *trefter*, de Teuthonista heeft *trichter*. Deze laatste vorm zal eer dan op *tractārius* op een lat. vorm teruggaan met *trājec-* (> *trēc-*? Zie Hirt Weigand[5] II 1070). Ook voor de Tongerse e. a. dgl. zuidlimb. vormen is de mogelikheid van dgl. oorsprong niet te loochenen.

Digitized by Google

Gramm. blz. 19) voor juist, maar in het woord in kwestie moeten we toch eer de ontwikkeling **agastrīōn-* > **agistrīōn-* aannemen: één grondvorm is a priori waarschijnliker dan twee, bovendien zou uit een wgerm. **agistrīōn-* eer ohd. **egistra* dan *agistra* te verwachten zijn en verder vertonen ook de andere bij Kluge, Nominale Stammbildungslehre² § 49 vermelde geïsoleerde woorden op *-astrīōn-*, *-istrīōn-* geen umlaut van de wortelvokaal. Dus: *èkster* zal via **agistrīōn-* op **agastrīōn-* teruggaan: welnu dan is de „jongere" umlaut juist wat we verwachten.

Over de grondvorm van *hè.ks* 'heks' (§ 8, 4°, *a*) behoeft hier niet nader gesproken te worden, immers het woord is ongetwijfeld geïmporteerd, al heeft dan ook wellicht in het Tongerse land in de onfr. periode in andere betekenis een andere vorm van hetzelfde woord bestaan. Vgl. Hansen, Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter, Bonn 1901, over het woord *heks* Franck aldaar blz. 614—670.

Wel moet aan de mogelikheid gedacht worden, dat *kè.mp* 'hennep' (eveneens § 8, 4°, *a*) in 't Tongers umlaut heeft tengevolge van de *i* in de derde lettergreep. Het woord is ontleend aan lat. *cannabis*, de *i* van dit woord zal in de nominatief vroeg zijn afgevallen, maar in andere kasus bleef een *i*-vokaal in de uitgang bewaard, die de voorafgaande *a* en door bemiddeling van deze later indirect de eerste *a* kan „umgelautet" hebben. Voor de verbreiding van de vorm zie Heukels, De Nederlandsche volksnamen van planten s. v. *cannabis*; hier blijkt, dat de vormen *kemp*, *kennep* (*-ip*) [1]) voorkomen in Zuid- en Noord-Limburg, Oost-Noordbrabant [2]), Zeeland, de Zuidhollandse eilanden (misschien ook elders in Z. Holland) en ook op Zuidnederlands gebied. Hier komen ook nog bijvormen voor, o. a. vermeldt H.

---

1) Deze vormen zullen beide teruggaan op **ken'p* < **kenep*. Vgl. *monnik*, *moŋk* < **mon'k* < **monik*.

2) Volgens V. d. Brand is *kemp* westelik, *kennip* oostelik noordbrabants.

zonder umlaut *kaam*(*p*)*st*, *kampst*. In sommige streken staat er *hennep* of een wat afwijkende dialektvorm hiervan naast, zo geeft V. d. Brand Onze Volkstaal 1, 209 naast *kennip* 'hennep' de vorm *hennip* op als spesiale naam van de niet-zaaddragende planten. Beide vormen, die met *h* en met *k* hebben in zulke dialekten waarschijnlik een parallele ontwikkeling doorgemaakt. Ook de *e* van *hennep* kan een umlautsvokaal zijn (vgl. ags. *hœnep*, *henep*; de ohd. vormen bij Graff IV, 961 vertonen regelmatig *a* in eerste lettergreep, maar veel variatie in de tweede: *hanaf*, *hanof*, *hanuf*, *hanef*, *hanif*), doch het is niet nodig en het zou weinig vruchtbaar werk zijn er veel over te spreken. Laat ik alleen er op wijzen, dat ook andere oorzaken voor het *e*-vokalisme mogelik zijn: denken we slechts aan het verderop te bespreken woord *den*.

Een laatste voorbeeld, dat zeker umlaut heeft, door de derde lettergreep (indirekt) bewerkt, is *mèd*, het meervoud van *mòχ* 'meid' (§ 9, 2°, *b*, a, Aanm. 1), = ohd. *magadi*, *magede*. Vgl. Franck ZfdA. 25, 224.

Ik laat nu enige woorden uit § 8, 4°, *a* volgen, waarbij de „jongere" ablaut plausibel is om gronden van verschillende aard, samenhangende met de voorgeschiedenis der woorden:

èlèn(*de*). De eerste *è* kan ons niet al te zeer bevreemden, als we letten op *allende* in het Mnl., zonder umlaut van de *a* (zie Verdam, Mnl. Wdb. s. v.), naast *ellende*; vgl. ook de in 't frankiese Ohd. (Is.) eenmaal voorkomende vorm *alilenda*, waarvoor ik met 't oog op de mnl. vorm met *al-* liever niet **elilanda* lees, zoals Kögel Anz. f. d. Alt. 19, 227 voorstelt. Hoe die mnl. en ohd. *a* te verklaren is, dat is een kwestie op zichzelf (vgl. Franck, Altfränk. Gr. 20, Mnl. Gr.² 39), het is voor ons op 't ogenblik voldoende, dat we weten, dat tot diep in de mnl. periode zulke vormen bestaan hebben: dit feit verklaart ook het voorkomen van „jongere" umlaut. En de tweede *è*? We mogen die niet in verband brengen met het feit, dat het oudere Ohd. nog vormen met niet-„umgelautete" *a* vóór nasaalverbindingen kent, want dan zouden we voor *einde* e. dgl. ook Tong. vormen

Digitized by Google

met *è* verwachten en niet met *é* (*én* 'einde' enz., Grootaers § 12, 2°); neen, de jongere umlaut is aan de invloed van *land* toe te schrijven, waarmee in de hele onfr. periode *ellende* voor 't taalgevoel samenhoorde. In de Karolingiese psalmen en de daarbij horende glossen is *elelendis* de vertaling van *peregrinationis*, *el(e)lendig* van *extraneus* en *advena* en in het Mnl. is *ellende* in de bet. 'vreemd land' niets zeldzaams.

é.nwèndeχ 'inwendig'. Bij dit woord zouden we oude umlaut in geen geval mogen verwachten, aangezien het niet tot de ohd.-onfr. periode teruggaat (zie Franck[2] s. v.). Het is ongetwijfeld in ons dialekt een leenwoord, waarschijnlik uit het ndl. Beschaafd, en *è* was de meest geschikte klank van het dialekt om de ndl. *ĕ* weer te geven.

grèns 'grens'. Komt in 't Duits vóór de 13. eeuw niet voor. 't Komt uit 't Slav. (po. russ. *granica*) en heeft jonge umlaut. Trouwens in het Tong. is het woord een leenwoord uit andere dialekten of uit 't Beschaafd.

mè.te 'metten'. Dit woord is een eerst later-ohd. christelike ontlening aan het Lat., in 't Ohd. komt naast *mettīna* ook nog *mattīna* voor, de jongere umlaut behoeft dus geen nadere toelichting. Zie echter blz. 224.

mè.s 'mes'. Behalve vormen met *e* kent het Ohd. ook vormen met *a* : *mazsahs* en de Parijse Virgiliusglosse *snide-macese*. Dgl. vormen kunnen ons bevreemden, maar ze bestaan; als ze niet bestonden, zou de *è* van Tong. *mè.s* groter moeilikheden opleveren. Vgl. ook Ottenheims *mœsr̥* (Heimburger, Beiträge 13, 220).

twèlef 'twaalf'. Naast vormen met *e* (Maastr. *twelləf*, Aalst Leuven *twèlef*, Antw. *tweləf*, Waas *twelf*, oost-N. Brab. *twäelif*, Roermond en Limburg tussen deze stad en Weert *twelf*, Goeree *twe*^{a}*ləvə*) staan vormen met *a*: Waas *twaalf* (zie Joos, Waasch Idioticon s. v.), Gent *twaalf* (Boucherij blz. 677), zuid-Oostvla. *twalef* (blijkens *getwaleven* „met zovl. lange *a*" bij Teirlinck, Zuid-oostvlaanderensch Idioticon s. v.; dit wdb. is nog lang niet aan de *t* toe), west-Vla. *twaolf* (Vercoullie, Onze Volkstaal 2, 8 en 32), Noord-Bevel. *twōl*^{ə}*rə* (aldus Verschuur § 87, 1; § 157, 4:

Digitized by Google

tẁōləvə), Bommelerwaard *twaoləf*, Elten-Bergh *twāl̥əf*, Achterhoek *twaalve*, N. W. Veluwe *twō̥ləf*, Kampen *twaləvn̩*, Zaan *twoaləf* (in Assendelft met heldere *a*), Noordhorn *twalf*, *twal*$_m$. Hoe deze vormen zonder umlaut te verklaren zijn, daarover is men 't niet eens. Van Helten Indogerm. Forsch. 18, 108 denkt aan een grondvorm „**tu̯alìb*-, worin mitteltoniges *i* das *a* nicht beeinflusste", maar die „mitteltonige" *i*, die door niets anders wordt waarschijnlik gemaakt, wil er bij mij niet in. Franck, Mnl. Gr.[2] 39 denkt aan een „sächs.-fries. Umbildung von *twalif* mit *twâ* für *twai*"; zo'n verklaring is dunkt me ook alleen bij gebrek aan beter gegeven; mijn tegenzin er tegen vermeerdert nog, als ik bedenk, dat de *a*-vormen ook in van ouds frankiese streken, waar niemand enige friese invloed aanneemt, voorkomen, en vooral: dat dit „*twâ* für *twai*" wel een friese, maar geen saksiese vorm is en dus bij de saks. en frank.-saks. dialekten van ons land en Noord-Duitsland (N.B. *twalf* is ook mnd.!) buiten rekening moet blijven. Dan lijkt me het vermoeden, dat de *tw*- de umlaut tegenwerkte (eventueel in samenwerking met *lt*), nog plausibeler, maar ik geef toe: een dgl. hypothese is evenzeer onbewijsbaar als onweerlegbaar. Stellen we ons dus tevreden met te konstateren, dat de vorm *twālf*, *twāləf*(-*və*) zeer verbreid is en vooral in die dialekten voorkomt, die 't verst van het hd. en 't daaraan grenzende limb. gebied verwijderd zijn [1]); blijkbaar verhinderde een of andere „hemmende kraft" bij dit woord de umlaut in een periode, waarin hij overigens regelmatig werkte: in hoogduitse en aangrenzende dialekten, vatbaarder voor umlaut dan een westeliker en noordeliker taalgebied, drong hij ook bij dit woord door, maar niet in de oudste periode, vandaar de Tong. „jongere" umlaut. Bij dit woord hebben we weer eens op nieuw gelegenheid, de scherp-

1) Opvallend is de Goereese vorm, ook voor N. Beveland zullen we wel een oudere vorm met umlaut moeten aannemen; de ò̄ inplaats van te verwachten ǣ wijst m. i. er op, dat de vorm *twò̄ləvə* ontleend is, waarschijnlik aan 't Beschaafd; zie Tijdschrift 27, 161—163.

Digitized by Google

ziendheid van V. d. Brand te bewonderen, die Onze Volkstaal 1, 164 reeds begreep, dat oost-noordbrab. *twāelif* een jongere umlaut vertoont dan *vrèmt*, *hèffen* enz., al is dan ook zijn verklaring van dit feit niet helemaal juist [1]).

Eén woord van § 8, 4°, *a* bewaarde ik voor het laatst: *pè.ns* ‘pens’. Als we hiervoor inderdaad direkt van lat. *panticem*, rom. **pantice* moeten uitgaan, kan de *è* ons niet bevreemden; ook al hadden we met een oude ontlening te doen, uit de periode vóór de oudere umlaut, dan zou toch de *è* verklaarbaar zijn en wel doordat er een later leenwoord mnl. mhd. mnd. *panse* naast bestaan heeft: N.B. ’t Maastrichts kent blijkens Houben’s glossaar nog beide, *pe·ns* en *pa·ns*. Eer echter houd ik met het oog op de grote verbreidheid van de *a*-vorm en de lokale beperktheid van de *e*-vorm de laatste voor sekundair, al kan ik dan ook niet aangeven, hoe hij ontstaan is; ik doe dat des te eer, omdat ook in het woord *den*, Tong. *dèn* (§ 8, 5°, *e*) de *è* vóór *n* onverklaard is (vgl. Franck² s. vv. *pens* en *den*); trouwens ook al moesten we bij dit woord van een *-iō*-stam uitgaan, ook dan zou de *è* niets vreemds hebben: immers er naast stond een *-ō*-stam en dat *e*- en *a*-vormen in één dialekt voorkwamen, blijkt uit de Teuthonista, de oudste mij bekende bron, die de vorm met *e* heeft, waar naast *dennenboem*, *dennenholt*, *tot dennen hoorende* ook het substantief *dan* en het adjektief *dannen* zijn opgetekend. Heukels De Nederl. volksnamen van planten s. v. *pinus silvestris* vermeldt *dan* als nog in Z. Limb. bekend.

Bij de hier een voor een besproken woorden uit § 8, 4°, *a* sluiten er zich nog twee aan uit andere delen van deze § en wel *dè.wel* ‘degen’ (6°, *b*), *mè.tse* ‘metselen’ (5°, *e*) [2]). De vorm *degen* komt eerst sedert het laat-Mhd. en sedert Kiliaen voor; ouder zijn vormen met *a*: *dagge*, *dagen*. De „jongere” umlaut

1) Ook in ’t Maastrichts, Leuvens en Aalsts konstateren we „jonger” umlautvokalisme.

2) ’t Ww. *pè.stere* ‘peisteren’, dat in ’t rijtje bij Grootaers hierop volgt, heeft geen *è* uit *a*, maar door verkorting uit mnl. *ei* (< fr. *ai*).

Digitized by Google

heeft dus niets vreemds. En wat de woordgroep van *metselen* aangaat, het is bekend, hoe het Mnl. *maetsen*, *machen* kent naast *metsen* en het znw. *maets*(*e*), *mache* naast *mets*(*e*) 'metselaar'; dgl. *a*-vormen komen nog dialekties voor: De Bo geeft *matsen* op naast *metsen* en s. v. *metsenaar* noemt hij *matsenaar* als de Brugse vorm. Niemand zal het wel gewenst vinden, de vormen met *e* van die met *a* te scheiden! Maar dan heeft ook de sekundaire umlaut niets bevreemdends. De ndl. vormen zullen wel uit een rom. vorm met *a*, gevolgd door een palatale konsonant, ontstaan zijn, en dan is dat ook voor ohd. *steinmezzo* waarschijnlik. Dat we van een van ouds germ. **matjan*-, **mattjan*- moeten uitgaan, hetgeen ik Franck[2] 425 vlg. als tweede mogelikheid vermoedde, is veel onwaarschijnliker, om niet te zeggen onaannemelik; dan zou de mnl. vorm *metse* uit het Duits moeten komen, omdat anders *tt* en geen *ts* te verwachten was, en dat de vormen *maetse*, *mache* ontleend zouden zijn aan ohd. -*mezzo*, dat is toch helemaal ondenkbaar!

We komen nu tot een nieuwe kategorie woorden, die weinig afzonderlike bespreking vereisen: *zwè.tse* 'zwetsen' (§ 8, 1°, Aanm. 2), *klè.pe* 'kleppen' (§ 8, 4°, *a*), *kwè.kelik* 'zwak, ziekelik' (§ 8, 4°, *c*), *kwè.tere* 'kwetteren' (§ 8, 5°, *b*), *slè.ntere* 'slenteren' (ib.), *knè.ke* 'knakken' (§ 8, 5°, *e*), *krè.tse* 'krabben', *mèm* 'grootmoeder' (in de volksklas), *slè.mpe* 'langzaam en luidruchtig drinken' (kindertaal) (alle drie als voren), *flè.tse* 'vleien' (§ 8, 6°, *b*), *dè.ndele* 'zich niet recht op de been kunnen houden' (§ 9, 2°, *b*, b). Al deze woorden hebben met elkaar gemeen het onomatopoëtiese karakter, d.w.z. ze worden als „verklankingen" gevoeld, ze horen dus tot die klasse van woorden, die de allersterkste neiging vertonen, in associatieve betrekking te treden met andere woorden en zich formeel en semanties aan hun invloed te onderwerpen. Slaan we Franck[2] op, dan zien we, dat in de meeste gevallen naast deze vormen andere met *a* bestaan en dan is dus de „jongere" umlaut een mogelike oorzaak van hun *è*-vokalisme, — en daar waar zulke vormen niet of bijna niet voorkomen, bij *kwetteren*, *slenteren* en Tong. *dè.ndele* is

Digitized by Google

toch „oudere" umlaut hetgeen we allerminst op grond van andere vormen zouden verwachten. — In dit verband noem ik ook *dè* ‘daar, tiens’ (§ 8, 5°, *e*), dat misschien te vergelijken is met ons ndl. *daᵉr*, *dèr* in dgl. betekenis, maar waarbij, afgezien van de vraag hoe de *è* te verklaren is, in geen geval „oude" umlaut iets waarschijnliks zou wezen.

Hiermee hebben we bijna al de woorden van Grootaers' §§ 8 en 9, voorzover ze *è*, *ē* uit oude *a* hebben of altans kunnen hebben, afgehandeld, en ofschoon niet van al deze vormen (speciaal niet van die der laatste alinea) zeker is, dat ze „jongere" umlaut hebben, we hebben geen enkel woord gevonden, waarbij „oude" umlaut te verwachten was. Wel vonden we talrijke gevallen met heuse umlauts-*è*, maar het liet zich aantonen, dat hier „jongere" umlaut voorhanden is.

Dezelfde *è*-klank van de „jongere", door *i*, *j* bewerkte umlaut vertonen ook de paar woorden met zgn. „*sch*-umlaut" [1]), waarvan Gr. de Tongerse vorm opgeeft: *è.s* ‘es (boom)’ (§ 8, 4°, *a*), *flè.s* (§ 8, 5°, *e*). Welnu, deze umlaut is, gelijk bekend, heel wat jonger dan de „oudere" *i*-umlaut (zie Franck, Altfränk. Gr. blz. 24 v. en de daar aangehaalde literatuur) en ook in hd. dialekten vinden we de „jongere" umlautvokaal, zo Ottenheims *æš* (Heimburger, Beiträge 13, 220).

Als laatste kategorie der woorden in Grootaers' dialekt met *è* uit umlaut van *a* moet ik de leenwoorden noemen, die grotendeels boven al ter sprake kwamen; hier vermeld ik nog *dè.fteχ* (§ 8, 4°, *c*), een ook op naburig duits gebied doorgedrongen noordndl. vorm. Hiermee zijn al Grootaers' voorbeelden met *è*, *ē* uit *a* besproken, afgezien van die, waaraan Grootaers foutievelik oorspronkelike *a* toekent [2]).

Voor we van 't Tongerens afstappen, wijs ik er nog op, dat ook gevallen voorkomen met de representant van *é*, waar we

1) De naam „*sch*-umlaut" is niet volledig. Ook *esp* zal wel geen *i*-umlaut hebben, maar eer *sp*-umlaut.

2) Meerdere zijn terloops al vermeld. Er blijven nog over: *mè* ‘aber’, *mèr* ‘nur’, *vè.nt* ‘vent’ (8, 5°, *e*).

Digitized by Google

toch oorspr. *ë* moeten aannemen: *né²s(t)* ʽnestʼ, *wé².ste* ʽwestenʼ, *zé².s* ʽzesʼ, *zé².stēn* ʽzestienʼ (§ 11, 3°, *a*) [1]). Hier moeten we aan invloed van de *s*-verbinding denken (zie Franck, ZfdA. 25, 220, Luick, Beiträge 11, 502 v., Wilmanns I³ 274). Verderop zullen we zien, dat ook allerlei andere woorden met oude *e*, die in *ė* is overgegaan, die men in 't Duits heeft gevonden, eveneens in de frankiese dialekten van België en Nederland voorkomen.

Wij gaan nu onderzoeken, in hoeverre in andere frankiese dialekten van België en Nederland dezelfde onderscheiding tussen oudere en jongere umlaut van *a*, die 't Tongerens kent, is waar te nemen.

We spreken het eerst over het Maastrichts, dat Houben in zijn dissertatie beschreven heeft. In dit dialekt — aangenomen dat Houben scherp genoeg gehoord heeft — is de gerekte *ė* met gerekte *ë* samengevallen in een klank, die Houben met *ē* (een klank- en betoning-variant is *ē·*) aanduidt en die blijkens § 78 ook uit *i* in open lettergrepen [2]) ontstaan is. De voorbeelden van § 60 en 70 laten hieraan geen twijfel. In open lettergrepen is dus ook geen verschil tussen oudere en jongere umlaut van *a* te verwachten: immers in 't Tongers viel de jongere umlaut met de rekking van *ë* in open lettergrepen samen; inderdaad vinden we dan ook *bē·ter*, *gəmē·kələk* met dezelfde vokaal als enerzijds *gē·l* ʽgeelʼ, *rē·gə* ʽregenʼ, anderzijds *kē·təl*, *ē·zəl*. Deze toestand is natuurlik een jonger ontwikkelings-

1) In du. dialekten hoort ook *gisteren* hierbij. In 't Ndl. is hier de geslotenheid nog verder gegaan, misschien onder invloed van de *g*; evenzo dial.: Tong. *gi.stere*, Maastr. *gistərə*, Leuv. *gisteren*, Aalst *gisteren* enz.; ook ndd.: Soest *cistən* (Holthausen § 52). Als echter de *g* mede debet is aan de *i*, dan moeten er toch nog andere meewerkende faktoren zijn geweest, blijkens de afwijkende vormen van *gist*: Tong. *gȅ.s(t)*, Maastr. *ges*, Aalst *gést*. Deze woorden stellen problemen, die ik niet zo maar ineens oplossen kan.

2) Behoudens de gevallen met *i* vóór *i*, *j* der volgende syllabe, die Kern reeds in zijn grammatika der Limb. Sermoenen heeft gesignaleerd (aldaar § 34). Maastrichts zowel als Tongers hebben hier *ī* (Houben § 80, Grootaers § 15, 2°). Overigens zijn Tong. *é* en *ie²* de representanten van *i* in open syllabe (§ 18, 1° en § 10, 3°). Deze valt dus in sommige woorden met oude *ė* samen.

Digitized by Google

stadium dan de Tongerse. Bij de niet-gerekte vokaal is het verschil evenals in het Tongers voorhanden. Uit Houbens § 50 blijkt, dat *è* [1]) de representant van onfr. *ë* is; enige van de voorbeelden aldaar zijn: *bèd* 'bed', *hèk* 'hek', *hèl* 'hel' (subst.), *tèllə* 'tellen'. Maar „daarnaast komen enkele woorden met *e* of *e·* voor", welke klank overigens op oude *ë* teruggaat (§ 65) en die ook uit *a* vóór *r* + lab. en gutt. ontstond (§ 52); als we dat weten, begrijpen we dadelik, dat *e*, *e·* in tegenstelling tot *è* de „jongere" umlaut is. Inderdaad hebben we al de woorden uit § 50 met *e*, *e·* hierboven als zulke vormen met „jongere" umlaut leren kennen [2]). Het zijn — behalve *heks*, dat ook in dit dialekt een leenwoord zal zijn — de woorden *mets* 'mes' en *ste·mpəl* 'stempel'. Wanneer we nu in § 50 Opm. 1 lezen: „Behalve een enkel woord als *ste·mpəl*, dat aan het Ndl. of Fransch kan ontleend zijn, zijn de weinige woorden met *e* of *e·* vormen, waarvan het geenszins vaststaat of zij een umlautsvocaal vertoonen ja dan neen", — dan verbazen we ons er over 1. hoe iemand er toe komt, voor zuidlimb. *ste·mpəl* franse oorsprong te vermoeden, 2. waarom H. dan die paar andere woorden, met *e*, *e·* uit § 50 niet nader bespreekt. Gelukkig echter kunnen we ons er toe bepalen om ons over deze manier van doen van Houben te verbazen; de vokalen, waar het om gaat, hebben niets verbazingwekkends. Meerdere gevallen van *e*, *e·* als „jongere" umlautvokaal bevat § 197, over 't meervoud der substantieven: *be·nk* 'banken', *hels* 'halzen', *kem* 'kammen' enz., verder § 198, over de deminutiva: *deskə*, *helskə*, *mennəke* enz. Misschien heeft Houben wel iets begrepen of vermoed van het verschil tussen „oudere" en „jongere" umlaut; daarop zou zijn § 54 kunnen wijzen, die de straks aangehaalde „opm." bij § 50 tegenspreekt

1) Blijkens § 8 „een klank tusschen *e* en *i*". In § 10 wordt *ē* beschreven als „de heldere *e* in het Nederlandsch, met een zeer zwakken *i*-achtigen naklank;" *ē·* (§ 11) „is iets meer open dan *ē* en wordt langer aangehouden, de *i*-klank wordt niet meer gehoord"; *e* is de *e* van ndl. *bed* (§ 6). „*e·* is de op slependen toon gesproken *e*" (§ 7).

2) Behalve *ste·lt*, maar dit = ohd. *stëlza* en 't is ten onrechte door Houben in dit verband vermeld.

Digitized by Google

en evenals deze slecht geredigeerd is. We lezen hier o. a.: „Germ. *ă*, die in gesloten lettergrepen *a* bleef, heeft tot umlaut *e*, nooit *è*" en als voorbeelden volgen dan *eppəlkə* en een paar andere verkleinwoorden, verder *bekkər*, *oppessər*, *plekkər*, *šettər* ('schatter'), *lestəg* e. a. woorden. Meerdere voorbeelden van *e*, *e·* leveren nog § 55 (*mechtəg* [1]) e. a. woorden met *cht*), § 56 en 57 en de inhoud van deze §§ is in hoofdzaak juist, als we maar niet vergeten, dat dit allemaal gevallen van „jongere" umlaut zijn, 't geen bij Houben niet duidelik genoeg uitkomt. Ik schrijf de voorbeelden hier niet af: het zijn allemaal afleidingen e. dgl., waarnaast het grondwoord met *a*, *a·* nog bestaat, dus woorden van de soort, die ik blz. 209 vv. afdrukte; ook vind ik het niet nodig, bij kleine afwijkingen (zoals Maastr. *vastəl-*, *vastənaovənd*) stil te staan. Woorden op wgerm. *-āri*, te vergelijken met onze voorbeelden van blz. 213, werden hierboven reeds geciteerd, de daarna behandelde woorden vermeld ik hier in dezelfde volgorde als hierboven, voorzover ik ze bij Houben gevonden heb:

ēkstər. Het Maastrichts heeft dus gerekte vokaal in tegenstelling tot het Tongers; waarschijnlik evenals in Tongeren „jongere" umlaut, maar aan de gerekte vokaal is dat niet te zien.

heks (zie blz. 223).

mēg 'meiden'. Jongere vorm dan Tong. *mèd*, met *g* naar 't enk. *maog*.

ē·lend. Aksent op de eerste syllabe; volgens Houben § 60 Opm. 1 uit 't Duits.

i·nuendəg.

grens.

mèttə. N.B. Afwijking van het Tongers. Is deze vorm oud en werkte dus de oudere umlaut nog in de periode, waarin dit woord ontleend werd, dan zou Tong. *mè.te* een leenwoord uit 't Nederlands zijn [2]).

---

1) *Gedachte* luidt in Maastricht *gədachtə* (Houben, glossaar).

2) Luick Beiträge 11, 499 citeert Oostenrijks *mette*; aangezien de rij woorden met umlauts-*e* aldaar vormen bevat, die in onze dialekten „jongere", andere die er „oudere" umlaut vertonen, leert dit *mette* ons niets.

Digitized by Google

mets. Zie blz. 223.
twelləf. Zie blz. 217 vv.
pe·ns, *pa·ns*. Zie blz. 219.
ndl. *den*, Tong. *dèn* ontbreekt in Houben's glossaar.
dē·gə.
metsələ, *metsəlēr.*
zwetsə, *kretsə*, *fletsə* (afwijkende betekenis: ‘werpen, neersmakken’, gewoonlik ‘uitflappen’.

Ook de woorden met „*sch*-umlaut" hebben *e* en niet *è*: *fles*, *tes* ‘zak in een kledingstuk’ [1]). En 't leenwoord *deftəg* evenzo.

We zien dus, dat het Maastrichts alleen met het Tongers samengaat wat betreft de niet gerekte umlaut van *a*. Maar hier is dan ook de overeenstemming volkomen. Een enkele afwijkende vorm zoals Tong. *mè.te*: Maastr. *mèttə* doet niets af aan het feit, dat in beide plaatsen naast de oudere umlautsvokaal van *a* een jongere staat, die in beide in dezelfde gevallen voorkomt. In beide is hij samengevallen met oude *ë*, terwijl ook de *a* onder invloed van *r* + lab. en gutt. of van *sch* e. dgl. dezelfde klank heeft opgeleverd. Ook in overeenstemming met het Tongerens (zie blz. 221 v.) heeft het Maastrichts *nès* ‘nest’, *zès* ‘zes’, die Houben te midden van een allerheterogeenst stelletje woorden in § 66 vermeldt.

Ook in een merkwaardige uitzonderingsregel gaan Maastrichts en Tongerens samen. Houben § 50 en § 216 vermeldt de 2. en 3. persoon ind. praes. *vèls*, *vèlt* ‘valt’, *hèls*, *hèlt* ‘houdt’, behorend bij de infinitivi *vallə* en *ha·wə* (< onfr. *haldan*). Deze vormen vertonen blijkbaar de „oudere" umlautsvokaal, evenzo (met hetzelfde vokalisme als *hings* ‘hengst’ e. dgl.) *vings*, *vink* ‘vangt’ en *hings*, *hink* (§ 51 en § 216); dat we hier werkelik oude umlaut hebben, lijkt me zeer aannemelik, we moeten dan het bewaard-blijven van de oude umlautvokaal, zijn niet-beïnvloed-worden door de vormen zonder umlaut verklaren uit een sterk gevoelde behoefte in het Onfr. om de 2. en 3. pers. singularis

1) De boomnaam *es* vind ik niet bij H.

Digitized by Google

door afwijkend vokalisme tegenover de andere vormen te stellen. Hoe zeer die neiging bestond en nog bestaat, zien we, wanneer we Houben's §§ 210—220 doorlezen. Maar het Tongers levert hier enige moeilikheid. Grootaers geeft § 72, blz. 320 op: *hè hing*², *vild*, *ving*² bij de infinitivi *hàwe*, *vále*, *váwe*. Dat de 3. persoon *hè hüld* van *hou.ge* 'houden', zoals Grootaers § 73, blz. 325 vermoedt, hiermee op één lijn staat en jongere „ronding" heeft, komt me met 't oog op de vorm *hild* in naburige dialekten niet onaannemelik voor. Deze vormen, waarbij zich nog *hè wis* 'hij wast (crescit)' (naast *hè wá.s*) aansluit (§ 72, blz. 321) hebben noch de representant van „oudere" noch van „jongere" umlaut. De *i* verklaren kan ik niet, maar als ik de Tongerse vormen met de Maastrichtse vergelijk, denk ik altans aan de mogelikheid, dat de laatste oorspronkeliker vokalisme hebben en dat de Tong. *i* om een of andere oorzaak voor de regelmatige „oudere" umlaut-vokaal in de plaats is gekomen. Grootaers' § 72 bevat meer dan één puzzle en is daardoor een aansporing om de hele kwestie van de 2. en 3. persoon enkelvoud der sterke werkwoorden in het Limburgs systematies te onderzoeken, maar een dgl. onderzoeking ligt buiten het bestek van dit opstel.

We komen nu tot het Leuvens, dat door Goemans met de nodige uitvoerigheid in jaargang 2 der „Leuvensche bijdragen" is beschreven. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat dit dialekt evenals het Tongerens de jongere umlaut van de oudere zowel in open als in gesloten lettergrepen onderscheidt. „De regelmatige vertegenwoordiger van den umlaut der *a* blijkt in 't Leuvensch *é* [1]) te zijn", zegt Goemans blz. 21 en de voorafgaande rij voorbeelden (§ 9, 2°) toont aan, dat dit juist is: *béd*, *él* 'hel', *éleft* 'helft', *déken* 'dekken', *kélek* 'kelk', *kréft* 'kreeft' enz. Deze voorbeelden tonen, dat we hier met die woorden te doen hebben, die niet in sterk voelbare associatie staan met vormen zonder umlaut, en dat geldt ook van de hier weggelaten voorbeelden.

1) „*é* is de korte wijde middelvoorklinker (mid front wide)" (blz. 7).

Digitized by Google

De „jongere" umlaut wordt door *è* [1]) voorgesteld: in § 7, 4° vinden we allerlei oude bekenden uit het Tongerens terug: sub *a*: *èks* ᶜheks', *èkster*, *èlènden*, *mès*, *mèten*, *pèns*, *stèmpel*, *strèṇ*, *twèlef*, *vèndel*, in de „aanm." *ḳèmp* [2]), sub *b*: *klèpen* (waarmee samen nog *jèṇḳen* ᶜjanken', *plèḳen* ᶜplakken', *lèpen* ᶜlappen' genoemd zijn), sub *c*: *dèmpeh*, *dèfteh* (bovendien *gelèteh* ᶜglad' en 't suffix *-èḥteh*), sub *d*: woorden op *-āri* (*bèḳer* enz.) en 't leenwoord *ḳèter*, sub *f*: 't deminutivum *ḳèḳen* ᶜkatje' (een kinderspel), enige andere deminutiva in § 7, 5°, *a*: *mèmeken*, *mèneken*, waarmee de „augmentatieven" ib. sub *b* op één lijn staan: *lèmen* ᶜlam', *mènen* ᶜman', *tèpen* ᶜgeluksvogel, snul' (: wvla. *tap*); sub *c* volgen: *plèteren*, *klèteren* (ᶜklateren, kletteren'), *ṣèteren* (ᶜschateren, schetteren'), *trèntelen*, *knèbel* (ᶜhet eten': *knabbelen*), en sub *e*: *klètsen*, *krètsen* met 't substantief *krètser*, *mètsen*, *slèts* (ᶜslons'; Aalsts en Bruss. *slaṣ* ᶜslof'), *smètsen* (ᶜsmakken met de tong onder het eten of drinken'). Al deze woorden vereisen na twa over het Tongerens is gezegd, geen nadere verklaring; voorzover het geen jongere „verklankingen" zijn, hebben ze „jongere" umlaut, we kunnen er nog bijvoegen *frèṇ* ᶜfranje', *pèṇer* ᶜpaander' (fr. *panier*) § 7, 4°, *e* en *flèts* § 7, 5°, *e*, terwijl *flès* en *tès* ib. *f* bewijzen, dat ook in Leuven de zgn. „*sch*-umlaut" is samengevallen met de „jongere" *i*-umlaut [3]). In § 7, 4° sub *a* komen nog een paar woorden voor, die ik zo straks oversloeg, omdat we ze hierboven bij het Tongerens niet zijn' tegengekomen, nml.:

bèḳen ᶜbekken'. De *è* zal niet in direkte samenhang met de *a* van het grondwoord lat. *baccīnum* te brengen zijn (daarvoor is

1) „*è* is de korte wijde benedenvoorklinker (low front wide)" (blz. 7).

2) *Ṣèlem* ᶜschelm', in dezelfde „aanm.", heeft in 't Aalsts *é* (*shélım*), 't Tong. en Maastr. stemmen met 't Leuv. overeen: *ṣèlem* resp. *šelləm*. In 't Du. is de *é* zeer verbreid (zie Luick Beiträge 11, 495 v. en verderop) en wegens ohd. *scalmo* naast *scelmo* is er alle reden om umlauts-*e* aan te nemen. De Leuv., Tong., Maastr. vormen berusten dan eer op ontloning dan dat ze „jongere" umlaut hebben. — *Stèlt* heeft oude *ë*.

3) *Blès* sub *e* en *nèḳ* sub *f* hebben *ë*, *brèḳ* ᶜbrak' ib. heeft eer *e* < *a*; hoe die ontstond, weet ik echter niet.

Digitized by Google

het een te oude ontlening), maar eer door associatieve betrekkingen met *bak* verklaard moeten worden. Hoe 't woord in Zuid-Limburg en in hd. dialekten luidt, weet ik niet.

èl ‘el’. In Tongeren en Maastricht met oudere umlaut: *é²l* resp. *èl*, maar „jongere” umlaut kent het Soests, hier samengaande met gerekte vokaal: *ẹɑlə* (Holthausen § 61). Een verklaring van de afwijking kan ik niet geven.

èṇ ‘eend’. Begrijpelik met 't oog op de wisseling van *a*- en *e*-vormen; het Tong. heeft de *a*-vorm bewaard: *ǝ̀ⁱ.n* (Leuv. bijdr. 8, 153); het Maastrichts heeft *ēnd*.

g̣ènster ‘geinster’. Ik zou kunnen wijzen op de mhd. vormen met *a*, maar denk ook aan de mogelikheid van klinkerverkorting uit *geinster*: vgl. *lènzen* ‘langzaam handelen of spreken’: Kil. *lijns* en *stèsel* ‘stijfsel’ § 7, 6°, *d* en *vèt* ‘vet’, *ès* ‘eerst’ ib. sub *a*.

gewènen ‘gewennen’. Leenwoord uit 't Beschaafd? Anders was **gewinen* te verwachten (§ 13, 2°); het Tong. heeft inderdaad *gewéne* evenals bijv. *kéne* ‘kennen’ (Grootaers § 12, 2°).

grèḥt ‘gracht’. Blijkbaar naar de naamvallen met umlaut.

Ook daarin stemt 't Leuvens met 't Tongers overeen, dat de „jongere” umlautsvokaal is samengevallen met de normale representant van *ë*. Dat deze *è* luidt, dat blijkt uit de talrijke en ondubbelzinnige voorbeelden bij Goemans § 7, 1°, en Goemans zelf beschouwt blz. 19 terecht *è* als de regelmatige en *é*, dat ook in sommige woorden voorkomt, als de onregelmatige voortzetting van *ë*. Ja, ook het Leuvens hoort tot die dialekten, die oude *ë* en *ė* in gesloten lettergrepen en, zoals we zien zullen, ook in open, tot de huidige dag van elkaar onderscheiden. Al is ook niet elke uitzondering geheel klaar, het geringe aantal dezer onverklaarde uitzonderingen tegenover de zeer grote menigte „regelmatige” vormen, doet aan de geldigheid van de regel niets af en bewijst alleen dat onze kennis aan grenzen gebonden is; in sommige gevallen moeten we zeker aan beïnvloeding door andere dialekten of door 't Beschaafd denken. Hoe gering in aantal de onverklaarbare vormen zijn,

Digitized by Google

blijkt, als we Goemans' voorbeelden van § 9, 1° nader beschouwen:

zés, *zéstīn*, *sésteh*, *nést*, *wésten* verklaart Goemans heel juist op blz. 19. Hetgeen boven van de Tongerse en Maastrichtse vormen werd gezegd, geldt ook van de Leuvense.

wél. In oude taalperioden komen *wël(a)* en *wala* voor. De eerste vorm is mogelik als mnl. *wel* in deze streken geïmportierd; de Karolingiese psalmen hebben alleen *wala*, deze vorm nog in Tongeren: *wòl*, als tussenwerpsel *wòⁱ.l*; 't Maastrichts heeft klankwettig *wel* = os. *wël*.

ḳélder wordt minder opvallend, als we 't in verband met Tong. *ká.lder* brengen.

klérek = ohd. *chlirih*; vgl. *ḳérek* = ohd. *chirihha*. Of we ook voor *ḳélever* 'kervel' een grondvorm met *i* mogen aannemen (naast ohd. *kërvila*), durf ik niet te beslissen. Of heeft dit woord *é* < *ë* onder invloed van de volgende *i*, zoals Goemans blz. 19 vermoedt? Zie bij *pél*, *péls*.

néfen 'nevens' komt bij de rekkings-*e* nog ter sprake.

pél, *péls*. Bij deze op lat. *pellis* resp. *pellicia* teruggaande vormen herinnert Goemans blz. 19 aan de *i*, in 't Lat. op de *e* volgend; deze verklaring kan juist zijn; zie blz. 231 v. [1]). In Tongeren en Maastricht zegt men in overeenstemming met het Leuvens *pe².ls* resp. *pè·ls*.

ewéḥ bijw. 'weg': *wèḥ* znw. De *é* wordt terecht door Goemans in verband gebracht met de gerekte *ē* van mnl. *enwēghe*. Evenzo is *gemét* in samenhang met het mv. **geméten* te beschouwen. Meer hierover bij de rekkings-*ē*.

élem 'helm'. Rijmt mhd. soms op woorden met *é*, en nhd. dialekten zijn daarmee in overeenstemming (Luick, Beiträge 11, 510 met noot; vgl. verder o. a. Heimburger Beiträge 13, 218 voor het Ottenheims, Michel ib. 15, 9 voor 't Seifhenners-, dorfs; ook Braune ib. 13, 577). In Tongeren zegt men *hè.lem*

1) Voor hd. *pelz*, dialekties met *é* gesproken, heeft Paul Beiträge 12, 549 deze verklaring al gegeven.

Digitized by Google

het een te oude ontlening), maar eer door associatieve betrekkingen met *bak* verklaard moeten worden. Hoe 't woord in Zuid-Limburg en in hd. dialekten luidt, weet ik niet.

èl ʻelʼ. In Tongeren en Maastricht met oudere umlaut: *é²l* resp. *èl*, maar „jongere" umlaut kent het Soests, hier samengaande met gerekte vokaal: *ẹalə* (Holthausen § 61). Een verklaring van de afwijking kan ik niet geven.

èn̥ ʻeendʼ. Begrijpelik met 't oog op de wisseling van *a*- en *e*-vormen; het Tong. heeft de *a*-vorm bewaard: *ǒⁱ.n* (Leuv. bijdr. 8, 153); het Maastrichts heeft *ēnd.*

g̣ènster ʻgeinsterʼ. Ik zou kunnen wijzen op de mhd. vormen met *a*, maar denk ook aan de mogelikheid van klinkerverkorting uit *geinster*: vgl. *lènzen* ʻlangzaam handelen of sprekenʼ: Kil. *lijns* en *stèsel* ʻstijfselʼ § 7, 6°, *d* en *vèt* ʻvetʼ, *ès* ʻeerstʼ ib. sub *a.*

gewènen ʻgewennenʼ. Leenwoord uit 't Beschaafd? Anders was **gewinen* te verwachten (§ 13, 2°); het Tong. heeft inderdaad *gewéne* evenals bijv. *kéne* ʻkennenʼ (Grootaers § 12, 2°).

grèḥt ʻgrachtʼ. Blijkbaar naar de naamvallen met umlaut.

Ook daarin stemt 't Leuvens met 't Tongers overeen, dat de „jongere" umlautsvokaal is samengevallen met de normale representant van *ë*. Dat deze *è* luidt, dat blijkt uit de talrijke en ondubbelzinnige voorbeelden bij Goemans § 7, 1°, en Goemans zelf beschouwt blz. 19 terecht *è* als de regelmatige en *é*, dat ook in sommige woorden voorkomt, als de onregelmatige voortzetting van *ë*. Ja, ook het Leuvens hoort tot die dialekten, die oude *ë* en *ė* in gesloten lettergrepen en, zoals we zien zullen, ook in open, tot de huidige dag van elkaar onderscheid Al is ook niet elke uitzondering geheel klaar, het g aantal dezer onverklaarde uitzonderingen tegenover grote menigte „regelmatige" vormen, doet aan d van de regel niets af en bewijst alleen dat grenzen gebonden is; in sommige gevallen aan beïnvloeding door andere dialekten of denken. Hoe gering in aantal de onverklaa

Digitized by Google

enz.) *ḗ* [1]), welke klank ook de wgerm. *i* en de umlaut van wgerm. *u* representeert (§ 10, 2° en 4°), de gerekte *ë* echter werd *ie* [2]) (*ii* vóór gutturaal) (§ 11, 1°); *ie* is ook de umlauts-vokaal van *ǣ* (*ā*) (§ 11, 3°). Maar blijkens § 10, 1° komt *ḗ* ook in woorden voor, waarvoor Goemans *ë* aanneemt, terwijl omgekeerd § 11, 2° ons gevallen doet kennen, waar *ie* uit umlauts-*e* ontstaan is. Laat ons beide kategorieën nauwkeuriger bezien.

Na het zoëven over *dḗleven* enz. opgemerkte is het aan geen twijfel onderhevig, dat in de werkwoorden van § 10, 1°, *b* (*brḗḳen*, *ḗten*, *genḗzen*, *lḗzen*, *mḗten*, *nḗmen*, *sprḗḳen*, *stḗḳen*, *stḗlen*, *vergḗten*, *wḗven*, *zwḗren* 'etteren') de *ḗ* op *i* en niet op *ë* teruggaat; opvallender is het hiermee samen genoemde *rḗḳenen*, waarnaast evenwel de te verwachten vorm *riiḳenen* (= Tong. *rè.kene*, Ottenheims *ræchnə*, Beiträge 13, 220) ook voorkomt. Vermoedelik heeft *rḗḳenen* umlauts-*e*; vgl. 't in de ME. te Hattem voorkomende *rakenen*, *rakenscap* (Mnl. Wdb. 6, 1006 v.), beide sluiten zich waarschijnlik aan bij ohd. *rahha*, os. *raka* 'rekenschap'. En nu de woorden van § 10, 1°, *a*:

bḗḳer is evenals Tong. *bié².ker* identies met os. *bikeri* (Soests *biəkn* Holthausen § 62), niet met ohd. *bëhhar*(*i*).

ḗvenösten 'evennaaste' en *nḗven* 'nevens' zijn even opvallend als het blz. 229 vermelde *nḗfen*. Maar er naast staan *èfen* 'effen' (§ 7, 1°) en *alieven* 'aleven', waarvan ook *aliever* 'toch' niet te scheiden is (beide bij Goemans blz. 28). We kunnen vermoeden, dat de *ie*-vormen de klankwettige Leuvense vormen en de andere geïmporteerd zijn. Maar met het oog op zwaabs *ẹ̄bə* 'planus' naast *gəbə* 'zoëven' is deze verklaring twijfelachtig. Dit *ẹ̄bə* wordt door Kaufmann, Beiträge 13, 393 verklaard uit **ebin* <

---

1) De *ḗ* ligt „tusschen den wijden en den nauwen langen middelvoorklinker (tusschen mid front wide en mid front narrow)" (blz. 7).

2) „*i* is de korte wijde bovenvoorklinker (high front wide)", „*e* is de onduidelijke vocaal voorkomende onder den vorm van den wijden middeltusschenklinker (mid mixed wide)", „*ı* is een minimale klinker, die eene sterke *i*-kleur heeft" (blz. 7).

Digitized by Google

**ēbin*, dat als kruisingsprodukt van *ëban* en **ibin* wordt opgevat. Zie blz. 236.

zêg.en en *ẓêzes* ('Jezus') kunnen hun vokalisme te danken hebben aan hun kerkelik en beschaafd karakter; *ṣiezes* (blz. 26 en 28), als uitroep gebruikt, is dan de „volkstümliche" vorm. Maar *zêg.en* kan ook *ê* uit *i* hebben, 't komt immers van lat. *signum*.

zênen 'zenuwen' heeft oude *i*: vgl. os. *sinewa* naast *sënewa*.

rêg.en. Hiernaast *riig.en*, 't ww. luidt *rêg.enen*, *riig.enen*. De *ê* is klankwettig bij 't verbum (= ags. *rīnan*, *rignan*, got. *rignjan*), de *ii* bij 't znw. (ohd. os. *rëgan*).

kwên, *strên* zijn opvallend. Aangezien ik in § 11, 1° geen vormen aantrof met *n* na *ie*, heb ik aan de mogelikheid gedacht, dat de *n* schuld is aan de *ê*; dan zou dit ook bij *ṣên* 'toneelscherm' (< lat. *scēna*) 't geval zijn, waar wij anders de *ê* op rekening van de ontlening kunnen stellen. Bij *strên* zouden we aan een grondvorm met *i* kunnen denken: onfr. **strino* naast ohd. *strëno*; hierop zou dan ook Bommelerw. *strêen* teruggaan.

gebêden en *wêg.en*, plur. van *gebèd* en *wèḥ*. Blijkbaar is *ê* de gewone vokaal van verbogen kasus en plur. bij woorden met *è*; blz. 133 vinden we nog *bevèl* : *bevêlen*. Als we hiernaast houden *vawiig.en* 'vanwege' (blz. 26), dan dringt zich het vermoeden aan ons op, dat de *ê* thuis hoort in die vormen, die het taalbewustzijn steeds met de onverbogen *è*-vorm heeft geassocieerd en dat een der „vorstufen" van deze vokaal in de plaats is gekomen van de klankwettige representant van gerekte *ë*. Bij verkorting ontstond *é*: *ewéḥ*, *gemét* (gevormd bij de pluralis) (zie hierboven blz. 229), *gebréḳ* (Goemans blz. 133).

Vatten we nu de voorbeelden van § 11, 2° met *ie* uit „verlengde umlaut-*e*" in 't oog, dan zien we, dat deze afwijkende klankrepresentatie evenals in het Tongerens voorkomt:

1. vóór *r* [1]): *em genieren* 'zich vergenoegen met', *tieren* 'teren', *vieren* 'varen' (= ohd. os. *ferian*), *wieren* 'weren' [2]).

---

1) Dat we deze klasse bij 't Maastrichts niet apart vermeldden, vindt zijn grond in 't samenvallen van gerekte *e*, *ë*, *i* in alle posities in dat dialekt.

2) Goemans vermeldt ook *ieriṇg*¹ 'haring', maar dit heeft wellicht umlaut van

2. bij „jongere umlaut": *bieter* ˹beter˺, *miedeken* ˹maagdeken˺ (in de stoeten). Ook *vergieren* („*vergaderen* met den zin van *voegen*") hoort wsch. hierbij en niet sub 1. En ook het in de „Aanm." genoemde *miezīdeken* kan hierbij horen (vgl. Franck² s. v. *madelief*[1])).

Wanneer we na de dialektgrammatika's van het Tongerens en Maastrichts die van het Leuvens bestuderen, dan konstateren we telkens op nieuw het belangrijk afwijkende karakter van deze taal; op alle belangrijke verschilpunten behoeft hier niet gewezen te worden, terloops vermeld ik er twee, aangezien de lezer zich anders zou verwonderen, dat ik umlautsgevallen, die bij 't Limburgs werden besproken, hier onaangeroerd laat:

1. het Leuvens heeft de oude meervoud-uitgang *-e*, die in 't Limburgs voortleeft (al is dan ook de klinker in de loop der tijden afgevallen) bijna geheel opgegeven; daarmee hangt samen het ontbreken van umlaut als pluraalteken, 2. de umlaut in de 2. en 3. persoon enk. komt niet voor (behoudens bij een paar „onregelmatige" verba), evenals trouwens in alle werkwoorden het vokaalverschil tussen de personen van het praesens is verdwenen [2]). Hoe belangrijk echter de verschilpunten zijn, er zijn ook punten van overeenkomst, en een hiervan is, dat het verschil tusschen *ë* en *ė* gehandhaafd is en dat jongere umlaut van *a* met oude *ë* samen is gevallen. Een klein verschilpuntje [3]) in

---

ǣ (*ā*) en hoort dan onder 3°; vlg. Maastr. *hierəng*. Dit waarschijnlik interdialektaal veel ontleende woord stelt ons voor menige moeilikheid. Hoe is bijv. Tong. *hè̄.réŋ* in verband met de Maastr. en Leuv. vormen op te vatten?

1) In dezelfde „Aanm." wordt nog genoemd: *spienen* ˹spenen˺. Deze vorm en Tong. *spếne* en Maastr. *spienə* laten zich onder een grondvorm **spǣnian* verenigen, waaruit ook westmnl. *spanen* kan ontstaan zijn. Vgl. over de opvallende vokaalvariaties bij deze woordgroep Franck² s. v. *speen*. Een vorm met wgerm. *ǣ*, germ. *ē* zou heel oud kunnen zijn; vgl. lit. *spenỹs*. — *viigen* ˹vagen˺ in dezelfde „Aanm." heeft *ë*; zie blz. 209. — Over *ieverèhs* ˹averechts˺, waarvan equivalenten in 't Hagelands (Claes), 't Antwerps (Smout en Cornelissen en Vervliet), 't Waas (Joos) voorkomen, weet ik niets naders te zeggen.

2) Waar vokaalverschil voorkomt, hebben we met jongere klankdifferentiëring te doen.

3) Het komt me onnodig voor, om op alle kleine vormafwijkingen attent te maken. Op één valt juist mijn oog: ˹den˺ luidt in Leuven *dên* (§ 10, 3°).

Digitized by Google

de umlaut-kwestie, wellicht een gevolg van de geringere neiging tot umlaut hoe westeliker we komen, is het voorhanden zijn van een zeer open klinker voor de „allerjongste" umlaut van niet gerekte *a*, die in het Tongers door dezelfde klank als de „jongere" umlaut wordt gerepresenteerd: *äņķen* 'handje', *käņen* 'grote kant' enz. [1]) (Goemans § 6, 1°).

Het Aalsts, door Colinet Leuv. bijdr. 1 uitvoerig beschreven, stemt in hoofdzaak met het Leuvens overeen. Aangezien we in Colinet's §§ 6, 8, 9, 10 ongeveer hetzelfde materiaal vinden, dat bij het Tongers en Leuvens ter sprake kwam, stel ik me tevreden met naar die §§ te verwijzen; alleen wijs ik op een paar kleine afwijkingen en maak ik een enkele opmerking naar aanleiding van enige woorden, die boven nog niet ter sprake kwamen. Maar voor 't gemak van de lezer formuleer ik eerst even de regels, die hij zelf zonder moeite uit Colinet's materiaal zal „herauslesen":

Wgerm. *ë* levert in gesloten lettergrepen Aalstse *è* [2]) op (§ 6, 1°), in open lettergrepen *ei* [3]) (§ 8, 1°).

Oudere umlaut van *a* is in gesloten lettergrepen *é* [4]) (§ 9, 2°), in open *ē* [5]) (§ 10, 3°).

é, *ē* ontstonden ook uit *i* (§ 9, 7°, § 10, 4°); zo is o. a. de *é*, *ē* van de werkwoordklassen van § 9, 1°, *b* (*délven* enz.) en § 10, 1° (*ēten* enz.) uit *i* onstaan.

De umlauts-*e* viel vóór *r* met oude *ë* samen; voorbeelden in § 6, 2°, *c* en voor de gerekte klinker in § 8, 3°.

De „jongere" umlaut, ook de „*sch*-umlaut" viel met oude *ë* samen, voor de kort gebleven vokaal blijkt dat uit talrijke

1) Wsch. niet te vergelijken met de Tong. gevallen van blz. 207, einde van noot 1.

2) „*è* is de wijde benedenvoorklinker, (low front wide)" (blz. 7).

3) „*e* stelt hier .... voor .... eenen tusschen *é* en *è* liggenden klank ....; *i* is hier een *e*-achtige naslag" (blz. 8).

4) „*é* is de wijde middelvoorklinker (mid front wide)" (blz. 6).

5) *ē* is in Colinet's uitspraak „een lange klinker, die het midden houdt tusschen den wijden en den nauwen middel-voorklinker; andere spreken *é* of zelfs *è* met *i*-naslag uit" (blz. 7).

Digitized by Google

voorbeelden § 6, 2°, voor de gerekte echter laat ons helaas het voorbeeld, dat elders het duidelikst sprak, in de steek: *beter* luidt *bēter* en niet **beiter*. Dat we hier de klankwettige representant van de „jongere" umlautvokaal hebben, geloof ik niet. Deze is zeker *ei*, welke klank inderdaad voorkomt in 't in deze trouwens weinig bewijzende *deigen* 'degen' (blz. 20), welks *e* nog veel jonger is dan in *beter*. Aalsts *bēter* zou misschien daardoor zijn „oude" umlautvokaal bewaard kunnen hebben, dat in dit dialekt vroeg de bijwoordvorm *bat* is verdwenen, plaats makende voor *bet*; maar voor dat vermoeden hebben we geen afdoende bewijzen.

Ook heeft het Aalsts woorden met oude *ë*, die met de umlauts-vokaal is samengevallen (§ 9, 1°). Ze kwamen bijna alle boven al ter sprake bij de andere dialekten.

En nu de paar woorden, die een afzonderlike vermelding verlangen:

nèht 'hecht' (znw.) (§ 6, 2°, *c*), in afwijking van het Tongers (zie hierboven blz. 203). Is wellicht in 't Aalsts de overgang *ft* > *χt* ouder dan in 't Tongers (zie blz. 213)? Of is 't Aalstse vokalisme sekundair?

trèhter (§ 6, 6°, *a*) is in overeenstemming met het Tongers. Opvallender is *tréfter*, in Colinet's glossarium de enige vorm; evenzo in Leuven; niet alleen de *é*, maar ook *ft* behoeft nadere verklaring. Zie blz. 214 met de noot.

Voor *trèken* 'trekken', *rèken* 'rekken' § 6, 6°, *c*) zouden we vormen met *é* verwachten; inderdaad vinden we te Maastricht, Tongeren (altans bij 't eerste ww., 't tweede vind ik niet in 't glossaar) en Leuven klankwettige oude umlaut. De Aalstse *è* moet sekundair zijn.

bedèrven enz. (§ 7, 1°) hebben, anders dan in 't Leuvens, gerekte vokaal; hiermee gaat samen, dat ook *klèrk* en *kèrk*, met oude *i*, rekking vertonen [1]).

1) Een gemeenschappelike eigenaardigheid van Leuvens en Aalsts is de rekking van de uit *a* en *e* ontstane *e*-vokaal vóór *r* + lab. en gutt., die in Tongeren en Maastricht kort gebleven en met *ë* in andere posities is samengevallen; zie blz. 204 v.

Digitized by Google

wég (§ 9, 1°, *a*). Waarschijnlik te verklaren evenals Leuv. *gemét*, *gebrék* (zie blz. 232). Vgl. ook *gebéd* bij Colinet op blz. 122 en 23 (§ 9, 1°, *c*).

bésem (§ 9, 1°, *a*). In tegenstelling tot Maastr. *bessəm*, Tong. *bè.sem*, Leuv. *bèsem*. Maar de Aalster vorm heeft zijn equivalenten met *é* op duits gebied: Kaufmann vermeldt Beiträge 13, 394 zwaabs *beṣə* naast *bęəsə*. Vermoedelik hebben we hier aan invloed van de volgende *s*-verbinding te denken, mogelik in samenhang met invloed van de anlaut. Dat we met Kaufmann aan invloed van een volgende *i* moeten denken (*bĕsamo*: *besimin*), geloof ik niet. Ik wil een dgl. invloed niet loochenen voor andere gevallen zoals mogelik *pels* en zwa. *ẹ̄bə* naast *ęəbə* (zie blz. 231 v.), waarbij nog 't znw. *ẹ̄bənə*; maar in zijn bestrijding van Franck ZfdA. 25, 220 gaat K. te ver en als hij Aalsts *nést*, *wésten* en hun equivalenten met *é* in andere dialekten van 't ndl.-belg. en hd. taalgebied [1]) had bij de hand gehad, dan zou hij zeker niet de invloed van *st* hebben geloochend; en *sm* schijnt, zij 't dan ook misschien alleen onder meewerking van andere faktoren, een dgl. invloed te hebben gehad.

zélf (§ 9, 1°, *a*). Eveneens in afwijking van 't Maastrichts, Tongers en Leuvens. Ook invloed van de omgeving? Evenzo *snél* (§ 9, 7°, *f*)? Als aan de *l* (event. in samenwerking met andere faktoren) een dgl. „vernauwende" werking mag worden toegekend, zou ook *fél* (§ 9, 7, *m*) hierbij horen. Hierbij is dit vokalisme meer verbreid: Maastr. *fè·l*, Tongers *féᵃ.l*. Vgl. vooral Leuv. *élem* (blz. 229 v.) = Aalsts *élṃ*.

géft 'gift' (§ 9, 1°, *c*) heeft *é*<*i* en hoort onder 7° van dezelfde §.

lés 'lesch' (§ 9, 7°, *m*). Wat is hiermee bedoeld? Is 't soms onze plantnaam *lis* [2])? Dan is oude *i* aan te nemen: zie Franck[2] s.v. *lisch*.

1) Vgl. Luick's bestrijding van Kaufmann Beiträge 13, 588, waar op Ottenheims *weldə* en bei.-oostenr. *nẹst* (zwa. *nẹ̄ št*) wordt attent gemaakt.

2) Dit vermoeden wordt waarschijnlik gemaakt door het artikel „*lessche* gewis voor *lisch*, soort van strooi enz." in het Bijvoegsel aan het alg. vla. idioticon van

Digitized by Google

lés 'lectio' (ib.). = Maastr. *lès*, Leuv. *lés*, Tong. (met rekking) *lé²s*. Hier is mogelik aan invloed van de *i* van 't lat. grondwoord te denken (zie blz. 229 met de noot en blz. 236).

gêṇer 'ginder' (ib.). Vgl. 't § 9, 7°, *h* door Colinet onvoldoend verklaarde *bléṇḍ* 'blind'. *é* < *i* vóór *ṇḍ*? Terecht verklaart C. *géṇer* uit *géṇḍer*.

néf 'neef' (§ 10, 2°). Zie Colinet blz. 27 bovenaan.

gène 'gene' (§ 10, 4°). = ohd. *jënër*.

*vlèring*² 'vlerk' (§ 10, 4°). *è* < *i*? Vgl. westf. *firk* (Woeste 300) en *flīramoès* bij Colinet in Aanm. 3.

règel (Aanm. 2). Ook Leuv. *règel* ('liniaal'), Tong. *rè.gel* wijzen op oude *i*, zoals behalve Colinet dan ook Goemans (blz. 26) en Grootaers (blz. 143) hebben ingezien. Inzoverre dgl. vormen de bet. 'regel' hebben, kan ook aan ontlening uit 't Beschaafd worden gedacht. Vgl. ook Ottenheims *rẹgḷ* (Heimburger Beiträge 13, 218).

Nomina agentis op *-āri*, afgeleid van grondwoorden met *a*, heb ik in het Aalsts niet gevonden. Ik zocht er naar, omdat ik gaarne weten wilde, waar de umlautgrens van deze woorden loopt. Aangezien ik echter wel *dèrweırder* 'deurwaarder', *kreımer* 'kramer' vond, en ook *trèhter*, vermoed ik dat ook *bakker* en dgl. in Aalst umlaut hebben („jongere" umlaut). De grens van deze umlaut loopt echter niet ver westelik van Aalst, want het ZOvla. Idiotikon van Teirlinck heeft *bakkəre* en evenzo *deurwaardere*, gesproken met *-word-*. De *a* van Aalsts *maṣən* 'metselen', *maṣer* 'metselaar' berust op een jongere klankovergang.

Het Antwerps gaat in deze samen met het dialekt van Teirlinck: bij Smout § 91 [1]) vind ik altans het meervoud *bakərs*.

Schuermans, blz. 185; Tuerlinckx geeft hagelands *lesch* (*les*) op in de betekenissen 'blad van grasplanten' en 'lisgras' en in Tongeren luidt ons *lis*: *lé².s* (Grootaers § 11, 2°).

1) Voor 't Antwerps moeten we dit boek gebruiken, hoe arm aan materiaal het ook is, en niet Cornelissen en Vervliet; immers deze hebben de taal van de hele provinsie Antwerpen ten grondslag gelegd en ze leveren geen goede gegevens voor een onderzoek naar de taal van slechts een deel hiervan.

Digitized by Google

Graag zouden we van het Antwerps nog meer weten, en evenzo van het Gents, door Boucherij in de Versl. en meded. der Kon. vla. acad. 1907 beschreven, maar Boucherij's studie is een dilettantiese arbeid, die ons niet verder helpt en Teirlinck's woordeboek, hoe verdienstelik ook, leert ons ook niet veel, zolang de klankleer, die de schrijver ons belooft, nog niet verschenen is; we moeten ons met enkele losse feiten tevreden stellen, zo bijv. weten we uit Boucherij, blz. 621, dat *flesch* in Gent *flasche* luidt met „lange *aa*", maar 't ZOvla. heeft *flessche*, *es*(*ch*), en ook *eekstere* ᶜekster᾽ [1]). Wat het Antwerps aangaat, de al te schaarse gegevens in Smout's boekje over dit dialekt staan ons altans toe, een en ander te vermoeden. Wanneer Sm. in § 36 slechts van één korte *e*-klank spreekt en als voorbeelden geeft: *bef*, *eht*, *fles*, *el*, *letər*, *mews*, *mes*, *pest* e. a., dan moeten we, zolang er niet meer gegevens zijn, aannemen, dat oudere en jongere *i*-umlaut van *a*, „*sch*-umlaut" van *a* en oorspr. *ë* in die ene klank zijn samengevallen. Anders is het, voorzover ik zie, bij de gerekte klinkers: Smout onderscheidt een *ê* (de klinker van ndl. *bed*, maar gerekt; § 7) en een *ē* (de klank van ndl. *leven*; § 8); de eerste komt voor in de voorbeelden (§ 37) [2]) *gêl*, *kêl*, *shêl*, *mêl*, *lêvə*, *lêvər*, *rêgə*, *vêgə* en (§ 38) *lêr* ᶜleder᾽, alles woorden met *ë*, waarbij ook Tongerens, Leuvens, Aalsts de regelmatige representant hiervan bewaren [3]); verder *gêvəl*, wel is waar in tegenstelling tot Aalsts *gêvel* en ohd. *gibil*, maar in overeenstemming met Leuv. *gievel*, Tong. *gè.vel*; de *ē* echter vinden we (§§ 37, 38) in woorden met 1. vroegere *i*, 2. umlaut van *a*: 1. *gəspēl* (vgl. Aalsts Leuv. *spél*, Tong. *spé.l* ᶜspel᾽), *stēl* (Aalsts Leuv. *stél*, Tong. *stī.l* wijzen eendrachtig op *i* [4])) [5]), *nēvəl* (niet = Leuv. *nievel*, maar = Maastr. *nīvəl*,

1) Met scherplange *é*, maar die is blijkbaar jong: vgl. eveneens met scherplange *é* leenwoorden als *eeksedent*, *eekse*(*l*)*lent*, *eekse*(*l*)*lentie*, *eekses*.

2) Ik zwijg van die woordkategorieën, die ons in dit verband niet aangaan.

3) Vgl. ook *évərehs* met de blz. 233 noot 1 genoemde woorden.

4) Mijn artikel *steel* in Franck² is hiernaar te korrigeren.

5) Wat is *nēl*, hiervoor bij Smout genoemd?

Digitized by Google

Soests *nīəvl*; zie Holthausen § 100), *bēvə* (Aalsts Leuv. *bèven*), *nēgə* (Aalsts *nègen*, Leuv. *nègen*), *vərlēgə* (ook in Aalst met *ë*; zie ook de deelwoorden bij Colinet blz. 157, bij Smout blz. 96), *gēvə*, *wēvə*, *mētə* (met dgl. *i* voor *ë* als in Leuven en Aalst), *shēpə* (Aalsts Leuv. *shèpen*, Tong. *ṣié².p* enk. met de klinker van verbogen kasus en mv.), *wēkə* (mv.; 't enk. is Aalsts *wèk*; afwijkend van Aalsts en Antw.: Leuv. *wik*, Tong. *wè.k*, Soests *veṇkə*; vgl. ohd. *wëhha*: os. *krûce-wika*, ofri. *wike*, ags. *wicu*), *zēgənə* (Aalsts *zègen*, Leuv. *zègen* znw., maar: Tong. *zè.ŋer* znw., *zè.ŋere* ww.), *lēh* ('ledig'; Aalsts *lèh*, Tong. *lié².χ*; maar Leuv. *lih*; ook op hd. gebied tweeërlei vorm, zelfs drieërlei: mhd. *lëdec*, *lidec*, *ledic*; zie Kluge[7] s. v. *ledig*, Wilmanns I[3] 275), *nēr* ('neder'; Aalsts *nèr*, Leuv. *nè*), *wēr* ('weder', waarschijnlik 't adverbium; Aalsts *wèr*, Tong. *wī.r*; Leuv. *wè?* dit wordt met 'weer' vertaald zondere nadere aanduiding der betekenis), verder *lēt* 'ligt' en praeterita als *bēt*, *blēf*, *krēh* met overgenomen pluraalvokaal; — 2. *tēgə*, *bētər*, *ēzəl*, *kētiŋk*, waarbij zich nog *zēt* 'zeit', *ēt* 'heeft' aansluiten. Tussen „oudere" en „jongere" umlaut bespeuren we geen verschil, maar aangezien *bētər*, het enige voorbeeld, waarbij we „jongere" umlaut zouden kunnen verwachten, ook zo verklaard kan worden als blz. 235 Aalsts *bèter*, mogen we toch vermoeden, dat de representant van de „jongere" umlautsvokaal Antw. *ê* en niet *ē* is. Ook hierin gaat 't Antwerps met 't Aalsts, Leuv. en Tong. samen, dat *è* en *ë* voor *r* samenvallen in de klank, die in andere posities aan *ë* beantwoordt: *bêr*, *bəgêrə*, *gəwêr*, *têriŋk*, *zwêr*, *vêr*.

We komen nu tot de taal van het oosten van de Bommelerwaard, die Van de Water in zijn dissertatie behandeld heeft.

We vinden hier twee korte *e*-klanken, de ene, *e* geschreven, is de klank van ndl. *bed* (V. d. Water blz. 1), de andere, *ė*, ligt tussen *e* en *i* (blz. 2); bij rekking van *e* onstaat *ē*, met „een licht *ā*-timbre" (V. d. W. blz. 2), de andere lange *e*'s, die ons hier aangaan, zijn: *è*, die V. d. W. wonderlikerwijze als „een velare *ê*" beschrijft (blz. 2), 't is blijkbaar evenals de *ê* een *æ*-achtige klank, — *é*, *ée*, de „zachtheldere *e* met een *i*-achtig naslagje" (blz. 4).

Digitized by Google

Als we V. d. W.'s §§ 5, 8 en 9 inzien, dan krijgen we het idee, dat *e* en *ė* promiscue zowel de oude *ë* als *ė* representeren. Toen ik daarna het aan voorbeelden veel rijkere glossaar doorliep, kreeg ik echter de indruk, dat *e* vooral op de oude *ë*, *ė* vooral op de oude *ė* (soms ook op de *i*, bijv. in *mėt* naast *mit*) teruggaat en dat de afwijkingen op sekundaire ontwikkeling berusten; in sommige gevallen vinden we beide vokalen naast elkaar, zo in *hebbə* naast *hėbbə*. Het heeft geen zin al de voorbeelden te gaan opsommen, want ook dan staat het grote aantal uitzonderingen ons niet toe verder te gaan dan een hypothese; wanneer we eenmaal de beschikking hebben over een rijk materiaal uit naburige dialekten, eerst dan kunnen we verder komen. Helaas wordt het ons door V. d. W. niet gemakkelik gemaakt, doordat hij betrekkelik veel woorden op twee manieren spelt, zonder daarbij nadere toelichting te geven [1]). Eén ding echter meen ik te mogen konstateren: dat de klank, die V. d. W. door *e* aanduidt en die, naar ik vermoed, de regelmatige voortzetting is van oude *ë*, ook de „jongere" umlautvokaal van *a* is; men lette op de talrijke verkleinwoorden (*benkskə*, *mennəkə* enz.) van § 5 — tegenvoorbeelden met *ė* heb ik niet gevonden — en verder op de volgende woorden, die ik alle in het glossaar (sommige bovendien in de grammatika) vond en die alle hierboven als vormen met „jongere" umlaut al ter sprake kwamen: *hendəg* (blz. 85), *dempəg* (blz. 67), *mekkələk* (blz. 114, 115), *end* ʽeendʼ (blz. 73), *-echtəg* (blz. 72), *mem* (blz. 107), *mes* (blz. 113, 148), *stempəl* (blz. 135), *slemp* (blz. 131 [2])), *metsəldər*

---

1) Zo vinden we in het glossaar *lekkər* op blz. 98, *lėkkər* blz. 69; *krėts* blz. 99 als „stichwort", in 't enige hierop volgende voorbeeld *krets*; *mélləkt* 3. ps. enk. blz. 60, *melləkə* blz. 107 en elders; *hėlləpə* en *hellэpə* beide meer dan eens; *aontrėkkə* blz. 53, *trekkə* blz. 140. Zo ook bij andere vokalen: het mv. *pérə* staat blz. 53, *pèrə* blz. 72. Wat moeten we met zulke vormen aanvangen, als we niet weten, of het lokale varianten zijn of dat ze overal promiscue gebruikt worden? Ook zijn er drukfouten bij, maar waaraan zijn die te kennen?

2) Hier wordt o. a. verwezen naar *bėssəslemp*, dat staat echter blz. 58 als *bėssəslėmp* genoteerd en het enige voorbeeld aldaar spelt evenzo. Wat hiervan te denken?

Digitized by Google

(blz. 107). Van woorden op *-āri* met wortelvokaal *a* heb ik er meerdere zonder umlaut gevonden: *ostgangər* (blz. 115), *spinnəjāgər* (blz. 133) e. a.; hiernaast met umlaut *durwĕrdər* (blz. 144), en mogelik bestaan er andere met *e*, *è*. In hoeverre „*sch*-umlaut" voorkomt, weet ik niet; als hij voorkomt, leverde hij ook *e* op: in het glossaar vind ik de deminutiva *teschkə* (blz. 85) en *fleschke* (blz. 132); van 't eerste luidt het grondwoord *tasch* (§ 5, 4, *a*), maar het woord 'fles' heb ik niet kunnen vinden, evenmin 'es', en ik weet dus niet, of ze *e* dan wel *a* hebben.

En nu de rekkingsvokalen! Hier is het m. i. klaar, dat gerekte *ë* Bommelerw. *è*, gerekte *ė* en *i* echter *é*, *ée* hebben opgeleverd, terwijl de „jongere" umlautsvokaal *è* is. V. d. W. § 7, 2° ziet terecht in *é*, *ée* de rekkingsvokaal van *ė*: *ézəl*, *lépəl*, *éegd* enz. [1]). De sub *a* genoemde uitzonderingen *bètər*, *hèmkə* (demin. v. *haam*), *kèmərkə* hebben ongetwijfeld „jongere" umlaut; nog een dgl. vorm is *Hèl* 'Hedel' in 't glossaar en blz. 29: dat er lang naast de *e*-vorm een *a*-vorm is voorgekomen, zien we Nomina geographica neerlandica 3, 122. We hadden nog *è* kunnen verwachten inplaats van *é* in *wétərə* 'drenken', *wétərschap* 'drinkplaats voor het vee in de weide'. Of hier de *é* aan vroege isolering van 't verbum *wĕteren* is toe te schrijven?

De oergerm. *i* wordt Bommelerw. *é*, *ée* blijkens § 14; enige woorden echter hebben *è* volgens V. d. W., maar in deze gevallen moeten we niet *i*, maar *ë* aannemen: *dèl* 'deel (vloer)' = Soests *dẹnl*(*ə*) 'Tenne' (Holthausen § 58) en niet = Aalsts *dél* naam van de houtsoort, *klèvə* = onfr. *clëvon*, ohd. *chlëbēn*, *lèvə* = ohd. *lëbēn*, os. *lëbon* (zie hierboven blz. 238).

Moeilikheden schijnt de wgerm. *ë* op te leveren: soms *é*, *ée*, soms *è* (§ 10). Maar die moeilikheden zijn niet zo heel groot. Onder de voorbeelden van V. d. W. zijn veel sterke werkwoorden van de 4. en 5. klasse; voorzover dgl. verba *é* (*ée*)

---

1) 't Hierbij genoemde *hérəng* kan ook in de klasse van *kées* 'kaas', *krémər* 'kramer' (§ 25, 2, *b*) horen.

Digitized by Google

hebben, moeten we evenals in 't Leuv., Aalsts en Antw. algemeen-making van 't vokalisme van de 2. en 3. persoon enkelvoud aannemen. Verder zijn er woorden op *-éer* bij zoals *béer*: welnu, toen ik het hele glossarium van V. d. W. doorzag, bleek me, dat vóór tautosyllabiese *r* steeds *ée* voorkomt, waar we *è* zouden verwachten [1]); de enige uitzondering was *smèr* (blz. 132), maar hiernaast wordt *sméer* opgegeven en dit is de enige van de twee vormen, die in § 10 wordt vermeld. Dan blijven nog over met *é*: *bézəm*, blijkbaar behoudens de kwantiteit = Aalsts *bésem* (blz. 236); *dékə* 'decanus', dat eveneens zijn equivalent in 't Aalsts heeft: *dèken*; *prékə* naast *prèkə*, welk ww. in overeenstemming met de eerste vorm in Aalst, Leuven en Tongeren *é* heeft, mogelik toe te schrijven aan de op de *e* oorspronkelik volgende *i* (zie blz. 236); *léeg*: zie blz. 239. Het enige voorbeeld, dat nu nog overblijft [2]), is *zwévəl*, welks Aalstse en Leuv. en Tong. vormen ik niet heb gevonden. Eer zou men *è* verwachten (vgl. Soests *sveəvl*, Holthausen § 58), maar dit ene voorbeeld bewijst niet veel tegenover de talrijke voorbeelden voor *é*, *ée* < *ė*, *i*, *è* < *ë* in V. d. Waters boek. Al wat ik uit het glossaar noteerde, vind ik 't niet nodig hier mee te delen; woorden met *è*, waar we *é* zouden verwachten, vond ik niet [3]); waar het omgekeerde een enkele keer voorkomt, zullen we soms aan invloed van het Beschaafd moeten denken, elders bijvormen met *i* aannemen. Opmerkelik is, dat bijna alle woorden, die een schijnbare afwijking vertonen, ook bij andere dialekten ter sprake moesten komen; het zijn de woorden:

wéek (blz. 63) naast *wèk* (blz. 78). Zie hierboven blz. 239.

---

1) Niet bij *d*-uitval, bijv. *lèr* 'leer, leder'.

2) *Vée* vermeld ik niet in de tekst; alle betoonde auslaut-*e*'s schijnen *ée* te zijn geworden: *zée*, *pée* enz.

3) *Pèn* 'soort schadelik gras in het weiland' (blz. 117), ook nederbetuws, zou jongere umlaut kunnen hebben: in niet ver verwijderde dialekten vinden we *panen* e. dgl. vormen (zie Wdb. d. ndl. taal s. v. III *paan* en de daar aangehaalde woordeboeken); maar de veelheid van vormen en de onzekerheid van de oorsprong maken, dat elke hypothese hoogst onzeker is.

Digitized by Google

gənéefs (blz. 79) naast *nèf* (blz. 110). Zie hierboven blz. 237.

uittə wéeg (blz. 84), *ondərwégəs* (blz. 113 en elders). Zie hierboven blz. 232. Bommelerw. *əwég* = Leuv. *ewéḥ*. Zie blz. 229.

gərégəld (blz. 86). Eer uit 't Beschaafd dan met *é* < *i* (zie boven blz. 237).

vərlégə (blz. 106). Zie hierboven blz. 239.

rékənə (blz. 113). Zie hierboven blz. 231.

snékə 'sluipen' (blz. 132). Umlauts-*e*? Vgl. ohd. *snahhan* (sterk ww.).

slépə (blz. 131). = Soests *sliəpm* < **slipon* (Holthausen § 62).

stréen (blz. 136). Zie hierboven blz. 232.

Kromstéeg, *Kèrkstéeg* (blz. 138). Uit 't alg.-Ndl.? Of < **stiga* naast ohd. *stëga*?

vémə 'een draad door het oog van de naald steken' (blz. 144). Blijkbaar „oudere" umlaut. Maar Leuv. *vèsemen* heeft „jongere" umlaut. „Oudere" umlaut is vooral in die dialekten begrijpelik, waar onfr. **fatham* in de bet. 'draad' vroeg buiten gebruik is geraakt. Mogelik was dat in het Bommelerw. 't geval. In Soest komt tot heden toe *fām* 'draad' voor, vandaar *imfẹəmm* 'einfädeln' met „jongere" umlaut (Holthausen § 105).

wéel 'mat van stro gevlochten, in het biezonder gebruikt om de ruimte tussen hooi en bergkap af te sluiten' (blz. 149). Bezwaarlik = hd. *wedel*, in dat geval met „oudere" umlaut. Eer = ohd. **wëtil* of **witil* bij *wëtan* 'binden'.

wéləg (blz. 150). *é* door invloed van de volgende *i*? Zie boven blz. 236.

Alle voorbeelden met *é* uit oude *a* en *i* en met *è* uit *ë* opsommen, dat doe ik niet, alleen wijs ik op een paar kategorieën:

de meervouden *schéep*, *leei*, *smeei*, *steei*, (*eei* < *éei*) in § 45.

hée(*t*) 'heeft' (§ 58), *léet* 'legt', *zéet* 'zegt', verl. deelw. *gəléed*, *gəzéed* (§ 57).

grépə, *gəgrépə* e. dgl. (§ 14).

De elders aangetroffen regel, dat vóór *r* de umlauts-*e* de klank van oude *ë* aanneemt, schijnt voor het Bommelerwaards niet op te gaan, altans blz. 145 tref ik *vərtérə* aan. Waarom licht

Digitized by Google

V. d. W. ons niet in, hoe het vokaalverschil *vərtérə* : *vərtèrt* (blz. 82) te verklaren is? Hangt het samen met de vokaalverkorting, die in de 2. en 3. pers. enkelvoud zo gewoon is?

We komen nu tot het Oostnoordbrabants, dat in V. d. Brand zo'n voortreffelik beschrijver gevonden heeft. Helaas echter dacht men in 1882 in ons land anders over de eisen van dialektonderzoek dan nu, anders zou V. d. Brand nauwkeuriger zijn klanken hebben getransskribeerd en niet bijv. het verschil tussen *è* en *ae* grotendeels hebben genegeerd, ten einde zo een „onhebbelijke spelling" te vermijden (Onze Volkstaal 1, 163, noot 2). V. d. Brand heeft wel al opgemerkt, dat *hăenjen* 'handje', *stăetjen* 'stadje', *măechtig*, *krăechtig*, *twăelif* een jongere umlautsvokaal vertonen dan *vrèmt*, *bèt* enz. (blz. 164), maar overigens leren we weinig uit zijn uiteenzettingen, en wanneer we aannemen, dat de „jongere" umlaut in gesloten lettergrepen niet met oudere *é*, maar met *ë* is samengevallen, dan doen we dat meer op grond van andere dialekten, dan op grond van V. d. Brand's meedelingen. Bij de zacht-volkomen *e* onderscheidt V. d. Brand helemaal geen kwalitatief verschil en wanneer hij *hêmel*, *kĕtel*, *dĕes* ('herwaarts'), *hij nêemt*, *êet*, *geschrêven* tegenover *nemen*, *eten*, *deel* ('plank, vloer'), *schepel*, *dees* ('deze', v. en mv.) stelt, dan wil hij daarmee alleen op een kwantitatief verschil opmerkzaam maken. Ik durf niet uit te maken, of het Oostnoordbrabants in deze met het Maastrichts samengaat, waar gerekte *é*, *i*, *ë* volgens Houben samenvielen [1]) dan wel met de andere door ons besproken dialekten, waar *ë* een eigen klankrepresentatie heeft. We kunnen echter de eerste veronderstelling voor de waarschijnlikste houden, als we bedenken, dat V. d. Br. Onze Volkstaal 2, 163 de tegenstelling *wèken*, *smèren*, *nèèf*, *èten* : *tĕeigen*, *gekrĕeigen*, *wĕeiten* spesiaal voor 't Gelderse Alfen en niet voor Noord-Brabant opgeeft.

Uit V. d. Brand's glossaar O. V. 1, 194 vv. maak ik op enige

1) Behalve daar waar *i* voor volgende *i* tot *ī* werd.

Digitized by Google

woorden opmerkzaam, die in verband met wat we boven in andere dialekten vonden, van belang zijn:

appel: *eppelken*, *bag*, *begsken* enz.: umlaut in verkleinwoorden.

bānt: mv. *bēnt*, *gank*: mv. *gēng*, *glas*: *glees* enz.: umlaut in de pluralis.

begenkenis, *bèngel* ‘band’, *dempig*, *kèmmen* enz.: umlaut in afleidingen.

bekker, *pesser* enz.: umlaut vóór het suffix -*āri*.

tes ‘zak’ heeft „*sch*-umlaut”.

We zijn nu het einde van ons onderzoek genaderd. Er is ons gebleken, dat in de ripuaries- en salies-frankiese dialekten van Maastricht, Tongeren, Leuven, Aalst, Antwerpen, de Bommelerwaard en oost-Noordbrabant het verschil tussen *ė* en *ë* bewaard is gebleven tot op de huidige dag en dat de „jongere” umlaut van *a* met *ë* is samengevallen, al hebben dan ook niet al deze dialekten het oude verschil in evenveel gevallen en even konsekwent bewaard als 't Tongerens, Leuvens en Aalsts. In de dialekten van West-Vlaanderen, Noord-Beveland, Goeree, Oud-Beierland, de N.W.-Veluwe, die tot mijn *æ*-groep (zie Tijdschr. 30, 161 vv.) behoren, bestaan die oude verschillen niet meer, zoals uit de grammatika's van Vercoullie, Verschuur, Van Weel, Opprel, Van Schothorst zonder veel zoeken blijkt. Voor het „Frankies-Saksies” van Elten-Bergh geldt hetzelfde [1]).

---

1) Als we buiten 't frankiese en frank.-saks. gebied komen, dan vinden we in 't Zaans (dat trouwens een sterk gefrankiseerd dialekt is) en in het Kampens geen onderscheid tussen *ė* en *ë* noch als ze kort zijn gebleven noch als ze gerekt zijn. Hetzelfde geldt van 't Gronings van Noordhorn, dat in dit opzicht evenals wat de *o* en *u* in open lettergrepen betreft samengaat met de noordelike ndd. dialekten van Heide en Stavenhagen en blijkbaar ook met 't Eemslands (zie Tijschr. 31, 306 v.); ook de gerekte *i* leverde hetzelfde resultaat op in alle genoemde dialekten (altans in de meeste woorden; vgl. echter Boekenoogen § 40, Gunnink § 70, De Vries § 96). Voor 't Oostgelders geeft Kern Tijdschr. 9, 147 de regels: 1. *è* in open en gesloten lettergrepen = hd. *e*, *eh* (d. w. z. oude *ë*), — 2. een iets hiervan afwijkende *è* representeert de umlauts-*e*, — 3. *é* in open syllaben = hd. *i* (*ie*). In één punt behoeft dit, naar ik meen, enige rektifikatie: we vinden blijkens blz. 151 in 't Oostgelders *tégen*, *ézel*, *knével*, *éek*, welke vormen ongetwijfeld de klankwettige umlaut-*é*

Over de Roermondse toestanden en over die van het naburige door Mertens beschrevene dialekt durf ik niets zeggen, aangezien ik uit de schaarse gegevens en de onnauwkeurig weergegeven klanken bij Simons en Mertens generlei konklusies kan trekken.

Hetgeen ik hierboven gegeven heb, is slechts een klein deel van wat ieder taalkundige zonder enige moeite uit onze dialektgrammatika's kan opdelven. Ik behandelde de „jongere" umlaut van *a* in zijn verhouding tot de oudere en de klankrepresentatie van beide in onze frankiese dialekten. Maar telkens kwamen we ook met andere onderwerpen in aanraking, op sommige waarvan we ingingen, terwijl we andere geheel buiten beschouwing lieten [1]). Het weinige wat ik hier meedeelde is al voldoende om te doen zien, hoe verkeerde ideeën er in omloop zijn over verschillende ndl. taalverschijnsels. Luick spreekt Beiträge 11, 514 op gezag van Franck over het vroege samenvallen van *ė* en *ë* in het Nederlands als over een onbetwijfelbaar feit en Franck beweert nog Mnl. Gramm.[2] § 33, dat in 't Mnl. van een onderscheid tussen *ė* en *ë* „nichts sicheres mehr zu spüren" is. Bleef 't woord „mehr" weg, dan zou ik er niets tegen durven zeggen, alleen zou ik dan toch konstateren, dat het onderscheid altans in een groot deel van 't gebied in de

---

vertonen; daarop wijst de overeenstemming niet zozeer met de hierboven besproken frank. dialekten als wel met de taal van Soest, Assinghausen en Ostbevern, waar — men overtuige zich hiervan bij Holthausen en Grimme — gerekte umlaut van *a* met gerekte *i* is samengevallen. Wanneer nu in Gallée's woordelijst vormen als oost-geld. *kètel* (: twents *ketel*) voorkomen, dan zijn die eer sekundair dan bijv. *kéten* en *ézel*; alleen in gevallen als *bèter* (ook bij Kern blz. 148 vermeld) hebben we klankwettige *è* als „jongere" umlautsvokaal. Het Oostgeld., zoals 't door Kern is beschreven, gaat ook wat de niet-gerekte *ė* en *ë* aangaat met het Assinghausens en Ostbeverns samen, waar deze vokalen niet geheel zijn samengevallen. Wel is dat in 't Soests gebeurd (Holthausen § 51), en Behaghel, Gesch. d. d. Sprache[2] 139 schijnt op 't ndd. gebied geen andere toestand te kennen.

1) Zo memoreerde ik bijvoorbeeld slechts terloops (blz. 222, noot 2) de *ī* in limb. dialekten uit *i* vóór volgende *i*.

Digitized by Google

ME. moet hebben bestaan, ook al is er in de teksten niets van te merken. Welk een rijke oogst zou niet worden binnengehaald, als iemand eens de verschillende dialektgrammatika's van 't ripuariese en saliese gebied tot in alle biezonderheden ging vergelijken en er een vergelijkende klankleer uit samenstelde (liefst daarna ook een vormleer), met de kategorieën-indeling van onze noordnederlandse grammatika's, maar zonder de fouten in details, waarvan V. d. Water's en vooral Houben's boek niet minder krioelen dan de zuidndl. geschriften van Grootaers, Goemans, Colinet en Smout. Het zou gewenst zijn hieraan toe te voegen een overzicht over de isoglossen van sommige afzonderlike woorden; deze zullen trouwens deels buiten het ripuar. en sal. gebied lopen. Evenals ik blz. 214 noot de dialektvormen van *trechter* en blz. 217 v. die van *twaalf* opnoemde, zouden we ze ook zo graag van andere woorden naast elkaar hebben; van twee, die hierboven werden besproken, wil ik hier nog een paar dialektvormen meedelen: *ekster* luidt in 't Westvla. *akster* (*aakster*), in 't Zaans *aakster* (hoe op N. Bev., Goeree, Beierl.?), op de N.W. Veluwe *ē·kstər*, — *flesch* luidt in 't Wvla. *flasch*(*e*) — vgl. de Gentse vorm blz. 238 —, op Zuid-Beveland „dikwerf" *flasse* (H. Q. Jansen. Zeeland. Jaarboekje voor 1852, blz. 123), maar op Goeree *fleᵃsschə*, op de N.W. Veluwe *fles*, *vles*, evenzo in 't Zaans.

Den Haag. N. VAN WIJK.

HET VOKALISME VAN HET WOORD *DREK.*

In Franck[2] s. v. *drek* nam ik hiervoor een grondvorm germ. **þrakja-*, idg. **trogjo-* aan, in aansluiting aan Torp-Falk, Wortschatz der germ. Spracheinheit 189 en onder invloed van de verklaring, die Sommer Indogerm. Forsch. 11, 91 voor lat. *troja* ‘zeug’ heeft gegeven (< **trog-jā*). Nu bleek me echter, dat de dialektgrammatika's van 't Maastrichts, Tongers en Leuvens eendrachtig een vorm opgeven met oude *ë* en dat ik dus ten onrechte ben afgeweken van Kluge, die geheel juist een ook door hd. dialekten bewezen [1]) laat-ohd. en mhd. *drëc* opgeeft. De germ. grondvorm is **þrekka-*, dit kan *kk* uit *gn* hebben en toch met lat. *troja* verwant zijn, zie Walde[2] s. v. *troja*.

1) Vgl. bijv. Beiträge 18, 218, waar Heimburger voor Ottenheim, aan de rechter Rijnoever, 4 uur zuidelik van Straatsburg, *dræc* opgeeft.

Den Haag. N. VAN WIJK.

Digitized by Google

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN MIDDELNEDERLANDSCHEN CATO.

In aansluiting aan de bijdragen in mijne artikelen Tijdschr. 1910 p. 185 vgg., 1913 p. 123 vgg. bespreek ik nog een aantal kwesties, die met den mnl. Cato samenhangen (identificatie van strophen, wijziging door individueele redactoren in de oorspronkelijke volgorde aangebracht, schijnbaar en werkelijk overschietende regels in verschillende textbronnen, niet-vertaalde regels, opzettelijke afwijking van het Lat. origineel). Eerst dan kan overgegaan worden tot de uiteenzetting van de verhouding, waarin de negen verschillende Cato-excerpten (zie Beets, uitg. p. 12 vgg.) tot de oorspronkelijke mnl. bewerking van den Latijnschen text staan (vgl. Tijdschr. 1913 p. 110 n. 2).

1. In Beets' overzicht (p. 22 vgg.) van de bewaarde strophen ontbreken aan het I[e] boek alleen str. 30, 33 en 35. Intusschen heb ik in H I 30 aangewezen (bij Beets variant van III. 7 = II. 7) en een in zeer vele bronnen voorkomende str., bij Beets III. 12 (11) genoteerd, als I. 33. Vgl. Tijdschr. 1913 p. 121 vgg. Ook I. 35 is, naar ik meen, in twee onzer textbronnen bewaard, zoodat hiermede dan alle strophen, die aan disticha van het I[e] boek beantwoorden, terecht zijn.

Beets stelt = IV. 8 een strophe overgeleverd: *a*) in M na I. 33, 34 en vóór I. 38, waar zij des te meer opvalt, omdat aan dit vrij regelmatige uittreksel strophen van het IVe boek vreemd zijn (behoudens twee regels van str. IV. 41 na I. 25, waarover ben. p. 255 vg.); *b*) in B, een minder regelmatig gebouwd excerpt, na I. 33. Deze overeenkomst in plaats, ondanks het verschil in aanleg der excerpten, toont, dat de strophe in de

Digitized by Google

oorspronkelijke vertaling eveneens kort na I. 33 te vinden was. Beets geeft den text naar M:

Du sult gheerne een lettel gheven,
Alstu dat grote wils beweven:
Die D' es een goet ghewin,
Die den D' brenghet in.

In B is de lezing anders:

Du sulte gaerne dat luttel gheven,
Ofstu dat grote wils beweven.
Die *hellinc* is een goet ghewin,
Die den *penni<n>c* brenghet in.

Deze strophe — de juiste lezing van v. 3 en 4 een oogenblik daargelaten — beantwoordt zeer zeker niet aan IV. 8, noch in den Vulg. text:

Quod donare potes, gratis concede roganti;
Nam recte fecisse bonis, in parte lucrorum est,

noch in den oorspronkelijken text: (vgl. Rhein. Mus. 1912 p. 81 vg.):

Quod donare potes gratis, *ne vende* roganti;
Nam etc.,

maar aan het distichon, waarop de plaats trouwens wijst, I. 35 [1]);

Ne dubita, cum magna petes, impendere parva.

Hierop volgt als tweede hexameter

His etenim rebus conjungit gratia caros,

die, onbegrijpelijk als hij na den eersten hexameter is [2]), door den mnl. bew. niet weergegeven, maar door een andere gedachte vervangen is. Deze vindt haar passende uitdrukking uitsluitend in den text, die in B bewaard is:

Die *hellinc* is een goet ghewin,
Die den penninc brenghet in.

---

1) Vander Meersch en Jonckbloet stelden = I. 35 de strophe, die bij Beets terecht = I. 40.

2) M. i. behooren de beide hexameters oorspronkelijk niet bij elkander, vgl. T. 1918, p. 181 n. 1.

Digitized by Google

Immers evenals in de beide eerste verzen der strophe een tegenstelling bestaat tusschen het kleine en het groote, worden in de beide laatste verzen de munten *hellinc* (= halve penning) en *penninc* als ongelijke grootheden met elkander vergeleken. In plaats van den tweeden Lat. hexameter gebruikte de mnl., bew. een bekend spreekwoord, dat nog tweemaal in den zelfden metrischen vorm is overgeleverd [1]) nl. in de Rose vs. 12031, 32, waar de invoeging van het spreekwoord in de bewerking van den Franschen text zeer leerzaam [2]) is en bij Ruusbroec IV

---

1) Vgl. Midd. Ned. Wb. s. v. hallinc; vgl. ook Beets p. 75.

2)

Mnl. Rose 12025 (ed. Verwijs):	Fr. Rose (vs 13991 ed. Michel):
Geven es alte grote sotheide,	Doner est grant folie certes
Hen ware een lichtelic scoenheide	
Om liede te haelne meer ane hen;	Se n'est un poi por gens atraire,
Ende geven tcleine omme meerre gewen.	*Quant l'en en cuide son preu faire;*
Selke gichte es gegeven goet,	*Ou por le don tel chose atendre*
Die meer dan dobbel winnen doet.	*Qu'en ne le péust pas miex vendre.*
Die hallinc es een goet gewin	
Die den penninc bringet in:	
	Tel doner bien vous abandone.
	Bon est doner, où cil qui done,
	Son don montiplie et gaaigne;
	Qui certains est de sa gaaigne,
	Ne se puet du don repentir:
Selke gichten lovic altemale.	Tel don puis-ge bien consentir.
Wie dat geeft, hi hoeft wale	
Te siene waer hi geven sal,	
Want nine bestaet es overal.	

Het is merkwaardig, dat de gedachte Fr. Rose 13994—95 (men moet iemand een voorwerp ten geschenke geven, wanneer men daarvoor een grooter voordeel terug kan verwachten dan door hem het voorwerp te verkoopen), die door de toepassing van het spreekwoord verdrongen is in de Mnl. bew., m. i. een zinspeling op den Cato is. Jean de Meun kende den Cato blijkens het met den naam Cato voorziene citaat I. 3 (ben. p. 274 aangehaald), vgl. Langlois, Origines et sources du Roman de la Rose, 1891 p. 182. Anonieme citaten van elders in de Rose met name geciteerde auteurs zijn vrij talrijk (Langlois, passim), dus zal het gebruik dat de dichter van een gedicht met zoovele didactische bestanddeelen gemaakt heeft van den Cato, zich wel niet tot die eene plaats I. 3 beperkt hebben. De aangehaalde woorden gaan terug juist op het dist IV. 8, dat Beets voor het orig. van onze Cato-strophe hield, en wel in den text, die juist uitsluitend in *Fransche* hss. voorkomt: Quod donare potes gratis, *ne vende* roganti (zie bov. p. 250).

Digitized by Google

p. 194 ed. David. Het spreekwoord bestaat bovendien in prozaïschen vorm: *tis een goet hallinc*, *diet pont inbrenct*, overgeleverd in de Prov. Comm. nr. 682 (Horae Belg. IX p. 72) en bij van Vloten Ned. Proza p. 369. [1]) De lezing van M, waarin beide malen van een *penninc* (D') [2]) sprake is en waarin dus de verhouding tusschen munten van kleine en groote waarde te loor is gegaan, berust dus op textbederf.

Door de aanwijzing van I. 35 blijkt, dat de reeks I. 33 (bij Beets III 12 [11]), *I*, *35*, II, 19, I. 37, I. 38, II. 1 staande in B na II. 31, III 1 en vóór III. 20 één doorloopend fragment is, dat alleen door de secundaire invoeging van II. 19, die ben. p. 255 ter sprake komt, onderbroken wordt. Deze reeks is juist in C, waar II. 31, III. 1 en III. 20 dadelijk op elkander volgen, overgeslagen. Deze omstandigheid nu is van groot gewicht voor de bepaling der verhouding van de excerpten onderling, in het bijzonder voor die van B en C [3]).

2. Van de aanwezigheid van str. I. 35 in de overlevering is *nog* een spoor te vinden. De individueele redactoren hebben de gewoonte gehad af en toe een strophe uit haar eigenlijke rangorde te lichten en in de nabijheid te plaatsen van een andere, die er op de een of andere manier aan verwant is. Het inzicht in deze verhouding is voor de beoordeeling der strophenreeksen natuurlijk van veel gewicht. Reeds vroeger wees ik (T. 1913 p. 195) op de aanwezigheid van III. 19 in B, die in A en D op de normale plaats staat:

> Alstu etes, wachti dies
> Datstu te vele niet en plies
> Te spreken: wie dat heeft in *seden*,
> Men mercket al in *dorperheden*

1) Aan Dr. Stoett dank ik nog een andere parallelplaats uit Goedthals (16e eeuw), les Proverbes anciens Flamengs et François p. 37: het is eenen goeden stuver, die thien inbringht, en verder de mededeeling, dat in het hd. bekend is „es ist ein guter Heller, der ein Pfund (einen Pfenning) einbringt".

2) Vgl. Beets p. 75, Mnl. Wb. s. v. denier en penninc; de Vreese, Versl. en Med. Kon. Vl. Ak. 1910, p. 716.

3) Zie ook ben. p. 268.

Digitized by Google

na de 1e strophe van praef. II:

> Wiltu di, sone, daer toe keren,
> Dattu *dorpers sede* wils leren:
> Virgilius hevet al bescreven,
> Hoe dane wijs die *dorpren* leven.

Evenzeer nu bevindt zich in twee bronnen (den druk d en het fragment L) de strophe IV. 4, de vertaling van een der onduidelijkste disticha:

> Du macht den *penninc* minnen wel
> Om nutscep ende niewet el:
> Men segt dat noit helech man
> Ne leide sine sin daer an.

> Dilige †denarium, sed parce dilige formam,
> Quam nemo sanctus nec honestus captat habere

in de buurt van I. 33 (d: I. 33, *IV. 4*, I. 40, praef. II. a, II. 6 [1]), II. 7, II. 8, II. 13; L met verschuiving van II. 8 vóór I. 40: I. 33, II. 8, *IV. 4*, I. 40, II. 6), terwijl in A de plaats normaal is. Dit is alleen te verklaren uit een voormalige aanwezigheid van I. 35 (*penninc*) [2]) na I. 33 in de redactie, waarvan d en L indirecte uittreksels zijn.

Een ander geval van secundaire verplaatsing van een strophe vindt men in hs. A, waar strophe III. 1bis (Tijdschr. 1910 p. 187 vgg.), normaal in H,

> Den gelucke wes onderdaen,
> *Alst ti te dienste heeft ghestaen*,
> Ende dankes Ghode ember mede, } text van A.
> Daer du best in elker stede }

vóór II. 1 geplaatst is:

> Den ghenen, die di toe gaen,
> *Hem allen saltu te dienste staen*,
> Ofti dijn viant wille deren,
> Dat sine di doch helpen weren.

1) Zie ben. p. 268.

2) In druk d luidt IV. 4. 1 met jongeren text: Ghy moghet t *ghelt* winnen wel.

Digitized by Google

Van deze verplaatsing is misschien nog een spoor te vinden in de hybriede redactie van laatstgenoemde strophe in B, die ik Tijdschr. 1910 p. 196 vg. trachtte te verklaren uit contaminatie van deze strophe met IV. 42, waarvan de aanwezigheid in een reeks uit het derde boek, die in B op II. 1 volgt, aannemelijk was. Evenwel de B-redactie van II. 1:

Du sulste wesen onderdaen
Den ghenen dye dy te dienste staen,
Ofstu iemant wilde deren,
Dat sy dy helpen verweren

is niet te verklaren uit werktuiglijke vereeniging van deze strophe met IV. 42, die er immers op zou zijn *gevolgd*; van daar dat ik thans eerder aan contaminatie uit III. $1bis + $ II. 1 denk, die evenzeer mogelijk is.

Verder vindt men in d in een reeks van het tweede boek na II 14:

Ghy sult hebben vasten [1] *moet*
Wanneer men u onrecht doet:
[Het sit wel elken goeden man
Dat hi also doen can]

III 16 (17), die normaal staat in A en D:

[*Alstu verstaet in dinen moet*
Dat men di onrecht doet,]
Soo bidt den rechter, dat hi di
Om dinen dienst behulpich si.

Hier zijn in d de tusschen haakjes geplaatste regels uitgevallen, zoodat het den schijn heeft, alsof III. 16 (17) in deze textbron een zeer afwijkende variant in de eerste twee regels vertoont [2].

1) Over deze lezing en de verdere met II. 14 samenhangende kwesties zie ben. p. 18 vg.

2) Tot de hier behandelde gevallen schijnt in C ook de invoeging van een deel der praef. II in de reeks IV. 17, 18, 19, 20 te behooren. Thans volgt op IV. 19 een verward stuk praefatie van II: strophe c, d eerste helft, b tweede helft, d. w. z.

Digitized by Google

Eindelijk heeft str. I. 35, waarvan we zijn uitgegaan, ook in B tot de inlassching van een strophe aanleiding gegeven. Na I. 35 volgt II. 19, daarna I. 37. De str. II. 19 treedt echter niet in de plaats van I. 36, maar heeft zijn normale plaats (nog bewaard in A) verlaten wegens den tweeden regel,

Hoerdom is een quade sede,
Ende vrec te sine daer mede;
Dese twe salstu scuwen,
Want sy vele sonden bruwen,

die een heilzame les scheen voor hem, wien men den raad gaf:

Du sult gheerne een lettel gheven,
Alstu dat grote wils beweven.

3. Door de gelijkstelling van str. IV. 8 bij Beets met I. 35 springt de reeds boven p. 249 aangeduide abnormaliteit der verschijning van de twee slotregels van IV. 41 na I. 25 en vóór I. 26, 27, 28 in M nog meer in het oog, daar in dit hs. behalve de slotstrophe IV. 49 [1]) nu in het geheel geen strophen van het vierde boek meer te vinden zijn. Beets heeft deze beide laatste regels van IV. 41:

Al hevestu eenen ouden vrient,
Die di bi wilen hevet ghedient,
Ne doemene niet: want die vroede
Ghedinct wel van den ouden goede

ook in den text zelf na I. 25, die alleen in M bewaard is, afgedrukt, zoodat de dus ontstane strophe èn wegens haar

i. p v. van de op Ovidius betrekking hebbende regels, heeft de afschrijver die van Macer sproken, afgeschreven. Deze gingen dus blijkbaar in het hs., dat hij copiëerde, aan str. c vooraf. De inlassching is nu te verklaren uit de overeenkomst van de eveneens niet meer in C overgeleverde strophen a (Wiltu di, sone, daer toe keeren, Dattu dorpers sede wils leren) of c (sone wiltu wesen vroet, Ende wijsheit doen in dinen moet) met IV. 19 [disce aliquid]: Vare so, dattu werdes vroet: Doetstu dit, hets di goet.

1) Zie T. 1910 p. 187 n. 1.

Digitized by Google

zes regels (vgl. Beets p. 20 n. 1) èn wegens de volkomen onvereenigbaarheid van reg. 5—6 met de vier voorafgaande, een vreemd figuur maakt:

Dune sult twee waerf beheeten niet,
Dattu mach(t) gheven yet;
Men seit: »siet waer hi gaet,
Die loos es ende quaet."
Ne domene niet, want die vroede
Ghedinct wel van ouden goede.

De verklaring is te vinden door vergelijking met hs. H. In dit hs. vertoonen zich na I 23 en vóór I 27 een reeks strophen uit het tweede gedeelte van boek IV nl. IV 33 v. 3 en 4, IV. 37, IV. 38 en II. 10 (die overal in de plaats getreden is van IV. 39, zie ben. p. 269 vg.). Overigens vindt men ook in dit hs. geen verdere strophen van het 4e boek. Hieruit blijkt, dat zoowel H als M op een gemeenschappelijke bron teruggaan, waarin tusschen I. 23 en I. 27 of juister, gelijk uit M blijkt, tusschen I. 25 en I. 26, die beide in H zijn uitgevallen, een reeks strophen uit het tweede deel van boek IV te vinden was. Terwijl nu in H IV. 33 v. 3 en 4, 37, 38, II. 10 (in p. v. IV. 39) van deze reeks bewaard is, heeft zich in M alleen het slot van IV. 41 weten staande te houden, dat dus als rest van een zelfstandige strophe te beschouwen is [1]) en niets met I. 25 te maken heeft.

De aanwezigheid van strophen uit de 2e helft van het 4e boek na I. 25 is niet het eenige punt van overeenkomst in bouw tusschen M en H. De andere punten zullen later besproken worden.

4. Nu wij de aanwezigheid van IV. 41 v. 3—4 in M verklaard hebben, wenden wij ons tot eenige zgn. overtollige strophen en regels in A, die vroeger (Tijdschr. 1910 p. 200 vg.) nog geen bevredigende verklaring konden vinden.

1) Deze mogelijkheid oppert Beets trouwens ook p. 60.

Digitized by Google

Tschr. 1910 p. 201 is er op gewezen, dat van de zes versregels, waaruit schijnbaar str. IV. 1 in hs. A bestaat, alleen de eerste twee tot de vertaling van het betreffende dist. behooren en dat de strophe in zijn geheel in hs. B bewaard is. In de vier overige in A voorkomende regels meende ik een der aan dit hs. eigene overtollige, den oorspronkelijken mnl. text uitbreidende strophen te zien:

A B Rijc te sijn tonmaten } text volgens B.
A B Salstu scouwen ende haten; }
B Ende deel dijn goet den armen mede,
B So sulstu na dijnre tijt hebben vre<de>.
A Ne laetstus niet, Ghod sal di haten,
A Ende haet di Ghod du best verwaten.
A Wiltu werden dan liefghetal,
A So werd omoedech al over al.

Verdere overweging heeft mij er toe gebracht, in de vier laatste A-regels niets anders te zien dan het mnl. aequivalent van de tweede helft der vierregelige praefatio van het IVe boek, aan welker eerste twee regels een eveneens in A *vóór* IV. 1 bewaarde strophe beantwoordt:

Sone, doet dat hic di ghebiede
Ende merke wat hic di verbiede:
Di sal Ghod eren ende alle liede,
Dit salre af wesen dine miede.

Men verbinde met deze strophe de bovengenoemde:

Ne laetstus niet, Ghod sal die haten,
Ende haet di Ghod, du best verwaten.
Wiltu werden dan liefghetal,
So werd omoedech al over al

en het springt in het oog, hoe zij samen één geheel vormen.

Er heeft dus niets anders plaats gevonden dan dat in A — waarin de praef. IV. 1 uitsluitend overgeleverd is — str. IV, 1 gedrongen is tusschen de beide strophen der voorrede; een volkomen analogon

Digitized by Google

dus van het lot, dat in de *Latijnsche* Vulgata de praef. III heeft ondervonden, die door dist. III. 1 in tweeën gesplitst wordt [1]).

Wat den zin betreft, beantwoordt de 2e str. der voorrede van boek IV al evenmin aan de Lat. praef. IV. vs. 3—4, als de reeds vroeger door v. d. Meersch Boec v. Catone p. 41 (vgl. Beets p. 71) aangewezen str. 1 aan praef. IV. vs. 1—2. Dit hangt deels samen met de vrijheid, die de bewerker zich in de weergave van praefaties en slotdisticha (IV. 48, 49) veroorloofde, deels ook met den tamelijk bedorven toestand, waarin de praef. IV in de Vulg. is overgeleverd:

Securam quicumque cupis perducere vitam,
Nec vitiis haerere animum, quae moribus obsunt,
Haec praecepta tibi semper †legenda memento:
Invenies aliquid, quod †te vitare magistro [2]).

Nu kan ook de meening niet meer gehandhaafd worden (Beets p. 71), dat de eerste str. een bedorven herhaling is van de vert. van het allereerste dist. (I. 1):

Nu merct, sone, wat ic ghebiede,
Ende wat es dat ic di bediede:
Dats dattu di daer ane sult keeren,
Dattu Gode salt emmer eeren.

Ook deze vertaling is betrekkelijk vrij, daar de bew. de eigenlijke strekking van het dist. niet begrepen heeft (vgl. Tijdschr. 1914 p. 88 vg.):

Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi praecipue sit pura mente colendus.

De bew. heeft in de praef. IV dezelfde wending toegepast, waarmede hij het eerste distichon heeft ingeleid [3]).

Een *navolging* van praef. IV. vs. 3—4 vindt men eerst in

---

1) Vgl. T. 1910 p. 186, „Het Boek" III. 1914 p. 229 vg. en ben. p. 268.
2) Vgl. ben. p. 261 het zinverwante gedeelte van praef. II.
3) Over op elkaar gelijkende strophen vgl. ben. p. 267 en p. 267 n. 3.

Digitized by Google

een strophe, die in A na IV. 30 staat en als een eigenlijke aanvullings- of uitbreidingsstrophe moet beschouwd worden:

Nu wachti des ende si oec vroet,
Ende hout di emmer in ghoet ghemoet,
So saltu werden ghoet ghetal,
Ende ghemint al over al.

Evenzoo wordt de strophe, die in A aan het slot van boek III na III 24:

Du salt met dinen sinne algader
Eeren moeder ende vader:
God seghet, diese belghen doet,
Dat hem te pinen werde(n) moet.

staat:

Diese oec ert, eist man, eist wijf,
Hi leed sekerleke ghoet lijf;
Ende sal te vriende hebben Ghode,
Hout hi wel *sine ghebode,*

als een aan A eigene overtollige strophe gekenmerkt door de navolging van I. 5 v. 3 en 4:

Want en es man no wijf,
Die sonder sonde leet sijn lijf.

Op een zelfde verhouding tusschen de beide aanvullingsregels van IV. 36 en I. 15, 4 is reeds vroeger (T. 1910 p. 201) gewezen [1]).

Tijdschr. 1910 p. 200 n. 1 heb ik, tegenover Beets p. 70, er op gewezen, dat reg. 5 en 6, die in A aan str. III. 16 zijn toegevoegd, naar alle waarschijnlijkheid geen verband houden met het Latijn:

Als du macht merken in dinen moet
Dat men die yeweren onrecht doet,

1) In IV. 38 zijn in A de beide toegevoegde regels *midden in* de strophe tusschen vs 2 en 3 ingeschoven. Mijne voorstelling T. 1910 p. 201, 2 berustte op een vergissing.

Digitized by Google

So bidt den rechtre dat hy si,
Dor dinen dienst in hulpen di.
Want recht heeft dicken hulpen noet,
Dat nember de man ne si soe groet [1]).

Thans kan ik ook de bron der aanvulling, althans van vs. 5, aanwijzen. De interpolator heeft hier een middeleeuwsch spreekwoord in toepassing gebracht, dat zelfs tweemaal in de Proverbia Communia voorkomt, n. 180: *dat rechte hevet dicwijl hulpe noot*, n. 604: *recht heeft dicwijl hulpe noot*, en vertaald wordt beide malen door: *quod confortetur ius sepe necesse videtur* [2]).

Op gelijke wijze blijkbaar volgt op I. 18 een tweeregelige zelfstandige aanvulling:

Al comtet dattu heefs genoech
Haven, nochtanne houti int ghevoech;
Want heden es de man rike,
Ende maerghen staet hem armelike:
Want fortune es wel groet
Den meenghen vor sine doet,

die dan nog bovendien door een afzonderlijke strophe voortgezet wordt:

Elc soudem wachten, ende so spreken
Dat hem hier niet mochte ghebreken:
Die dit dade hi ware vroet,
Ende sijn dinc soude werden ghoet [3]).

Eindelijk zijn er nog twee regels in A, die men bij vluchtige beoordeeling met een onvertaalden regel van het origineel zou kunnen gelijkstellen.

De tienregelige Latijnsche praefatio van II, welke, na een opsomming van de door Vergilius (vgl. bov. p. 253), Macer,

---

1) Text geheel volgens A (v. d. Meersch p. 42).

2) *Recht heeft dicwile hulpe noot* staat ook in den Reynaert II. 4576 met als variant voor hulpe *vriende*. In het hd. is ook bekend: Recht hat manchmal Hülfe nöthig, zie Graf, die Rechtssprichwörter 418,144 (Mededeeling van dr. Stoett).

3) Text geheel volgens A (v. d. Meersch p. 30, 31).

Digitized by Google

Lucanus en Ovidius behandelde stof, een aanbeveling der lectuur van den Cato bevat, wordt in de mnl. bew. door vijf, zeer verspreid overgeleverde, strophen weergegeven. Deze praefatio is een secundaire toevoeging [1]) van iemand, die het 2e, en vervolgens ook het 3e en het 4e boek voorzien wilde van een voorrede, gelijk, naar zijn meening, het eerste boek — in werkelijkheid, de geheele Cato — er reeds een, echter in proza, bezat. Deze dichtercatalogus met de er mede verbonden aanprijzing van den Cato zou als inleiding tot het geheele werk eenigen zin hebben, maar is voor den aanvang van het 2e boek misplaatst. Vandaar dat ook in de middeleeuwen de woorden

7 sin autem cura tibi haec est,
8 ut sapiens vivas, audi quae discere possis,
9 per quae semotum vitiis deducitur aevum.
10 *Ergo ades et quae sit sapientia disce legendo*

niet steeds speciaal op den Cato werden betrokken. Zoo ook in den mnl. Cato, waarin de regels 7—9 vertaald worden door str. e:

Sone wiltu wesen vroet,
Ende wijsheit doen in dinen moet:
Lere so vele in dine joghet,.
Dattu out (des) hevet doghet,

en vs. 10 eenvoudig onvertaald blijft.

Nu heeft hs. A nog twee regels na str. e:

Men segt dat ene jonghe *lert*
Vroetheit, als hiere garne toe kert,

die, schoon den gedachtengang der voorafgaande strophe voortzettend, eenigszins op vs. 10 gelijken. Zij ontbreken echter in de onderling zeer verschillend aangelegde hss. B en M. Deze omstandigheid, gevoegd bij de afwijking van de steeds[2]) in

1) Vgl. Tijdschr. 1914 p. 88.
2) Zie bov. p. 256.

Digitized by Google

acht genomen vierregeligen strophenvorm, bewijst dat de beide regels vreemd waren aan de oorspronkelijke mnl. vertaling en eerst door den redactor van de A-recensie zijn toegevoegd, hetzij willekeurig, hetzij omdat hij, bij vergelijking met het Latijn, een vertaling van den allerlaatsten regel der praefatio miste.

5. Wij komen thans tot eenige overschietende regels in H (vgl. T. 1910, p. 198).

De str. II. 4:

Alstu biste gram ende onghemoet
Castijt dijn selve, dat is di goet.
Want gramscap benemt een man
Dat hij hem niet bedencken en can [1])

wordt in dit hs. nog door de beide regels:

Du selste gramscap onmate vlien
Mene seget dat die vrode plien [1])

vervolgd, die er schijnbaar in nauw verband mee staan. In werkelijkheid is de toestand heel anders.

Nu is Tschr. 1913 p. 124 vgg. aangetoond, dat de str. III 8 (7) bij Beets in de bronnen bDd II. 7 en de als variant hiervan beschouwde str. in H I. 30 is. De in Dd aan II. 7 voorafgaande str., die ook in het fragment L staat, dat bij vs. 3 er van ophoudt,

Sone, du souts onmate vlien,
Men seit dats die vroede plien:
Hout mate ende volghet hare,
Want onmate es ongheware

behoeft men nu niet meer als een verdwaalde str. = IV. 10 te beschouwen, met welker origineel de vertaling trouwens slechts een geringe overeenkomst vertoont:

1) Text volgens H (met het hs. zelf vergeleken, zie Naschrift p. 277).

Digitized by Google

Cum te detineat Veneris damnosa libido,
Indulgere gulae noli, quae ventris amica est;

zij is niets dan de normaal aan II. 7 voorafgaande str. II. 6:

Quod nimium est fugito, parvo gaudere memento;
Tuta mage est puppis, modico quae flumine fertur [1]).

In hs. L volgde zeer zeker ook II. 7. Op bijzondere verwantschap tusschen b en L wijst het optreden van IV. 4 dat in A op de normale plaats staat, na I. 33, over welk verschijnsel boven p. 253 gesproken is. In b volgt II. 7 dadelijk na I. 33 en is II. 6 blijkbaar uitgevallen.

Het is nu duidelijk, dat de beide schijnbaar overtollige regels in H niets anders zijn dan de beide eerste regels van II. 6, die, door de invoeging van het woord *gramscap*, aan de voorafgaande strophe II. 4 aangepast zijn.

Deze aanwijzing van II. 6 na II. 4 is van gewicht, omdat tot dusver een doorloopend fragment van het begin van het 2e boek noch aangewezen noch gereconstrueerd kon worden. Thans hebben wij:

A: praef. II a b c e III 1bis (secundaire toevoeging, bov. p. 253) II 1 2 4.
M: praef. II (verschillende stukken) II 4 vs. 1 en 2, II 14 vs. 3 en 4 [2]).
H: praef. II a b d II 4 *II 6* (fragm.).
d: praef. II a *II 6 II 7* II 8.
H: (niet aansluitend aan II 6, zie bov.) II 8 9 12.

In deze reeks stond niet II. 10, dat vertaald was op de plaats van IV. 39 (zie ben. p. 269). In geen der excerpten zijn II. 3, II. 5, II. 11 overgeleverd. Het is mogelijk, dat II. 3 onvertaald is

1) Tijdschr. 1910 p. 202 n. 1.

2) Zie Beets in de var. van II. 4. De copist springt van *want* [gramscap etc.] over op [want] *het sit wel den man* van II. 14 (dat in hetzelfde hs. iets verder nog eens voorkomt in een reeks II. 12, 13, 14, zie ben. p. 266). Dezelfde afschrijvers-afdwaling vindt men in hs. B van II. 2 v. 3 *op* II. 12 v. 3, ben. p. 264.

Digitized by Google

gebleven, omdat de zin vrijwel met I. 22 overeenkomt (vgl. ben. 270); de str. I. 22 is in ieder geval niet alleen wegens de plaats (Beets p. 59), maar ook wegens den inhoud (vgl. reg. 3 *want die den doot ontsiet* en Lat. vs. 2 *qui mortem metuit*) uitsluitend = dist. I. 22 te stellen. Echter is het ook mogelijk, dat II. 3 wèl vertaald was en dat er zelfs een spoor van is overgebleven.

Het dist. II. 2 nl. is buiten de Vulgata in een heidenschen vorm overgeleverd:

> An di sint caelumque regant, ne quaere doceri;
> Cum sis mortalis, quae sunt mortalia cura,

daarentegen in de Vulgata zelf in een meer Christelijke redactie:

> Mitte arcana dei caelumque inquirere quid sit;
> Cum sis etc.

Dit reinigingsproces wordt nu in de middelnederlandsche bew. blijkbaar voortgezet, doordat het geheele begrip God uit de strophe verwijderd wordt:

> Dune salt niet vraghen des,
> Welc is die hemel ende wat (A, waer B) hi es.

In B is de motiveering (*want* ....) ongelukkigerwijze uitgevallen en volgt dadelijk met weglating van de twee eerste verzen van II. 12 de motiveering van de gedachte *dezer* strophe (*want* ....) [1]). In A, de andere bron voor deze strophe, lezen we:

> Want du best sterfleec, ende bedi
> Onderwint di wat *sterven* si.

Beets merkt p. 64 terecht op, dat *sterven* met het oog op den zin en het Lat. door *sterfleec* vervangen dient te worden. Zou de onderstelling te gewaagd zijn, dat het woord sterven in den text gedrongen is onder den invloed van de vertaling van het *volgende* distichon *II. 3:*

1) Zie vorige noot.

Digitized by Google

Linque metum *leti*, nam stultum est tempore in omni
Dum *mortem* metuas, amittere gaudia vitae.

De beide andere overtollige verzengroepen in H zijn reeds vroeger herkend als herkomstig uit Bouc v. Seden (Beets p. 52, T. 1910 p. 198—200). Zij staan beide bij rustpunten, de eerste na II. 31, III. 1, waar in de mnl. bew. het 2^e^ boek eindigde (zie ben. p. 269), de tweede geheel aan het slot. De toewijzing dezer fragmenten aan Cato is zeker niet uitgegaan van den redactor der in H bewaarde recensie. Fragmenten van Bouc van Seden, waaronder een der in H voorkomende, zijn ook elders aan Cato toegeschreven (Beets p. 84, Suringar B. v. S. p. 48) [1]).

6. Boven p. 254 is aangetoond, dat II. 14:

Forti animo esto [2]), cum sis damnatus inique:
Nemo diu gaudet, qui iniquo iudice vincit

behalve in A (II. 12 vs. 4 [3]), II. 13, *II. 14*, 19, 20, 21), C (II. 13, *14*, 16), M (II. 12, 13, *14*) [4]) ook overgeleverd is in

1) In het didactische gedicht „Van vele edele Parabelen ende wiser leren" (Serrure, Vad. Mus. II, 1858 p. 176 vgg.), waarmee enkele met het Haagsche fr. van Bouc v. Seden verbonden spreuken verwant zijn (Beets en Suringar l. l.), treft men ook eenige „Catoen" spreuken aan. Die op p. 193 vs. 477:

Clein profijt es int dontfaen,
Vele belovet ende lettel ghedaen.
Als men metter gichten ontbeit
te langhe, dats ghenoech ontseit

= I. 25 in den oorspronkelijken, tevens ongeveer Vulgaat-vorm (geheel verknoeid bij Baehrens):

Quod praestare potes, ne bis promiseris ulli,
Ne sis ventosus, dum vis bonus esse (*Vulg.:* ipse) videri

(over dit dist., vgl. mijn art. Een Cato-Album uit het jaar 1585 in „Het Boek" III. 1914 p. 230). De spreuk p. 180 vs. 115—120 (onbetrouwbaarheid van profeten) vind ik bij Cato niet terug, evenmin de spreuk aan „Ca*l*o" toegeschreven p. 186 vs 277—284 („elk sie wes hi hem bewent"). Daarentegen is zeer sterk catonisch gekleurd de spreuk op naam van Macrobius p. 181 n. 137 = dist. I. 12 en nog enkele andere, waarop het wellicht de moeite waard is later terug te komen.

2) Zoo met corruptie de gewone Vulg. text.

3) Er gaat een lacune van twee kolommen (66 verzen) aan vooraf.

4) De twee laatste regels dezer strophe staan nog eens in het hs. na II. 4 vs. 1. 2, zie bov. p. 268 n. 2.

Digitized by Google

druk d, de eenige bron, waarin een doorloopend excerpt uit boek II. te vinden is (II. praef. a, II. 6, 7 [1]), 8, 13, *14 vs. 1 en 2.* III. 16 [secundaire toevoeging, bov. p. 256] vs. 3, 4, II. 21, 17, 24, 26, 28, 29, III. 1 [2]).) De text van d:

Ghy sult hebben *vasten* moet,
Wanneer men u onrecht doet

is klaarblijkelijk een jongere ontwikkeling van den vorm, die de str. in C en M heeft:

Du salt (C, sult M) hebben *harden* moet,
Wanneer dat (ontbr. in M) men di onrecht doet,

waarop de beide in d uitgevallen regels volgen:

Het (want het M) sit wel elken goeden (wel den M) man,
Dat hi also doen can.

De tweede hexameter is dus niet vertaald en vervangen door een hoogst onbeduidende gedachte, die niet den minsten steun vindt in het Latijn en wel als slot van iedere zedenspreuk kan dienen.

De redactie der strophe in A zou men op grond van de lezingen van vs. 1, 3 en 4 voor een textvariant van de redactie van C M (d) kunnen houden:

Du sals hebben *ghestaden* moet,
Waeneer so men di belghen doet:
Het staet wel elken ghoeden man,
Dat hi alsoe *dat weldoen* can,

maar het cardinale verschil in vers 2: *onrecht doet* — *belghen doet* laat een dergelijke conclusie niet toe. Het is heel wat anders of men iemand aanraadt onrecht gelaten te dragen, dan wel kalm te blijven, wanneer men boos gemaakt wordt. De oplossing ligt m. i. hierin, dat de A-strophe niet II. 14 weergeeft, maar een bewerking is van het volgende, in de mnl. bew. nog niet aangewezen [3]), distichon II. 15:

1) Zie bov. p. 263.
2) Zie ben. p. 269.
3) Over een andere mnl. bew. van het dist. zie Beets p. 65.

Digitized by Google

Litis praeteritae noli maledicta referre:
Post inimicitias iram meminisse malorum est.

De vertaling is vrij, daar de beperkende begrippen *lis praeterita* en *post inimicitias* geëlimineerd zijn en daardoor de gedachte algemeen geworden is [1]). De woordkeus is in overeenstemming met andere plaatsen: I. 4, 2 C: die hevet *ghestadeliken* moet (A M ghestaden moet, H d gestadigen m.); III. 24, 3: diese *belghen* doet. *Hier* heeft „het staet wel elken *ghoeden* man" meer dan stereotiepe beteekenis: het is de negatieve vertaling van *malorum est.* En men mag vragen of in den laatsten regel zoo niet de juiste redactie zelf, dan toch de kern er van bewaard is: kan de houding van dengene, die zich bedaard houdt tegenover den toorn, die een ander bij hem opwekt, en dus maledicta non refert, niet tot op zekere hoogte „weldoen" genoemd worden?

Hier volgden dus in de mnl. versie twee strophen op elkander, die toevallig ten gevolge van hun beteekenis of althans van de door den bew. gereconstrueerde beteekenis, in de mnl. bewerking eenigszins, gelijk meer voorkomt [2]), op elkander geleken. Wat hiervan het gevolg is geweest, is duidelijk. In de traditie, waaruit C M (d) afstammen, heeft een afschrijver na de beide eerste verzen van II. 14 dadelijk de beide laatste van II. 15 laten volgen, die nu in verband met II. 14, 1—2 een slappen indruk maken; in A daarentegen is, eveneens wegens

---

1) Nauwkeuriger, maar met toevoeging van een bij Cato ontbrekende gedachte, Lsp. III. 3. 1143 (vgl. T. 1913, 129):

Alse veete of discoort versoent es,
En sal niement vermanen des
In arghe, in ghenre wisen,
Want die veete mochte weder risen.
Versoen haer, versoen daer,
Nemmermeer en worden sie clare,
Die eens gheviande sijn:
Dit seit een vroet man in latijn.

2) Vgl. II. 1. en III. 1bis (zie bov. p. 253), III. 18 en IV. 29. Ook II. 14 zelf met III. 16.

Digitized by Google

de gelijkenis der eerste regels van II. 14 en 15, de heele strophe II. 14 overgeslagen en II. 15 geheel bewaard gebleven.

Dan is het ook duidelijk, dat in C, in de reeks II. 13, 14, 16, die tusschen een met I. 28 eindigend fragment van het 1e boek en een met III. 14 beginnend fragment van het 3e staat, geen eigenlijke lacune van een heele strophe is aan te nemen (dus: II. 13, 14 vs. 1—2, 15 vs. 3—4, 16). In B — het nauw aan C verwante excerpt, vgl. bov. p. 252 —, dat eveneens II. 13—16 bevat tusschen I. 28 en III. 14, zijn de beide halve strophen van II. 14 en 15 verdrongen door een dubbele secundaire invoeging, eerst van praef. II. a b d [1]), waarin weer na str. a om de bov. p. 252 aangegeven reden III. 19 een plaats heeft gevonden.

7. Evenals de laatste regel van praef. II zijn ook de twee eerste regels van praef. III, naar het schijnt, onvertaald gebleven.

De mnl. bew. trof nl. praef. III niet meer in den oorspronkelijken toestand aan. De vier regels, die één volzin vormden, werden in de Vulg. in tweeën gesplitst, doordat dist. III. 1 er tusschen drong [2]):

a) Hoc quicumque voles carmen cognoscere, lector,
Cum praecepta ferat, quae sunt gratissima vitae,
b) Commoda multa feres; sin autem spreveris illud,
Non me scriptorem, sed te neglexeris ipsum.

Een der laatste strophen in B wordt door de plaats in D als vertegenwoordiger van b) aangewezen; ook hier is de vertaling betrekkelijk vrij en gelijkt eenigszins op de strophe, die we als tweede deel der praef. IV hebben herkend:

Sone, houdi na mine lere,
Doetstuut, dy comter of eere;
Laetstuut oec, het is mit my gast,
Ende mitti salt bliven vast.

Een vertaling van a) heeft Beets willen zien in de strophe,

1) Waarom de praef. II op deze plaats ingevoegd is, is mij niet duidelijk. Voor een andere invoeging dezer praef. vgl. bov. p. 254 n 2. 2) Vgl. bov. p. 258 n. 1.

Digitized by Google

die in A vóór IV. 49 staat; T. 1910 p. 187 n. 1 wees ik er op dat deze strophe veeleer IV. 48 is. Met den onvoltooiden zin a), die de beide hexameters, die in de Vulg. aan III. 1 vorafgegaan, heeft de mnl. bew. niets kunnen aanvangen. In de mnl. vert. bezaten zij blijkbaar geen aequivalent: in alle bronnen volgt III. 1 dadelijk op de laatste (II. 31, hs. B C H) of een der laatste strophen van het II[e] boek (druk D na II. 22, druk d na II. 29). Vandaar dat in de mnl. bew. als voorrede van boek III enkel de vertaling van b) gold. Behalve in D, waar het excerpt van het tweede boek door een uit het derde boek gevolgd wordt, zijn er sporen, dat III. 1 nog bij het tweede boek getrokken werd; in B C d volgen op III. 1 geen strophen van het verdere deel van III, in H, waar III. 1[bis], 2 wel volgen, vindt men echter na III. 1 eerst een interpolatie uit Bouc van Seden, gelijk aan het slot van de geheele recensie, een bewijs, dat de redactor van H hier en niet na II. 31 een rustpunt vond [1]).

8. Er rest ons thans nog te spreken over enkele merkwaardige afwijkingen, die er hetzij in volgorde, hetzij in inhoud schijnen te bestaan tusschen den Mnl. Cato en zijn Lat. origineel.

Gelijk bov. p. 256 nog herinnerd is, beantwoordt de str. die in alle bronnen op de plaats van IV. 39 staat (C na IV. 37, 38, A na IV. 30—38, H na IV. 33, 37, 38, zie bov. p. 256) niet aan IV. 39 zelf, maar, gelijk Jonckbloet p. 50 en Beets p. 64 reeds opmerkten, aan het verwante distichon II. 10, of liever alleen aan het eerste vers er van:

II. 10: Cui scieris non esse parem, pro tempore cede:
Victorem a victo superari saepe videmus.
IV. 39. Cede locum laesus fortunae, cede potenti:
Laedere qui potuit, poterit prodesse aliquando.

1) Zie boven p. 265. Ook in den Cod. Veronensis (T. 1910 p. 188 vg.) volgt III. 1 dadelijk op II. 81 (dus noch midden in noch na de praef. III). Aan de traditie van dit hs. ligt echter een van de Vulg. afwijkende indeeling der boeken ten grondslag, waarover weldra elders.

Digitized by Google

Mnl. strophe:

Daer du wanes hebben tachter,
Strijtstu daer, du hebbes lachter:
Want beter es wel woch ghegaen,
Dan qualike te stride ghestaen.

Dit inzicht kan uitsluitend op de vergelijking van de texten onderling berusten, daar een van Beets' overwegingen, dat IV. 39 elders een vertolking heeft gevonden, wegens de gelijkstelling van de door Beets = IV. 39 gestelde str. met III. 1bis (Tijdschr. 1910, p. 184 vgg.) vervalt.

De mnl. bew. heeft dus blijkbaar de beide verwante disticha door één strophe weergegeven en deze juist niet geplaatst op de plaats van het distichon, waarvan zij eigenlijk een vertaling is. Dit verschijnsel kan men nog bij een paar andere strophen opmerken.

Uitsluitend in A komt na III. 16, 17 (17, 18) en door III. 21ter, IV. 42 (Tijdschr. 1910 p. 194 vgg.) van III. 19 (20) gescheiden een strophe voor, die volgens de plaats dus aan III. 18 (19) beantwoordt:

Daer du af twifels, dat saltu lesen,
So lange dattuus vroet mogs wesen:
Die leest dat hi niet verstaet,
Ens niet versteet, *dat es hem quaet.*

Met het Lat. dist. III. 18 heeft deze strophe hoogstens het begrip „lezen" gemeenschappelijk:

Multa legas facito; perlectis perlege multa;
Nam miranda canunt, sed non credenda poetae.

Over de beteekenis van dit dist. is veel gestreden; aan conjecturen, reeds in de middeleeuwen [1]), heeft het niet ontbroken. En toch kan de bedoeling geen andere zijn dan deze: lees veel

1) Men heeft of het eerste of het tweede perlegere trachten te verwijderen. In oudere hss. heeft men de onmogelijke lezing: multa legas *factorum: lectis* etc. In jongere wordt het tweede perlege radicaal in *neglege* veranderd. Zoo b. v. in de glosseering van het Egmondsche Cato-hs. (Vgl. „Het Boek" II. 1913 p. 92 vgg.). Op deze plaats kom ik elders terug.

Digitized by Google

(nl. gedichten), hebt ge dit gedaan, lees opnieuw veel (gedichten), immers wat de dichters schrijven, behoeft ge slechts te bewonderen en niet voor waar te houden. Maar zelfs wanneer de mnl. bew. de moeilijke passage „perlectis perlege multa" anders heeft opgevat, lijkt zijn vertaling zoo goed als niet op dit Lat. dist., maar wel op IV. 9:

> *Quod tibi suspectum est*, confestim discute quid sit;
> Namque solent, primo quae sunt neglecta, *nocere*,

met dit verschil, dat hier de raad gegeven wordt om wat men niet vertrouwt te *onderzoeken* (discutere), en in de mnl. str., om het te *lezen*. Hier is dus IV. 9 met een kleine, aan III. 18 ontleende, wijziging vertaald en in de rangorde op de plaats van III. 18 ingeschoven. Het kan dus niet verwonderen, dat IV. 9 zelf, op zijn eigen plaats, evenals zooeven II. 10, in onze excerpten ontbreekt.

Het derde geval betreft IV. 28, dat slechts in C tusschen IV. 27 en IV. 29 is overgeleverd:

> Al becomt di een mensche wele,
> Dune saltene prisen niet te vele:
> Of hi di noch doet quade treken,
> Dattune met eeren macht verspreken.

De str. *lijkt* op IV. 28:

> Parce laudato; nam quem tu saepe probaris,
> Una dies, qualis fuerit, ostendit, amicus,

maar ook nu weer beantwoordt zij er niet volkomen aan. „Dattune *met eeren* macht verspreken" (gij moet u zelven niet de mogelijkheid benemen om hem nog met schik te berispen, Beets p. 77) is ontleend aan het pendant IV. 25:

> Laudaris quodcumque palam, quodcumque probaris,
> Hoc vide, ne rursus *levitatis crimine* damnes.

„Pas op, dat ge datgene, dat ge openlijk hebt geprezen en goedgekeurd hebt, later niet *lichtzinnig* berispt". Hier is de vertaling van IV. 28 dus beïnvloed door IV. 25; verplaatsing naar IV. 25 is echter achterwege gebleven en IV. 25, dat dan ook niet in onze textbronnen voorkomt, overgeslagen.

Digitized by Google

Tijdschr. 1910 p. 202 vg. is er de aandacht op gevestigd, dat in den mnl. Cato in IV. 33 een beeld gebruikt wordt ter vervanging van dat van het origineel, dat aan den Facetus, het Supplementum Catonis, waarop ook Bouc v. S. 531 teruggaat, ontleend is; terwijl daarentegen Lsp. III. 3. 495 vgg. het oorspronkelijke beeld, direkt uit het Latijn vertaald, bewaard heeft (Tijdschr. 1913 p. 123). Van een dergelijke opzettelijke afwijking van het origineel kan ik thans nog een tweede en wellicht nog een derde voorbeeld geven.

In alle bronnen, behalve L, waaraan het begin ontbreekt, is strophe I. 3 overgeleverd; aan de identiteit met het Lat. dist. I. 3 kan wegens de constante plaats tusschen I. 2 en 4 dus geen twijfel zijn:

Wachti dat men niet en seghet,
Dat vele talen an di leghet.
Men seghet, menegherande tale
Ne sittet niemene goeders wale.

En toch gelijkt deze strophe weinig of niets op het Lat. dist.:

Virtutem primam esse puta compescere linguam;
Proximus ille deo est, qui scit ratione tacere.

Zelfs de eenige overeenkomst tusschen dist. en strophe, *lingua* en *tale*, is niet zuiver, daar in het Lat. dist. *lingua* niet *taal*, maar *tong* beteekent. Men verwondert zich er zelfs over, dat de mnl. bew., die niet alleen overal waar van God in het origineel sprake is, dezen ook in de vertaling weergeeft (met uitzondering van het boven vermelde en verklaarde geval II. 2) [1]), maar ook nog in tegenstelling met het Latijn op enkele andere

1) Vgl. I. 1, 23, II. 12, 27, IV. 34, 38. In dit verband mag wel even gewezen worden op een vermakelijke misvatting van den mnl. bew. in II. 27, 8. Er staat dat men zoowel voor als achter zich moet zien, evenals de Janus bifrons:

Quod sequitur specta, quodque imminet ante, videto:
Illum imitare d e u m, *partem qui spectat utramque.*

Den laatsten regel vertaalt hij nu:

Ende dienen G o d e met omoede,
Ende *scheeden tquade uten goede.*

Digitized by Google

plaatsen te pas brengt [1]), hier geen poging schijnt te doen om *proximus ille deo est* op de een of andere manier in de vertaling uit te drukken. Duisterheid van het distichon kan de oorzaak der afwijking niet zijn. Integendeel het Latijn is glashelder, wat niet altijd van de disticha kan gezegd worden. Vandaar dat vaak in de spreekwoorden-literatuur toespelingen er op voorkomen: 1) custodis animam, si scis *compescere linguam* (Werner, Lat. Sprichw. u. Sinnspr. des Mittelalters, 1912 p. 17 n. 220); si cupias pacem, *linguam compesce loquacem* (p. 90 n. 71) [2]); *linguam* cum manibus nescit *compescere* stultus (p. 46 n. 42), 2) nil melius vere quam *cum ratione tacere* (Prov. Comm. n. 800, als vertaling van „swighen best"), terwijl de volgende spreuk (Werner p. 79, nr. 118) uit het Baseler spreekwoordenhandschrift een omwerking [3]) schijnt van het heele distichon:

qui scit frenare linguam sensusque domare,
forcior est illo, frangit qui viribus urbes [4]).

In de middelnederlandsche literatuur komt de spreuk niet minder dan drie, of misschien zelfs vier maal voor:

1°. In nauwe aansluiting aan het Latijn in Dietsche Doctrinale I. 222 in een hoofdstuk getiteld: *van spraken ende tonghen te bedwinghene:*

Catoen leert ons oec daer bi
Dalder ierste doeght die si,
Dats datmen die tonghe dwinghe.
Mede soe set hi dese dinghe:
Die sine tonghe dwingt vander haest
Dat hi Gode es alder naest.

De bron der spreuk was niet de Cato zelf, maar een Latijnsche excerptenverzameling, waarin uitspraken van allerlei wijzen en geleerden over hetzelfde onderwerp vereenigd waren. Vooraf gaat een spreuk van Seneca, een plaats uit Jacobus (nl. 1:26) volgt.

1) Zie I. 12, II. 18, praef. IV (beide strophen, bov. p. 257).

2) Dit is de eerste hexameter van het dist. in den Cato Novus; er volgt op: *et ratione sile, dominum si queris adire* (Zarncke p. 31).

3) Vgl. T. 1918 p. 114 n. 1.   4) Verg. ook *Spreuk.* XVI, 32.

Digitized by Google

2°. In Rose 6578 vgg.:

Want Catoen doet ons verstaen
Van sinen boke int begin
Ine weet ocht gire laest noit in
De irste doeget, est out ochte jonge,
Es dat hi breidele sine tonge.

Het Cato-citaat stond reeds in het Fransche origineel (7798 vgg. ed. Michel): [1])

Caton méisme s'i acorde
S'il est qui son livre recorde
Là pués en escript trover tu
Que la premeraine vertu
C'est de metre en sa langue frain.

Alleen is in de vertaling van het citaat ook de plaats, waar de spreuk in den Cato te vinden is, toegevoegd: „van sinen boke int begin (= I. 3)".

Een geheel ander karakter draagt:

3°. Lekensp. III. 3, 187—194:

Houdt van sprekene mate
Daer leit in grote bate.
Vele spreken, seit dat Latijn
En mag zonder zonde niet zijn.
Swighen, alse wie scouwen,
Is selden berouwen;
Maar spreken, des seker zijt,
Is berouwen te menigher tijt.

Terwijl aan den eenen kant door de plaats dezer verzen na de vertaling van I. 2 (vs. 166—186) vast staat, dat hier I. 3 weergegeven wordt (T. 1913, p. 108) en dus ook dat Boendale het Latijn voor oogen heeft gehad, vinden wij hier hetzelfde van het Latijn afwijkende element, dat ook in den mnl. Cato aangetroffen wordt [2]).

Twee mogelijkheden staan open: òf Boendale heeft hier, ge-

1) Vgl. bov. p. 251 n. 2.

2) Als vierde plaats komt wellicht in aanmerking de Spieghel der Jonghers (ed. Serrure 1860) p. 5 bovenaan: „Hout v tonghe in v behoet"

Digitized by Google

lijk dat ook op enkele andere plaatsen gebeurd is (Beets p. 58, 61; T. 1910 p. 191), naast zijn Latijnsche bron ook den mnl. Cato gebruikt, en de mnl. Cato-bew. heeft een vreemde parallelspreuk in plaats van den Cato-text vertaald, òf Boendale heeft naast den Cato-text toevallig dezelfde parallelspreuk weergegeven. In ieder geval speelt hier (evenals in de aan den Facetus ontleende gedachte van IV. 33, waar juist de Lekenspiegel den mnl. Cato niet volgt) een vreemde spreuk een rol. En deze kan wel geen andere zijn dan de in de middelnederl. literatuur meermalen voorkomende [1]) spreuk van Salomo X. 19: *in multiloquio non deerit peccatum; qui autem moderatur labia sua prudentissimus est.* Blijkbaar is de mnl. Cato-bew. door het *compescere linguam* herinnerd aan het Bijbelsche *moderari labia*, of de Bijbelplaats stond in margine in zijn Latijnschen Cato aangeteekend [2]); hij vertaalde echter alleen het eerste deel der spreuk. Boendale heeft de Salomo-spreuk in hetzelfde hoofdstuk nog tweemaal te pas gebracht, — vandaar dat de boven in de tweede plaats aangeduide mogelijkheid, schoon a priori onwaarschijnlijk, niet geheel buitengesloten is —:

935/6:

> Vele spraken oec, als wi lesen
> En mach zonder zonde niet wesen.

en 36—38:

> Salomo seit, die vroede:
> Die sine lippen maten can,
> Dat is dalre wijste man.

Zoo blijkt dus, dat het vroeger (T. 1910, p. 202 vg.) in de

---

1) D. Doctr. I. 195 vgg. Vgl. ook „alderande Proverbiën van den wisen Salomone" (ed. Serrure, Vad. Mus. II. 1859 p. 171) vs. 25:

> Lieve kint, dwinc dinen moet
> eer du sprekes *bu* ofte *ba*.
> Die vele sprect hi is onvroet. etc.

2) Zinspreuken van Salomo als parallelplaatsen bij den Cato vindt men reeds in de Cato-scholiën van Remigius (9e eeuw), vgl. M. Manitius, Remigiusscholien, in Münchener Mus. f. Philol. des Mittelalters II (1913) p. 111.

Digitized by Google

vert. van IV. 33 geconstateerde verschijnsel volstrekt niet op zich zelf staat en dat dus de mnl. Cato-bewerker, waar hij het nuttig achtte, den eigenlijken Cato door overeenkomstige gedachten uit de spreukenliteratuur heeft vervangen. Wanneer wij dan letten b.v. op dist. IV. 45:

Quam primum rapienda tibi est occasio prima,
Ne rursus quaeras quae iam neglexeris ante,

en als vertaling daarvan — uitsluitend in C en wel tusschen IV. 44 en IV. 46 — vinden:

Alstu ghedincs in dinen moet
Hoe dat wilen metti stoet,
Dune salt die keeren niet in dien
Dattu dat selve willes plien [1]),

is het vermoeden gewettigd, dat ook deze strophe een voorbeeld is van dezelfde techniek; en dat men hier te doen heeft met de ook in Lsp., B. v. S. en Van Zeden [2]) vertaalde spreuk uit den Facetus (28):

Quid sis, *quid fueris*, quid eris semper mediteris:
Sic minus atque minus peccatis subiicieris.

Amsterdam. M. BOAS.

NASCHRIFT. Het vorenstaande artikel was reeds eenigen tijd in handen der Redactie, toen ik bemerkte, dat het handschrift H, dat dr. Beets alleen kende uit het afschrift van J. H. Halbertsma in De Jagers' Nieuw Archief van 1855/6 p. 251 vgg., zich op de Provinciale Bibl. van Zeeland bevindt; zie Catal. deel V, 1e stuk (1910) p. 431. Een vergelijking van Halbertsma's afschrift met den text van het hs., dat welwillend door den Bibliothecaris naar Amsterdam werd gezonden, toonde een aantal afwijkingen tusschen beide aan. Waar in bovenstaand artikel

1) Dat deze strophe een gedachte bevat verwant aan die van het Lat. dist., toont Beets aan p. 80.

2) De plaatsen bij Suringar, Van Zeden, str. 31 en p. 85.

Digitized by Google

texten naar H voorkomen, zijn die, zoo noodig, met het hs. in overeenstemming gebracht. De Cato staat op negen achtereenvolgende, ieder 35 genummerde pagina's en heeft tot opschrift: *Hier volget dē dutschē cathoē*, waarnaar in de aan den eigenlijken tekst voorafgaande inhoudsopgave van het hs. onder n⁰. 35 verwezen wordt: *daer nae volget den duutschen cathoen*. Daar ik mag verwachten, dat omtrent dit hs., dat behalve twee medische tractaten ook een fragment van Maerlant bevat, door bevoegder hand het noodige zal geschreven worden, meen ik met deze korte mededeeling te mogen volstaan.

Amst., Dec. 1914. M. B.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

40. UYDOP BLASEN.

In Verdam's *Mnl. Wdb.* VIII 850 vindt men *uydop (uuydop, vuydop)* als onverklaard woord waarmee „het daglicht of het aanbreken van den dag" aangeduid schijnt. Het komt tweemaal voor in eene Amsterdamsche keur, in deze zinnen: „Nyemant en zal vuyr in sinen oven legghen of in zinen eeste, eer dat men *uuydop blaest*, ende als men nachtlichte luydet, zo zal men dat vuyr weder uuyt doen"; en: „Enghien smit en zal vuyr ontsteken in sijne smitte, eerdat men *uuydop blaest*, ende als men nachtlichte luydet, zo zal hijt weder daeruuyt doen".

Gelijkbeteekenend is het, daarbij terecht door Verdam aangehaalde, *wyde* in de Handvesten van Alkmaar: „Vurt sal niemandt vyer houden in der test after nachtligt tot dat men die *wyde blaest*", en even terecht betwijfelt Verdam het, of *uuydop* nu wel *wydop* mag gelezen worden.

Ik stel nu voor, omgekeerd in plaats van *wyde* te lezen *uuyde* en dan begint ook het woord *uuydop* in samenstelling

Digitized by Google

begrijpelijk te worden als gevormd uit *uuyde* en op. *Uuyde* nu of, eenvoudiger gespeld, *ude* is een uit het Mnl. bekende bijvorm van *ute* (zie Verdam op *ud*, *udwaert*, *udewaert en uderste*), die nog vaker dan op de aangehaalde plaatsen, bv. vooral in het Lancelot-hs. voorkomt.

Ude of *ute* had ook dikwijls de beteekenis van „naar buiten" (Lat. *foras*), evenals *hare uut*, *heruut*. Het heeft die ook in ons „uitblazen" = naar buiten blazen (bv. den adem), doch dan is de verhouding van *ude* of *ute* tot *blasen* eene andere, dan ik meen, dat hier bedoeld wordt. Hier is *blasen* natuurlijk: „met een blaasinstrument een teeken geven", bv. in de gewone uitdrukking „den dach blasen", waar „dach" object is van „blasen". Zoo is m.i. *ude* hier eveneens object van „blasen", en wel als verkorte uitdrukking der gedachte, die volledig zou luiden: „comt ute" of „comt den bedde ute". Zoo ongeveer gebruikt ook Ruysbroec het, als hij zegt (bij Verdam VII 867): „Die gheest Gods *blaest* ons *ute* omme minnen (in 't Latijn: „Dei spiritus suo flatu nos foras propellit ut amemus"). Zoo beteekent ook *uteluden* in 't Mnl. menigmaal: „door klokluiden te kennen geven: ganc ute! namelijk „buten der stadt, buten der vriheit", dus in ballingschap. Ook dáár is „ute" dus eveneens het object van „luden", als „nachtlichte" dat is in de uitdrukking: „nachtlichte luyden", d. i. door luiden waarschuwen: „dooft het nachtlicht uit".

In Alkmaar werd dus niet *wyde* geblazen, maar *uuyde* („comt ute"), en zoo werd soms ook *op* geblazen in de beteekenis „stant op!" bv. in de *Cron. van Benn.* 63 (Verdam V 1674): „He let synen trompeten „*up!*" *blasen*, dat C ende all synes perties luden van daer togen". Te Amsterdam nu blies men niet alleen *uuyd!* (comt ute), maar ook *op!* (stant op!) of, in één woord, *udop!*

Amsterdam. J. TE WINKEL.

Digitized by Google

BONTWERKER
(HUYGENS' TRIJNTJE CORNELISDR. 1151).

Dr. Eymael heeft in dit Tijdschr. XXXI 102—4 (herdrukt achter zijn uitgaaf van Huygens' klucht, blz. 101—3) betoogd dat in bovengenoemden versregel (3de Bedr., 7de Uytk.; ed. 1672, I 602):

Ye selt me kaer wel haest totten bongtwercker vinde

niet, gelijk in het Ned. Wdb. 376 gegist is, „eene obscoene woordspeling bedoeld schijnt". Hoewel de zaak niet heel gewichtig is en, om begrijpelijke redenen, veel na- en uitpluizen in 't openbaar kwalijk gedoogt, meen ik toch mijn gissing van vóór 20 jaar even te mogen ondersteunen met enkele sedert in margine aangeteekende parallelplaatsen.

Dat *bontwerken* [1]) bij Bredero I 261 (aangeh. in Ned. Wdb. III 374) inderdaad in obscoene toepassing bedoeld is geeft ook Dr. E. toe. Op dezelfde toepassing nu zinspeelt zonder twijfel ook Cats, wanneer hij (I 528), ter opheldering van en met beroep op het spreekwoord: „By een schoone kat en dient geen bontwercker" (verg. een andere lezing van dit spreekwoord in Ned. Wdb. I 376), een vader aan een lichtmis den omgang met zijn dochter laat verbieden. Verg. ook Van Breugel, Boccat. 108*b*: „Gy meynende desen nacht eenen lustigen quant te hebben die u wat soude ghebontwerckt hebben, daer ghy anders niet als een slaepert ghehadt en hebt *enz.*"; voorts (H. Sweerts) Koddige Opschriften II 19 („Luyffelschrift, Tot een Bontwerker, te Leiden", dat men zelf moge nalezen), en eindelijk

1) Niet *bontwerker*, gelijk Dr. E. tweemaal overdrukt.

Digitized by Google

Bruil. v. Kloris en Roosje (ed. 1707) 12: „Al myn vryen Dat is om jou, en anders geen. Myn liefje, ... myn schat, 'k Zweerje, by 't bond van lubbert ooms kat" (waar ook de naam *Lubbert* in dezelfde, uit de kluchten welbekende richting wijst).

Met het oog op de door al deze plaatsen wel genoegzaam gestaafde bekendheid der spreekwijze schijnt het mij niet gewaagd ook op de plaats uit Huygens dezelfde obscoene bedoeling aan te nemen; wel daarentegen hier aan een, zooveel ik weet, nergens elders gevonden [1]) woordspeling met *bont en blauw* [2]) *slaan* te denken.

Hetgeen Dr. E. hiervóór en tegen mijne opvatting aanvoert heeft mij geenszins overtuigd. Dat Kees in de regels 1149—54 aan een werkelijken, ernstigen twist tusschen Trijn en haar man denkt volgt, dunkt mij, volstrekt niet uit zijn woorden over een daarop volgende verzoening, die immers even goed in den door mij bedoelden zin uitgelegd kunnen worden [3]). Trouwens Kees' latere woorden (IV 1, vs. 1167—77), door Dr. E. tot staving zijner opvatting aangehaald, worden door hem zelf in juist denzelfden dubbelen zin opgevat! Waarom dan dezelfde dubbelzinnigheid — daarin zat juist het grappige — ook niet in de eerstgenoemde verzen aan te nemen? Hetzij Huygens Kees op beide plaatsen als onbewust of als desbewust oolijk voorstelt, hij zelf — verzot op woordspelingen en toch ook waarlijk niet afkeerig van „het equivoque", als later zijn bewonderaar Staring — heeft m. i. op beide plaatsen dien dubbelen lust bot-

1) Zie nu straks, blz. 281, noot 1.

2) In de 17de eeuw bovendien nog bijna altijd *blond en blauw* luidende (zie Ned. Wdb. III 367, Stoett, Spreekw.[3] no. 281).

3) Verg. b.v. plaatsen als X Goede Boerden X 25 vlgg., Bredero III 222 (vs. 49) en elders soortgelijk gebruik van *oorlog, gevecht, razen* enz. als hier vs. 1171. — Ook voor 't in 1170 genoemde „pyp en trommele" (d. i. *pijp-en-trommelen*, pijpen en trommelen (ww.): van een pijp en een trommel van de kachel is geen sprake!) mag, dunkt mij, een plaats als Everaert X (Stout ende Onbescaemt) 240—1 vergeleken worden. Zie trouwens reeds Eymael's Verbeter., blz. 104, waar echter weer aan eigenlijke „ruzie" gedacht wordt. Of acht Dr. E. dergelijke grappen soms zijn vereerden Huygens onwaardig?!

Digitized by Google

gevierd. „Maer hola, 't is lang genoegh om de geytenwol getwist" mag ik met Vondel besluiten [1]).

Utrecht. J. W. MULLER.

OP ZIJN PLAT VALLEN, OP ZIJNE ACHTERHIELEN VALLEN ENZ.

Ook de bespreking der eerstgenoemde uitdrukking door Dr. Eymael terzelfder plaatse (Tijdschr. XXXI 98—100, eveneens herdrukt achter zijn uitgaaf van Trijntje Cornelisdr., blz. 99—101), geeft mij aanleiding tot een opmerking, met een uitweiding over de laatstgenoemde, kennelijk zinverwante zegswijze en enkele andere toepassingen van het daarin vervatte woord.

Indien Dr. E. inderdaad, zooals 't mij toeschijnt, wil betoogen dat *op zijn plat vallen* „in de eerste plaats" (en eigenlijk altijd) „beteekent: voorover vallen", gaat hij m. i. te ver in de beperking, en ontneemt daardoor zich zelf en anderen de ruimte voor de verklaring van sommige andere beteekenissen van deze en verwante uitdrukkingen. Uit de door Verdam VI 423—4 en Eymael t. a. p. verzamelde voorbeelden, vooral in verband beschouwd met de straks te bespreken synonieme uitdrukking *op zijne achterhielen vallen*, blijkt, dunkt mij (evenals

1) Ook de sedert (Tschr. XXXIII 115) nog door Dr. E. uit Harrebomée II xxviiа aangehaalde spreekwijze (*hij heeft den bontwerker gevonden:* is bont en blauw geslagen) heeft voor mij zijne verklaring niet „tot volkomen zekerheid gebracht". Het gezag der door Harrebomée zonder zegsman opgegeven moderne spreekwijzen en zijner uitleggingen daarvan is toch waarlijk niet groot; kent Dr. E. het verhaal niet, hoe H.'s scholieren hem telkens nieuwe „spreekwoorden" kwamen aandragen? Op zijn best blijkt er uit dat *bontwerker* in de negentiende eeuw wel eens met *bont en blauw* in verband gebracht is.

Digitized by Google

trouwens Verdam t. a. p.), dat *op zijn plat vallen* stellig beteekent: voorover vallen, maar daarnaast ook: achterover vallen. Het eerste is, behalve met het door E. aangehaalde fr. *être à plat ventre devant quelqu'un*, ook vooral te vergelijken met lat. *prosternere se* (van smeekelingen enz.). Voor het tweede kan ik zeker volstaan met de verwijzing naar het in dezen met *plat* synonieme *gat*, achterste, dat eveneens met *vallen*, *liggen* enz. wordt verbonden in verschillende eigenlijke en oneigenlijke toepassingen, grootendeels te vergelijken met de hier besprokene (zie Ned. Wdb. IV 343). M. a. w. *plat* wordt of werd zoowel op den rug als op den buik toegepast (hetgeen ook eigenlijk niet meer dan natuurlijk is); *op zijn plat vallen* beteekende: (hetzij vóór- of achterover, op den buik of op den rug) languit, plat op den grond vallen.

Dr. E.'s bewijsgrond voor eene uitsluitende bet.: vóórovervallen heeft mij niet overtuigd. Immers dat op allebeide door hem ten betooge daarvan aangehaalde plaatsen, uit Tielebuys en uit Van Vrouwen ende van Minne, sprake is van een *kat* schijnt mij slechts een toevallige overeenkomst, waaruit zulk een meer vernuftige dan juiste gevolgtrekking niet mag worden afgeleid. Op de eerstgenoemde plaats dankt die *catte* m. i. haar aanwezigheid mede, wellicht vooral, aan den wensch naar een middelrijm:

> 't Is al verloren, hoe ick 't schatte,
> De sodt valt altijts op sijn platte;
> Hy slacht onse catte met luttel verstants.

Verg. in de vlak voorafgaande regels het middelrijm: *vercoren: gheboren: verloren*, op de vorige blz.: *potten: clotten: sotten* enz. Voor de beteekenis zou ik overigens den laatsten regel willen vergelijken met een (althans hedendaagsche) zegswijze als: *Hij weet er net zooveel van als de (onze) kat!* (zie ook Harrebomée I 387*b*), waarin aan dat huisdier slechts luttel verstand wordt toegekend (verg. ook b.v. Huygens, Cluysw. 340).

Wat de tweede plaats betreft, zij vooreerst opgemerkt dat in het aangehaalde couplet, blijkens het regeltal der overige,

Digitized by Google

één versregel ontbreekt, waarschijnlijk de aan den regel, waarin *die cat* voorkomt, vorafgaande. Verwijs zegt dan ook in de noot te recht dat „vs. 74 in hoegenaamd geen verband met het vorige staat. Het slaat er toch op als een tang op een varken" (toch verklaart hij in 't Glossarium *plat* als: achterste). Bedenken wij nu verder, dat elk der coupletten van dit gedicht bestaat uit 12 éénrijmige + 4 anderrijmige regels, zoodat ook hier de (zelfs vrij nijpende) rijmnood aan het einde van een der 12 eerstgenoemde regels allicht een woord kan hebben gebracht, dat zijn plaats vooral aan dien rijmklank te danken had, dan zal men zich, dunkt mij, tweemaal bedenken, alvorens in zulk een regel een (gewaagde) toespeling te lezen op de steeds op haar pooten (en dus voorover?) vallende kat.

Uit deze dus m. i. ruimer op te vatten, meer algemeene of, wil men, negatieve beteekenis: voor- of achterover vallen, (niet meer vast, rechtop staan, maar) op den grond liggen, zijn nu, schijnt het, twee figuurlijke beteekenissen voortgesproten, die ten slotte nagenoeg lijnrecht tegenover elkaar zijn komen te staan. Eenerzijds de door Verdam en Eymael t. a. p. besprokene van: zich niet laten belezen of medesleepen, aarzelen, achteruitdeinzen of -krabbelen, (of zelfs) weigeren; verg. den doorgaans wel betrouwbaren Tuinman, Spreekw. I 268 („*Hy valt op zyn plat*... hy laat zich niet verzetten noch bewegen. Dingen die op hun plat vallen, rollen niet voort, maar liggen vast"). Die beteekenis past inderdaad op bijna alle door V. en E. aangehaalde plaatsen; ook wellicht, met eenige wijziging, op de plaats uit Tielebuys: „die zot van een zoon van mij laat zich niet van zijn dwaas propoost (t. w. zijn verlangen om „herdragen te zijn") afbrengen: hij heeft (dan ook) evenveel benul als onze kat!" Van een poging tot verklaring en vertaling der andere, verminkte plaats uit V. Vr. en v. M. zie ik af: ik weet er niets mee aan te vangen.

Anderzijds echter valt eene figuurlijke beteekenis niet te loochenen, en ook wel te verklaren, die bij Halma vermeld staat: „Op zijn plat vallen, iets bekennen of belijden. *Avouer*

Digitized by Google

franchement quelque chose, dire ingenument ce qu'on sait"; eveneens nog bij Weiland: „door de mande vallen, tot bekentenis komen". Eymael zegt, blz. 54 der aant. op Huygens' Hofwijck (vs. 971): „Beide hebben het mis; de uitdr. beteekent: steeds op hetzelfde terugkomen, zijn stokpaardje berijden". Dat zij op de aangehaalde plaats uit Hofwijck („'t Waer meerder quellingh staegh op 't selve plat te vallen, En staegh te seggen, staegh te hooren, voor of na *enz.*") die door E. genoemde beteekenis heeft betwist ik niet; ja zij mag of moet misschien ook op een der beide (of op beide) plaatsen uit Trijntje Cornelisdr. aangenomen worden. Doch zij schijnt mij wel met de door Halma en Weiland genoemde in eenig verband te staan. Kwalijk te recht meent Eymael dan ook m. i. later (Tschr. XXXI 100) „de... verklaring van Tuinman, alsmede die van Halma... stilzwijgend te mogen voorbijgaan". Immers het door hem zelf t. a. p. aangehaalde noordholl. *vlak vallen*, schuld bekennen, zich gewonnen geven, zich laten overreden (Boekenoogen, De Vries) is volkomen analoog. Maar zoo zijn wij aangeland bij een beteekenis, zoogoed als tegenovergesteld aan de boven besprokene: zich n i e t laten belezen enz.!

Ten slotte echter zou ik willen vragen of wij niet, naast de beide figuurlijke bett. (of in plaats van een dezer?), voor *op zijn* (of *altijd*, *gestaag* enz. *op hetzelfde) plat vallen* inderdaad een andere bet. mogen aannemen, onafhankelijk van de reeds genoemde, waarin *plat* niet beteekent: hetzij buik of rug (of achterste) van den spreker, maar: plek, plaats (waarop iemand staat). Verg. de verschillende bett., in verschillende talen, van *plek*, *plak*, *vlek* en *vlak* met die van *plat*, alsmede nnl. *op zijn stuk staan* en *voet bij stuk houden* (Stoett^2 1855, 2024). Hieruit kan zich voor *op zijn plat vallen* de bet.: telkens op hetzelfde onderwerp, vraagstuk enz. terugkomen (verg. ook *dat komt op hetzelfde n e e r*) zeer licht ontwikkeld hebben, die ten slotte toch eigenlijk b.v. op de plaats uit Tielebuys en de beide uit Trijntje Cornelisdr. de eenvoudigste en dus aannemelijkste is.

Wellicht ook zijn hier, gelijk zoo vaak bij zulke zegswijzen,

Digitized by Google

verschillende opvattingen mettertijd dooreengeloopen. Moge het te zijner tijd Dr. Boekenoogen, in 't bezit van meer gegevens, gelukken in het Ned. Wdb. het kluwen geheel te ontwarren.

Met de bovengenoemde zegswijzen zijn in meer dan één opzicht te vergelijken enkele andere, waarin het woord *achterhiel* voorkomt. Daar dit woord aan zijn plaats vóór in 't alphabet een vrij onvolledige of sobere behandeling in de Nnl. en Mnl. Woordenboeken te danken heeft, veroorloof ik mij tevens, iets ruimer weidend, hier enkele voorbeelden er van bijeen te stellen.

Achterhiel, zooveel ik weet als term in de ontleedkunde onbekend, is vooreerst in het Ned. Wdb. VI 729 reeds opgeteekend uit het Berlijnsche hs., bevattende zestiendeeuwsche refereinen (verg. De Vooys in Tschr. XXI 66 vlgg.): „Ghij wellustighe vroukens wat hebdi al corte achterhielkens": dezelfde welbekende figuurlijke toepassing, waarin ook vroeger en later, bij Hildegaersberch 181, 220 (= X Goede Boerden VI 230) en Bredero II 178 (Sp. Brab. 735), sprake is van *corte hielen* en het *korthielde volck*, in verband met *opwert nighen* of *achterover vallen*. Zie Ned. Wdb. VI 726 en verg. nog fr. *femme de court talon* (Littré) [1]).

Ver van deze toepassing, doch zeer dicht bij de boven besprokene van *op zijn plat vallen* staat die in de uitdr. *op zijn achterhielen vallen*, voorkomende in Elckerlijc 308 (ed. De Raaf = 317, ed. Logeman), wanneer Maghe en Neve, door Elckerlijc gebeden „mede te gaen" op zijn „verre pelgrimagie", waar hij

1) Men wijst mij voor de genoemde uitdrukkingen in de aangeduide toepassing nog op: *over rugge vallen* bij Corn. Everaert, blz. 444; *op den rug vallen*: *Ev. Spinr.* (herdruk 1910), blz. 10 en 21; *achter rugge vallen*, blz. 27 (fr. *cheoir par derrière*, — *à la reverse*); op: *Beerte* en *Janne Corthiele* (*Ev. Spinr.*, blz. 23, 27), *Kalle Cortehiel* (blz. 32); verg. fr. *Belotte* —, *Calle* —, *Janne Court-Talon* en *Berte au Court-Talon*. — *Zwey kurtze Fersleyn* zijn in de 16de eeuw een van de 18 vrouwelijke „schoonheden" (Fuchs, *Illustr. Sittengesch.* I, Beilage naast S. 128). — *Van hielen kort, van naers licht*, Visscher, *Brabb.* 59. — *De korthielige*, Viverius, *Wint.-Av.* 129.

Digitized by Google

moet „rekeninghe doen", zich om strijd daartoe ongeneigd verklaren:

M. Wat! daer mede te gaen?
N. Wa! schillet niet meer! [1])
Voerwaer, ick hebbe een ander ghepeyst!
M. Ick valle op mijn achterhielen.

Dat de beteekenis dezer laatste uitdrukking is: achteruitdeinzen, aarzelen, weigeren, ergens voor passen, bedanken blijkt, dunkt mij, zonneklaar uit het verband. [2]) Iets dergelijks wordt ook, zoo al niet met dezelfde, toch met een soortgelijke beeldspraak in den Engelschen Everyman — gelijk vaak enkele regels verderop — gezegd door „Cosyn" (356 ed. Logeman): „I haue the crampe in my to" (kramp in mijn teen). In Ischyrius' Latijnsche bewerking, Homulus, schijnt daarentegen vs. 578: „Vertex mihi prurit ab ista cantilena" slechts een zeer vrije vertaling der Dietsche uitdrukking, met een gansch andere beeldspraak.

Verwant met deze toepassing is m. i. het gebruik van (*achter*)*hiel* in verschillende uitdrukkingen, die alle, met velerlei schakeering, beteekenen: op de vlucht gaan, zich van iemand of iets afwenden, (achteruit) deinzen, schoorvoeten, aarzelen, den brui (van iets) geven, weigeren, in zijn schulp kruipen, vrees koesteren enz. Zie Ned. Wdb. VI 726—8 en voorts, ter aanvulling, de volgende oudere plaatsen. Colijn van Rijssele, Spiegel der Minnen, ed. Immink, 3586: als Katharina, na lange aarzeling, tot redding harer eer den slapenden Dierick den gordel met heur haarlok ontstolen en hem, haren ontrouw gewaan-

1) De lezing en verklaring van dezen laatsten halven regel staat niet vast; dat De Raaf's emendatie *stillet nu meer* (hoezeer graphisch eenvoudig) juist en afdoende is zou ik niet durven verzekeren.

2) Verg. ook de door Logeman (Elckerlijc—Everyman. De vraag naar de prioriteit opnieuw onderzocht, 80—1) aangehaalde of aangewezen houtsneden (in De Vlaamse School 1901 (Maart) 65—74), waarvan één ook te vinden op blz. 100 van Logeman's voorafgaande uitgave van Elckerlijk—Everyman: Elckerlijc, door den Dood met de speer bedreigd, valt daar inderdaad achterover.

Digitized by Google

den minnaar, vol droefenis een laatst vaarwel toegeroepen heeft, ten slotte zeggende:

Met den gordele gae ick nu mijnder straten,

dan luidt, ten antwoord daarop, de beurtspraak der sinnekens:

Jal. Wat toochtse hem nu? *Vree.* Haer achter hielken

welke uitdrukking *zijn achterhielen toogen* ik liever niet, als Dr. De Vooys (N. Taalgids VIII 257) met: verschoppen zou willen vertalen, maar met: den rug toekeeren, verlaten.

Vondel, Noah 114 (ed. Van Lennep XI 32):

of ze zich berieden,
Om dien gedreighden vloeck t' ontvlieden
En naer hun hielen om te zien.

Roode Roos 269: „Zoodra zij dit vernemen, verlaten de zinnekens... hunnen meester, zij „seghenen hem met de hielen" en verschijnen niet meer". A. w. 201 zegt Halfverdoelt, een ten afval neigende monnik:

Bruer Willeken, ick come orloff aen u nemen,
Want heb ick cloostervleesch, dats aen myn hielen.

Verg. met dit laatste *iets aan zijn achterlappen* (d. i. hakken, hielen) *vegen*, er den brui van geven (Stoett[2] 1130) enz., en voorts in 't algemeen woorden en uitdrukkingen als *steigeren*, weigerachtig zijn, *de achterbokse aantrekken*, in Twente gezegd voor: in zijn schulp kruipen, achteruit deinzen, bovendien de Fransche zegswijzen, aangehaald in Ned. Wdb. VI 726—8, alsmede *tourner les talons* (en ook wel, in ruimer verband, fr. *reculer*, lat. *recalcitrare* enz.).

Eindelijk dient *(achter)hiel* nog in enkele uitdrukkingen ter aanduiding van het onderste uiteinde van iemands lichaam, figuurlijk ook van den diepsten „grond" der ziel enz.

C. v. Rijssele, Sp. d. M. 3828, waar de sinnekens zich van heeler harte verblijden over Diericks terugkeer naar Middelburg (het uitwerksel van hun „stoken" van den „minnebrand"):

Digitized by Google

Jal. Ick en sach mijn leven noyt vier bet stoken,
Van vruechden lache ick, op mijn siele.
Vree. Het helpt my tot in mijn achter hiele,
Dat hy te Middelburch wilt wesen.

Trou moet blycken 11:

Sch. Wy willen... segghen hen, so sullen wyse best verdoven,
Dattet al verdroncken is.
Sl. Ja, ja, dats best, dat sullense best geloven,
Want wy verdroncken eens de schoenen uijt onse hyelen.

Verg. hiermede fr. *tirer des soupirs de ses talons* (Littré), alsmede een uitdr. als *struiken uit den grond vloeken.*

In de volgende plaats eindelijk (Nyeuvont, ed. Neurdenburg, 462) schijnt wel een soort van superlatief bedoeld van *zijn woorden door den hals halen*, ze terugnemen, intrekken (zie de aant. der uitgeefster):

Hier voortijts was der lieden neen neen, ende ia Ja
Maer thes nv al contrarie, so ick versta
Al gheschieter goey voorwaerde bi mijnder siele
Doer hem beyen (*Practijke en Loosheit*) halense dwoert in haer hielen.

Utrecht. J. W. MULLER.

NOG EENS „HET LIED VAN DE ZILVERVLOOT"

In de laatste aflevering van den voorgaanden jaargang van dit tijdschrift publiceerde Dr. M. G. de Boer een plaats uit de „Triumphe" van Dionysius Spranckhuysen, waaruit blijkt, dat reeds kort na het bekend worden der verovering van de zilvervloot door kinderen een lied gezongen werd van ongeveer gelijken inhoud als het bekende refrein van Heye's lied van de zilvervloot. Op een drietal andere plaatsen, die op het bestaan van een dgl. lied wijzen, vestig ik hier de aandacht.

De eerste vindt men in het *„Lofdicht Des Vermaerde, Wijt-Beroemde, Manhaftige zee-heldt Pieter Pietersen Heyn, Generael Der Geoctroyeerde, Vereenighde West-Indische Compagnie, Waer in Historischer Wijse verhaelt wordt de Loffelijcke daet begaen in de Baya de Todo Los Sanctos en het Veroveren van de Silvere-Vloot, aen 't eilandt Cuba, In de Haven van Matança"*. (Amsterdam voor Willem Janssen Wijngaert, Boeckvercoper bij 't Stadhuys, 1629).

Het gedicht is onderteekend: E. Pels. Amsterdammer; zinspreuk: „Al met der tijdt". Het door mij gebruikte exemplaar berust op het Gemeente-Archief te Rotterdam. De bedoelde plaats luidt:

»En self de Jonge jeught al spelend bij der straaten,
»Die wisten in hun spel voort van de Vloot te praaten
»En van den Generael, 't was al van Pieter Heyn,
»Waer dat men ging, of stingh, bij rijc, arm, groot en cleyn.
. . . .
Een yder is vol vreught en lurckt de Fransche vocht
. . . .
»Om 't gladde van de keel, die door 't gesangh wiert strammer".

De tweede plaats is te vinden in het *„Lofdicht over de wijtvermaerde noyt ghehoorde deser Landen vreughdenrijcke victorie,*

Digitized by Google

bij het veroveren van de schatrijcke Silver-Vloot des konings van Spangien". 1629. Petit N°. 1562), welk gedicht vervaardigd is door J. Liefs, een zwak dichter uit den aanvang der 17e eeuw. De plaats luidt:

»Door d'overgroote vreughd, de kinders op de straet
»Die sprongen om end' om met singhende ghelaet".

De derde door mij bedoelde plaats leest men in het „*Lofdicht ter Eeren ende tot weerde Fame Van den Eerweerdighen, Manhaftigen, Wijt-vermaerden, ende Edelen Heere, den Heere Generael Pieter Pieterssz. Heyn, als eenen Victorieusen Helt, ghewonnen hebbende ende inghekomen met de Silver-vlote des koninghs van Spaignien, hier in ons Vaderlandt, den* 10 *January* 1629". (Petit N°. 1563). De schrijver was D(avid) Lommelin, een Amsterdammer, die te Leiden als student in de Theologie was ingeschreven. De plaats luidt:

»'t Gheheele Landt is vol, een yder weet te singen
»Van dees Victory schoon, die ghij ons gaet toebringen,
»Jae ydereen die queelt met stemmen hooch en laech
»Dees soete Nieu-Jaersgift" . . . . . enz.

Het is eigenaardig, dat noch Pels noch Liefs vermelden, wat de kinderen zongen. Blijbaar keurden beide 17e eeuwsche dichters het kind te weinig aandacht waardig, om den tekst van zulk een kinderversje te vermelden. Ook in de historische liedboeken van de Maatschappij der Ned. Letterkunde heb ik er tevergeefs naar gezocht. Wel vond ik in het „*Nieuwe Nassouse Trompetje*" een *Lofdicht* ter eere van Piet Heyn, maar daarin wordt van het lied geen melding gemaakt. Dat echter de herinnering aan Piet Hein en de Zilvervloot onder het volk levendig bleef, blijkt ook uit een, op grof papier gedrukt volksliedboekje, dat omstreeks 1839 verschenen moet zijn. Het draagt den titel „*De spoorwagen vol met zedelijke Liederen ten dienste van alle fatsoenlijke gezelschappen*". In een der liederen „*De Welgemoede zeeman*" zegt een matroos tot zijn liefje:

Digitized by Google

»Denk eens hoe dat de Zilvervloot,
»Gewonnen door Piet Hein,
»Gebraght werd binnen Hollandsch schoot"
. . . . enz.

Onder die klasse der maatschappij, waar zulke liedboekjes koopers vonden, maakte Heye's lied grooten opgang. Men kan dit opmaken uit het feit, dat in een ander dgl. volksliedboekje: *„Het Bleekers meisje"* (*bevattende: vele zedelijke*, *vrolijke en aangename Liederen*, *ten dienste van alle fatsoenlijke gezelschappen*), de tekst van Heye's lied is afgedrukt, zij het met het noodige aantal drukfouten en hier en daar geheel verknoeid [1]).

J. C. H. DE PATER.

* * *

Nu het lied van de Zilvervloot andermaal in het Tijdschrift ter sprake wordt gebracht, meen ik hier nog eenige gegevens aan te moeten toevoegen. Het zijn kleinigheden, maar die ter zake toch niet geheel onbelangrijk zijn.

Heije's liedje is het eerst verschenen in *Stichter's Enkhuizer Almanak* voor 1844, in de Verzameling van leerzame en vermakelijke zangstukjes, tot Nut van 't Algemeen. Waarschijnlijk is het niet veel vroeger gedicht. Reeds in 1838 bevatte de „Enkhuizer" een versje van Heije, maar zijn geregelde medewerking aan het dichterlijk mengelwerk begint in 1842, en de jaargang 1844 is de eerste die hoofdzakelijk met zijne poëzie werd gevuld. Ik vermoed dat het liedje van Piet Hein dus in 1843, of op zijn vroegst in 1842, zal zijn gedicht.

Maar hoe dit zij, in elk geval bewijst de verschijning van het lied in 1843 de mogelijkheid mijner aan Dr. de Boer medegedeelde veronderstelling (zie Dl. XXXII, blz. 313), en kan Heije vóór het schrijven van zijn lied bekend zijn geweest met

1) Exemplaren van beide volksliedboekjes zijn in bezit van Prof. Kalff, aan wiens vriendelijke aanwijzing ik deze mededeeling dank.

Digitized by Google

de opmerking van Van den Bergh in *De Nederlandsche Volksromans* van 1837.

Ik kan echter verder gaan en aantoonen, dat het werkelijk deze opmerking is geweest, die Heije er toe heeft gebracht te beproeven aan het oude versje van de Zilvervloot nieuw leven te geven. Onder de oude vaderlandsche liederen, waarvan Van den Bergh het betreurt dat men ze door nietszeggende liedjes heeft willen vervangen, noemt hij op: het „Wilhelmus van Nassauwen" en lofliederen op Fredrik Hendrik en Maurits, en op Tromp, alsmede „de deuntjes: al is ons Prinsje nog zoo klein, en ik ben Piethein, mijn naam is klein, mijn daad is groot, ik heb overwonnen de zilvervloot." Welnu, in den *Enkhuizer Almanak* voor 1844 gaat aan „Heb je van de Zilveren Vloot wel gehoord" onmiddellijk vooraf een „Oranje-Liedje": het bekende „Oranje-houtje kan geen kwaad", met het refrein „Wilhelmus van Nassouwen". De 2de en 3de strophe luiden aldaar (het geheele lied telt er vier):

»Wat hebben wij je lief gehad,
  Gij Prinsen van Oranje!
  Wat is er tegen Spanje
Voor jou al Hollandsch bloed gespat!
Maar 't zal ons nooit berouwen:
Wilhelmus van Nassouwen!"

»Al is ons Prinsje nog zoo klein,
  Alevel zal hij wezen
  Ons Prinsjen uitgelezen,
Alevel zal hij Koning zijn,
En 't zal ons nooit berouwen:
Wilhelmus van Nassouwen!"

Opmerkelijk is dat Heije bij den herdruk van dit lied in *Al de Volksdichten* de derde strophe heeft laten vervallen, blijkbaar omdat hij die overbodig en minder geslaagd achtte. Nu wij echter weten wat Heije tot het dichten van deze nationale liedjes heeft aangespoord, is juist dit te pas brengen van het oude „Al is ons Prinsje nog zoo klein", al was dat op Koning Willem II niet meer toepasselijk, een stellig bewijs dat hij bij

Digitized by Google

het schrijven onder den invloed stond van die bladzijde uit de Inleiding der *Nederlandsche Volksromans*. Ook wijs ik er op, dat zelfs de volgorde der liedjes bij Van den Bergh door hem is behouden.

Reeds in den *Enkhuizer Almanak* noemt Heije zijn lied van Piet Hein: „Een triomfantelijk lied van de Zilver-vloot." Ook dit zeker „naar ouden trant", in navolging van de titels in oude liedboeken, waar eveneens de benaming Triumflied of Victorielied gewoon is. Er is dus geen reden uit dit bovenschrift de gevolgtrekking te maken dat Heije de *Triumfe* van Spranckhuysen gekend zal hebben. Het is echter zeer wel mogelijk dat de dichter het door Van den Bergh aangehaalde deuntje van Piet Hein ook uit eigen herinnering reeds kende, even goed als het door hem in het Oranje-Liedje verwerkte Amsterdamsche Prinsjesdag-lied: „'n Oranjehoutje kan geen kwaad, hoezee!" Maar zekerheid zullen wij dienaangaande wel niet meer kunnen krijgen.

Wel staat het vast, dat het in het begin der 19de eeuw nog vrij bekend moet zijn geweest, want Van den Bergh is niet de eenige bron waaruit wij dit kunnen opmaken.

Ook is Heije niet de eerste die er gebruik van heeft gemaakt voor een vers. De uitgever-dichter M. Westerman is hem voor geweest, maar diens lied heeft niet zooveel succes gehad, al is het bundeltje waarin het voorkwam meermalen herdrukt.

Ik vond het in de *Nieuwe Gedichtjes voor Kinderen* onder den titel: „De Admiraal Pieter Pieterszoon Hein. (Gezegd Piet Hein.)", en het refrein luidt daar:

»Op de steile gloriepaden
Blonk de dappere Piet Hein:
Was zijn naam in oorsprong klein,
Groot en heerlijk zijn zijn daden."

Het lied wordt ingeleid met:

»'k Hoorde van Piet Hein wel spreken,
Maar zijn daden wist ik niet;

Digitized by Google

Eindlijk zijn zij mij gebleken,
'k Leer ze kennen uit dit lied;
Daarom gaf mijn vader 't mij:
Broeders! komt en zingt met mij."

Verder kan ik volstaan met een der vijf strophen als voorbeeld aan te halen:

»In Mantanza's baai gekomen,
Waar hij 's vijands magt omsloot,
Overwon hij daar volkomen
Heel de Spaansche zilvervloot;
Hij bragt paarlen en robijnen,
Zilver, goud en diamant,
Al de schatting van de mijnen,
Naar het juichend Nederland."

In welk jaar Westerman het vers heeft gemaakt heb ik niet nagegaan. Er bestaan verscheidene uitgaven van diens *Nieuwe Gedichtjes,* zoowel geïllustreerde als gewone. Een der laatste, een „tweede druk", draagt het jaartal 1830, en daarmede is bewezen dat het lied ouder dan dit jaar moet zijn.

Maar er zijn nog meer aanwijzingen, dat het rijm van Piet Hein, van wien de naam klein, maar de daden groot waren, in het begin der 19de eeuw nog leefde.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die zich verdienstelijk maakte door het verspreiden van nuttige kennis, begreep daaronder ook de vaderlandsche geschiedenis en gaf in 1788 als schoolboek twee bundeltjes *Levensschetsen van Vaderlandsche mannen en vrouwen* uit. In het Tweede Stukje vindt men ook „Het leven van Piet Hein", eene samenspraak, waarin uitvoerig gehandeld wordt over de verovering van de Zilvervloot, maar geen melding gemaakt wordt van ons liedje (evenmin als daarvan iets te vinden is in andere door mij geraadpleegde geschiedenisboekjes voor kinderen uit de 18de en 19de eeuw). In de oudste drukken van dit boekje is de levensschets van den zeeheld ongeïllustreerd; zoo ook nog in de uitgave van 1798, waarin de „Vaderlandsche" in „Nederlandsche" mannen en

Digitized by Google

vrouwen zijn herschapen. Toen de Maatschappij echter in 1803 het besluit nam ook nuttige kinderprenten in het licht te geven, bracht men op een daarvan de voornaamste zaken uit de *Levensschetsen* in beeld. Wij vinden op deze prent (letter H der bij de firma Ratelband en Bouwer uitgekomen serie) dus ook den strijd met de Zilvervloot afgebeeld en onder deze houtsnede het vers:

Piet Hein neemt de Spaansche Zilvervloot.

»Piet Hein (al klinkt uw naam te eenvoudig hun in de ooren,
Die naamen, lang en grootsch van klank, met eerbied hooren)
Gij waart door moed en krijgsdeugd groot.
Dit klein tafreel, poogt af te maalen
Het toppunt van uw zegepraalen,
Het neemen van de ZILVREN VLOOT."

Wij hebben hier onmiskenbaar eene zinspeling op het oude liedje.

Toen die houtsneden waren vervaardigd, heeft men er natuurlijk ook gebruik van gemaakt om het schoolboek te illustreeren. Ik vond ze b.v. in de in 1807 verschenen Fransche uitgave van het boekje: *Biographies d'hommes et femmes mémorables,* met de vertaling van het aangehaalde vers er onder:

»Fier Piet Hein! si ton nom paraît peu vénérable
A tel qui rend hommage à des noms imposans,
Ta prudente valeur te rendit respectable." *Etc.*

Ook in *De Erve Stichters Enkhuiser Almanach*, die sedert 1800 onder toezicht van het Nut stond, kreeg onze geschiedenis eene plaats, en wij vinden in den jaargang 1807 dus ook eene houtsnede, voorstellende „De Verovering van de Spaansche Zilvervloot. Den 9. Sept. 1628." Daaronder staat een vers, dat begint:

»Min door zijne afkomst, maar te meer
Door eigen kunde en deugd verheven,
Verworf *Piet Hein* den adel, de eer,
Door Vrind en Vijand hem gegeven

Digitized by Google

Van jongs genoopt door zijnen moed
Tot stoute loffelijke daden,
Was"... *enz.*

Dit is voor ons doel dus van geen belang, evenmin als het vierregelige versje op de kinderprent (letter C der bij de firma Stichter uitgekomen serie), die met behulp van de voor den almanak gesneden houtblokjes werd gedrukt.

Wat nu de populariteit van Heije's lied van de Zilvervloot betreft, wij weten dat het een echt volkslied geworden is. Of dat reeds aanstonds is geschied, zou echter nog nader onderzocht moeten worden. De toonzetting van Viotta heeft er zeker toe medegewerkt.

Het kan zijn dat de volksliedeboekjes waarin Heije's lied is overgenomen in dezen eene aanwijzing kunnen geven; maar alleen ingeval aangetoond kan worden dat het reeds in drukken van ± 1845—'50 voorkomt zou dit iets bewijzen voor de vroege populariteit van het lied.

De Heer de Pater deelt mede dat het gevonden wordt in *Het vrolijke Bleekersmeisje*, en inderdaad staat het in de uitgaven van dit liedboekje die verschenen zijn bij G. van der Linden te Amsterdam. Het komt echter nog niet voor in de oudere uitgaven van F. G. L. Holst, althans nog niet in diens 8sten druk, en *Het Bleekersmeisje* bewijst dus hoogstens dat Heije's liedje omstreeks 1870 welbekend was, wat wij ook van elders reeds weten. Het „Lied op de Zilvervloot" is evenwel ook opgenomen in een ander te Amsterdam gedrukt liedboekje: *Het Haagsche Bosch vol vrolijke zangers.* Daar vind ik het niet alleen in de uitgaven van Van der Linden en Vislaake, maar ook reeds in den oudsten mij bekenden druk van Holst, met diens adres: Egelantiersgracht bij de tweede Dwarsstraat.

Het is bezwaarlijk precies te bepalen in welk jaar de verschillende drukken der liedboekjes van Holst en Van der Linden verschenen zijn, daar ze ettelijke malen werden herdrukt en de uitgaven dezer volksdrukkers maar hoogst zelden gedateerd zijn (de liedboekjes, voor zoover ik weet, nimmer). Ik

Digitized by Google

kon vaststellen dat Van der Linden reeds drukte in 1867 en zijn voorganger Holst nog in 1863. Diens uitgaven hebben achtereenvolgens verschillende adressen. Het oudste luidde: Rozenstraat bij de Prinsengracht, daarna werd het korten tijd: Bloemstraat, en ten slotte: Egelantiersgracht. Holst woonde kort voor 1855 nog in de Rozenstraat. Aangezien nu het vroegste exemplaar dat ik van *Het Haagsche Bosch* zag het jongste adres van Holst heeft, zal dit dus na 1855, wellicht eerst omstreeks 1860 gedrukt zijn. Een ouderen druk kon ik niet raadplegen en ik weet dus niet of het lied van de Zilvervloot reeds in de eerste edities van *Het Haagsche Bosch* voorkomt en wanneer deze verschenen zijn. Daar dit liedboekje echter ook liederen op het overlijden van Koning Willem II bevat, kan het niet ouder wezen dan 1849 of 1850. Maar werd Heije's lied reeds in den eersten druk opgenomen, dan zou daaruit toch volgen dat het spoedig bij het volk ingang heeft gevonden.

G. J. BOEKENOOGEN.

Digitized by Google

FRIJNEN.

Het werkwoord *frijnen*, behakken van natuurlijken steen met evenwijdige draden of ribben [1]), wordt door Franck—van Wijk niet behandeld, door Vercoullie vermeld met: „oorsprong onbekend"; in de Woordenlijst van de Vries en te Winkel komt het niet voor, waarschijnlijk als te bepaald technisch, terwijl van Dale (4e dr.) het heeft met: „uitdrijven, uithakken, fijn bewerken", en ook het nomen agens noemt. In het Zaansch Idioticon van Dr. Boekenoogen komen de woorden *frijnen*, *frijnslag* en *overfrijnen* voor, met verwijzing naar *vrijnen*, *vrijnslag* en *overvrijnen* als den meest gebruikelijken vorm, en wordt het ww. verklaard als: „Bij steenhouwers. Met een beitel, waarop met een houten hamer geslagen wordt, smalle, evenwijdige lijnen hakken in hardsteen; gradeeren" en verwezen naar de Bo, die in dien zin *freenen* heeft.

M. i. is dit woord één met het bij onze timmerlieden bekende *soevereinen (een gat opsoevereinen*, d. i. een geboord gat met een bepaalde boor schuintoeloopend verwijden, b.v. om een schroef- of spijkerkop te verzinken), van welk ww., gedeeltelijk in zijn verkorten vorm, *soevereinboor*, *freinboor*, *houtfrein* en *ijzerfrein* (voor die boor, al naar mate de bewerking in hout of ijzer plaats moet hebben), *soevereinijzer* (het ijzer der boor) gevormd zijn. Deze woorden vindt men niet in de N. Ned. woordenboeken; over de Belgische spreek ik straks.

Het verschil in beteekenis lijkt misschien groot; indien wij echter nagaan de verschillende bet., die het Fransche woord, waarop m. i. beide teruggaan, en zijn verwanten in het Engelsch b.v. hebben, is de overgang zeer begrijpelijk. Het luidt *chan-*

1) Zie Pasteur-Noot, *Bouwkund. Handwoordenb.* 1,277; v. Houcke en Sleypen, *Metselaar*, i. v.; het eerste noemt ook *frijnwerk*, het tweede ook *frijnslag*.

Digitized by Google

frein [2]), en wordt door Hatzfeld-Darmesteter verklaard als *chanfraint*, verl. deelw. van *chanfraindre* of *chanfreindre*, samengesteld uit *chant* [2], smalle kant van een voorwerp en *fraindre* = lat. *frangere*, breken.

In 't Fransch vindt men voor het woord *chanfrein* en de w. *chanfreindre* en *chanfreiner* (een afl. van het z.nw.) verschillende beteekenissen opgegeven. Voor het z.nw. vinden wij bij Darmesteter: *Demi-biseau qu'on forme en abattant une partie de l'angle d'une des faces; moulure ayant pour profil un quart de rond; creux de forme conique, pratiqué dans certaines pièces du mécanisme d'une montre.* Littré geeft o. a.: *Petite surface qu'on forme en abbattant une arête. Abattre en chanfrein, mettre hors d'équerre l'arête d'une barre. Sorte d'ornement qu'on nomme aussi nacelle. Petit creux en cône que l'horloger pratique dans une pièce de métal.* In andere Fransche woordenboeken nog:

1) H.—D. houdt dit woord gescheiden van een ander *chanfrein*. waarvan hij den oorsprong onbekend noemt; dit heeft de beteekenis van een gedeelte van het harnachement van een paard in vroeger tijden, enz. Tot de bovenbehandelde kwestie doet dit minder af. Evenmin doet het er hier toe, of *chant* één is met grie. *κανθός*, lat. *canthus*, of, zooals Franck eer meent te moeten denken, met ons *kant* en andere germ. woorden gezamenlijk van een keltisch woord afstamt. Littré behandelt de twee woorden *chanfrein* als identisch, leidt ze af van *camus* en *frein*, een tautologie, eerst teugel beteekenend, dan gebruikt voor andere deelen van het harnachement van een paardenkop. Of die overgang waarschijnlijk is, betwijfel ik; dat de naam van verschillende deelen kan overgegaan zijn op elkaar, neem ik aan, doch stel het mij dan anders voor: *chanfrein* beteekent toch de ijzeren plaat op den kop van een geharnast paard, de vederbos op den kop van een dito paard, doch ook het deel „entre le bas du front et le museau" van zoogdieren; kan nu uit die beteekenis van schuinen kant, niet uit die voor dat schuine gedeelte van een dierenkop zijn voortgekomen, daaruit die van ijzeren plaat óp dat deel van het paard, en dan ook die van de vederbos, boven op die plaat? (De bet. vederbos op een vogelkop kan gevoeglijk als daaruit ontstaan beschouwd worden). Is deze opvatting juist, dan zou dus het „oorspr. onbek." van de eene reeks beteekenissen van *chanfrein* bij Hatzfeld-Darmesteter kunnen geroyeerd, en beide als identiek geacht worden. Een mooie afbeelding van de *chanfrain* of metalen harnasplaat op de paardenkop met vederbos ziet men op de plaat bij Vondels *Warande der Dieren* bl. 97 (4° ed.).

2) Ditzelfde woord *chant* komt waarschijnlijk voor in *chantourner*, het uitsnijden van bochten bij schrijnwerk.

Digitized by Google

Afronding van een balk of steen, en: *schuins afgestoken kant.* Voor de ww. *chanfreindre* en *chanfreiner*, die soms als gelijkbeduidend, soms als te onderscheiden worden opgegeven: *een rond gat maken*, en: *een schuinen kant maken aan een balk of steen.* Littré geeft voor beide: „Abattre l'arête d'une pierre, d'une pièce de bois, pour former un *chanfrain*".

Het Engelsch kent een ww. *to chamfer = 1. to channel; to cut a furrow as in a column, or to cut into a sloping form, or bevel.* 2. *to wrinckle*; en een z.nw. *chamfer*, *chamfret* = 1. *a small gutter or furrow cut in wood or other hard material.* 2. *a sloper or bevel* (Webster) [1]).

Indien wij al deze beteekenissen nagaan is er wel een gemeenschappelijke grondbet. in te herkennen, nml. die van schuinen kant (vgl. noot bij *chanfrein*), in of aan iets gemaakt, die in het fra. *chanfrein* ligt en uit de etymologie te verklaren is.

Welke woorden vinden wij nu in onze taal, als daarvan afkomstig?

In de eerste plaats de reeds genoemde groep *soevereinen*, *soevereinboor*, *freinboor*, *hout-* en *ijzerfrein*, benevens *soevereinijzer;* deze woorden komen niet in de Noord-Nederlandsche woordenboeken voor, *soevereinen* trof ik een enkele maal in een technisch boek. Tot deze groep behoort ook *soevereintang*, dat bij uitzondering voorkomt in het Fransche woordenboek van Van Moock (± 1832): „Soevereintang (smids art.), groote tang, *mordache*". Deze groep van woorden vinden wij voor Z.Ned. wel terug in de daar bestaande mooie vakwoordenboeken, waar zij den vorm *sofrein* vertoonen.

Bij v. Keirsbilck, *Timmerman*: „1. *Sofrein* (kegelvormige holte of put, in hout gemaakt, fr. *chanfrein*), 2. *sofreinboor* (spitsboor, nml. om sofreinen te maken)". Bij Vuylsteke, *Smid*: „1. *Beloen.* Ook *Biljoen.* Volkst. *sofrein.* Afgevijlde of

1) In het woordenboek van Calisch vindt men voor *chamfret* ook de bet. „hoofdband v. e. strijdros".

Digitized by Google

afgeslepen kant van een stuk metaal, fr. *chanfrein;* eng. *basil, chamfer;* hd. *Bahn*, 2. *Beloenen.* Ook biljoenen. Volkst. *sofreinen.* Een sofrein aanvijlen of aanslijpen. fr. *chanfreiner;* eng. *to chamfer;* hd. *abschärfen.* 3. *Sofreinboor.* Ook *sofreinkeer.* Handboor om gaten te sofreinen. 4. *Sofreindril.* Eene dril om een sofrein aan een gat te booren. fr. *mèche à fraiser*, *fraise;* eng. *chamferingdrill*; hd. *Versenkboor.* 5. *Sofreintang* [1]): om iets in de vijlstaak (= bankschroef) te spannen, dat moet gesofreind worden. fr. *tenailles à chanfrein;* eng. *bit-pincers*; hd. *Bardkluppe*".

Bij v. Keirsbilck, *Metselaar:* „1. Afschuinen. Van steenen enz., ze aan de kanten schuinsch doen afloopen door iets van de dikte in schuinsche richting weg te nemen. fr. *chanfreiner;* eng. *to bevel;* hd. abfasen. 2. Afschuining. De daad van afschuinen, en de schuinsch bewerkte kant. fr. *chanfrein;* eng. *chamfer;* hd. *Abgestossene Kante.* In W.-Vl. *Beloen*, *biljoen*, *sefrein*, *sofrein.* In N. Ned. Vellingkant".

De Bo heeft *Sofrein* en *Sofreinboor.*

Dat *chanfrein* en *sofrein* één is, lijdt wel geen twijfel. En nu de N. Ned. vorm *soevereinen?*

Ik geloof zonder vrees voor tegenspraak te kunnen aannemen, dat wij hier te doen hebben met een theoretische zoogenaamde verbetering of herstelling tot juister vorm van het niet meer begrepen *sofreinen* (zeker ook wel uitgesproken *sofereinen*, vgl. *liverei*, *melleken*), dat alleen in de spreektaal bekend was. Hoe meer de timmerlieden theoretisch ontwikkeld werden, hoemeer ook *sofreinen*, *freinboor* enz. zal veranderd zijn in het boekenwoord *soevereinen*, *soevereinboor* enz. Wat het wegvallen van de eerste lettergreep betreft, bij *soevereinen* zal dit niet licht plaats hebben, wel kon dit gemakkelijk bij het onbegrepen *sofreinen*, dat men niet geschreven zag.

Veel later is, blijkens de *ch*, *chanfrein* overgenomen in de

1) Een zeer oud voorbeeld van dit woord vond ik in Van Yk, *Scheepsb.:* 1 Handschroev. 1 Soffrein-Tang. 1 Schroev-Yser (bl. 279).

Digitized by Google

taal van de diamantwerkers, doch meest bij de Z. Nederlandsche, in den vorm *chevrien*, voor „den band, dien de snijder om een was of om den tafelkant van een door het rondist gezaagde vierpunt legt" [1]).

In de derde plaats meen ik tot de van *chanfrein* afkomstige woorden te moeten rekenen ons *frijnen* of *vrijnen* (Boekenoogen). Het wegvallen van de eerste lettergreep zagen wij ook bij de groep van *soevereinen*, dat zou dus hier geen bezwaar zijn; wat betreft de spelling met *ij* naast die met *ei*, dit dunkt mij geen overwegend bezwaar; wij vinden ook *bijtel* en *beitel*, *rijschaaf* en *rei* of *reeschaaf* naast elkander, daarbij heeft de Bo: *freenen*. De spelling met ei of ij vooral van woorden, die in den volksmond meest zijn blijven leven, en weinig geschreven voorkomen in den tijd, dat de uitspraak verschillend luidde, is van zelf minder vast. En de beteekenis? Ja die van behakken van natuursteen met evenwijdige ribben kan zeer goed ontstaan zijn uit die van het maken daarin van *chanfreins* of *groeven* (cannelures), en zou zelfs ook ontstaan kunnen zijn door veralgemeening uit die van schuin bijhakken van een steen, hoewel dat minder waarschijnlijk is [2]).

---

1) Zie Leviticus—Polak, *Diamantnijverheid*, i. v., waar er bijgevoegd wordt: „Het woord is ontstaan uit het Fra. *chanfrein*, Eng. *chamfer* = groeve, afgestooten kant."

2) Men zou dit kunnen opmaken uit het feit, dat Bomhoff (1857) als bet. opgeeft: *kappen* niet *behakken*; dan zou dus *schuin afhakken* zijn overgegaan in *afhakken en dien kant bijwerken*.

Den Haag. C. H. PH. MEIJER.

Digitized by Google

OVERBLIJFSELS VAN GEESTELIJKE LIEDEREN VÓÓR DE HERVORMING.

Onder de liederen, die nu nog in Goes op Oudejaarsavond bij den rommelpot gezongen worden, trof ik er drie aan, die, hoe verbrokkeld en verminkt ook, kennelijk middeleeuwsche geestelijke liedjes van oorsprong zijn: een lied op Maria Magdalena, een kerstlied, en een lied van de klagende ziel. Ik geef ze, zooals de vrouw, die de liederen kende, ze voor me opschreef.

Het lied van Maria Magdalena.

1. 't Was al op een Driekoningenavond,
't Was al op een Driekoningendag,
Daar zagen wij Maria Magdalena
Rusten op het Heere Jezus graf.

2. Staat al op van Maria Magdalena,
Staat al op van een bitteren dood,
Uw zonden die zijn U vergeven,
Ja vergeven, al waren zij groot.

3. Naar de kerk zoo zullen wij treden,
Naar de kerk zoo zullen wij gaan,
En als wij uit die kerk kwamen,
Ja, wat vonden wij daar dan staan?

4. Een kruisje van Jezus zijn nagelen,
Dat zoo vast al genageld stond,
En wij trokken den Heere Jezus zijn nagelen,
En wij schonken Maria den wijn,
En wij speelden op den vierkanten orgel,
Ons geloof zal Christen zijn.

5. En toen zagen we een scheepje zeilen,
En daar op met een witten mast,
Daar zagen we Maria Magdalena
Reizen naar die eeuwigheid.

6. En die weg van die eeuwigheden,
En die ligt er zoo wijd gespreid

Digitized by Google

Met leliën en met rozen,
Ja, die ligt er zoo wijd gespreid.

7. En wie dezen weg moet bewandelen,
En ook wederkeeren moet,
Die heeft er zijn hartje te danken
En die zweet er ook water en bloed.

8. En den hemel, die is er gesloten,
En al over vijfduizend jaar
Nu is hij weer opengelaten
Ik wensch je een zalig ouwejaar.

Van dit lied zijn zoowel na verwante hedendaagsche redacties bekend als het middeleeuwsch gedicht, dat er aan ten grondslag ligt.

Hoffmann v. Fallersleben gaf het eerst het mnl. origineel uit naar een vijftiende-eeuwsch hs. [1]), terwijl Dr. Knuttel er op wees, dat dit lied, hoewel nauwelijks herkenbaar, nog bestond te Ieperen [2]). Fl. v. Duyse [3]) gaf nog verscheidene Zuid- en Dr. Boekenoogen een Noord-Nederlandsche versie [4]) aan.

Het 15e eeuwsche lied is het volgende:

1. Des morghens vroe bi tiden,
een luttel voor den dach,
doe quam Maria Magdalena
tot onses Heren graf.

2. Doe si quam tot sinen grave
ende si hem daer niet en vant,
den Heren dien sie sochte,
si weende ooc altehant.

3. Ende doe si mitten rouwe
dus seer al was bevaen,
daer vant si enen ackerman
in haren weghe staen.

4. „Wat isset dat ghi soeket,
Maria Magdalene?”
— „Ic soeke minen Heren,
Jesus van Nasarene.”

5. Si hoordet aen sinen woorden
ende ooc aen sijnre spraken:
„sidi dit, ghebenedide troost,
di mi van sonden heeft verloost?

6. „Jesus mit uwen brunen oghen,
ghi steelt mi mine sinnen;
ic wilt Marien claghen,
dat ic berovet bin.”

1) Niederländische geistl. Ldr. p. 196.
2) Het Geestelijk Lied vóór de Hervorming p. 180.
3) Het oude Nederl. lied p. 2587 e. v.
4) Onze Rijmen. Gids 1898 IV, p. 289.

Digitized by Google

7. — „claechdi dat mynre moeder,
dat wil ic aen u wreken;
ic wil u also doen minnen,
u herte sal u tebreken."

8. — „Breecti mi mijn herte,
so nemet mi mine siele,
so wil ic mit u wonen,
so en schiede mi nie so lieve."

9. Die wech is also soete
ten hemelrike waert
van lelien ende ooc van rosen;
mi verlanghet nae der vaert.

10. Van lelien ende ooc van rosen
ende ooc van akeleien;
ende daer Heer Jesus wonet
daer bloeijet al van beiden.

11. Die wijn is opghesteken,
dat vat is opghedaen;
daer lopen vijf rivieren;
wi willen drinken gaen.

12. Die wijn die daer uut vloeijet,
die is van sulker aert,
die doet die droefheit wiken,
die ons die vroude ghebaert [1]).

Dr. Knuttel maakte naar aanleiding van dit gedicht de opmerking, dat het moeilijk uit te maken is, of er twee liederen aaneengelascht zijn, dan wel of de auteur uit de rol gevallen is. Dit laatste is zeker aannemelijk, maar de quaestie wordt opgelost door een Nederrijnsch gedicht uit het liederenboek van Anna van Keulen, dat, onder weglating van den aanhef en het slot, identiek is met de 6e, 7e en 8ste strophe van het Mnl. en ongetwijfeld zelfstandig bestaan heeft, daar Bolte, de uitgever er van, als opschrift geeft: *Liebeslied, geistlich verändert* [2]).

1. Ich hoirt dat kloickelgen luden,
zer krichen steit myn syn;
dat doen ich alle dar omme,
want Jhesus wont dair yn.

2. Jhesus hait bruyn oͤugelgyn,
dbenympt myn alle myn synne;
ich wil it Mari[en] clagen,
dat ich berovvet byn.

3. Clages du it mynre moder,
wat sal ich dar zo doen?
Dat wil ich selver wrechen,
dat dir dyn hertz zo breche.

4. Ind brichs du myr myn hertzen,
wat vynstu dan dair yn?
Wale eyne verwende sele,
ind dair woent Jhesus yn,

5. Were ich eyn cleynes voegelgyn
die vedergen woulde ich haen,
ind vlegen in dat hemelrichen,
Jhesus woulde ich vangen!

1) Overgenomen uit Fl. v. Duyse t. a. p. p. 2586.
2) Zs. f. deutsche Phil. XXI, p. 160.

Digitized by Google

De vraag blijft echter: werd dit lied dus tusschengeschoven in 't Mnl.? m. a. w. hooren de vier laatste coupletten bij Des morghens vroe bi tiden? Dit is twijfelachtig, want er wordt nu nog te Mechelen een op zichzelf staand lied gezongen, dat eenzelfde begin heeft als de slotstrophen van 't vijftiendeeeuwsch gedicht, n. l.:

De drij Wegen [1]).

1. Het wegsken naar den hemel
Is vlijtig om langs te gaan:
Daar ligt het gestrooid met leliën en rozen!
En dat hebben de engels gedaan!

2. Het wegsken naar het vagevuur
Is tristig om langs te gaan:
Daar hoort ge de arme zieltjes kermen!
Over 't kwaad, dat zij hebben gedaan!

3. Het wegsken naar de helle
Is tristig om langs te gaan:
Daar ligt het gestrooid met spelden en naalden!
En dat hebben de duivels gedaan!

't Is dus zeer goed mogelijk, dat er nog een derde lied gelascht werd aan het reeds tweedeelige Des morghens vroe bi tiden. Wanneer echter de vier laatste strophen van dit mnl. Magdalena-lied het mnl. origineel van De drij Wegen bevat, dan is in de Mechelsche variant er van slechts de aanvangsstrophe getrouw bewaard en al de rest jongere formatie.

Een andere mogelijkheid is, dat de slotstrophen van het 15e eeuwsche Magdalena-lied er organisch toe hooren en de 9e strophe er uit is gelicht, waarop vroeger of later verder is geborduurd in den trant der Mechelsche Drij Wegen.

Een derde mogelijkheid bestaat hierin, dat de 6e en 7e strophe van het Goesche lied [2]) den oervorm van 't zelfstandig gedicht

1) Bols. Honderd oude Vlaamsche liederen p. 96.

2) De slotstrophe behoort tot een ouder lied. Ik kom hierop terug.

Digitized by Google

De drij Wegen bevatten. Daar zou dan uit volgen, dat de drie slotstrophen van Des morghens vroe bi tiden — alweer tot een ander lied hoorden, en wel tot een geestelijk drinklied, zooals er verscheidene bewaard zijn gebleven [1]), terwijl de twee laatste coupletten van de Mechelsche variant bijgemaakt zouden zijn. Ik acht dit het aannemelijkst, omdat het Mechelsche lied uit den ouden toon valt, terwijl men bij het veel meer verminkte Goesche lied onmiddellijk het middeleeuwsch er achter voelt. Nu is dit laatste alles bij elkaar genomen wel zonderling saamgeflanst uit verschillende liederen [2]), waar juist dit ééne couplet hoort tot geen der te onderscheiden elementen. Afdoende bewijs is voor geen der mogelijkheden te vinden.

Van alle jongere versies van 't Magdalena-lied staat het Ieperensche lied het dichtst bij 't middeleeuwsch:

1. Op eenen Driekoningenavond
En op eenen Driekoningendag,
Waardat de heilige Maria Magdolena
Alwaar zij bad al op het Heilig Graf.

2. Staat op Maria Magdolena
En staat op van den bitteren dood,
Al je zondetjes ze zijn deral vergeven,
En of waren ze nog zoo groot.

3. „Zijn al mijn zondetjes vergeven,
En of waren ze nog zoo groot?
En nu wil ik naar de kerke toe gaan treden,
Al om te aanhooren Heere Jezus woord."

4. Als zij al oppere het kerkhof kwam,
En wat vonde zij daar al staan?
't Was den Heere van Nazarenen
Met zijn gebenendijd kruisje gelâan!

5. Zen voetjes waren genageld,
En zijn handjes wijd opengespreid,

1) Bij Fl. v. Duyse t. a. p. p. 2285, 2295 en 2300.
2) Ook hierop kom ik terug.

Digitized by Google

En de scherpe dorende krone
Het wierd op Heere Jezus hoofdetje geleid.

6. Maria brak een broodje,
Heere Jezus die schonk erre den wijn,
En ze speelden op den drijkanten horen,
En het mostede al voor Jezutje zijn [1]).

Dit heele lied loopt parallel met de vier eerste strophen van het Goesche [2]).

Dat de tijdsaanwijzing van „des morghens vroe bi tiden" tot een „Driekoningenavond en -dag" geworden is, heeft natuurlijk plaats gehad onder invloed van Driekoningen-liederen.

In het 2e couplet worden we herinnerd aan het Bijbelverhaal, waarin een ongenoemde zondares Jezus' voeten met haar tranen wascht, ze afdroogt met haar haren en ze zalft met zalf uit de albasten flesch [3]). Ook daar zegt Jezus: „Uwe zonden zijn U vergeven." Het kan zijn, dat er in 't Mnl. een aan 't begin van het Ieperensche lied verwant gedicht geweest is, dat dit tafreel bezong. Er zijn er bewaard, die de voetwassching en de zalving bezingen, maar toch is de bewoording van deze zoodanig, dat er van verwantschap met Het was op een Driekoningenavond geen sprake is [4]). Wel echter is er overeenkomst tusschen het laatstgenoemde lied en een in oorsprong Catalonisch gedicht. In Catalonië heeft in de 2e helft der 15e eeuw de litteratuur over Maria Magdalena gebloeid [5]). We vinden daar een tot in bizonderheden uitgewerkt lied over de ontmoeting tusschen Jezus en de zondares, die geïdentificieerd wordt met Maria van Magdala en met Maria van Bethanië, de zuster van Martha en Lazarus. Het begint:

1) Blyau en Tassoel. Ieperseh Oud lb. 2e afl. p. 90.

2) Ook met de overige varianten. Sommige hebben echter slechts de twee eerste coupletten.

3) Lucas VII:36 e. v.

4) Devoot e. Prof. boexken, ed. Scheurleer. LXXXV en CLXXXIX. Knuttel p. 279.

5) Doncieux. La Pénitence de Marie Madeleine, in: Le Romancéro pop. de la France.

Digitized by Google

Marthe se lève matin, droit à la messe est allée.
En sortant de l'église, elle passe chez sa soeur [1]).

Maria Magdalena is bezig met een gouden kam het haar te kammen. Ze heeft er niet aan gedacht naar de mis te gaan, maar trekt er met groote staatsie en rijk versierd heen, als Martha haar verzekerd heeft: „tu tomberas amoureuse", want de prediker heeft „la figure d'un ange." Zijn woorden grijpen echter de wereldsche zoo in 't hart, dat ze thuis gekomen alle sieraden afrukt. Aan de kerkdeur ontmoet ze een bekeerde en vraagt hem, waar Jezus heenging. Zij begeeft zich naar 't huis van den Pharizeeër en evenals is 't Bijbelverhaal wascht ze Jezus' voeten met haar tranen en droogt ze met haar haren. Jezus vraagt haar:

„*Que cherches-tu*, *Madeleine*, *que cherches-tu par ici?*"

waarop zij antwoordt:

— „Je cherche par ici Jésus, s'il voudrait me confesser?"
— „*Lève-toi*, *lève-toi*, *Madeleine! voici que tu es pardonnée.*"

Daarop volgt het opleggen der boete.

Dit oorspronkelijk Catalonische lied is verbreid in Zuid-Frankrijk, en daar er voor de mondelinge uitwisseling van liederen nauwelijks grenzen bestaan, getuige een ander Catalonisch Magdalena-lied, dat tot in Finland en Rusland bekend werd [2]), is 't niet onmogelijk, dat het ook vroeger of later in Zuid- en Noord-Nederland bekend raakte. Maar dit is niet met zekerheid te zeggen, en al correspondeeren uit het Catalonische lied twee regels (de gecursiveerde) met twee regels van de jongere redacties van Des morghens vroe bi tiden, dan mogen we dáárom niet tot invloed van het uitheemsche op het inheemsche lied besluiten, omdat beide regels licht gevarieerde *Bijbelwoorden*

1) Vert. van Doncieux t. a. p. p. 150.
2) Doncieux t. a. p. p. 158.

Digitized by Google

zijn en dus zelfstandig kunnen gebruikt worden in twee liederen van verschillende landen. Echter maakt het derde couplet van het Ieperensche lied invloed van 't Catalonisch-Fransche gedicht waarschijnlijk. Vanwaar plotseling het onlogische besluit van Maria Magdalena *naar de kerk* te gaan? Dit kan zeer zeker uit La Pénitence genomen zijn, met op den kop zetting van de gebeurtenissen: dat zijn van die bagatellen, waar 't volkslied niet om geeft. Heeft het Catalonisch ingewerkt op het middelnederlandsch gedicht, dan is het er overheen geschoven, zooals op een gevoelige plaat een opname over een andere heen genomen kan worden, waardoor beide beelden gedeeltelijk vervagen.

Dit alles geldt niet alleen voor het Ieperensche lied, maar voor alle redacties.

Een andere vermenging, die alle varianten gemeen hebben, is die met een Passielied n.l. 't Was op eenen Witten Donderdag [1]); het Goesche lied verloopt er in tot aan de 5e strophe. De versregels uit het lied op Jezus' lijden, die correspondeeren met het Magdalena-lied zijn de volgende:

str. 4. Naar Jerusalem moeten wij treden,
naar Jerusalen moeten wij gaan [2]).

str. 2. Heer Jesus brak er het broodje,
en Maria die schonk er den wijn [3]).

str. 5. 't Was dat Jesutje op zou staan
om naar den kerker te gaan.
str. 6. Wat vond hij onder zijn wege? —
Wel zestig mannen staan.

str. 9. Zij hebben een kruisje doen maken
Van zestien voeten lang;
zij hebben den Heere daarop geleid,
zijn armtjes wagewijd opengespreid

1) Fl. v. Duyse, t. a. p. p. 2131 e. v.
2) t. a p. variant F. Deze regels zijn in 't Passielied anorganisch.
3) t. a. p. variant C. Deze regels hooren evenmin oorspronkelijk tot het Passielied.

Digitized by Google

en zijn voetjes overeengeleid
en drie nagels daarin geslegen [1]).

vs 11. de doornege kroone
up 't Jesukes hoofd,
zy kruysje gedragen
en doa noa genagelt [2]).

Het Goesche lied is daarna echter nog niet uitgeput, maar begint een nieuw, en weer een op Maria-Magdalena; dat ik als zelfstandig gedicht terugvond in Diest:

1. Daar kwam een klein, klein schippeken gerezen
En dat was er zoo wit als een zwaan,
En daar was Maria Magdalena,
Die den weg naar 't eeuwig leven wou gaan.

2. En de weg naar het eeuwige leven,
Die is er zoo gemakkelijk om gaan,
En daar zijn geen distels of geen doren,
Gelijk als op andere wegen staan.

3. En zij trokken Onzen Lieven Heer te nagelen
En zij speelden op Jezus zijn graf,
En zij speelden op de vierkante orgelen
Om g/e/lorie met Jesus te zijn [3]).

Al is dit lied zelfstandig, onvermengd is het niet: de 2e strophe behoort kennelijk tot het lied der Drij Wegen en de 3e is een gruwelijk verminkt stuk uit het bovengenoemde Passielied. Maar ongetwijfeld is het eerste couplet 't begin geweest van een legende in lied, waarin vermeld wordt, hoe na de hemelvaart van Christus Maria Magdalena met Martha en Lazarus en met Maximus door de heidenen op een schip zonder zeil of mast of roer gezet werd; hoe dit vaartuig toch behouden aankwam in Marseille, waar de inwoners tot het Christendom gebracht werden. Een dergelijke legende is buiten het lied om bekend [4]).

1) variant A. 2) variant D. 3) Bols t. a. p. 72.
4) Bols t. a. p. p. 72 noot.

Digitized by Google

En nog is hiermee 't Goesche lied niet ten einde: om er een voor de omstandigheden passend slot aan te maken, wordt een kerstlied, een nieuwjaarslied, gebruikt, n.l. het Vlaamsche: Wij rijzen met roozenbloemekes, dat eindigt:

De hemel was gesloten
Al over duizend jaar,
Hij wierd weer opengelaten
Met dezen in nieuwejaar [1]).

Resumeerend komen we tot de conclusie, dat het Goesche Magdalena-lied er geen uit één stuk is: het middeleeuwsche Des morghens vroe bi tiden ligt er aan ten grondslag; daaroverheen schoof waarschijnlijk een in oorsprong Catalonisch lied op Maria Magdalena; in ieder geval werd het verbonden met het lied over het schip zonder roer of mast; het verloopt gedeeltelijk in een Passielied en wordt voltooid met het slot van een kerstzang. Zeker is, dat al deze liederen, ook al hebben we van de meesten slechts hedendaagsche varianten kunnen vinden, liederen waren van vóór de Hervorming: toon, rythme, accent en inhoud wijzen het uit. De twee regels uit het Goesche lied:

En wij speelden op den vierkanten orgel,
Ons geloof zal Christen zijn,

die nog in verscheiden andere hedendaagsche varianten van het Magdalena-lied min of meer gewijzigd voorkomen, heb ik in 't middeleeuwsch nergens teruggevonden. Daar de onmiddellijk voorafgaande versregel: „En wij schonken Maria den wijn," wel in 't Passielied voorkomt, maar blijkbaar hoort tot een lied van de soort, die de hemelsche spijziging door Maria en Jezus tot onderwerp heeft (immers op het laatste Avondmaal van den Witten Donderdag was Maria niet tegenwoordig) kan 't wel wezen, dat ze een verhaspeling zijn van versregels uit hetzelfde lied [2]).

1) Ghesquière. Kinderspelen uit Vlaamsch-België I, p. 175.
2) Een dergelijk lied is b.v. te vinden Fl. v. Duyse t.a.p. p. 2182 en 2318.

Digitized by Google

Het Kerstlied.

1. De heiland die is geboren
Te Bethlehem op een kersnacht,
Den oppersten Koning van hier boven
Is door een maagdeke groot gebracht.

2. De Maagd was moeder van het kindje,
Klein van staat, maar groot van kracht.
Ziet er de herders in de weide
Kom, ziet ze met haar kudde staan.

3. Herdertjes, wilt u gaan verblijden
En wilt tezaam naar Bethlehem gaan,
Om er den Koning te gaan bezoeken
Hij ligt hier in een armen stal.

4. Hij ligt bewonden met linnen doeken,
Hij is 't die ons verlossen zal,
Verlossen van ons zaligheden
Verlossen van ons zaligheid.

5. Daar kwamen drie Koningen uit verre landen,
Zij kwamen reizen met haar spoed,
En deden daar een offerande
Al aan het kindje Jezus zoet.

6. Kindje Jezus, vol van waarde,
Groote God en Middelaar,
Hij is er gekomen hier op aarde
Al met een zaligen ouwejaar.

7. Eene ster die haar geleidde
Tot zij kwamen aan den kant,
En wat vonden zij met verblijden
Menig zilver en ook goud.

8. En dan ook met medelijden
Kindjes in een beestestal.
Kindje Jezus vol van waarde,
Groote God en Middelaar,
Hij is er gekomen hier op aarde
Al met een zaligen ouwejaar.

Digitized by Google

Van dit lied heb ik noch het Middeleeuwsch origineel, noch eenige hedendaagsche variant kunnen ontdekken. We verkeeren echter in het gelukkige geval, dat er verscheidene mnl. kerstliederen bewaard gebleven zijn en dat deze alle volgens een vast systeem zijn opgebouwd, zoodat we een normaal type kunnen vaststellen, waar natuurlijk hier en daar eenige afwijking voorkomt [1]). En daar het Bijbelverhaal den inhoud geeft van deze zangen, keeren telkens dezelfde woorden en dezelfde wendingen terug, zoodat het verbrokkelde en verminkte Goesche lied volgens 't model der in hss. en „devote boexckens" ongeschonden bewaarde, kan gerestaureerd worden, wat met het een of ander willekeurig lied niet zou kunnen.

Het rijm wijst uit, dat in de eerste vier coupletten een verzakking heeft plaats gehad door het uitvallen van de twee laatste regels van de 2e strophe. Daardoor is de helft van het 3e couplet over het 2e heengeschoven en daar men nu aan 't slot van 't 4e een gaping kreeg, heeft men die gestopt met de onzinnige regels:

Verlossen van ons zaligheden,
Verlossen van ons zaligheid.

Laten we deze twee wegvallen en schuiven we de regels:

Ziet er de herders in de weide,
Kom ziet ze met haar kudde staan,

terug naar de 3e strophe, dan wordt het rijm normaal.

Het 6e couplet kunnen we laten vervallen als een willekeurige herhaling van de slotstrophe, want een dergelijke ontboezeming midden in 't Driekoningenverhaal hoort niet tot het type.

De 7e en 8ste strophe zijn deerlijk verminkt, in het 8ste zijn bovendien twee regels teveel. Het is duidelijk, dat de vier slotregels een couplet op zich zelf vormen; de zes overige kunnen één couplet gevormd hebben, dat uit elkaar gevallen is, of ze

1) Men zie hiervoor: Knuttel's hoofdstuk over 't kerstlied in: Het Geestelijk Lied vóór de Hervorming.

Digitized by Google

kunnen tot twee strophen behoord hebben, waarvan uit één twee regels wegvielen.

In de 3e strophe wordt plotseling het verhaal onderbroken, niet door het invoeren van een dialoog, zooals voor 't middeleeuwsch normaal zou zijn, maar door den luisteraar uit te noodigen naar de herders te kijken. Deze wending schrijf ik toe aan den invloed van de kerkelijke vertooning, de „pastorale dramatique", die bestond uit een reeks kerstliederen, gezongen door de kinderen bij het kribbetje op 't hoogaltaar. In de vorige eeuw werd door Carnel zoo'n pastorale nog opgeteekend. Een der gezongen liederen was een aansporing van de engelen tot de herders om naar den stal te gaan en begon: komt, herders en herderinnen [1]). De 2e strophe van dit lied heeft als aanhef: „Laet ons gaen om te bezoeken"; ook bestaat er een variant, die met dit tweede couplet begint [2]).

Doordat dergelijke aansporingen overgingen op de zangers, die geen officieele vertooners waren, maar kerkbezoekers, die zich tot zingen geroepen voelden, werd een uitnoodiging tot de menigte als: „Ziet de herders" mogelijk.

Behalve deze ontreddering in de structuur van 't lied vertoont het ook sporen van verminking in het detailwerk.

Het 1ste couplet heeft een voor de middeleeuwen ongewonen aanhef: wanneer de geboorte onmiddellijk bezongen wordt, vindt men als beginregels: „Ons is een kint gheboren", „Ons is geboren een kindekijn" „Een kindeken is ons gheboren [3]); alleen van een hedendaagsch lied uit Westerloo luidt het begin: „De Heiland is geboren" [4]). Waarschijnlijk is dit dus modernisеering.

Het woord *groot* in den 4en regel zal wel in *voort* veranderd moeten worden.

---

1) Fl. v. Duyse t. a. p. p. 1887. Het lied zelf is te vinden p. 1981.
2) ib. p. 1980.
3) Zie het register in het boek van Dr. Knuttel.
4) Bols, t. a. p. p. 56.

Digitized by Google

In het 3e couplet dat dus nu begint: Ziet er de herders in de weide, kan *weide* niet op *verblijden-verbliden* gerijmd hebben.

De stereotype uitdrukking is, dat de herders *opten velde laghen*, dus is deze wending over te nemen. De tweede regel is in zijn geheel onecht en te vervangen door een, die iets omtrent de stem zegt, welke de woorden spreekt, uitgedrukt in de twee volgende regels. Deze moeten dan om den wille van 't rijm eenige wijziging ondergaan, maar geen ingrijpende verandering.

Het 4e couplet heeft eliminatie van den pastoralen invloed noodig en eenige verandering doordat een derde regel beginregel is geworden, zoodat de aanhef wordt: *Willet gaen omme te besoecken* [1]). Dientengevolge moet de tweede regel in: *den coninc in een armen stal* veranderd worden.

In het 5e couplet is *met haar spoed* ongetwijfeld een vervorming van het mnl. *metter spoet.*

Het 7e couplet bezingt blijkbaar het geleid worden door een ster van de drie koningen en hun offer van wierook, goud en myrrhe. De voorhanden stof kan in één strophe vervat worden, dus is de uiteenvalling, waar ik boven van sprak het waarschijnlijkst.

De slotregel *al met een zaligen ouwejaar* heeft oorspronkelijk *al metten saligen nieuwen iaer* moeten luiden, daar het nieuwe jaar begon met Christus' geboorte [2]).

Het mnl. origineel is dus een lied in dezen trant geweest:

1. Een kindeken is ons gheboren
te Bethleem in eenre kersnacht,
die opperste coninc van hier boven
is van een maghet vort gebracht.

2. Die maecht wart moeder vanden kinde,
Clein van staet maer groot van cracht,
. . . .
. . . .

---

1) *besoecken* in de Mnl. beteekenis van *opzoeken*, *zoeken naar*. Zie Mnl. Wdb.
2) Knuttel t. a. p. p. 91 noot.

Digitized by Google

3. Die herdekens opten velde laghen,
horden daerne blide stem:
„herders en laet u niet vervaren,
Gaet al te saem naer Bethleem.

4. Willet gaen omme te besoecken
den coninc innen armen stal,
hi leit bewonden met lynnen doecken,
hi ist die u verlossen sal."

5. Daer quamen drie coninghe vt verren landen,
Si quamen reisen metter spoet,
Om te doen haer offerande
al voer den kinde Jesus soet.

6. Si quamen geleyt bi eenre sterre
Sine vonden daer tehant,
Si offerden wieroock, gout ende myrre
den coninc vt dat soete lant.

7. Kindeken Jesus vol van waerden,
rike God ende Middelaer,
hi isser gecomen hier op aerden
al metten saligen nieuwen iaer.

De klagende Ziel.

Klein zieltje, klein zieltje staat achter de deur,
„Klein zieltje, klein zieltje, waar treur je zoo veur?"
„En zou ik niet treuren, ik heb er geen lot."
„Val neer op je knietjes en bid dan tot God.
En bid dan tot God met een goed fatsoen,
Dan zal hij die hemel wel opendoen,"
En als er die hemel is opengedaan,
Dan zien we die arme zondaren staan.
Een kistje met een strooien band
Zoo gaan we samen naar 't andere land.
In 't andere land is het beter dan hier,
Daar zingen de engelen van tierelierelier.

Dr. Boekenoogen heeft reeds op dit lied, dat hij te Hardinxveld opteekende, als op een merkwaardig gewezen, en van twee regels het middeleeuwsch origineel aangegeven n.l. van de hier dwaas lijkende versregels:

Een kistje met een strooien band
Zoo gaan we samen naar 't andere land.

Digitized by Google

Deze zijn genomen uit een mnl. lied Vant ander lant (waarvan een Nederduitsche lezing uit de 14e bekend is) en waarin de volgende strophe voorkomt:

Als wy doot synt, wat is die bate?
Men ghift my een slaeplaeken myt die gate,
Ende een wilghen kiste ende een stroen bant,
Hiermede ward ic sent int ander lant [1]).

Het is zeer natuurlijk, dat beide liederen zich vermengden: beide zijn verzuchtingen van een ziel over dit nooit onbevlekte wereldlijk bestaan. Bovendien zal het lied van het „kleine zieltje" wel als zoo menig zieleklacht die uit de middeleeuwen tot ons kwam, geëindigd zijn met een beschrijving van het hemelsch land, waarvoor men gemakkelijk het „andere land" in de plaats kon stellen. Verlangen naar een betere wereld met beschrijving van de zaligheid er van vindt men b.v. in de liederen: Och of ic inden hemel waer, Hier boven in den hemel [2]), Ick heb een hertelyck lief in dooghe [3]).

Klein zieltje heeft echter een anderen vorm dan deze n.l. die van een samenspraak tusschen Jezus en de ziel, zooals er ook verscheidene bewaard gebleven zijn o. a. Heffe op dyn cruce, myn alreliefste bruut [4]), Ic sie die morghensterne [5]). De Hardinxvelder en de Goesche versie [6]) vullen elkaar aan. Tusschen de 3e en 4e regel van 't Zeeuwsche staan in 't Hollandsche lied twee andere, die veel ter verduidelijking van 't geheel bijdragen en ongetwijfeld echt zijn:

---

1) Gids 1898 IV p. 43. Onze Rijmen. Vgl. voor *Vant ander lant* ook Tijdschrift IV p. 188, waar het in zijn geheel door Prof. Kalff wordt meegedeeld en Tijdschrift V, waar men de Nederduitsche redactie vinden kan.

2) Beide liederen komen voor in 't hs. Meerman te Brussel. *Ik dank de afschriften er van aan de vriendelijkheid van Dr. Knuttel*

3) Het hofken der geestelijcker liedekens p. 212.

4) Fl. v. Duyse t. a. p. p. 2235.

5) ib. p. 2242.

6) Mij is nog een zeer verminkte Kuilenbergsche versie bekend. *Dr. Boekenoogen* deelde mij mede, dat het lied nog verder verspreid is.

Digitized by Google

Zou ik er niet treuren, niet treuren voor God?
Ik heb er gebroken het hemelsch gebod.
Hebt gij er gebroken het hemelsch gebod,
Val dan op uw knietjes en bid er aan God.

Ook de slotregels varieeren, maar staan niet veel dichter bij 't middeleeuwsch:

In 't ander land is er vreugde genoeg,
Daar zingen de engelen van 's morgens vroeg
Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat
Tot de zon en de mane ondergaat.

De twee laatste regels zijn bijgemaakt; de twee andere duiden eveneens op de hemelsche zaligheid, de vreugde en de engelenzang.

De melodie wijst uit, dat we met tweeregelige strophen te doen hebben. Ik vermoed op grond van de analoge middeleeuwsche verzen, dat de eerste strophe is weggevallen. Dergelijke liederen beginnen met de verzuchting zelf b.v. Och of ic inden hemel waer, of met een korte beschrijving der situatie: Ic sie die morghensterne. Het lijkt me aannemelijk, dat het lied met de verzuchting begon, waarvandaan anders de vraag: „waar treurt ge zoo veur?" De mededeeling, dat het zieltje, achter de deur staat, is dan geen uitleg der omstandigheden maar een verhaspeling van de vraag: „Wie klopt er aan mijn deur", een wending, die ik twee keer vond in volkomen verschillende verzen n.l. in Och lighdi nu en slaept, waarvan de tweede strophe luidt:

„Wie clopt daer aen den muer
Om myn genaedichede?"
„Die doot wort my soo suer
Eer ick mocht maken vrede.
Den thoren was soo groot
Hij dede den hemel sluyten."
„Leert lijden totter doot
Oft ghij moet blijven buyten" 1)

en is een hedendaagsch lied, maar ongetwijfeld uit de middeleeuwen afkomstig Ach! dat ik in den hemel ware.,

1) Het hofken der geestelijcker Liedeken p. 51.

Digitized by Google

waarvan eveneens de 2e strophe begint: — „Wie klopt er hier op mijn deurtje?" [1]).

Is dit de vraag geweest, dan moet er een antwoord van de ziel gekomen zijn, vóór de nieuwe vraag: „waar treurt ge zoo veur?" Deze laatste zal dus tot de 3e strophe behoord hebben, die eindigt met de verklaring der droefheid: „Ik heb er gebroken het hemelsch gebod".

God „met goed fatsoen" bidden is natuurlijk modern en heel leelijk modern bovendien. 't Middeleeuwsch kan gehad hebben „met groter oetmoet".

De regels over het opendoen van den hemel, waardoor we de arme zondaren zien „staan" zijn onzin. Herhaaldelijk komt in de middeleeuwsch geestelijke liederen de gedachte voor, dat de hel „gescoert" is en de hemel voor de zondaren geopend: een dergelijke voorstelling is ongetwijfeld op den achtergrond dezer verknoeide regels te vinden.

Het middeleeuwsche lied stel ik me aldus voor:

1\. . . . .
. . . .

2\. „Wie clopter, wie staet achter mijnre deur?"
„Die siele dijn staeter met droefheit veur."

3\. „Wat treurstu, o siele, wat claechstu dijn lot?"
Ic hebber gebroken dat hemelsch gebot."

4\. „Ende heefstu gebroken dat hemelsch gebot?
Val neder op die cnien ende bidde an God.

5\. Ende bidde an Gode met groter oetmoet,
Dat hire den hemel jeghen di ontdoet."

6\. Die helle is gescoert ende die hemel ontdaen
Datter die arme sondaren in moghen gaen.

7\. Int hoge lant is vroude so lanc
Die engelen singhen daer soeten sanc [2]).

Den Haag. **MARIE RAMONDT.**

---

1) Fl. v. Duyse p. 2484.

2) Voor 't Mnl. als zoodanig heb ik in dit zoowel als in 't kerstlied dankbaar gebruik gemaakt van menig wenk, me door *Prof. van Wijk* gegeven.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

439.305
T568

Stanford University Libraries
3 6105 012 530 957

DATE DUE

Digitized by Google

Google